

پوهنتون سلام
کابل - افغانستان

سلام

مجله علمی پوهنتون سلام

مجله علمی و تحقیقی شش ماهه

سال پنجم، شماره ۹ و ۱۰، خزان ۱۳۹۹

مقالات این شماره:

- مقدمه / پیلیزه
- شبکی بازار موندنه د شریعت له نظره
- عقل و جایگاه آن در اسلام
- ابر قدرت‌ها چرا و چگونه جا عوض می‌کنند؟
- جریمه تأخیر در اقساط بانکی
- موضوعی تفسیر، پیژندنه، ارزنبت، او کړنلاره
- بررسی زمین‌لرزه‌های افغانستان
- مفهوم مدیریت گروهی در اسلام
- تاثیر شرکت‌های کوچک و متوسط بر توسعه اقتصادی
- تحقیق در مورد دانستن نیازمندی به تامین مالی شرکت‌های کوچک و متوسط در افغانستان

مجله علمی پوهنتون سلام
چهارراهی گل سرخ (بُست)،
کلوله پشته، کابل - افغانستان

سلام

مجله علمی پوهنتون سلام

مجله علمی و تحقیقی شش ماهه

سال پنجم، شماره ۹ و ۱۰، خزان ۱۳۹۹

سلام یک مجله علمی و تحکیم شده است که بحث های علمی را در همه مجالات معرفت بعد از تحکیم به نشر می سپارد، و در هر شش ماه یک بار از طرف پوهنتون سلام، کابل به نشر می رسد.

سال پنجم شماره ۹ و ۱۰، خزان ۱۳۹۹ هـ ش

مجله علمیه، محکمه، تعنی بشر. البحوث العلمیه بعد تحکیمها و تصدیر کل ستة أشهر من جامعة سلام في العاصمة الأفغانیه - کابل، السنه الخامسة، العددان التاسع والعاشر، ۱۴۴۲ هـ ق.

آدرس:

د مجلی سره مراسلات به د تحریر د مدیر په نوم وی
پوهنتون سلام، چهار راهی گل سرخ (بست)، کلوله پشته،
کابل - افغانستان

شماره های تماس:

(۰)۲۰۲۲۳۰۶۶۴

۰۷۷۸ ۱۵۰ ۱۵۰

ایمیل:

salamjournal@salam.edu.af

وبسایت:

www.salam.edu.af

سلام

مجله علمی پوهنتون سلام

هیئت تحریر

رئیس تحریر

پوهنوال دکتور مصباح الله عبد الباقي
رئیس پوهنتون

مدیر تحریر

استاد صبغت الله صابر
مسئول مرکز تحقیقات سلام

اعضاء هیئت تحریر

- پوهاند محمد اسماعیل لیبب بلخی معاون علمی، پوهنتون سلام
- پوهنمل دکتور رفیع الله عطاء استاد پوهنځی حقوق، پوهنتون ننگرهار
- پوهندوی دکتور نجیب الله صالح استاد پوهنځی شرعیات و قانون، پوهنتون ننگرهار
- پوهنوال دکتور عبد الباقي امین استاد پوهنځی شرعیات و قانون، پوهنتون سلام
- پوهندوی دکتور عبد الخبیر علیم استاد پوهنځی انجنیری، پوهنتون سلام
- پوهنوال دکتور سید حسن عدلیار استاد پوهنځی کمپیوتر ساینس، پوهنتون کابل
- استاد عبد الله صادق رئیس پوهنځی اقتصاد، پوهنتون سلام

په سلام څېړنيز مجله کې د څېړنو د نشرولو ضوابط:

- ◆ مجله د نشر لپاره په ملي ژبو سر بيره په عربي او انگليسي ژبو څېړنې او عملي بحثونه د نشر لپاره مني، مگر په دې شرط چې په نورو ژبو د ليکل شويو بحثونو لنډيز د ملي ژبو څخه به يوي ژبي، او په ملي ژبو ليکلو شوو بحثونو لنډيز په عربي يا انگليسي ژبه د مضمون د ليکونکي لخوا د مضمون تر څنگ مجلې ته وسپارل شي.
- ◆ مجله په کال کې دوه گڼې خپريږي.
- ◆ مجله د بيلا بيلو اجتماعي او علمي ډگرونو پوري اړوند هغه څېړنې خپروي چې په منهجي لحاظ درستي، او به علمي او فکري لحاظ اصالت ولري (يعني د بل چا څخه نه وي اخيستل شوي)
- ◆ سلام مجله يواځې هغه څېړنې نشر ته سپاري چې مخکې د کتاب په بڼه او يا په کومه مجله او يا هم د کومې بلې لارې نه وي نشر شوي.
- ◆ د بحث صفحاتو شمير بايد د ۸ صفحو (A4 سايز) څخه کم او د ۳۰ څخه زيات نه وي، ددې څخه د زياتوالي او کموالي په صورت کې به د مدير تحرير موافقه اړينه وي.
- ◆ ترڅو چې د بحث ظاهري بڼه درسته نه وي او اولني شرطونه يې نه وي پوره کړي د تحکيم لپاره به نه اخستل کيږي.

د بحث د نشرولو اجراءات:

- ◆ کومه څېړنه او بحث چې په مبدئي لحاظ د نشر وړ وي ليکونکي يې بايد د سافټ کاپي سره سره پر نټ کړي دري نسخې د تحقيقاتو مرکز ته وسپاري.
- ◆ مجله هره څېړنه اړونده متخصصينو ته د تحکيم (ددې فيصلې لپاره چې بحث په مجله کې د نشر وړ دی او کنه) لپاره ليري.
- ◆ د بحث په بابت د متخصصينوراى نهائې بلل کيږي.
- ◆ د تحکيم څخه وروسته که بحث د نشر وړ کيږي شوي وو، او څه تعديل او بدلون په کې مطلوب وو نو ليکونکي ته به د هغه تعديلاتو د اجراء لپاره بير ته ليرل کيږي.
- ◆ د تصحيح نه وروسته بايد د ايميل د لارې او باهم په سي ډي کې د يوي کاپي سره مرکز تحقيق ته سپاري، ترڅو نشر لپاره آماده شي.
- ◆ هغه بحثونه او څېړنې چې په مجله کې د نشر څخه پاتې شي بير ته ليکوال ته سپارل د مجلې مسؤوليت نه دي.

په دی گڼه کی د لیکوالانو لنډه پیژندنه

- دکتور مصباح الله عبد الباقي
استاد بر نامه ماستری و رئیس پوهنتون سلام
misbah.abdulbaqi@gmail.com
- پوهاند دوکتور محمد اسماعیل لیبب بلخی
استاد بر نامه ماستری و معاون علمی پوهنتون سلام
prolbalkhi@gmail.com
- استاد سید علام الدین اثیر
استاد پوهنځی حقوق و علوم سیاسی
atheercnd@hotmail.com
- استاد احمد صمدی
استاد و رئیس پوهنځی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام
ahmadsamadi26@gmail.com
- دوکتور فصیح الله عبد الباقي
استاد پوهنتون سلام در مرحله ماستری
fasih.1392@gmail.com
- استاد احمد سیر نیکخواه
استاد پوهنځی انجنیری پوهنتون سلام
siarnaikkhwah@Yahoo
- استاد محمد قاسم ایاز
استاد پوهنځی اقتصاد پوهنتون سلام
mohammadqasimayaz@gmail.com
- استاد عدیل صابر
استاد پوهنځی اقتصاد پوهنتون سلام
adeelsabir1987@gmail.com
- استاد اشفاق خان
استاد پوهنځی اقتصاد پوهنتون سلام
ashfaaqkust@gmail.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

صفحه	عناوین
۱	مقدمه / پیلیزه
۷	شبکی بازار موندنه د شریعت له نظره
۲۸	عقل و جایگاه آن در اسلام
۵۷	ابر قدرت‌ها چرا و چگونه جا عوض می‌کنند؟
۷۵	جریمه تأخیر در اقساط بانکی
۹۵	موضوعی تفسیر، پیژندنه، ارزښت، او کړنلاره
۱۲۲	بررسی زمین‌لرزه‌های افغانستان
صفحه	چکیده‌های مقاله‌های انگلیسی
۱۴۰	مفهوم مدیریت گروهی در اسلام
۱۴۱	تأثیر شرکت‌های کوچک و متوسط بر توسعه اقتصادی
۱۴۲	تحقیق در مورد دانستن نیازمندی به تامین مالی شرکت‌های کوچک و متوسط در افغانستان

ملخصات البحوث باللغة العربية

الصفحة	العناوين
١٤٣	التسويق الشبكي في ضوء الشريعة الإسلامية
١٤٣	مكانة العقل في الإسلام
١٤٤	أسباب صعود وأفول القوى العالمية
١٤٤	غرامة التأخير في أداء الأقساط البنكية
١٤٤	التفسير الموضوعي وأهميته
١٤٥	دراسة حول وضع الزلازل في أفغانستان
١٤٥	المفهوم الإسلامي للإدارة الجمعية
١٤٦	ضرورة تحقيق الدعم المالي للشركات الصغيرة والمتوسطة في أفغانستان
١٤٦	أثر الشركات الصغيرة والمتوسطة في النمو الإقتصادي

مقدمه

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على سيدنا، ومولانا، وأسوتنا محمد سيد الأنبياء والمرسلين، وعلى آله وأصحابه ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين، وبعد؛

جای بسی مسرت و خوشبختی است که شماره دیگری از مجله علمی سلام به زیور طبع آراسته شده و از حجله چاپ برون می آید. مقالات این مجله، ثمره تلاش های پی هم و زحمات اخلاصمندانة محققان و پژوهشگرانی است که مساعی به خرج دادند؛ تا داشته های علمی و اندوخته های تحقیقی خویش را برون آورده و در خدمت شیفته گان تحقیقات تازهی علمی قرار دهند. چه کار ارزنده ای است که انجام می دهند و چه رسالت عظیمی است که به دوش می کشند. شکر الله سعيهم وأعلى كلمتهم!

شماره کنونی مجله علمی سلام در حالی به دست نشر سپرده می شود که جهان به صورت کُل و کشور عزیز ما به صورت ویژه با بیماری «کرونا» و یا «کوید ۱۹» دست و پنجه نرم می کند. این وبای جهان گیر، از یک سو خسارات جبران ناپذیری را بر پیکره اقتصاد بین المللی وارد کرده است و از سوی دیگر اقتصاد ضعیف افغانستان را با زیان های تلافی ناپذیری مواجه ساخته است. در اثر این مشکلات، مؤسسات تحصیلات عالی، پرسونل این مؤسسات، استادان و محصلان آن با مشکلات فراوانی روبرو شده اند. خیلی از مردم -به شمول استادان و محصلان پوهنتون سلام- در اثر این وبای ترسناک، خویشاوندان خود را از دست داده اند و بسیاری هم با مشکلات فراوان اقتصادی مواجه شده اند. الله متعال تمام رفته گان را بیامرزد.

زمانی که کابینه جمهوری اسلامی افغانستان تصمیم گرفت؛ تا در روزهای گسترش بیماری کرونا درس های آنلاین را در مؤسسات تحصیلات عالی، پوهنتون ها و مکاتب آغاز نماید، پروسه تدریس آنلاین با مشکلات و چالش هایی مواجه شد که در نتیجه سیستم تدریس آنلاین ما نتوانست با کشورهای دیگر دنیا و بالأخص کشورهای همسایه رقابت کند. با وجود همه این مشکلات، بسیاری از پوهنتون های خصوصی تلاش ورزیدند ابتکاراتی را روی دست گیرند، و در چنین شرایط وخیم کرونایی، برای حفظ روند تحصیلی گام های متین و استواری بردارند، اما مشکلاتی وجود داشت که دولت می بایست بدان اهتمام ورزیده و در راستای حل آن توجه خویش را مبذول می داشت. یکی از این مشکلات، ضعف و کمبود زیرساخت های مربوطه به آموزش الکترونیکی بود. زمانی که از دانش آموزان خواسته شد در درس های آنلاین اشتراک کنند، امکانات اینترنتی برای استادان و محصلان، در بیرون از کابل و شهرهای دیگر کشور فراهم نبود حتی در جاهایی که ادعا می شد اینترنت وجود دارد، در آن مناطق هم خیلی ضعیف بود و نمی توانست نیازهای محصلان را برآورده سازد. دنیای امروز، در تکنولوژی معلوماتی از (G-5) (نسل پنجم آن) استفاده می کند، در حالی که شبکه موجود در افغانستان برای نسل دوم آن (G-2) آماده شده است؛ و این زیرساخت های ضعیف نمی تواند اینترنت سریع مورد ضرورت را برای تدریس آنلاین محصلان و استادان برآورده سازد. علاوه بر ضعف اینترنت، قیمت و بهای آن نیز نسبت به

کشورهای همسایه بلندتر بود و محصلان از پرداخت این قیمت گزاف عاجز بودند. یکی از مشکلات دیگری که در جریان این بیماری، فرا راه محصلان در دروس آنلاین قرار گرفته بود، عدم آشنایی آن‌ها با کمپیوتر بود. زمانی که از دانش‌آموزان خواسته شد تا درس‌های خویش را به صورت آنلاین دنبال کنند، بسیاری از آن‌ها کاملاً با کمپیوتر ناآشنا بودند. مشکل سوم این بود که ما تا کنون از فقدان یک تصمیم قانونی در این مورد رنج می‌بریم و تا حال هیچ مجوز قانونی در سیستم آموزشی افغانستان برای تدریس آنلاین وجود ندارد و این خلاء تقنینی، وزارت تحصیلات عالی را در حرج انداخته بود. هم‌چنین عدم اعتماد بین مؤسسات تحصیلات عالی و پوهنتون‌های خصوصی و وزارت محترم تحصیلات عالی، مشکل دیگری بود که در جریان بیماری کرونا به شکل خیلی جدی تبارز نمود. وزارت تحصیلات عالی می‌خواست که با تمام پوهنتون‌ها تعامل یکسان داشته باشد و فشار آورد که همه پوهنتون‌ها باید دروس آنلاین خویش را با استفاده از سیستم پیشنهادی وزارت تحصیلات عالی (HELMS) به پیش ببرند؛ زیرا تصور وزارت این بود که پوهنتون‌ها قادر به ایجاد یک سیستم معیاری نیستند؛ اما وزارت این را در نظر نمی‌گرفت که پوهنتون‌ها در داشتن امکانات علمی و فنی از هم متفاوت‌اند. برخی از پوهنتون‌ها می‌توانند نسبت به سیستم تصویب‌شده وزارت تحصیلات عالی، سیستم بهتر و (LMS) مناسب‌تری را ارائه دهند. به هر حال؛ وزارت تحصیلات عالی بر جایگاه خود اصرار داشت و پوهنتون‌های خصوصی بر موضع خویش تأکید می‌ورزیدند. این امر سبب شد تا پوهنتون‌های خصوصی تا مدت خیلی طولانی، در اضطراب و سردرگمی باقی بمانند.

بر اساس مقوله عربی که می‌گوید: «رُبَّ ضارة نافعة» یعنی: چه بسا از حوادث خسارت‌باری که، منفعتی را در بر دارد. اگر ما در راستای حل مشکلاتی که در اثر وبای کرونا پدید آمده‌است، تلاش کنیم و این مشکلات را از بین ببریم، در حقیقت، این حادثه در این زمینه برای نظام تعلیمی و تحصیلی افغانستان مفید خواهد بود؛ زیرا گاهی حوادثی اتفاق می‌افتد که برای رویارویی با آن، هیچ اندیشه‌ای صورت نگرفته است. در عین وقت اقدام برای حل این مشکلات ما را در مصاف کشورهای منطقه قرار داده می‌تواند، و اگر در مورد تلاش برای حل مشکلات مذکور توجه لازم صورت نه گیرد سیستم تعلیمی و تحصیلی افغانستان با مشکلات فراوانی دست و گریبان خواهد ماند، و در حالات استثنائی مثل حالت وبایی کرونا مسئولیت خویش را ادا کرده نتواند، بناء اگر می‌خواهیم که افغانستان با کشورهای منطقه در تسهیلات تحصیلی و تعلیمی رقابت کند بایستی راه‌حلی برای این چالش‌ها پیدا کنیم. زیربناهای خود را در زمینه تکنولوژی معلوماتی تقویت نماییم، شرکت‌های سرمایه‌گذار درین سکتور، را وادار کنیم که در بخش اتصالات سرمایه‌گذاری خویش را توسعه بخشند، و به زیربنای اتصالاتی توجه خویش را مبدول داشته باشند. همچنان باید تمام زیربنای کشور خویش را مورد تقویت قرار دهیم. دولت بایستی سرمایه‌گذاری کند؛ تا امکانات سریع انترنیتی را برای مردم فراهم آورد و قیمت آن را نیز مورد کنترل قرار دهد؛ تا استادان و محصلان با قیمت مناسب، انترنت سریع و قابل اعتمادی را به دست آورند. همچنان وزارت محترم معارف در سطح مکاتب، به آموزش کمپیوتر توجه کند؛ تا جوانانی که شامل پوهنتون می‌گردند، با کمپیوتر بلدیت و آشنایی داشته باشند. علاوه بر این، باید برای قانون‌مندی دروس‌های آنلاین، تلاش صورت گیرد و در این مورد قوانینی وضع گردد؛ زیرا تدریس آنلاین در روزگار

کنونی یک ضرورت است و در روزگاری که با بیماری‌های ساری مواجه می‌شویم، استفاده از روش آنلاین یگانه راه حل شمرده می‌شود و در برخی از موارد، مفیدتر از تدریس حضوری محسوب می‌گردد؛ بنا بر این، باید تمام موانع قانونی از سر راه تدریس آنلاین برداشته شود. همچنان ایجاد فضای اعتماد میان وزارت محترم تحصیلات عالی و پوهنتون‌های خصوصی امری است لازم و ضروری. تا زمانی که این فضا مهیا نگردد، خیلی از مشکلات عرصه تحصیلی، حل نخواهد شد.

همچنین این شماره مجله علمی پوهنتون سلام در حالی منتشر می‌گردد که توافق نامه ختم جنگ در افغانستان، میان ایالات متحده آمریکا و نمایندگان تحریک اسلامی طالبان به امضا رسیده است. در توافق نامه‌ای که به تاریخ دهم حوت ۱۳۹۸ هجری شمسی در شهر دوحه قطر امضا شد، گفته شده است که پس از آزادی زندانیان طرفین، در ظرف ده روز مذاکرات بین‌افغانی شروع خواهد شد و تراژدی غم‌انگیز افغانستان پایان خواهد یافت. اکنون که چندین ماه از امضای آن توافق نامه گذشته است؛ ولی هیچ روزنه امید در مورد مذاکرات میان افغانان به چشم نمی‌خورد و هر زمانی که روزنه‌ای از امید به روی ملت رنج‌دیده باز می‌شود، بهانه‌ای صورت می‌گیرد و مذاکرات به تعویق می‌افتد. در نتیجه، ملت ما روزانه صدها جوان خویش را از دست می‌دهد و هر کسی که از صلح سخن گوید به شکل بسیار مرموزی از میان برداشته می‌شود. در ادامه این تراژدی غم‌انگیز، از چند ماه بدین سو قتل‌ها و ترورهای زنجیره‌بی، علما و دانشمندان ما را هدف قرار می‌دهد که دوکتور عبد الباقی امین، استاد بخش ماستری- دیپارتمنت فقه و قانون پوهنتون سلام از جمله قربانیان این ترورهای زنجیره‌بی است که به شیوه بسیار ناجوانمردانه‌ای به شهادت رسید. دوکتور عبد الباقی امین نویسنده آگاه، دانشمند متعهد و از چهره‌های معروف و شناخته شده بین‌المللی محسوب می‌شد. پوهنتون سلام شهادت دوکتور عبد الباقی امین را ضایعه جبران‌ناپذیری برای کشور، به ویژه برای تحصیلات عالی می‌داند و خواستار آن است که قاتانش هر چه زودتر به پنجه قانون سپرده شوند. از آنجا که استمرار و تداوم جنگ بر همه چیز - به ویژه نهادهای تعلیمی و تحصیلی - تأثیرات بسیار منفی و ناگواری را برجای می‌گذارد و تنها در ظل ظلیل و سایه آرام‌بخش صلح و امنیت است که سیستم‌های تعلیمی، تحصیلی و اداری به رشد و شکوفایی می‌رسد، از تمام جناح‌های درگیر می‌خواهیم که در برابر همه موانع و صخره‌های مشکل‌آفرینی که فرا راه مذاکرات بین‌افغانی قرار می‌گیرد، ایستاده‌گی کرده و با اعتصام به ریسمان محکم الهی، در اسرع وقت، گفت‌وگوهای خویش را آغاز نمایند و بسان بنیان مرصوص، در برابر همه توطئه‌های ویرانگر درونی و بیرونی به مبارزه برخیزند. باشد که در کشور عزیزمان زمینه تحصیل، تحقیق و تولید علمی مساعد گردیده و در نتیجه ملت ما نیز مانند سایر ملت‌ها در مسیر امنیت و آرامش حرکت کند و در توسعه جهان بشری نقش شایسته‌ای را ایفا نماید.

قبل از آن که با موضوعات این مجله تماس بگیریم، مناسب می‌بینیم نکات ذیل را پیرامون برخی از کلیدی‌ترین اهداف پوهنتون سلام در سال‌های آینده مورد تذکر قرار دهیم:

❖ برآورده ساختن ضرورت‌های تحصیلی و انکشاف ساحه تحقیقات و پژوهش‌های ناب علمی، از اولویت‌های پوهنتون سلام است؛

- ❖ برابری زمین‌های مناسب برای تمام ادارات پوهنتون و منسوبین آن؛ تا بتوانند نقش مثبتی را در جامعه ایفا نموده و دستاوردهای بزرگی را در راستای انکشاف آن به ارمغان آورند؛
- ❖ معیاری‌سازی هر چه بیش‌تر پوهنتون، توجه افزون‌تر به کیفیت و چگونه‌گی خدمات آن و تقویت منابع مالی پوهنتون نیز در رأس اولویت‌های ما قرار دارد؛
- ❖ و تلاش برای ساختن شخصیت‌های متخصص، قیادت‌گر و نمونه‌ای که بتوانند در راستای خدمت به جامعه رنج‌دیده ما دستاوردهای مثبتی داشته باشند.

پوهنتون سلام برای رسیدن به اهداف فوق، پلان‌های منظم و مفصلی را تهیه کرده است. یکی از پلان‌های سلام برای رشد و انکشاف زمینه تحقیق و پژوهش، طبع سمنستروار مجله علمی سلام است که اکنون در خدمت شما قرار دارد. تحقیق نخست این مجله «شبکی بازارموندنه د شریعت له نظره» توسط رئیس محترم پوهنتون سلام دوکتور مصباح الله عبد الباقی به رشته تحریر درآمده است. نویسنده محترم تلاش ورزیده است؛ تا یکی از مهم‌ترین مسائل روزگار ما یعنی: بازاریابی را در روشنی شریعت تابناک اسلام مورد بررسی قرار داده و خاطر نشان سازد که کدام یک از اشکال بازاریابی، با روح اسلام و شریعت غرای آن سازگاری دارد و کدام گونه آن، مخالف با شریعت اسلامی است. این نوشته بدون شک، یکی از تازه‌ترین و ناب‌ترین تحقیقاتی است که در این بخش به رشته تحریر درآمده است.

پژوهش دوم «عقل و جایگاه آن در اسلام» توسط معاون علمی پوهنتون، محترم پوهاند دوکتور محمد اسماعیل لیبب بلخی نوشته شده است. نویسنده محترم، تلاش کرده است؛ تا جایگاه عقل در اسلام را مورد بررسی قرار داده و موقعیت عقل را در اسلام روشن سازد؛ تا برملا گردد که عقل با شریعت اسلامی در تعارض نبوده؛ بلکه عقل و شرع هر دو باهم راه پیروزی انسان را وانمود ساخته رسالت وی را در دنیا روشن و مکلفیت‌های او را مورد تبیین قرار داده‌اند.

نوشته سوم «ابرقدرت‌ها چرا و چگونه جا عوض می‌کنند؟» از خامه استاد سید علام الدین اثیر، استاد پوهنحی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام فرو چکیده است. این نوشته سعی دارد؛ تا جریان ظهور و افول ابرقدرت‌ها، مشابهت‌ها و تفاوت‌های آن را مورد بررسی قرار داده، به بیان نظریات و برداشت‌های اساتید علوم سیاسی عمدتاً امریکایی در مورد انتقال قدرت از غرب به سوی شرق و یا زوال ابرقدرتی امریکا بپردازد. آن چه این نوشته در مورد آینده نظام بین الملل باور دارد این است که پذیرش یک یا چند کشور در راس نظام بین الملل برای کشورها دشوار است و از طرف دیگر، جامعه بین المللی بدون نظام نمی‌تواند به حیات خود ادامه دهد. بنا براین، رهبری نظام آینده می‌باید در اختیار سازمان‌های منطقوی یا بین المللی واقعاً مستقل از اراده کشورها گذاشته شود.

تحقیق چهارم «جریمه در صورت تاخیر اقساط بانکی» توسط استاد احمد صمدی، رئیس پوهنحی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون سلام نوشته شده است. پژوهشگر محترم، در این تحقیق سعی ورزیده است که این مسأله پیچیده معاصر را مورد بررسی قرار دهد؛ تا حد اقل مشکل جریمه تأخیر حل شده و زمینه برای ضمانت اجرای بانکی مساعد شود؛ زیرا تا حال در افغانستان در این مورد تحقیق

شامل و همه‌جانبه صورت نگرفته و نظریات فقهی هم به شکل درست در این مورد توحید نشده و قانون هم خاموشی اختیار کرده‌است.

بحث پنجم «موضوعی تفسیر، پیژنده، ارزبنت، او کپنلاره» توسط محترم دوکتور فصیح الله عبد الباقی، استاد در بخش ماستری پوهنتون سلام به رشته تحریر درآمده‌است. نویسنده محترم، نخست از تعریف تفسیر موضوعی سخن گفته و سپس پیرامون نشأت تفسیر موضوعی و مراحل تاریخی آن بحث کرده‌است و اسباب پیدایش آن را نیز مورد بررسی قرار داده‌است.

نوشته ششم «بررسی زمین لرزه‌های افغانستان» تحقیقی است که به قلم محترم انجنیر احمد سیر نیکخواه، استاد پوهنچی انجنیری پوهنتون سلام نوشته شده‌است. در این تحقیق سعی رفته است که پیرامون خطرات زلزله‌ها در افغانستان و برنامه‌ریزی برای مواجهه با آن بحث صورت گیرد. نویسنده ادعا دارد که به اساس باورهای گسترده علمی، بیش‌ترین زمین لرزه زمانی رخ می‌دهد که دو قطعه قشر سخت زمین به اثر حرکت آبی طوری یکی بالای دیگر قرار گیرد که امتداد سطح حرکت آن‌ها باعث حرکت یا شکست زمین گردیده باشد. این حرکت آبی باعث آزاد شدن انرژی قوی و تولید امواج گسترده در طبقات زمین گردیده که در مدت کوتاهی در تمام محیط قشر زمین پراکنده می‌شود. امواج ذکر شده باعث تکان شدید در سطح زمین می‌گردد که اساس یا قاعده برای تحلیل و پایداری ساختمان‌ها در مقابل نیروی زمین لرزه را تشکیل می‌دهد.

تحقیق هفتم «Islamic Concept of Team Management» توسط محترم استاد محمد قاسم ایاز، استاد پوهنچی اقتصاد پوهنتون سلام نوشته شده‌است. در این تحقیق، تلاش صورت گرفته است؛ تا در روشنایی آموزه‌های دین مقدس اسلام، به برخی از مشکلات موجود در حوزه «مفهوم مدیریت» پاسخ بدهد. نویسنده این موضوع علمی سعی کرده است تا از آن نقاط مدیریت بحث کند که سبب آسایش و پیشرفت یک اداره می‌شود، تلاش صورت گرفته است که این موضوع در سایه تعالیم والای اسلامی مورد بررسی قرار گیرد.

بحث هشتم «Impact of Small and Medium Enterprises on Economic Growth» توسط محترم استاد عدیل صابر، استاد پوهنچی اقتصاد پوهنتون سلام نوشته شده‌است. این مقاله در مورد تاثیر شرکت‌های کوچک و متوسط بر توسعه اقتصادی صحبت می‌کند و نویسنده یک نظرسنجی میدانی انجام داده‌است که در آن ۳۰۰ کارگر شرکت‌ها و اقتصاددانان اشتراک ورزیده‌اند. در کل، نویسنده این مقاله ادعا تلاش دارد؛ تا ثابت کند که شرکت‌های کوچک و متوسط، نقش مهمی را در بهبود وضعیت اقتصادی کشورها ایفا می‌کند.

تحقیق نهم «An Investigation to Understand the Need for Financing Small and Medium Enterprise in Afghanistan» توسط محترم استاد اشفاق خان، استاد پوهنچی اقتصاد پوهنتون سلام نوشته شده‌است. نویسنده محترم بدین نظر است که شرکت‌های کوچک و متوسط بخش حیاتی، مهم و جداناپذیر هر اقتصاد کشور است و کشورهایی که تجارت و یا کار و بار کوچک و متوسط را حمایت می‌کنند، به سرعت پیش می‌روند دستاوردهای چشمگیر اقتصادی را شاهد خواهند بود.

مباحث فوق، در اثر زحمات و تلاش‌های اخلاصمندان و ژرف‌نگرانۀ محققان گرامی به دست آمده‌است. با این وجود، هیچ‌یک از پژوهشگران فرزانه ما، در تحقیق خویش مدعی عصمت نیست و کار خویش، پژوهشی می‌داند بشری که خالی از اشتباه نیست. از همین‌رو؛ خواهش ما و تقاضای نویسندگان محترم این است که خوانندگان عزیز، این نوشته‌ها را با دقت مورد مطالعه قرار داده و انتقادات سازنده خویش را با ما در میان بگذارند.

برای محققان و باحثان فرهیخته، اجر فراوان و توفیقات مزیدی را از بارگاه خداوند منان، رجامندم.

ومن الله توفیق
اداره مجله سلام

شبکي بازارموندنه د شريعت له نظره

پوهنوال دکتور مصباح الله عبد الباقي

رئيس پوهنتون سلام

misbah.abdulbaqi@gmail.com

مقدمه

شبکي بازارموندنه چې په نوره نړۍ کې له ډيری مودې راهيسی رواج لري او خلکو له دی لارې ډيری ټولني د زياتو مشکلاتو سره مخامخ کړي دي، له دی لاری يې خلکو ته يې فريب ورکړی، په دی اړه د چل ول او دوکې ډيری قصې مشهوری دي، په عين حال کې دا ډول بازارموندنه د محصولاتو د ترويج يوه کاميابه لاره هم ده، بنسټيز سوال دا راولاړېږي چې د اسلامي فقه له نظره دا ډول بازارموندنه څه حکم لري؟ آیا د شبکي بازار موندنې ټول ډولونه روا او درست دي؟ که دا ډول بازار موندنه بيلا بيل صورتونه او شکلوته لري چې يو شمير يې ناروا او نادرست دي ځکه چې په داسی څه مشتمل دي چې د اسلام د اصولو سره سم نه دي، او يو شمير نور صورتونه يې روا او جايز دي؟ که داسی وي نو بيا هغه درست صورتونه يې څه دي او نادرست يې څه دي؟ دا او داسی نور سوالونه دي چې زموږ په ټولنه کې د تجارتي معاملاتو سره د تړلو خلکو په ذهنونو کې گرځيدل را گرځيدل، خو ځله په بيلا بيلو مجالسو کې دا قضيه مطرح هم شوه، يو شمير ځوانانو دا مطلقا حرام گڼله او د ټولني په زبان يې بلله، بل طرف ته يو شمير خلک چې د همدی ډول بازارموندنې سره تړلي دي دا کار مطلقا درست او روا بولي او د هيڅ ډول حدودو رعایت نه کوي، له دی امله مو اړينه و گڼله چې ددی موضوع په اړه يو څو کرښی وښکل شي تر څو په متوازن شکل ددی قضیې په اړه د فقهاو متوازن نظر د لوستونکو مخ ته راشي، په دی کرښو کې که څه درست وي نو د الله تعالی د توفيق په نتیجه کې دي، او که غلط وي نو دا يو شخصي-اجتهاد او رأی ده، او دا غلطی هيڅ ډول قصدي عمل نه دی، او شريعت تری پاک او مبرا دی، د الله تعالی نه دعاء کوم چې موږ ته درسته لاره وښايي او په هغی د عمل توفيق مو په نصيب کړي.

بازارموندنه او اسلامی اخلاقيات

په اوسنی زمانه کې په هر تجارت کې بازار موندنه يوه بنسټيزه اړتيا ده، هيڅ تجارت د بازار موندنې پرته پرمختگ نشي کولای، او دا ځکه چې د هر اړخيز مادي پرمختگ په نتیجه کې په بازار کې د اړتيا وړ متنوع توکي او محصولات وجود لري چې د مستهلكينو اړتياوی پوره کوي او د هغوي توجه ځانته راجلبوي، نو تر څو چې تاجر د خپلو توکو په اهميت باندی مستهلك پوه نه کړي او دا ورته ونه وايی چې په بازار کې د نورو موجودو توکو او محصولاتو په پرتله دده له لورې وړاندې شوي توکي او محصولات څه ځانگړتياوی لري او په څومره بڼه توگه د مستهلكينو اړتياوی پوره کولی شي تر هغی پوری مستهلكين د

خپلو توکو په رانیولو نشي قانع کولی، همدا راز کله کله مستهلک له دی څخه بی خبره وي چې د هغه د اړتیا وړ توکی په بازار کې وجود لري، نو بازار موندنه له دی امله هم اړینه گرځي چې خلکو ته د دی خبر ورکړي چې د هغوي د اړتیا وړ شيان په بازار کې وجود لري، تر دی ځایه خو بازار موندنه یوه اړتیا ده او باید وجود ولري مگر کله کله د بازار موندنې اصلي هدف او موخه د ټولنې وگړو ته فریب ورکول وي، په نادرسته توگه خپل توکی او محصولات داسی معرفی کول وي چې د حقیقت څخه ډیر لیری وي، دا چونکه فریب او دوکه ده نو له دی امله شریعت ناروا بللی او ډیره لویه گناه یې گڼلی ده، که څه هم دا ډول درواغ کله کله د تجارت د ترویج وسیله شي خو په پای کې تری د برکت د ختمیدلو لامل گرځي، له همدی امله رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغه تاجر ډیر لوی فضیلت بیان کړی چې د خپلو توکو او محصولاتو د بازار موندنې لپاره درواغ نه وایي، او خپل توکي هماغسی معرفي کوي څرنگه چې دي، داسی تاجر ریښتینی تاجر بلل کیږي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغه په اړه فرمایي: "التَّاجِرُ الْأَمِينُ الصَّدُوقُ الْمُسْلِمُ، مَعَ الشَّهَادَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" یعنی هغه تاجر چې امانت دار وي او ریښتیا ویونکی مسلمان وي هغه به د قیامت په ورځ د شهیدانو سره وي. او په درواغو باندی خپل تجارت ته رشد او پراختیا ورکول د تجارت څخه د برکت د له منځه تللو لامل گرځي ابوهریره رضي الله عنه روایت کوي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه یې اوریدلی چې ویل یې: (الْحَلْفُ مُنْفَقَةٌ لِلْسَّلْعَةِ مُمَحَقَّةٌ لِلْبُرْكََةِ) ^۱ (په تجارت او بیع کې) قسم خوړل خو شاید د تجارتي توکو د خرڅیدلو لامل وگرځی مگر برکت له منځه وړي.

په نادرسته توگه د خپل تجارت لپاره بازار یابی دومره لویه گناه ده چې په قران کریم د هغه په اړه وعید راغلی دی، عبد الله بن ابی اوفی وایي: (أَنَّ رَجُلًا أَقَامَ سَلْعَةً وَهُوَ فِي السُّوقِ فَحَلَفَ بِاللَّهِ لَقَدْ أُعْطِيَ بِهَا مَا لَمْ يُعْطَ لِيُوقِعَ فِيهَا رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَزَلَّتْ إِنَّ الدِّينَ يَشْتَرُونَ بَعْدَ اللَّهِ وَأَيْمَانَهُمْ ثَمَنًا قَلِيلًا) یو سړي خپل مال په بازار کې عرضه کړ، او قسم یې وکړ چې په هغه یې دومره مبلغ مصرف کړی څومره یې چې نه وه مصرف کړی (یعنی درواغ یې وویل) تر څو د مسلمانانو څخه یو تن ته فریب ورکړي نو دا ایت نازل شو (إِنَّ الدِّينَ يَشْتَرُونَ بَعْدَ اللَّهِ وَأَيْمَانَهُمْ ثَمَنًا قَلِيلًا وَأَوْلَيْكَ لَا خَلْقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) { آل عمران: ۷۷} هغه څوک چې د الله د عهد او د خپلو قسمونو په مقابل کې ډیر لږ قیمت اخلي د دوي لپاره په اخرت کې هیڅ برخه نشته، نه به الله تعالی له دوي سره خبری وکړي او نه به ورته د قیامت په ورځ (د رحمت په نظر) وگوري، او نه به دوي له گناهونو څخه پاک کړي او د دوي لپاره دردناک عذاب دی. په دی ایت کې چې څومره لوی عذاب د

۱ - صحیح البخاري ج ۳ ص ۶۰ طبع طوق النجاة، لومړی طبع ۱۴۲۲ هجری قمری. الْحَلْفُ مُنْفَقَةٌ لِلْسَّلْعَةِ مُمَحَقَّةٌ لِلْبُرْكََةِ په حدیث کې د (الحلف) کلمه چی د قسم په معنی راځی د لام په سکون او کسری دواړو سره لوستل شوی ده، او د (منفقه) کلمه د فاء په تشدید سره چی د تفعیل څخه د اسم فاعل صیغه وي لوستل شوی او همدا راز ابن التین وایي چی د ميم په فتحه د نون په سکون لوستل شوی د اسم ظرف صغیه ده یعنی (مظنة النفاق) یعنی د گمان ځای دی چی څرخ به شي، همدا راز (محققه) د اسم فاعل او اسم ظرف په حیث ضبط شوی ده، ددی ضبط لپاره وگورئ: مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح (۱۹۰۹/۵) د ملا علی قاري لیکنه طبع دار الفکر بیروت په ۲۰۰۲م کال.

داسی چا لپاره یاد شوی دی چې د خپلو توکو لپاره په درواغجنو قسمونو باندی بازار موندنه کوي ددی لامل دا دی چې اسلام د دوکې او فریب سره نفرت لري، او هېشکلکه دا نه غواړي چې د فریب له لارې خوک په یو میدان کې هم مخ ته ولاړ شي.

د بازار موندنی بیلا بیل ډولونه

هغه بازار موندنه هغه پروسه ته ویل کیږي چې د امکان تر حده پوری لوی شمیر خلک د یو مشخص توکی، اسانتیا او یا هم خدمت څخه د استفادی لپاره را جذب کړي، او پخواني پیریدونکی او مستهلکین د اداری، کمپنی او شرکت سره تړلي او وفادار وساتي. په اوسني زمانه کې مستهلک ته د توکو د رسولو له پلوه د بازار موندني دوه ډولونه وجود لري:

لومړی: مباشره بازار موندنه

دی ته مور نیغ په نیغه بازار موندنه هم ویلی شو، دا هغه بازار موندنه ده چې پکښې د توکي د جوړونکی تولیدونکي او مستهلک ترمنځ کوم بل طرف وجود ونه لري، بلکه د جوړونکی او تولیدونکی د لاس څخه نیغ په نیغه د مستهلک او مصرف کونکي لاس ته ورسیري، چې په دی توگه د توکو قیمت راکمیري، ځکه چې د تولیدونکي او مصرفونکی ترمنځ د واقع جهتونو گټه پکښې له منځه ځي، شبکيي بازار موندنه هم له همدی ډول بازار موندني یو ډول دی.

دویم: غیر مباشره بازار موندنه

دا هغه بازار موندني ته ویل کیږی چې د توکو د تولید کونکي جهت او مصرف کونکي ترمنځ نور جهتونه هم وجود ولري، دا جهتونه او اړخونه کله یو او کله ډیر کیدلی شي، چې په نتیجه کې یې په بازار کې د توکو قیمت لوړ ځي، ځکه چې د وسیطو اړخونو گټه هم د قیمت برخه گرځي.

د شبکيي بازار موندني مفهوم

کومه قضیه چې په دی لنډ بحث کې معالجه کول غواړو هغی ته په عربي ژبه کې (التسويق الشبکي) او په انگریزي کې ورته په عامه اصطلاح کې (Network Marketing) ویل کیږي، (سره له دی چې نور نومونه هم لري)، او په پښتو کې ورته شبکيي بازار موندنه ویلی شو، د شبکيي بازار موندني ډیر تعریفونه شوي دي، مور دلته یو لړ تعریفونه وړاندې کوو چې په رڼا کې یې د شبکيي بازار موندني حقیقت څرگند کړی شو.

لومړی تعریف: دا د مباشری او نیغ په نیغه بازار موندني هغه سیستم دی چې د پیریدونکو له لارې خپلو تجارتي توکو او محصولاتو ته بازار موندنه کوي په داسی توگه چې د هر توکي او محصول چې د پیریدونکو د بازار موندني له لارې خرڅ شي د ځانگړو شرایطو په نظر کې نیولو سره سم هغوي ته پیسی هم ورکړي^۱.

^۱ - وگورئ: التسويق التجارى واحكامه فى الفقه الاسلامى دكتور حسين الشهرانى ص ۵۰۲.

په دی تعريف اعتراض دا دی چې په دی کې د بازار موندنې اصلي موخه د محصولاتو لپاره بازار موندنه ښودل شوی ده، حال دا چې همدا د اختلاف بنسټيزه نکتته ده، ځکه یو شمیر علماء وايي چې ددی ډول بازار موندنې اصلي هدف او موخه محصولات نه بلکه پخپله همدا بازار موندنه ده، په دی معنی چې نه خو دا محصولات د ټولنې په گټه وي او نه په حقیقت کې د بازار موندونکو اصلي موخه ددی محصولاتو خرڅول وي بلکه اصل هدف یې هغه مبلغ وي چې د نوو مشتریانو د پیدا کولو په نتیجه کې یې لاس ته راوړي.

دویم تعريف: د بازارموندنې هر هغه پروگرام ته ویل کیږي چې پکې برخه اخیستونکي د اضافي برخه اخیستونکو د گمارلو او محصولاتو یا خدماتو د پلورلو حق اخلي (پیري)، او د خپلو خرڅ کړو محصولاتو سربیره د هغه خرڅ شوو محصولاتو د خرڅیدو په مقابل کې هم ورته عوض ورکول کیږي چې ددی له لورې د استخدام شوو افرادو له لارې خرڅ شوي وي.^۱

دا تعريف هم د شبکي بازار موندنې ټولو انواعو ته شامل نه دی ځکه یو لړ شبکي بازار موندنې داسی هم شته چې په هغی کې برخه اخیستونکو ته پرته له دی د بازار موندنې حق ورکول کېږي چې هغه د شرکت محصول و پیري، بلکه دا حق ورته یواځی د یو داسی مشتری د راجلبولو په نتیجه کې ترلاسه کیږي چې هغه په شرکت کې غړیتوب نه لري.

ددی تعريف یوه نیمگړتیا دا ده چې په دی کې دی ته هم اشاره نه ده شوی چې په بازار موندنه کې د برخه اخیستونکو د شمیر زیاتوالی د برخه اخیستونکو په معاوضی هم اغیزه لري.

یو بل تعريف یې داسی شوی دی (امتیاز یکتسب بشراء منتج لشركة أو توفير مشتر غير مشترك، و تسويق منتجها بتسويق حافظها، في مقابل عمولة تستحق بشروطها، و تزيد بزيادة العملاء في الشبكة)^۲ یعنی شبکي بازار موندنه هغه امتیاز ته ویل کیږي چې د یو شرکت د یو محصول د اخیستلو (رانپولو) له لارې، او یا هم د یو داسی مشتری چې مخکې ددی شرکت گډونوال نه وي د راپیدا کولو په نتیجه کې ترلاسه کیږي او د تشویقونکو شیانو لپاره د بازار موندنې له لارې ددی شرکت د محصولاتو لپاره بازار موندنه کول دي، خو دا د هغه مبلغ په مقابل کې چې د شرکت د شرایطو سره سم یې دا بازار موندونکې مستحق گرځي، او دا مبلغ د پیروونکو د شمیر د زیاتیدو سره زیاتېږي.

په دی تعريف کې څو مثبت نقاط وجود لري، لومړی دا چې دا په حقیقت کې یو امتیاز دی چې د تشویقی مبلغ، اشتراک، د شرکت د شرکت په محصولاتو کې د تخفیف له لارې ده ته ترلاسه کیږي.

^۱ - ددی تعريف عبارت په انگلیسی ژبه داسی دی: (Multilevel marketing (MLM). Any marketing program in which participants purchase the right to recruit additional participants, sell products or services, and be compensated for the sales by people they recruit as well as for their own sales. مضمون کې چی عنوان یې دی (MLM Glossary) او (Stephen Barrett) لیکلی دی، او په لاندی لینک باندی نشر شوی دی (<https://www.mlmwatch.org/01General/glossary.html>).

^۲ - التسويق الشبكي و تكيفه الفقهي وحكمه الشرعي ص ۷ بحث منشور في مجلة ابحاث جامعة الحديدة، ۱۴مه گڼه کلیة التربية اپریل - جون ۲۰۱۹م د دکتور اسماعیل مهدی احمد الحسنی لیکنه.

دویم دا چې په دی تعریف کې ددی امتیاز د تر لاسه کولو طریقه په گوته شوی ده، او هغه له دوه لارو تر لاسه کیږي، لومړی د شرکت د محصول د پیریدلو په نتیجه کې او دویم د یو داسی مشتری د راجلبولو په نتیجه کې چې مخکې ددی شرکت مشتری نه وي، او دا ځکه چې د شبکې تسویق شرکتونه دوه ډوله دي یو هغه چې د خپل محصول پیریدل د بازار موندونکی لپاره شرط گڼي، او دویم هغه چې داسی کوم شرط نه لري نو په تعریف کې د دواړه ډوله شرکتونه شامل دي.

په دی تعریف کې دی ته هم اشاره ده چې په شبکې بازار موندنه کې دوه موخې وي یوه د شرکت اصلی محصولاتو ته بازار موندنه کول، او دویم د بازار موندني لپاره چې کوم تشویقی بسته شرکتونه وړاندې کوي د هغی لپاره بازار موندنه هم یو هدف وي، چې دا په حقیقت کې د شرکت د محصولاتو لپاره په بازار موندنه ډیره مثبت اغیزه پرېږدي، په دی عبارت کې (وتسویق محصولاته بتسویق حافظها) کې همدی ته اشاره ده.

او د تعریف په اخر کې دی ته هم اشاره ده چې د شبکې بازار موندني په نتیجه کې د پیریدونکو زیاتوالی په هغه مبلغ نیغ په نیغه اغیزه لري چې بازار موندونکو ته ورکول کیږي^۱.

شبکې بازار موندني صورتونه

د شبکې بازار موندني عام صورت داسی دی چې یو شخص یا یو گروپ د یو شرکت محصولات رانیسي، بیا دا پیریدونکي د شرکت همدی محصولاتو لپاره بازار موندنه کوي، او نور خلک د هغی اخیستلو ته هڅوي او قناعت ورکوي، او هغه ددی په مقابل کې فائده او یو مبلغ ترلاسه کوي، او څوک چې نوي په دی لړۍ کې شامل شي هغوي هم همداسی نور خلک قانع کوي او د شرکت د محصول د رانیولو لپاره یې هڅوي، او څوک چې د دوي له لارې په دی لړۍ کې شامل شول د هغوي په مقابل کې هم یو مبلغ شرکت د لړۍ په سر کې موجود شخص ته ورکوي، او دا سلسله او لړۍ همداسی ادامه پیدا کوي، چونکه د مسألی صورت په فقهی حکم کې بنسټیز رول لري له دی امله باید په دی اړه لږ تفصیلات ذکر کړو چې بیلا بیلې شرکتونه یې پر مخ وړي او د هر صورت حکم شاید له بل څخه متفاوت و اوسیري.

لومړی: په بازار موندنه کې د محصول د پیریدو شرط

د شبکې بازار موندني زیات شرکتونه دا یو بنسټیز شرط گڼي او تر هغه وخته پوری څوک ددی شرکت د بازار موندني د شبکې غړی کیدلی نه شي او نه یې د تشویقونو او مبلغ څخه برخمن کیدلی شي تر څو چې د شرکت د محصولاتو څخه یو محصول و نه پیري، یو شمیر شرکتونه خو بیا د خپل هر محصول لپاره بیله شبکه لري، د هر محصول په پیریدلو هم هری شبکې ته څوک نشي- ننوتلی تر څو چې هماغه مخصوص محصول ونه پیري.

ددی په مقابل کې یو شمیر شرکتونه بیا داسی دي چې د هغی د بازار موندني په شبکه کې د گډون لپاره د محصول د رانیولو او پیریدلو شرط وجود نه لري، د هغی شرکتونو یوازینی شرط دا دی چې هر

۱- د بیلا بیلو تعریفونو لپاره وگورئ التسویق الشبکی حقیقته و تکییفه الفقهی وحکمہ الشرعی مخکی تیر شوی مصدر

بازار موندونکی باید داسی یو مشتري (چې هغه حتما باید محصول راو نیسي) د بازار موندنې شبکی ته راوړي چې مخکی ددی شبکی غړی یا برخه وال نه وي، په دی توگه د شرکت محصولات خرڅیږي او بازار یې توسعه مومي.

دویم: د دوو متوازنو پلو بازار موندنه

یو شمیر شرکتونه د شبکي بازار موندنې دوه پلبي (Binary) شکل شرط گني، د شبکي بازار په دی شکل کې دا شرط گنل کيږي چې هر پيريدونکی باید محصول په دوو تنو وپلوري، او ددی لپاره چې پيريدونکی د خپلی بازارموندنې په نتیجه کې مبلغ او حق الزحمه لاس ته راوړي دا شرط گني چې ددی دواړو پيريدونکو لری. باید په متوازن شکل مخ ته ولاړه شي، که د یو پيريدونکی لری. غیر متوازنه شوه چې هغه وروسته یو تن دی شبکی ته راوړ او بله لری. مخ ته ولاړه او د هغی له لاری سلگونه پيريدونکی شرکت ته جذب شول دا د هیخ شي مستحق هم نه گرځي. د هم پله بازار موندنې شکل په لاندی ډول دی:

که یو شمیر شرکتونه د شبکي بازار موندنې لپاره هم پله یی بازار موندنه شرط گني او هغه وخت خپلو شبکي بازار موندونکو ته حق الزحمه ورکوي چې د هغوي د بازار موندنې لری. په متوازن او هم پله شکل مخ ته ولاړه شي، خو یو شمیر نور شرکتونه دا ډول شرط نه لري، دوي هم په پیل کې د لری جوړول ضروري گني تر څو د نورو مشتریانو د شمولیت لپاره لاره هواره شي مگر په هم پله توگه ددی مخکی تلل خپلو بازار موندونکو ته د معاوضی یا حق الزحمی د ورکولو لپاره شرط نه گني، دوي یواځی دا شرط گني چې یو معین مقدار محصولات په بازار کې خرڅ شي، دا که د بازار موندنې لری. په متوازن شکل مخ ته ولاړه شي او که اصلا یو پله د یو دوه کړیو وروسته په تپه ودیږي. د غیر هم پله او غیر متوازن شبکي بازار موندنې شکل داسی کیدلی شي:

دریم: په شبکي بازارموندنه کې د پای قضیه

په ظاهر خو داسی معلومیږي چې د شبکي بازارموندنې لری. یوه لامتناهی لری. ده، او هر څومره چې شبکه پراختیا مومی او لری. اوږدیږي نو گډون کونکو ته د شرکت له لوري ورکول کیدونکی مبلغ هم زیاتوالی مومي، مگر په حقیقت کې داسی نه ده بلکه د شبکي بازارموندنې شرکتونه دی لری. ته په بیلا بیلو طریقو د پای ټکی ږدي، دا یا د گډون کونکو د شمیر پر بنسټ پای ته رسول کيږي، د بیلگی په توگه شرکت وایي کله چې د گډون کونکو شمیر پنځوس زرو ته ورسیده د بازار موندنې دا دوره پای ته رسیږي او نوی دوره به بیا له نوی سره پیلېږي، او کله کله دا د وخت او زمانی پوری تړل کيږي، د بیلگی په توگه شرکت وایي دا دوره د دری کلونو لپاره ده، کله چې دری کلونه پای ته ورسېږي نو د بازار موندنې لری. هم ورسره بنده شي، او بیا له نوی سر نه د دری کلونو لپاره بله لری. پیل شي، او په دی توگه پخوانی کډون کونکي کولی شي چې له نوی سر نه ددی شبکی غړی شي او یا هم د دوری په پای کې توقف وکړي.

همدا راز د شبکي بازار موندنې شرکتونه هغه مبلغ هم محدودوي چې د فرعي شبکی په سر کې قرار لرونکي شخص ته یې ورکوي.

ددی ډول بازار موندنې نور نومونه

دی ته شبکي بازار موندنه ځکه ویل کیږي چې په دی کې د بازارموندونکو او پیریدونکو چې په عین وخت کې د شرکت لپاره بازار موندنه هم کوي یو جال او شبکه رامنځ ته کیږي، چونکه ددی بازار موندنې ډیر صورتونه د بیلا بیلو شرکتونو له لورې په لار اچول کیږي نو له دی امله ورته بیلا بیل نومونه هم ورکړل شوي دي، چې یو شمیر یې په لاندی ډول دي:

څو طبقی بازار موندنه (Multilayer marketing) دی ته ځکه څو طبقی بازار موندنه ویل کیږي چې په دی کې د پیریدونکو او بازارموندونکي یو د بل د پاسه بیلا بیل طبقی وي، څوک په سر کې قرار لري، څوک په وسط کې او څوک هم په آخر کې قرار لري.

د څو کچو بازار موندنه (Multi-Level Marketing) یا د څو سطحو بازار موندنه چې دا هم د طبقی بازار موندنې په څیر پکښې بازارموندونکي په څو سطحو کار کوي څوک د فرعی شبکی په سر کې قرار لري چې د نورو د بازار موندنې څخه هم استفاده کوي، او څوک یې په وسط او څوک یې په آخر کې.

دوه پله یی^۱ شجری بازار موندنه چې په انگلیسی کې ورته (Binary Marketing) ویل کیږي، په ځانگړی توگه دا هغه طبقی بازار موندنې ته ویل کیږي چې په هغه کې د دواړو پلو توازن اړین بلل کیږي چې د هغی په نتیجه کې یو اوږده لړۍ لکه یوه ونه رامنځ ته کیږي له همدی امله ورته دوه پله یی شجری بازار موندنې سیستم ویل کیږي.

دی ته خوشه یی بازار موندنه هم ویل کیږي چې په انگلیسی کې ورته (Cluster Marketing) وایی، او دا له دی امله چې ددی شکل د یو وړي او خوشی په څیر وي.

دی ته هرمی بازار موندنه (Pyramid Scheme of Marketing) هم ویل کیږي ځکه چې په دی کې د بازار موندونکو ترتیب د هرم په شکل وي، په سر کې نری او لاندی متعدد او پلن وي، خو یو شمیر لیکوالان بیا د هرمی بازار موندنه یواځی هغه ته وایی چې په هغه کې د توکی وجود نه وي چې هغه د ټولو په نزد یو حرام او ناروا صورت دی^۲.

د شبکي هرمی او بونزی بازار موندنو توپیر

شبکي بازار موندنه خو مو په مخکی څو کرښو کې وپیژندله، خو هرمی بازار موندنه د یو شمیر لیکوالانو له نظره هغه بازار موندنې ته ویل کیږي چې هلته کوم محصول وجود ونه لري، د شرکت په بازار موندنه کې گډون کونکي شرکت ته د حق الاشتراک یا د وهمي محصول د قیمت په نوم یو مبلغ ورکوي او د څه ځانگړو شرایطو پر بنسټ د یو محدود او مشخص وخت لپاره د هغه شرکت د بازارموندنې حق ترلاسه کوي چې د هغه مودې په پای کې بازار موندنکی یا مبلغ ترلاسه کوي او یا هم د یو لړ شرکتونو د

۱ - د پلی نه مراد د لومړی بازار موندونکی دواړو لورو ته د دوو بازارموندونکو موجودیت دی لکه د تلی (میزان) دواړو لورو ته چی دوه پلی وي.

۲ - د بیلا بیلو ډولونو لپاره وگورئ التسویق الشبکی تحت المجهر د زاهر سالم بلفقیه لیکنه چی په انترنت باندی د پی ډی ایف په بڼه په لاندی لینک باندی وجود لري: <http://www.saaaid.net/book/۱۲/۴۶۷۷.pdf>

شرایطو سره سم د سرو زرو یوه قطعه ترلاسه کوي، چې دا ډول بازار موندنه په شریعت کې هم حرامه ده، ځکه دا پرته له شبهي څخه د ربا یو شکل دی، او غربي قوانین هم دا ډول بازار موندنه تجارتی فراډ او فریب گڼي.

همدی ته یو شمیر لیکولان بونزی بازار موندنه هم وایي دا یو ایټالوی مهاجر (چارلس بونزی) ته منسوب ده چې په جنوبی بوسټین امریکا کې یې ژوند کاوه، په کال ۱۹۲۰م کې یې یوه شبکه جوړه کړه، د خلکو څخه یې په دی وعده سرمایه را ټولوله چې په ۴۵ ورځو کې به هر سرمایه گذار ته %۴۵ گټه ورکوي، او په ۹۰ ورځو کې به خلکو ته %۱۰۰ گټه ورکوي، او وجه یې دا ښودله چې هغه د ډاکخانې د ټکټونو تجارت کوي او بالفعل %۴۰۰ گټه کوي، په پیل کې یې لومړنیو %۵۰ گډون کونکو ته د وروستنیو گډون کونکو د سرمایې څخه د گټې په نوم څه مبالغ ورکړل چې له دی سره یې د خلکو اعتماد راجلب کړ، ددی په نتیجه کې د هری لورې پری خلک رامات شول، نو بونزی هر ډول فعالیت پر ځای پرېښوده د ډاکخانې ټکټونه هم پر ځای پاتی شول او د خلکو څخه را ټوله کړی سرمایه یې د خپلو شخصي گټو لپاره استعمال کړه، او کله چې د بانکونو له لورې د هغه لاسلیک کړي چېکونه مسترد شول نو خلک پوه شول چې له هغوي سره دوکه شوې ده، په هغه وخت کې هغه شپږ میلیونه ډالر د خلکو سرمایه ډوبه کړه او له منځه یې یوه، چې له امله یې بونزی و نیول شو او د فریب او دوکی په اتهام محاکمه شو او د امریکا څخه وشرل شو^۱.

خو یو شمیر لیکوالان یې بیا د شبکې بازار موندنې سره په مرادفه معنی باندې استعمالوي چې د هغې په حکم کې بیا اختلاف دی چې په راتلونکې صفحو کې به یې وڅیړو.

دا ډول تجربې څو څو ځله په بیلا بیلو وختونو او بیلا بیلو ځایونو کې تکرار شوی، چې یوه هغی څخه په پاکستان کې د مهاجرینو د نصرت مینې په کمپ کې هم تکرار شوه، چې په عین شکل یو شخص ډیره لویه سرمایه د بی وزله خلکو څخه په همدې فریب او چل راجمع کړه، په پیل کې یې یو شمیر خلکو ته ډیره زیاته منافع ورکړه او په دی سره یې د خلکو اعتماد را جلب کړی او څه وخت وروسته یې ځان غائب کړ او د ډیرو بی وزلو او غریبو خلکو په میلیونونو پیسې ضائع شوی.

د شبکې بازار موندنې شرعي حکم

ددی مخکې تعریفی معلوماتو څخه وروسته غواړم د اتفاق او اختلاف نقاط مشخص کړم چې د هغه په اړه د بیلا بیلو علماو نظریات وگورو او یوی نتیجې ته ورسېرو چې څه جایز او څه ناجایز دي.

لومړی: د اتفاق ټکی

هغه شبکې بازار موندنه چې په هغه کې دا لاندی دری امور په نظر کې ونیول شي نو دا د ټولو علماو له نظره درست او جایز دی:

^۱ - دی لپاره وگورئ: اشکالیة الفتوی فی التوسیق الشبکی د حسام صبری عبد المنعم لیکنه د ورډ په فارمټ باندې په انترنت موجود یو بحث چې په لاندی لینک کې وجود لري
(<https://www.academia.edu/305405611>)

اول دا چې د بازار موندنې شبکی ته د داخلیدلو پر وخت او یا هم پر کوم بل پړاو کې د بازار موندونکي څخه شرکت هیڅ ډول مبلغ و نه اخلي، دا که د محصول د قیمت په نوم وي او که د حق الاشتراک په نوم وي او که په کوم بل نوم وي، که دا مبلغ وجود و نه لري نو هر څوک کولی شي چې د یو توکي او محصول لپاره بازار موندنه وکړي او د هغی په مقابل کې د محصول د خرڅونکي له لورې حق الزحمة او اجرت تر لاسه کړي، دا دلالي او کمیشن کاري ده او دا کار په اسلام کې په خپلو شروطو سره جایز دی.

دویم دا چې بازارموندنه باید د فریب څخه پاکه وي په دی معنی چې د کوم محصول لپاره بازارموندنه کېږي هغه باید داسی یو څه وي چې واقعا د ټولنې د اړتیا وړ وي، که دا محصول یواځی یو شکلي شي وي، او په هیڅ ډول د ټولنې په درد نه خوري او یا اصلا د شبکي بازار موندنې په معامله کې اصلا محصول وجود ونه لري (لکه په هرمی او بونزی طریقه کې)، په دی حالت کې اصل مقصود هغه مبلغ وي چې د شرکت له لورې بازارموندونکی ته ورکول کېږي او دا د هغه مبلغ به مقابل کې گرځي چې د مشتري څخه شرکت په پیل کې اخیستی دی او په دی کې د ربا متحقق کېږي او ناروا گرځي.

درېم دا چې عقد په داسی څه مشتمل نه وي چې د شریعت سره په ټکر کې واقع وي، لکه د ربوي شیان په اړه موجود عقد کې قبض وجود ونه لري، او یا د داسی شیانو خرید او فروش چې شرعا یې اخیستل او خرڅول جایز نه وي، لکه د شرابو، مخدره موادو او داسی نورو شیانو خرڅول او اخیساتل. که دا مشکلات وجود ونه لري نو دا ډول شبکي بازار موندنه جواز لري.

اختلافي ټکي

د شبکي بازارموندنې هغه مشهور صورت چې په هغی کې محصول وجود ولري او بازارموندونکي هغه وپيري تر څو د بازارموندنې حق ترلاسه کړي شاید څه مبلغ ترلاسه کړی شي، چې عربي کې یې لنډیز دی (اشتر لتسوق، فقد تکسب) «وپیږه تر څو د بازار موندنې حق ترلاسه کړی نو شاید گټه وکړی» د شبکي بازار موندنې دا صورت اختلافي دی د همدی صورت په اړه د بیلا بیلو علماو نظریات په لاندی کړنښو کې وړاندې کوو.

خو مخکی له دی چې د علماو اقوالو ته ولاړ شو یو څو فقهي قواعدو ته اشاره کول غواړم چې د معاملاتو او بیوعو سره اړونده دي.

یو څو فقهي قاعدی

لومړی قاعده: اصل په بیوعو کې اباحت دی

دا یوه ډیره مهمه او اساسی قاعده ده، چې په اوسنی زمانه کې ډیر معاملات په همدی باندی بناء دي، امام شافعی رحمه الله وایي: "فَأَصْلُ الْبَيْعِ كُلِّهَا مَبَاحٌ إِذَا كَانَتْ بَرِّضًا الْمُبْتَاعِينَ الْجَائِزِي الْأَمْرِ فِيمَا تَبَايَعًا إِلَّا مَا نَهَى عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا وَمَا كَانَ فِي مَعْنَى مَا نَهَى عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى"

اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحَرَّمٌ إِذْ أَنَّهُ ١ دَاخِلٌ فِي الْمَعْنَى الْمَنْهِيَّةِ عَنْهُ وَمَا فَارَقَ ذَلِكَ أَبْحَثَاهُ بِمَا وَصَفْنَا مِنْ إِبَاحَةِ الْبَيْعِ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى " ٢ يَعْنِي بَيُوعُ بِهٖ اَصْلُ كَيْ تَوَلَّ مَبَاحٌ اَوْ جَائِزٌ دِي بِهٖ دِي شَرْطٌ چي د داسی اخیستونکی او پلورنکی ترمنع وي چي په هغه څه کې یې تصرف جائز او درست وي چي معامله پری کوي، مگر هغه بیوع ناجایز دي چي رسول الله صلی الله علیه وسلم تری منع کړی ده، او هغه به هم ناجایز وي په کومو کې چي هغه علت وجود ولري چي د څه له امله رسول الله صلی الله علیه وسلم منهي عنه بیوع منع کړي دي، او دا ځکه چي دا هم د نهی په علت کې ورسره مشترکی دي، او له دی پرته مور نورو ټولو بیوعو ته مباح وایو ځکه ومو ویل چي د الله تعالی په کتاب کې بیع مباح گرځول شوی ده. همدا خبره ابن رشد الجدم هم کړی ده هغه وایي: (البیوع تنقسم علی ثلاثة أقسام: بیوع جائزة، و بیوع محظورة، و بیوع مکروهة؛ فأما البیوع الجائزة فهي التي لم يحظرها الشرع، ولا ورد فيها نهی - وإنما قلنا ذلك، لأن الله تعالى أباح البيع لعباده وأذن لهم فيه إذنا مطلقا، وإباحة عامة - في غير ما آية من كتابه) یعنی بیوع په دری ډوله ویشل شوي دي، جایز بیوع، حرام بیوع او مکروه بیوع، جایز بیوع هغه دي چي شریعت حرام کړي نه وي، او نه په کبسی نهی راغلي وي، او دا مو ځکه وویل چي الله تعالی بیع په مطلق ډول د خپل بندگانو لپاره مباح گرځول او د هغی مطلقه اجازه یې ورکړی ده، او د خپل کتاب په ډیرو ایتونو کې یې په عام اباحت سره مباح کړی ده... د بیع په اړه د راغلو عمومي ایتونو د نقل نه وروسته وایي: چي د (البيع) لفظ عام دی ځکه دا اسم مفرد دی او کله چي پری الف او لام داخل شو دا د عموم د الفاظو څخه شمیرل کیږي... او عام لفظ چي کله په نص کې راشي نو هغه په عموم باندی حمل کیږي مگر دا چي داسی کوم دلیل وجود ولري چي هغه تخصیص کړي، که څه تری تخصیص شول نو له هغه وروسته په متباقي افرادو کې په خپل عموم پاتی کیږي، نو بناء د الله ددی قول لاندی چي فرمایي: (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ) [البقرة: ٢٧٥] ټول بیوع داخل دي مگر هغه چي کوم دلیل ددی عموم څخه تخصیص کړي وي، او د بیوعو ډیر قسمونه د ډیرو شرعي دلایلو په ذریعه ددی عموم څخه تخصیص شوي هم دي، خو د هغی تخصیص شوو اقسامو نه وروسته څه چي پاتی دي دا ایت په خپل عموم سره د هغه په اباحت دلالت کوي، له همدی امله مو د جایزو بیوعو په اړه وویل چي بیوع تر هغه جایز دي تر څو یې چي شریعت حرام و نه گرځوي او یا پکبسی کومه نهی وارده نه شي ٣. همدا خبره تقریبا د ټولو مذاهبو علماء کوي، دا یواځی د یو مذهب او یو عالم خبره نه ده، بناء د شریعت د طبیعت سره سم په معاملاتو کې توسعه وجود لري یواځی دا به لټول کیږي چي ایا په دی معامله کې خو کوم داسی ناروا کار وجود نه لري چي د هغی له امله په قران او سنت کې ددی ډول معاملی څخه منع راغلي

١ - په اصل کتاب کې عبارت (بإذنه) دی تصحیح د موسوعة القواعد والضوابط الفقهية نه ده.

٢ - کتاب الأم د امام شافعی رحمه الله تألیف ج ٣ ص ٣ ورسره وگوری موسوعة القواعد والضوابط الفقهية الحاكمة للمعاملات المالية فی الفقه الاسلامی ج ١ ص ٢٢١ د دکتور علی احمد الندوی لیکنه دار عالم المعرفة کال ١٩٩٩م.

٣ - وگوری: المقدمات الممهدهات، د ابو الولید محمد بن احمد بن رشد القرطبی (ت ٥٢٠هـ) لیکنه، ج ٢ ص ٦١ تحقیق: د. محمد حجي، ناشر: دار الغرب الاسلام، بیروت، لبنان، لومړی چاپ ١٩٨٨م.

دويمه قاعده: اصل په عقودو او شروطو کې اباحت دى

ددى معنى دا ده چې دا لازمه نه ده چې يواځى هغه عقود او شروط جايز وگڼل شي چې په صدر اسلام کې ؤ لکه بيعه، اجاره، شراکت، مضاربت، د مخکو اجاره، باغونو اجاره، وکالت او داسې نور، بلکه که خلکو نوي انواع د عقودو د اړتيا او ضرورت له امله رامنځ ته کړل او کوم محظور پکښې نه وه نو هغه هم مباح او جايز دي، دا د پخوانيو فقهاو څخه هم نقل ده او هم يې تعامل هم همدا ډول دى، او د معاصرو علماو راي خو همدا ده، يواځى ظاهر مشربه خلک ددى سره اختلاف لري هغوي وايي چې په صدر اسلام کې د موجودو معاملاتو څخه پرته بله کومه معامله څوک نشي استحداث کولى او د معاملاتو صورتونه په صدر اسلام کې موجود معاملاتو کې منحصرى دي، دکتور قرضاوي صاحب همدا خبره د بيبي په اړه د خپل عصر د فقيه شيخ مصطفى الزرقا رحمه الله څخه نقل کوي، او بيا وروسته د بيع الوفاء په اړه وايي چې دا يو نوى عقد وه چې په ما وراء النهر کې را ايجاد شو او فقهاو يې په جواز فتوى ورکړه^۲، همدا راز د. على احمد الندوى هم ډير مثالونه ددى لپاره ذکر کړي دي، لکه عقد الاجارتين، عقد التحكير، عقد المقاولة، الاشتراط لمصلحة الغير^۳ او داسې نور چې استحداث شوي دي او علماو يې د جواز فتوى ورکړې ده، او دا په صدر اسلام کې د موجودو عقودو په هيڅ شکل کې هم نه راځي، نو ددى قواعدو په رڼا کې د شبکي بازار موندنې په اړه که يواځى دا وکتل شي چې ايا په دى کې داسې څه خو وجود نه لري چې دا د ناروا عقودو په جمله کې راولي همدا کفايت کوي، يعنى ددى اړتيا نشته چې حتما دا يو داسې عقد په حيث تکييف کړى شي چې هغه په صدر اسلام کې وجود درلود.

د شبکي بازار موندنې په اړه فقهي نظريات

د شبکي بازار موندنې په اړه د معاصرو علماو نظريات متفاوت دي، هر چا چې ورته له کومې زاويې څخه کتلى دي هماغسې حکم يې پرى کړى دى، موږ دا نظريات په دوه ډوله ويشلى شو، چې يو يې مانعين دي او دويم يې جواز وړونکي دي، په لاندې کرښو کې د دى دواړو مذهبونو لړ په تفصيل سره يادونه کوو:

۱ - که څوک د علماو تفصيلي اقوال ليدل غواړي نو د موسوعة القواعد والضوابط الفقهية الحاكمة للمعاملات المالية فى الفقه الاسلامى د لومړى ټوک د ۲۲۱ صفحې څخه دى تر ۲۲۳ پورې د مطالعه کړي.

۲ - د تفصيل لپاره وگورئ: القواعد الحاكمة لفقه المعاملات دويمه قاعده، دا د قرضاوي صاحب يو بحث دى چې د المجلس الاوربى للافتاء والبحوث د نوولسمې دورې لپاره يې ليکلى دى، او د هغه په انترنټي ويب پاڼه باندې نشر شوى دى.

۳ - ددى تعريفات او صورتونه بيانول بحث اوردوى په موسوعة القواعد والضوابط کې په تفصيل سره بيان شوى دي مراجعه ورته وکړئ: ج ۱ ص ۲۲۱-۲۲۵.

لومړی مذهب: جواز ورکونکي

یو شمیر معاصر علماء د شبکي بازار موندنې په جواز قائل دي، چې په دی کې د لیبیا، تونس دار الافتاګانی، د جامعة الازهر د فتوی کمیته، د اردن د پوهنتون د فتوی کمیته او شیخ سلمان العوده (د یو لړ شروطو سره) شامل دي، دوي په دی اړه د لاندې دلائلو څخه استدلال کړی دی:

لومړی استدلال:

دا مجموعه وايي چې شبکي بازار موندنه په حقیقت کې یوه داسی نوی معامله ده چې مخکې یې نظیر وجود نه لري، او په شرعي نصوصو کې ددی په اړه څه نشته او مشهوره قاعده ده چې اصل په عقودو او شروطو کې اباحت او جواز دی تر څو چې منع ثابت نه شي، او دلته هیڅ ډول ممانعت وجود نه لري نو ددی حکم به جواز او اباحت وي ^۱.

خو د مانعینو له لورې پری اعتراض دا دی چې قاعده خو درسته ده، خو دویمه مقدمه درسته نه ده، ځکه چې د شبکي بازار موندنې څخه ممانعت راغلی دی، لکه وروسته به چې راشي چې دا یا په سود او ربا کې شامل دی، او یا قمار دی او یا هم پکښې غرر، فریب او فراډ او په باطله توګه د خلکو د مالونو خوړل وجود لري نو شرعي ممانعت وجود لري.

دویم استدلال:

شبکي بازار موندنه په حقیقت کې یو ډول دلالي (سمسرة) ^۲ او دا ځکه چې سمسار یا دلال لکه امام سرخسی چې وايي: (السمسار اسم لمن يعمل للغير بالأجر بیعا وشرء) هغه چا ته ویل کیږي چې د بل چا لپاره د عوض او اجرت په مقابل کې د خرڅولو او اخیستلو په مجال کې کار وکړي، شبکي بازار موندونکی هم همدا کار کوي نو هغه پیسې او مبالغ چې بازارموندونکي یې ترلاسه کوي د شرکت د توکو د ترویج، مشهورتیا او ددی توکو لپاره د بازار موندنې (د خرڅولو او اخیستلو په میدان کې د بل لپاره د اجرت) په مقابل کې دي، او دا د هغه مبلغ سره هیڅ توپیر نه لري چې د انفرادي بازار موندنې په مقابل کې یې یو څوک د دلال په توګه ترلاسه کوي ^۳ او دلالي یا کمیشن کاري چې ورسره نور ناروا وجود ونه لري نو هغه جائز ده ځکه چې دا د تعاون علی البر والتقوی له جملې څخه ده، او دا چې د رسول الله صلی الله په زمانه کې یې هم وجود درلود او رسول الله صلی الله علیه وسلم منع کړی نه ده، قیس بن ابي عرزة وايي: کنا في عهد رسول الله -صلى الله عليه وسلم- نسمى السماسرة، فمر بنا رسول الله -صلى الله

^۱ - التسويق الشبكي (حقیقته و حکمه) بحث منشور فی مجلة جامعة ام القرى لعلوم الشريعة والدراسات الاسلامية العدد (٦٦) جمادى الاولى ١٤٣٧هـ ق، د ٩٥ صفحی څخه تر ١٦٤ صفحی پوری لیکوال د. محمد بن عبد الله بن عابد الصواط.

^۲ - دلالي چې په عربي کې ورته (سمسرة) ویل کیږي او په انگلیسی کې ورته (brokerage) مفهوم یې د اخیستونکی او خرڅونکی ترمنځ منځګړیتوب دی، چی اخیستونکی هم پری اعتماد کوي او خرڅونکی هم پری اعتماد کوي.

^۳ - د ازهر د پوهنتون د فتوی کمیسیون په همدی نظر دی، ددی لپاره وګورئ: التسويق التجاري و أحكامه فی الفقه الاسلامی ص ٥٢٣، د د. حسین بن معلوی بن حسین الشهرانی د دکتوراه رساله چی د پی ډی ایف په بڼه په انترنت نشر شوی او د لاندی لینک څخه ترلاسه کیدلی شي (http://k-tb.com/book/Figh١٣١٩٥).

عليه وسلم- فسمانا باسم هو أحسنُ منه، فقال: "يا مَعْشَرَ التَّجَارِ، إنَّ البَيْعَ يَحْضُرُهُ اللُّغُو وَالْحَلْفُ، فَشُوبُوهُ بِالصَّدَقَةِ"^۱. د پیغمبر علیه السلام په زمانه کې مور ته (سماسرة) یعنی دلالت یا کمیشن کاران ویل کیدل، رسول الله صلی الله علیه وسلم زموږ خوا ته راغی او مور د هغه څخه په ښه نوم ونومولو او ویی ویل: ای تاجرانو! د بیع په وخت کې بی ځایه خبری او قسمونه صورت نیسي- نو څه صدقه ورسره گډه کړئ. په دی حدیث کې د سمسری او کمیشن کاری ذکر راغلی دی چې په دی دلالت کوي چې دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم په وخت کې موجوده وه او کومه نهې نه ده راغلی نو دا په جواز دلالت کوي.

په دی فقهی تکیف باندی اعتراض دا وارد شوی دی چې شبکي بازارموندنه د کمیشن کاری سره تفاوتونه لري، خو هغه تفاوتونه ایا داسی دي چې د شبکي بازار موندنې څخه د کمیشن کاری حقیقت نفی کوي؟ دا د مناقشی وړ خبره ده، جواز ورکونکي وايي هغه داسی تفاوتونه نه دي چې شبکي بازار موندنه د کمیشن کاری د حقیقت څخه وباسي، او منع کونکي په دی نظر دي چې د دی تفاوتونو له امله شبکي بازار موندنې ته د کمیشن کاری حکم ورکول درست کار نه دی.

دریم استدلال:

شبکي بازار موندنه په حقیقت کې د اجرت په مقابل کې د توکیل عقد دی، په دی معنی چې شرکت د توکو لپاره د بازار موندنې په موخه د بازار موندونکی سره د وکالت تړون لاسلیک کوي، او بازار موندونکی د هغه شرکت توکي د همدی توکیل پرنسپ پلوري، یا د شرکت د تشهیر او تعریف په میدان کې کار کوي، او هغه مبلغ چې بازار موندونکی یې د شرکت څخه لاس ته راوړي هغه د بازار موندنې د همدی توکیل په نتیجه کې د سرته رسیدلو هڅو په مقابل کې دي^۲، او په دی کې خو اختلاف نشته چې د عوض په مقابل کې توکیل درست دی.

په دی فقهی تکیف دا نیوکه شوی ده چې د جعالة یا عوض په مقابل کې د توکیل په عقد کې خو موکل (د مفعول په صیغه) عوض اخلي او د شبکي بازار موندنې په عقد کې خود شرکت د محصول د قیمت په شکل مبلغ ورکوي، نو دا د عوض په مقابل کې د توکیل عقد نشي کیدلی.

خو هغه څوک چې دا فقهی تکیف درست گڼی هغوي وايي هغه مبلغ چې بازار موندونکی یې شرکت ته ورکوي هغه یو عقد دی چې د محصول د قیمت په شکل یې شرکت اخلي، او له هغی وروسته چې کوم عقد دی هغه د لومړي عقد څخه بیل د عوض په مقابل کې د توکیل عقد دی.

۱ - سنن أبي داود ج ۵ ص ۲۱۵ تحقیق شعيب الارنؤوط طبع دار الرسالة العالمية كال ۲۰۰۹م او دا حدیث د ارنؤوط د تحقیق سره سم صحیح دی.

۲ - وگورئ: التسويق الشبكي، تکیفه و أحكامه الفقهية فصل اول ص ۴۳ او له هغی وروسته، د بندر بن صقر الذیابی د دکتوره رساله د جامعة الامام محمد بن سعود الاسلامية المعهد العالي للقضاء، چی د ورډ په ښه په لاندی لینک باندی وجود لري (<http://k-tb.com/book/Fig/105332>) په دی کتاب کې یې دا مسأله په تفصیل سره څیړلی ده.

خلورم استدلال:

د شبکي بازار موندني په نتیجه کې ترلاسه شوي مبالغ د (جعاله) حيثيت لري، (جعاله) د يو ځانگړي کار په مقابل کې هغه که معلوم وي او که مجهول د چا لپاره د مشخص عوض په ځان باندې منلو ته ويل کېږي^۱، جعاله د جمهورو (شوافع، مالکيه او حنبله) په نزد صحيح عقد دی، او د احنافو په نزد باندې صرف په بعضی صورتونو کې روا ده^۲، شبکي بازارموندني ته جعاله ځکه وايي چې په دی کې د اجاری شروط نه دي متحقق، ځکه د اجاری په نتیجه کې مستأجر د عقد په نتیجه کې د اجرت مالک گرځي، خو دلته د کار د سرته رسولو په نتیجه کې مستأجر د جعالی مالک گرځي.

خو په دی فقهې تکييف هم يو شمير اعتراضات شته دی، چې تر ټولو مهم يې دا دی چې په جعاله کې (مجعول له) ددی لپاره مال نه مصرفوي چې هغه لپاره جعاله ورکړی شي، بلکه خپل کوبنښن کوي چې هغه هدف ترلاسه کړي چې جعاله پری اېښودل شوی ده، او که ترلاسه يې نه کړ نو يواځې خپل جهد له لاسه ورکوي کوم بل څه يې له لاسه نه ځي، خو دلته چې تاسی کوم څوک (مجعول له) گرځوي هغه د شرکت له لورې عرضه شوي توکي اخلي او يا د بدل اشتراک په نوم يو مبلغ شرکت ته ورکوي، او په دی توگه د جعاله لپاره پيسی ورکوي، چې دا د جعاله د طبيعت سره متعارض دی.

په (جعاله) کې شرط دا دی چې غرر په کښی نه وي، مگر په شبکي بازار موندنه کې د (جعل) د جهالت له امله او د دی خطر له امله چې آیا ددی معاملی په نتیجه کې به څه لاس ته راوړنه ولري او که نه، ځکه چې هغه يو مبلغ مصرفوي او بيا نور گډون کونکي او پيريدونکي راټولوي او بيا هم متأكد نه وي چې د شرکت له لورې اعلان شوی مبلغ به ترلاسه کړی شي او که نه، او که شرکت اصلا د هغه مبلغ د ورکولو څخه انکار وکړي چې بازار موندونکی يې مستحق وي نو دا ټول صورتونه د غرر دي او له دی څخه بل لوی غرر به چېرته وي او کله چې غرر رامنځته شو نو عقد ناروا گرځي^۳.

دا ډول اعتراضات د هغه چا له لورې چې دا د جعالی عقد گڼي مناقشه شوي دي، دوي وايي چې هغه مبلغ چې د (مجعول له) له لورې شرکت ته ورکول کېږي هغه د جعالی په مقابل کې نه دی بلکه هغه د بيع يوه مستقلة معامله ده، او د بازار موندني معامله جعاله ده، بناء مبلغ د جعالی په مقابل کې نه دی ورکړ شوی، همدا راز د دويم اعتراض په اړه وايي چې کله د شرکت شرايط واضح وي هلته بيا جهالت وجود نه لري، او په عامه توگه د شبکي بازارموندني شرکتونه د څرگندو شرايطو په درلودلو سره کار کوي.

۱ - په دی معنی چې څوک ووايي چې زما اوبښ ورک دی که چا ماته راييدا کړ او رايی ور زه به ورته زر افغانی ورکړم، او که چا ماته څلوېښت متره زوره او دري متره پراخه څاه وکيندله نو زه به ورته پنځوس زره افغانی ورکړم، دا د اجاری او د جائز (انعام) سره تفاوت لري چې فقهاو ذکر کړي دي.

۲ - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۱۵ ص ۲۰۹.

۳ - ددی لپاره وگورئ: التسويق الشبکی، تکييفه و احکامه الفقهية د بندر الذيايي د دکتورا رساله ص ۴۱.

دویم مذهب: د حرام گټونکو مذهب

یو ډیر گڼ شمیر معاصر علماء لکه په سوډان کې د اسلامي فقه ټولنه، په اردن کې د افتاء اداره، د سعودي عرب د فتویٰ دایمی کمیسیون، د فلسطین دار الافتاء او داسې نورو دا معامله ناروا بللی ده، او د گڼ شمیر دلائلو څخه ددی شبکي بازار موندني په حرمت استدلال کړی دی، چې مهم دلائل یې په لاندې ډول دي:

لومړی استدلال:

په دی کې قمار وجود لري او د قمار څخه الله تعالیٰ په قران کریم کې منع کړی ده، {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} [المائدة: ۹۰] ای مؤمنانو شراب، جوارې، د عبادت لپاره نصب شوي او درول شوي بتان او د تقسیم لپاره غشي- ناولي شيان او شیطاني کارونه دي نو ځان تری وساتئ تر څو کامياب شی.

او شبکي بازار موندنه قمار ځکه شمیرل کيږي چې په دی کې چې بازار موندونکی کوم مبلغ شرکت ته د توکي د قیمت په توگه (او یا هم د بدل اشتراک په توگه) ورکوي هغه په حقیقت کې د توکي قیمت نه دی، بلکه ددی اصل هدف هغه مبالغ دي چې د تسويق په بدل کې به یې لاس ته راوړي او د دی توکي اخیستل هسی یوه هیله ده، او په پای کې به یا دا ډیر زیات مبلغ لاس ته راوړي او یا به هیڅ شي هم لاس ته رانه وړي بلکه هغه خپل مبلغ چې د توکي د قیمت په توگه یې ورکړی وه هغه به هم له لاسه ورکړي، او همدی ته قمار او میسر- ویل کيږي. د اردن د دار الافتاء عبارت په لاندې ډول دی: "أسلوب التسويق الشبكي أو الهرمي وأخذ العمولات عليه ليس من السمسة الشرعية في كثير من صوره المنتشرة اليوم، بل هو من باب الميسر- والمقامرة المحرمة؛ لأن المشتركين عادة لا يشترون إلا بغرض تحصيل المكافآت على إحصار زبائن آخرين، فإذا جلب المشترك عدداً من الزبائن، وحقق شروط الشركة أخذ عمولته التي قد تزيد أو قد تنقص عن المبلغ الذي دفعه ابتداء، وإذا فشل خسر المبلغ كله، وهذا الاحتمال يُدخلُ المعاملة في شبهة الغرر والميسر- فمناطق التحريم هو اضطرار المشترك إلى دفع مال مسبقاً، سواء على سبيل الاشتراك أو على سبيل شراء بضاعة غير مقصودة" ^۱ نن ورځ په نړۍ کې د شبکي بازار موندني او هرمي بازار موندني ډیرې منتشرې طریقی او تگلاری او له دی لارې پیسی او مبلغ ترلاسه کول مشروع دلالی نه ده، بلکه دا د حرامی جوارۍ او قمار له جملی څخه دي، ځکه چې په دی کې گډون کونکي د بازار موندني په دی کار کې یواځی ددی لپاره گډون کوي چې د نورو پیریدونکو د راجلبولو له لارې هغه مشخص شوی مبلغ ترلاسه کړي، او کله چې په دی بازار موندنه کې یو گډون کونکي یوه مجموعه د خریدارانو راوړلی شي او د شرکت شروط پوره کړي نو خپل مبلغ ترلاسه کولی شي، چې دا مبلغ کله د هغه مبلغ څخه زیات وي چې ده په پیل کې (د توکو د قیمت په نوم او یا هم د بدل اشتراک په نوم) تأدیه کړی او کله به تری کم وي، او که چېرته د شرکت شروط پوره نه کړی

^۱ - وگورئ: حکم التسويق الشبكي رقم الفتوى (۱۹۹۵) د فتویٰ د صدور نیټه: ۲۰۱۲/۲/۲م

(<http://www.aliftaa.jo/Question.aspx?QuestionId=۱۹۹۵#.Xe۹IKvZuK۷۱>)

شي نو (د توکي د قیمت یا بدل اشتراک په شکل کې ورکړی) خپل مبلغ هم له لاسه ورکوي، او همدی ته قمار یا میسر ویل کیږي، او دا اخیرنی احتمال دا معامله د غرر او میسر- په شبهه کې داخلوي، نو د تحریم مدار په دی شو چې شبکي بازار موندنه کې گډون کونکي دی ته اړ کیږي چې یو معین مبلغ په پیل کې شرکت ته تأدیه کړي هغه که د اشتراک په صورت کې وي او که د کوم توکي د پیریدلو په شکل کې وي چې اصلا هغه گډونکونکي ورته هیڅ اړتیا نه لري، خو د اشتراک د یوی حیلې لپاره په دی عقد کې داخل کړی شوی دی. د جواز ورکونکو له لورې ددی په ځواب کې ویل شوی دي چې هغه طریقه چې هرمی یا بونزي طریقه بلل کیږي او پکښې توکی وجود ونه لري هغه خو اتفاقي حرامه ده او یو ډول قمار او ربا ده د هغه په اړه خو مناقشه نه کوو، اما د شبکي بازار موندنې په هغه طریقه کې چې حقیقي محصول پکی وجود ولري او هغه یواځی یو رمزي شی نه وي بلکه د خلکو د اړتیا وړ شی وي په هغی کې په حقیقت کې نه قمار شته او نه غرر، ځکه چې دلته دوه معاملی دي، لومړی معامله د شرکت د توکي او محصول اخیستل دي، چې یو څوک د خپلی اړتیا وړ توکی رانیسي او د هغه په مقابل کې د هغه قیمت ورکوي^۱، دا معامله مستقله ده، ددی ترڅنگ شرکت ددی سړي لپاره یو بل فرصت برابرې چې د یو لړ واضحو او څرگندو شروطنو سره سم که د شرکت د توکو او محصولاتو لپاره بازارموندنه وکړي نو د شرکت له لورې به ورته یوه مشخصه فیصدي ورکول کیږي، که هغه شروط پوره کړي نو مبلغ ترلاسه کوي او که شروط پوره نه کړي نو هیڅ مبلغ نه ترلاسه کوي نو په دی کې د قمار صورت نشته.

خو هغه صورت چې اصلا په کښی محصول وجود ونه لري او یا هم داسی محصول وجود ولري چې رمزي شی وي او اصلا نه د خلکو د ضرورت وړ وي او یا هم د هغی د اصلي قیمت څخه ډیر زیات مبلغ پری ترلاسه کړي دا ډول معامله واقعا یوه ناروا معامله ده چې د بیع عینی شکل لري او هغه ربا او حرام کار دی.

دویم استدلال:

د دوی بل دلیل دا دی چې په شبکي بازار موندنې کې د ربا او سود دواړه ډولونه (ربا الفضل و ربا النسیئة) موجود دي او ربا خو حرامه ده نو دا شبکي بازار موندنه هم حرام ده، د ربا د تحقق صورت داسی دی چې شرکت د خپل لورې بازار موندونکی ته توکی او مبلغ ورکوي، او په مقابل کې بازار موندونکی د تش په نوم محصول او توکی ډیر لوړ قیمت ورکوي، دا توکی خو هسی د حیلې لپاره په دی عقد کې داخل کړی شوی دی، اصل عقد خو پیسی او مبلغ د مبلغ او پیسو په مقابل کې دي چې په پای کې د شرکت له لورې د بازارموندنې په نوم دی بازار موندونکی ته ورکول کیږي، نو که دا پیسی د هغه مبلغ سره تفاوت ولري چې د بازار موندونکی څخه یې ترلاسه کړي دي نو دا ربا الفضل ده، او کله چې د شرکت له لورې پیسی وروسته ورکول کیږي نو پکښې ربا النسیئة هم متحقق کیږي، سره له دی

^۱ - خو په دی شرط چې دا توکی یې واقعا د اړتیا وړ وي او ددی توکي قیمت د بازار د قیمت څخه پورته نه وي، که دا دواړه شرطونه وجود ونه لري نو بیا په حقیقت کې اصل مطلوب هماغه د نقدینو تبادلې ده، او د دی توکي شاملول یواځی د یوی حیلې حیثیت لري، له همدی امله د جواز لپاره دا شرط لازم گڼل شوی دی.

چې احناف د (مُدّ عَجوة) ^۱ په مسأله کې د جمهورو سره اختلاف لري او څه صورتونه استحسانا جائز گڼي خو دا صورت اتفاقی ناجائز دی چې یو طرف ته سلعة او زیات مبلغ وي او بل لور ته لږ مبلغ وي، او یا سلعة اصلا ډیره کمه وي لکه په شبکي بازار موندنې کې چې کيږي.

خو د دی قضیې په ځواب کې باید ووايو چې دا یو عقد نه دی چې په دی کې دی د ربوی شیانو سره یو غیر ربوي شي د حیلې په شکل داخل کړی شوی وي، بلکه دا دوه جدا جدا عقدونه دي، یو عقد د شرکت له لورې عرضه کړی شوي توکي اخیستل او بل عقد جعالة دی چې د شرکت او د توکو د بازار موندنې په موخه د بازار موندونکي ترمنځ سرته رسیدلی دی، او په دی کې نقد د نقد په بدل کې نه دي اخیستل شوي نو بناء نه ربا الفضل متحقق کيږي او نه ربا النسيئة.

خو دا درسته خبره ده چې که د شرکت محصول حقيقي نه وي او یواځې رمزي حیثیت ولري، او یواځې د حیلې په توگه په عقد کې شامل کړی شوی وي لکه یو بنگرې چې په یو لوی مبلغ پلورل کيږي دا ډول معامله واقعا ربا او سود دی، چې الله تعالی په قران کریم کې په صریحو ټکو کې ورته حرام ویلي دي.

دریم استدلال:

د تحریم بل علت د دوي له نظره دا دی چې شبکي بازارموندنې کې په ناحقه د خلکو د مال خوړلو ته مستلزم دي، او الله تعالی فرمایي { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ } [النساء: ۲۹] نو لازم هم باید حرام وگڼل شي، او دا شبکي بازار موندنه ځکه په ناحقه د خلکو مالونو خوړلو ته مستلزمه ده چې د شرکت واکداران او ددی نیټ ورک په سر کښی ناست خلک خو ډیري زیاتي گټې ترلاسه کوي، مگر لاندی خلکو ته ډیره کمه گټه او یا هم هیڅ په لاس نه ورځي او همدی ته اکل أموال الناس بالباطل ویل کيږي.

ډیر ځله داسی هم کيږي چې یو بازارموندونکي خپل وخت مصرف کړي کونښن وکړي، حتی په ارتباطاتو او اړیکو مصرف هم وکړي خو د شرکت شرط پوره نه کړی شي نو هیڅ ډول گټه نشي. ترلاسه کولی او پخپله شرکت د شبکې په سر کې ناست خلک ددی د جهودو څخه گټه ترلاسه کوي.

خو ددی په ځواب کې باید وویل شي چې کوم مبلغ چې دی شرکت ته ورکړی دی د هغه په مقابل کې پری شرکت توکي خرڅ کړي دي، نو دا خو د اکل أموال الناس بالباطل څخه ووت، اما د هغه د جهد په مقابل کې چې ورته گټه نه ورکول کيږي هغه هم اکل أموال الناس بالباطل کې نه راځي او دا ځکه چې شرکت په واضحه توگه ورته خپل شرطونه اعلان کړي دي او ده د جعالة دا کار د هماغه شروطو په رڼا کې قبول کړی دی، او د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دی چې (المسلمون عند شروطهم) نو په دی کې د اکل أموال الناس بالباطل له کوم ځایه راغی؟.

^۱ - دا یو مشهوره مسأله ده چې د (مد عَجوة) په نوم په فقهي کتابونو کې ذکر ده، (که څوک یو مد عجوه خرما او دوه مده کشمش د یو مد کشمشو او دوه مده عجوه خرما په بدل کې ویلوري نو حکم به یې څه وي) یو څه قضایای یې په الموسوعة الفقهية الكويتية (۷۵/۲۲) کې وگورئ، همدا راز وگورئ المبسوط للسرخسي (۱۸۹/۱۲).

خلورم استدلال:

د مانعینو بل دلیل دا دی چې په دی عقد کې غرر فاحش وجود لري او هر داسی عقد چې غرر په کنبی وي هغه ناروا دی، ځکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: (نهی عن بیع الحصة و عن بیع الغرر)^۱ او غرر پکنبی ځکه وجود لري ځکه چې بازار موندونکی کار کوي خو په دی نه پوهیږي چې د شرکت له لوري مشخص شوی شمیر خلکو ته به دا توکی ورسولی شي او که نه؟ او همدا راز دا خو څرگنده خبره ده چې د بازارموندنې دا پروسه خو به یو وخت متوقف کیږي نو هغه خلک چې د شبکی په لاندی برخه کې قرار لري هغه به حتما متضرر کیږي، او په دی پروسه کې هېڅ گډونکونکي په دی نه پوهیږي چې هغه به په نهایت کې په کوم ځای کې قرار ولري.

ددی ډول معاملی مجوزین بیا وایي چې که دا ډول احتمالي نقصان هم وجود ونه لري بیا خو معامله درست نه ده، دا ډول احتمالي خساره خو په هره معامله کې وجود لري، ځکه څوک چې تجارت کوي د هغه په معامله کې هم دا ډول نقصان متوقع دی، ځکه څوک چې مال اخلي آخر خو به یې په یو چا خرڅوي که په هغه یې په ډیر قیمت خرڅ کړي نو هغه اخیری اخیستونکی تاوان وکړ!!

پنځم استدلال:

په دی کې بیعة فی بیعتین وجود لري او هغه له دی امله چې ډیر شرکتونه چې شبکي بازارموندنه مخته وړي د گډون لپاره دا شرط گڼي چې د هغه محصول باید واخیستل شي نو دلته دوه بیعی راغلی یوه د محصول اخیستل او بله د بازار موندنې عقد، یعنی د دویم عقد لپاره یې لومړی عقد شرط وگرځاوه او دا بیع فی بیعتین ده او هغه خو ناروا ده ځکه چې حضرت ابو هریره رضي الله عنه وایي: (نهی رسول الله صلی الله علیه و سلم عن بیعتین فی بیعة)^۲ نو بناء شبکي بازارموندنه هم یوه ناروا او حرامه معامله ده.^۳

دا خو درست نه ده چې بیعتین فی بیعة ناروا ده مگر ددی مفهوم څه دی، او ایا شبکي بازار موندنه په دی کې شامله ده او که نه؟ بیعتین فی بیعة د مفهوم په اړه څو قول وجود لري:

لومړی قول: امام ابن قیم وایي چې له دی څخه بیع عینة مراد ده، او وایي چې همدا زموږ د شیخ امام ابن تیمیه رأی هم ده^۴، د بیع عینة څخه مراد دا دی لکه رافعي چې وایي: هو أن یبیع شیئا من غیره بثمان مؤجل، و یسلمه إلى المشتري، ثم یشتريه قبل قبض الثمن بثمان نقد أقل من ذلك القدر^۵ بیع عینة دی ته وایي چې په یو چا باندی یو شی په نسیه (مؤجل قیمت) خرڅ کړي او پیریدونکی ته یې

۱ - صحیح مسلم د حدیث شمیره ۱۵۱۳.

۲ - دا حدیث صحیح دی، او د سننو او مصنفاتو او مسانید اکثر و کتابونو کې روایت شوی دی، د بیلگی په توگه وگورئ: سنن الترمذی (۵۳۳/۳) په (باب ما جاء فی النهی عن بیعتین فی بیعة) کې.

۳ - وگورئ: التسویق الشبکی تکلیفه و أحكامه الفقهیة د بندر بن صقر الذیابی د ماستری رساله ص ۵۶.

۴ - حاشیة ابن القیم علی سنن أبي داود (۹/۲۴۰) دار الکتاب العلمیة، بیروت، کال ۱۴۱۵ هـ.ق.

۵ - وگورئ: الموسوعة الفقهیة الكويتیة (۲/۳۰).

تسلیم کری، مگر د قیمت د تسلیمولو څخه دمخه یې په نقد قیمت خو د هغه پخواني څخه په کم بیرته تری راوینسی.

دویم قول: یو شمیر علماء وایي چې د بیعتین فی بیعة څخه مراد دا دی چې دوه قیمتونه ذکر کری او یو هم مشخص نه کری، د بیلگی په توگه چې یو څوک چا ته ووايي چې که دا شی په نقد قیمت اخلی په دومره یې درکوم او که په نسیه یې اخلی نو په دومره یې درکوم، او له دی دواړو صورتونو څخه یو هم مشخص نه کری. امام مالک رحمه الله دی ته خیار وایي او جایز یې گڼي، او امام ابوحنیفه، امام شافعی او امام احمد وایي چې دا ناروا ده ځکه چې قیمت غیر معلوم شو، او دا ډول جهالت تحریم ته مفضی کیږي.^۱

دریم قول: ددی حدیث څخه مراد دا دی چې یو څوک په چا باندی یو مال خرڅ کری په دی شرط چې هغه به پری بل مال خرڅوي، نو دا په یو عقد کې د بل عقد شرط گڼل دي، دا د امام شافعی او د احنافو د څه علماو څخه نقل شوی دی.^۲

فکر کوم که دا حدیث په همدی اخیري تفسیر واخیستلی شي نو شبکي بازار موندنه ددی په مفهوم کې داخلېږي، مگر په دی حدیث کې مطلق شرط مراد نه دی، ځکه ټول علماء په دی اتفاق لري چې درست او صحیح شرطونه چې د عقد د مقتضی سره برابر وي کوم اشکال نه لري، د امام شافعی رحمه الله څخه چې امام ترمذی ددی حدیث په شرح کې چی کوم قول نقل کری دی هغه هم د همداسی یو شرط په ناروا والي دلالت کوي چې د جهالت ته مفضی کیږي، نو بناء په دی کې هم شبکي بازار موندنه شامله نه ده.

د پای خبره

د دواړو اړخونو د دلایلو د لیدلو او ارزولو نه وروسته دی نتیجې ته رسیږو چې چا د دی کار ظاهري بڼی ته لیدلي دي هغه ته پکښې کوم داسی شرعي مانع په نظر نه دی راغلی چې دا ډول بازارموندنه شرعا ممنوع وگرځول شي، او هغه چا چې د دی شرکت حقیقي مقصد ته کتلي دي هغه ته پکښې

۱ - بداية المجتهد ونهاية المقتصد (۱۷۲/۳) کی ابن رشد وایي: «وَأَمَّا الْوَجْهُ الثَّلَاثُ، وَهُوَ أَنْ يَقُولَ لَهُ: أَيْبِعُكَ هَذَا التُّوبَ نَقْدًا بَكْدًا أَوْ نَسِيئَةً بَكْدًا، فَهَذَا إِذَا كَانَ الْبَيْعُ فِيهِ وَاجِبًا فَلَا خِلَافَ فِي أَنَّهُ لَا يَجُوزُ، وَأَمَّا إِذَا لَمْ يَكُنِ الْبَيْعُ لِزَمًا فِي أَحَدِهِمَا فَأَجَازَةٌ مَالِكٌ، وَمَنْعُهُ أَبُو حَنِيفَةَ، وَالشَّافِعِيُّ، لِأَنَّهُمَا افْتَرَقَا عَلَى تَمَنٍّ غَيْرِ مَعْلُومٍ؛ وَجَعَلَهُ مَالِكٌ مِنْ بَابِ الْخِيَارِ» بیعتین فی بیعة په تفسیر کی دریمه وجه دا ده چی یو څوک ووايي چی دا ټوټه په نقدو په دومره او په نسیا په دومره، نو که دا بیع لازمه وي (یعنی یو ددی دواړو څخه لازم ده خو تعیین یې ونه کری) نو دا ډول بیعه د ټولو فقهاو په نزد ناروا ده، او که چیرته یو صورت (نقد یا نسیا) لازمه نه وي نو د امام مالک رحمه الله په نزد دا جائز دی (ځکه دا ورته د خیار له جملی نه ښکاري) او د امام ابوحنیفه او امام شافعی په نزد نا درست دی ځکه چی د ثمن د تشخیص څخه پرته سره جدا شول.

۲ - د حدیث دی تفسیراتو او همدا راز نورو مصداقونو لپاره وگورئ: تحفة الأحوذی (۴/۳۵۷) د محمد عبد الرحمن مبارکپوری لیکنه طبع دار الکتب العلمیة بیروت.

محظور بشکاري او دا ډول شبکي بازار موندنه ورته ناروا بریښي، خو زما له نظره شبکي بازار موندنه خو شکله لري چې څه ناروا او حرام دي، او څه يې روا او جايز دي، ناروا صورتونه يې په لاندې ډول دي:

په هغه صورت کېب دا کار ناروا دی چې محصول اصلا وجود ونه لري، او يا رمزي محصول وجود ولري چې يواځې د حیلې په توگه ددی معاملي د ظاهري بنی د شریعت او فقه سره د برابرولو لپاره پکښې داخل شوی وي، لکه يو عادي فلزی بنگرې په دوه زره ډالر خرڅ کړی شي، دا د عیښی بیعی په څیر گرځي چې د سود د روا گرځولو یوه حیله ده، نو هغه شرکتونه چې اصلي موخه یې د ټولنې د اړتیا محصولات ټولنې ته وړاندې کول نه وي بلکه اصل هدف د پیسو په مقابل کې د پیسو راټولول وي هغه د جایزې شبکي بازار موندنې په تعریف کې نه راځي.

دویم دا چې که په دی بازار موندنه کې د شرعي احکامو رعایت ونه شي نو هغه د روا بازار موندنې په تعریف کې نه راځي، لکه د داسی حرامو شیانو لپاره بازارموندنه کول چې هغه د مسلمانانو لپاره د استفادې وړ نه وي، او یا د ربوي شیانو ترمنځ په تفاضل یا نسی باندی معامله پکښې وجود ولري.

خو ددی ترڅنگ چونکه په معاملاتو کې توسعه وجود لري نو بناء تر څو چې په یوه قضیه کې صریح او مباشر تحریم وجود ونه لري او یو لړ هغه محظورات په پام کې ونیولی شي چې دا ډول بازار موندنه ناروا او یا هم مشبهو گرځوي او د هغوي مخنیوی وشي نو بیا به په دی ډول بازار موندنه کې شاید حرج وجود ونه لري، دا محظورات د لاندی شروطو په ضمن کې ذکر کوو:

لومړی: د شبکي بازار موندنې شرکت باید د بازار موندونکی څخه په پیل کې هیڅ ډول مبلغ ترلاسه نه کړي، نه د کوم توکي او محصول د قیمت په نوم او نه د گډون او بدل اشتراک په نوم، او دا ددی لپاره چې ددی ډول بازار موندنې څخه د ربا او قمار شبهه هم له منځه ولاړه شي، ځکه مانعین ددی مبلغ اخیستل (ولو که د کوم توکي او محصول د قیمت په توگه هم وي) د هغه مبلغ په مقابل کې گڼي چې بیرته یې بیا شرکت دی ته د گټې یا د بازار موندنې د حق الزحمی په توگه ورکوي او په منځ کې د دی توکی راداخلول یواځې یوه حیله گڼي، او کله چې نقد د نقد په مقابل کې شي او یا څوک د شرط نه پوره کولو په صورت کې بالکلید د خپلی حق الزحمی څخه محروم شي نو یا ربا متحقق کیږي او یا هم قمار.

دویم: هغه توکي چې شرکت یې ددی بازار موندنې له لارې ټولنې ته وړاندې کوي هغه باید واقعي باقیمته او د ټولنې د اړتیا وړ توکي وي، او خلک یې باید د خپلو واقعي اړتیاو د پوره کولو لپاره واخلي، ددی ترڅنگ دا هم اړینه او ضروري ده چې دا توکي او محصولات باید د بازار په قیمت او له یا هغه څخه هم په کم قیمت وپلورل شي تر څو داسی ونه شي چې دا توکي واقعا یوه حیله وي او اصل مقصود بالمعامله هغه مبالغ وي چې د شرکت او بازار موندونکی ترمنځ تبادلې کیږي، ځکه په دی صورت کې هم دا معامله د نقدینو معامله گرځي او په هغه کې ربا او یا هم قمار رامنځ ته کیږي چې له همدی امله بیع عینة د فقهاو له لورې حرامه گڼل شوی ده.

درېم: دا هم اړینه ده چې د بازارموندنې په شبکه کې هغه کسان چې د شرکت او نورو بازار موندونکو ترمنځ د رابط او منځگړي حیثیت لري (د شبکو مدیران) یا په بل عبارت هغه څوک چې د فرعي شبکو په رأس کې قرار لري هغه باید د متابعت، ټریننگ او لارښوونې په باب یو څه جهد ولري او

عمل باید وکړي چې د هغه په مقابل کې هغه اجره واخلي چې د شرکت له لورې ورکول کېږي، تر څو دا اجره په (سحت او حرام) کې رانشي، ځکه که دا خلک کوم جهد ونه کړي نو حالت به دا وي چې دا لومړی طبقه چې فرعي شبکی يې ايجاد کړی دي، دوي به قرار ناست وي لاندی خلک به کار کوي او دا به د هغوي د کار ثمره په خپل جيب کې اچوي چې دا کار حرام او سحت بلل کېږي، ددی د مخنيوي لپاره پکار دا ده چې د شبکی طبقات په مشخص شمير کې محدود کړی شي (لکه پنځه، شپږ تر اتو پورې) تر څو دا وکړی شي چې په واقعي توگه ددی خلکو سره په تماس کې وي او د دوي متابعت وکړی شي، او د خپل جهد په مقابل کې حق الزحمه ترلاسه کړي.

څلورم: شرکت باید داسی تعسفي او ظالمانه شرطونه کښي نه ږدي چې په ناحقه توگه بازار موندونکی له خپل حق څخه محروم کړي، د بیلگی په توگه که چېرته بازار موندونکی یو تعداد خلکو ته د شرکت توکي او محصولات ورسوي او د هغه لپاره بازار موندنه وکړي خو شرکت د شبکي بازار موندني ثنایی سیستم (Binary System) په کار اچولی وي چې په هغه کې د چپ او ښي توازن باید مراعت شي او په دی توگه وغواړي چې بازار موندونکی د خپل جابز حق څخه محروم کړي، سره له دی چې شرکت د هغه له کار څخه مستفيد شوی وي او د هغه توکي خرڅ شوي هم وي نو دا کار نادرست او ناروا دی، ځکه په جعالة کې د هغه فقهاو له نظره چې د جعالة عقد درست گڼي: که (مجعول له) کار یو ځای ته ورسوي او جاعل د هغه څخه استفاده وکړي نو په هماغه اندازه باید (مجعول له) ته له جعالة څخه ورکړي او که دا ورنکړي نو دا اکل اموال الناس بالباطل کې راځي^۱.

پنځم: په دی کې باید د الیکترونيکی تجارت شرعي ضوابط او شروط مراعت شي، چې مهم يې د نقدینو (سرو زرو او سپینو زرو) د تجارت په صورت کې د قبض شرط دی، همدا راز په بیع صرف کې د ضوابطو مراعت او د محرمتو د تجارت څخه ځان ساتل دي. شپږم: په دی کار کې اسلامی اخلاقیات رعایت کول لکه خلکو ته د فریب او دوکی څخه ځان ساتل د جعل کاری. او نورو خلکو ته د زیان رسولو څخه اجتناب کول او داسی نور شامل دي.

شپږم: په کوم هیواد کې چې د شبکي بازار موندني دا شرکت کار کوي باید د هغه هیواد تجارتي قوانینو او اصولو ته ژمنتیا ولري تر څو د هیواد اقتصاد ته زیان ونه رسوي.

که په دی شروطو شرکتونه التزام وکړي نو بیا په دی بازار موندنه کې کوم مشکل نه لیدل کېږي، او که داسی نه وي نو بیا تری مشکل جوړېدل شي.

الله تعالی دی مور ته په خپل دین د عمل کولو توفیق په نصیب کړي.

۱ - ددی لپاره وگورئ: البیان والتحصیل لابن رشد القرطبی طبعه دار الغرب الاسلامی، بیروت، ج ۸ ص ۵۱۱، والمهذب ج ۱ ص ۴۱۲، و مغنی المحتاج ج ۲ ص ۴۳۲.

عقل و جایگاه آن در اسلام

پوهاند دکتور محمد اسماعیل لیبیب بلخی

استاد پوهنتون سلام

prolbalkhi@gmail.com

از آن جایی که اسلام دین فطرت و برابر با سرشت انسان‌ها و جوابگوی همه غرائز و نیازمندی‌های فطری، عقلی و فیزیکی انسان است دیدگاه خاصی راجع به عقل و خرد داشته و بر آن ارزش و اهمیت ویژه‌ای قائل شده است. منزلت و جایگاه آن را برجسته ساخته و مدار اساسی تکلیف انسان قرار داده است، از همین رو؛ خواستم که طی این تحقیق جایگاه عقل در اسلام را مورد بحث و بررسی قرار داده و موقعیت عقل را در اسلام روشن سازم؛ تا بر ملا گردد که عقل با شریعت اسلامی در تعارض نبوده بلکه عقل و شرع هر دو با هم راه پیروزی انسان را وانمود ساخته رسالت وی را در دنیا روشن و مکلفیت‌های او را تبیین نموده اند، بادر نظر داشت اینکه عقل نمی تواند مستقل و بی نیاز از وحی بوده باشد، به خاطر این که موضوع بهتر توضیح یافته و ابعاد آن مورد ارزیابی دقیق قرار گرفته باشد بحث را طی پنج مبحث و چندین عناوین به یاری پروردگار مورد بررسی و تحقیق قرار می دهیم:

مبحث اول - شناخت عقل:

پیش از این که راجع به نقش عقل و جایگاه آن در اسلام بپردازیم لازم دیده می شود که راجع به چیستی عقل، محل و موقعیت آن، موانعی که فرا راه آن قرار می گیرد، زوال عقل، عوامل زائل کننده آن و برخی مسائل مهم مربوط به عقل را طی چند عنوان مورد بحث قرار می دهیم.

مفهوم عقل:

عقل از لحاظ لغت مصدر «عقل یعقل عقلا» بوده اصل ماده آن معنای «حبس» و «بند» و «منع نمودن» را افاده می کند^(۱) و بدین سان نام دیگر عقل «نهی» و «نهی» است که معنای بازدارنده را می رساند و این هم بدین خاطر است که عقل صاحبش را از انجام کارهای ناپسند و زشت باز می دارد، و برخی گفته اند که عقل از معقل که به معنای ملجأ (پناهگاه) است اشتقاق شده است؛ به خاطر این که

(۱) معجم مقاییس اللغة لآبی الحسن احمد بن فارس تحقیق عبدالسلام هارون ط ۲ ۱۹۷۱ مکتبه مصطفی البابی الحلبی

انسان در رویدادها، وقایع و حالات مختلف به عقل پناه می‌برد^(۱) و عقل در اصطلاح به چندین معنا اطلاق می‌گردد که ذیلا به برخی از آن‌ها پرداخته می‌شود:

۱. غریزهٔ مدرکه که الله تعالی به واسطهٔ آن انسان‌ها را از سایر حیوانات امتیاز بخشیده است و این همان قوهٔ ممیزه است که با نبود آن تکلیف شرعی ساقط می‌گردد.
 ۲. معارف فطری و دانستی‌های ضروری که در آن همه خردمندان و ارباب عقول اشتراک دارند مثل اینکه: "کل از جزء بزرگتر است" و یا مثل این که: "هر حادثی را محدثی می‌باید".
 ۳. و هم عقل بر فهم و ادراک معارف نظری و تجارب حسی اطلاق شده که روی همین ملحوظ علم را عقل نامیده فاقد آن را جاهل و احمق خوانده‌اند و البته این اطلاق با معنی اول - از لحاظ اینکه تکلیف شرعی درین صورت ساقط نمی‌گردد - اختلاف دارد.
 ۴. عمل به مقتضای علم را نیز عقل گفته‌اند و دلیل برین اطلاق نفی کافران عقل را از خویشتن است که سبب دخول ایشان به دوزخ شده است چنانچه الله تعالی فرموده است: «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ»^(۲) ترجمه: "ومی‌گویند اگر ما (سخن‌بیم‌دهندگان را) می‌شنیدیم و یا عقل خود را به کار می‌بستیم درمیان دوزخیان نمی‌بودیم و ناگفته‌نماند که عقل به این اطلاق را معرفت، بصیرت و بینش نامند^(۳)"
- ابن قیم می‌گوید: "عقل دو نوع است:

یک: عقل غریزه‌ای و طبیعی که این عقل اساس علم و مربی و با آآورنده علم است.

دوما: عقل کسبی و حاصل شده که این عقل زاده، ثمره و فرآوردهٔ علم است و هرگاه این هر دو در کسی جمع شود کارش استوار و استقامت یافته همه عوامل سعادت و نیکبختی از هر سو بر وی روی می‌آورد و این فضل و احسان الهی بوده نصیب کسی می‌شود که الله تعالی می‌خواهد، و هرگاه این هر دو در کسی مفقود گردد پس حیوان چهارپای از او بهتر است؛ چون یکی ازین دو از انسان دور و ناپدید گردد به همان پیمانانه اسباب سعادت از وی منتفی و دور می‌گردد^(۴) بنا برین عقل عبارت از همان نیروی توانائی است که انسان توسط آن بین گفتارها و کردارهای فاسد و شایسته، خوب و خراب، سودمند و زیانمند تمییز و جدائی می‌آورد، پس عقل در یک تعریف جامع عبارت از همان غریزهٔ دراکتی است که الله تعالی با آن انسان را از حیوانات دیگر امتیاز بخشیده و او را در ادراک و فهم معارف نظری و

۱ - مصادر المعرفة فی الفكر الدینی والفلسفی دراسة نقدیة فی ضوء الاسلام عبدالرحمن الزبیدی ص ۳۰۱

۲ - الملک آیه ۱۰

۳ - اسلام التونسی العقل جوهر مضمی خلقه الله وجعل نوره فی القلب موقع پاسخهای گوگل و رعد الدخیلی صحیفهٔ أخبار

جهینه

۴ - مفتاح دار السعادة ومنشور ولاية العلم والارادة ج ۱ ص ۱۱۷

عملی یاری می نماید^(۱) البته عقل جانب دیگری دارد که جز الله تعالی کسی نمی داند و آن عبارت از ماهیت عقل و این که از چه مواد تکوین یافته است؟ و چگونه می باشد؟ عقل ازین حیثیت از آغاز که الله تعالی آفریدگان و زندگی را خلق کرده است و از روزگاران که روح را در جسد گذاشته است از همان وقت ماهیت عقل کاملاً مثل ماهیت روح است، همان گونه که ماهیت و حقیقت روح شناخته نمی شود فقط آثار آن را انسان لمس می کند که هر گاه روح از جسد بیرون شود انسان می داند که اکنون این پیکر روح ندارد، عقل نیز چنین است که ماهیت آن را نمی دانیم لیکن از طریق بحث و بررسی پیرامون دماغ شاید بتوانیم عمل و آثار آن را تحلیل کنیم، ذکاء، حفظ و حل مسائل مغلق را می توان از آثار عقل خواند (۲).

محل و جای عقل:

دانشمندان اسلامی وفقهای امت درین اختلاف نظر دارند که محل عقل و جای آن کجا است؟ آیا عقل در سر انسان قرار دارد؟ مبنی براینکه انسان گاهی که به خشم و غضب می آید چهره اش سرخ و پیشانی اش چین و گرفته شده به دنبال آن به سر دردی و سرگردشی دچار شده دستش را بر سرش می گذارد، و یا انسان هنگامی می خواهد راجع به چیزی تفکر نماید و پیرامون چیزی بیاندیشد و یا به یاد چیزی غائبی به رود دستش را بر سرش میگذارد.

و طبیعی است که کثرت تفکیر، اعصاب را ناراحت و موجب صداع (دردسر) می شود آیا همه این امور بدین معنی است که جای عقل و مکان استقرار آن سر است؟ و یا جای آن قلب است؟ بنابراینکه چون انسان از موقف مشخصی در هراس شود و یا با خبر که انتظار آنرا ندارد مفاجئ شود، یا تحت تأثیر خوف و تهدیدی قرار بگیرد قلب در حرکت آمده، نبض و حرکات رگها سرعت می یابد، بلکه هرگاه انسان در امری در حیرت افتد حرکت رگها و ضربان قلب بیشتر و زیادتر می شود (۳).

این از یک طرف و از طرف دیگر دعوت به سوی اسلام متوجه به آنهایی است که تعقل دارند و می اندیشند، مرکز ادراک و آثار تفکیر در قلب ظاهر می گردد الله تعالی در سوره حج می فرماید: «أَلَمْ يَسْبِرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ۗ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ» (۴) ترجمه: "آیا آنان در زمین به سیر و گردش نپرداختند تا دلهایی داشته باشند که با آن درک کنند یا گوشهایی داشته باشند که با آن بشنوند؟ چرا که این چشمها نیستند که کور می گردند بلکه این دلهایی که درون سینه ها اند کور می شوند".

بدینگونه قلب و فؤاد در چندین آیت از قرآن کریم به حیث محل تعقل و تدبر و تفکر استعمال یافته است.

۱ - العقل جوهر مضيئ خلقه الله في الدماغ وجعل نوره في القلب نويسنده اسلام التونسي - سایت پاسخ های گوگل

۲ - هل العقل في القلب أم في الدماغ مركز الفتوى \ اسلام ويب

۳ - قيمة العقل في الاسلام نوشته محمد الصايم مكتبة الزهراء القاهرة ص ۱۰

۴ - سوره حج: ۴۶.

راجع به اینکه محل عقل قلب یا سر است علماء به سه قول اختلاف نموده اند:

۱. از امام مالک و امام شافعی و امام احمد بن حنبل-رحمهم الله- نقل شده که ایشان بدین نظر اند که محل عقل قلب است.

۲. از امام ابوحنیفه و روایتی از امام احمد نقل شده که می گویند محل عقل رأس (سر) است.

۳. قول سوم اینست که محل عقل مشترک بین قلب و سر است امام ماوردی در کتابش "ادب الدین والدنیا" به دو نکته اشاره نموده است:

یک: اینکه اختلاف در باره عقل غریزی است ولی بی تردید محل عقل تجربوی قلب است.

دوم: اینکه این اختلاف فرع اختلاف علماء درین مورد است که آیا عقل جوهر است یا خیر؟

آتهایی که به این نظر اند که عقل جوهر است که به وسیله آن بین حقایق و معلومات جدائی آورده می شود محل عقل را رأس (سر) می دانند و آنانی که جوهر بودن عقل را نفی می نمایند ثابت می سازند که محل آن قلب است (۱).

ابوالحسن تمیمی می گوید محل عقل در قلب و نور آن به سوی دماغ بالا می رود و آنگاه از دماغ به سوی حواس آنچه که در عقل در جریان است جریان می یابد و ابوالحسن به این آیات استدلال می کند: «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا» (۲) ترجمه: "آیا آنان در زمین به سیر و گردش نپرداختند اند تا دل‌های داشته باشند که با آن درک کنند".

و هم الله تعالی می فرماید: «لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا» (۳) ترجمه: "آنان دل‌هایی دارند که با آن نمی فهمند".

و هم از عمر بن الخطاب-رضی الله عنه- روایت شده که هنگامی که ابن عباس بر وی وارد می شد می گفت: «جاءكم الفتى الكهول له لسان قوول وقلب عقول» (۴) جوان خردمندی که دارای زبان گویا و قلب فهما است به شما آمده است.

و راجع به اینکه عقل با زدن در سر از بین می رود و زایل می شود این امر دلالت ندارد که محل عقل سر است طوری که فشردن و کوبیدن خصیه باعث زوال عقل و از بین رفتن حیات می گردد و طبعا این به آن دلالت ندارد که محل عقل خصیه بوده باشد (۱).

^۱ -- ادب الدنیا والدین / ابوالحسن علی بن محمد بن حبیب البصری الماوردی ت ۴۵۰ محقق: یاسین محمد النواص طبع دار

ابن کثیر بیروت لبنان سال طبع ۱۴۲۳ هـ ۲۰۰۲ م صفحه ۱۵ و ۱۶

^۲ -سوره حج: ۴۶

^۳ -سوره اعراف: ۱۷۹

^۴ - سیر اعلام النبلاء مؤلف: شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذهبی تحقیق شعیب الارنؤوط ناشر مؤسسة الرسالة ج ۳ ص ۳۴۴ و این اثر را طبرانی شماره ۱۰۶۲۰ روایت کرده و ابونعیم درج ۱ ص ۳۱۸ و بلاذری در ۳۷/۳ از اونقل کرده و هیشمی در مجمع الزوائد ۲۷۷/۹ آورده و به طبرانی نسبت داده است .

امام ابن تیمیه درین باره نظر مناسب و جامعی دارد، می گوید: عقل به نفس انسان که می فهمد و تعقل می نماید پیوسته است و هرآنچه در بدن است به قلب انسان پیوند دارد چنانچه الله تعالی فرموده است: «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا» (۲) ترجمه: " آیا آنان در زمین به سیر و گردش نپرداختند اند تا دلهایی داشته باشند که با آن درک کنند".

و از ابن عباس پرسیده شد: این علم را به چه ذریعه دریافتی؟ گفت: "بلسان سنوول و قلب عقول" این علم را با زبان پرشش گر و قلب عقلمند و فهمنده دریافته ام. لیکن گاهی از لفظ قلب پارچه گوشت صنوبری شکلی که در طرف چپ بدن قرار داشته و در جوفش خون بسته سیاه دارد را اراده می کنند؛ طوری که در حدیث صحیحین آمده است: "أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ" (۳) ترجمه: باخبر باشید که درجسد انسان تکه گوشتی است که اگر آن اصلاح شود همه جسد اصلاح می شود و اگر آن فاسد گردد جسد همگی فاسد می شود و آگاه باشید که آن قلب است .

و گاهی از لفظ قلب مطلق باطن انسان را اراده می کنند زیرا قلب، عبارت از باطن هر چیز و درون همان چیز است چون قلب دانه گندم، بادام و چهار مغز و امثال اینها که مراد از آن مغز آنها است که در درون آنها قراردارد.

مبنی بر این اگر مراد از قلب باطن بوده باشد پس عقل به دماغ هم پیوند دارد ازین سبب بسیاری از اطبا گفته اند عقل در دماغ است و این قول از امام احمد هم نقل شده است و چون عقل به حد کمال رسد به دماغ منتهی می شود حقیقت اینست که روح عبارت از نفس است که به عقل و دماغ به هر دو تعلق دارد و هر آنچه از عقل که به روح متصف می گردد هم به قلب و هم به دماغ تعلق دارد لیکن مبدأ فکر و نظر در دماغ و مبدأ اراده در قلب است و گاهی مراد از عقل علم و گاهی عمل است پس اساس علم اختیاری اراده و اصل اراده در قلب است و شخص اراده کننده تا هنگامی که مراد را تصور نکند نمیتواند اراده نماید بناء ضرور است که قلب تصور نماید پس تصور و اراده هر دو از قلب است و این کار از دماغ آغاز می یابد و آثارش هم به دماغ بالایی می رود پس ابتدا از دماغ و انتها هم به ان منتهی می گردد و هر دو نظر دلایل صحیح دارد (۴).

واما از دیدگاه طب: اکثر داکتران به این نظر اند که مرکز عقل دماغ است که در سر قرار دارد.

۱- العده فی اصول الفقه مؤلف قاضی ابویعلی محمد بن الحسین بن خلف ابن الفراء ت ۴۵۸ محقق: داکتر احمد بن علی بن سیر المبارکی چاپ دوم سال چاپ ۱۴۱۰ه تعداد اجراء ۵ ج ۱ ص ۸۹-۹۰

۲- سوره حج: ۴۶

۳- بخاری شماره ۵۲ و مسلم ۱۵۹۹

۴- مجموع الفتاوی: تقی الدین ابوالعباس احمد بن عبدالحلیم بن تیمیه الحرانی ت ۷۲۸ محقق انوار الباز وعامرالجزار چاپ سوم سال طبع ۱۴۲۶ ه ۲۰۰۵ م چ ۹ ص: ۳۰۳.

اما خوشبختانه اکتشافات اخیر که درین عرصه صورت گرفته نصوص دینی را تصدیق می کند و به این نتیجه رسیده که قلب عقل دوم است که در مشاعر و سلوک تحکم دارد.

دوکتور فهد العریفی می گوید: از قرن‌ها به این سو راجع به علم اعصاب معلومات اندکی میسر نبود و راجع به قلب و عقل و چگونگی عمل داخلی آنها غموض وجود داشت ولی در خلال دو سال و نیمی گذشته شناخت پیرامون علم اعصاب بیشتر شده که منجر به کشف بیشتری از تفسیرات راجع به انگیزه درونی، ولاء، ثقه، التزام و تعبیرات سلوکی انسان بیشتر از هر وقت دیگر در تاریخ بشریت صورت گرفته است و برخی آراء که به صحت رسیده است ذیلا تذکر داده می شود:

هنگامی که ما برای اولین بار با شخصی روبرو می شویم یا با چلنج و چالشی بر می خوریم یا مشکلی را در می یابیم یا هنگامی که فرصتی برای ما بارز می شود موقف گیری ما در برابر همه‌ی اینها چه امور تجربوی باشد یا خیره و فنی، مستقیما به مغز نمی رود برای اینکه در آن بیندیشیم و در موردش تفکر کنیم، بلکه بجای آن همه خبرات حواس با مجموعه حواس مادی در آغاز به شبکه عصبی که در قلب قرار دارد- نه در مغز- می رود که در نزد علماء فیزیولوژی اعصاب، بنام مغز دیگر یاد می شود، برخی تحقیقات دقیق که برخی علماء انجام داده اند به این نتیجه رسیده اند که داخل امعاء و قلب مغز دیگری وجود دارد که بنام جهاز عصبی داخلی معروف است و آن از مغز مستقل و جدا می باشد.

محل و جای که هر تجربه و خیره به آنجا می رود قلب است نه مغز، در دهه نود علماء علم قلب، عصب عقلی را در قلب کشف نمودند که از ۴۰۰۰۰۰ حجره عصبی از انواع مختلف حجرات تکوین یافته است.

علاوه بر آن، شبکه پیچیده عصبی که عبارت از فرستندهای عصبی است نقش مستقل از دماغ و عقل را انجام می دهد وجود دارد.

و شبکه استقبال در قلب و جهاز عصبی مستقل است و در آن راهی دو طرفه وجود دارد که به مغز می رساند.

و اکتشاف تعجب آور دیگری وجود دارد که حرکات قلب تنها نبضه ماشینی محض نیست بلکه در آن لغت و زبان ذکی است که راجع به چگونگی فهم و تفاعل ما با جهان خارج اثر گذار است (۱).

نارسائی و کوتاهی عقل:

البته در طول تاریخ بزرگترین عامل هلاکت و تباهی انسان، حقیر و ناچیز دانستن چیزهای بزرگ و بزرگ خواندن چیزهای کوچک و حقیر بوده است.

و عقل بشری از جمله آن چیزهایی است که مدنیت جدید در تعامل با آن به خطا رفته است، غرب بعد از اینکه از اصلاح نصرانیت و قرارداد آن به حیث مرجع قابل اعتماد در زیر پوشش قرارداد جهان غیب ناامید گردید به سوی عقل روی آورده و در همه قضایای روحی و مادی از عقل خواستار استمداد شد. و امروز سکولاریستان و عقل گرایان جدید در همه نیازمندیهای بشری به شیوه غریبان حملات

۱- مجله یمامه عدد ۱۶۰۷ تحقیق طبی عن آخر اکتشافات العلم الحدیث حول وجود العقل فی القلب

بیدریغ بر ضد دین و دینداران به راه انداخته و می خواهند مرجعیت وحی را با طرق مختلف بی اساس و نابود سازند، ما درین بحث می خواهیم روشن سازیم که عقل بشری پاسخگوی همه نیازمندی های روحی و مادی انسان نبوده قصور و کوتاهی هایی دارد که نمیتوان آن را مرجع و حلال همه مشکلات و نیازمندیها قرار داد که ذیلا به برخی ازین قصور و کوتاهی اشاره می نماییم:

۱. عقل انسان محدود بوده تنها قادر بر استخدام آنچه است که حواس به آن انتقال می دهد و ازین طریق می تواند که برخی اشیای مجهول را دریابد ولی عقل نمی تواند در مسایل که معلومات درست راجع به آن ها نزدش متوافر نباشد تعمق نماید، بنا برین عقل نمی تواند که هدف از آفرینش را تحدید نماید و هم نمی تواند که ما را راجع به کار های مهم زندگی مان و امور کوچک و ناچیز زندگی آگاهی دهد زیرا برای عقل دروازه که از آن بتواند به همه ساحات و عرصه های زندگی وارد شود وجود ندارد.

بعد از این همه عقل انسانی را می توان به آسانی فریب داد هر گاه برای عقل معلومات نادرست داده شود به آسانی در خطا^۱ واقع می شود زیرا عقل می تواند در ابزار، اشکال، اسالیب و همه امور محدود بحث و بررسی نماید ولی نمی تواند راجع به سرنوشت ذاتی خویش به بحث و بررسی بپردازد.

۲. عقل انسانی یک ساختار کامل متمیز و جدا از سیاقات معرفتی یا جدا از مشکلات و قضایایی که در علاج آن ها می پردازد و یا بر آن ها اشتغال دارد نیست؛ این بدان معنی است که عقول ما معلوماتی که با آن ها سر و کار دارد و از مشکلاتی که در پی حل آن ها می باشد متأثر است و این تأثر بسا منجر به اضطراب عقل و عقب نشینی آن از بسیاری از فرضیه ها و بحث هایش می شود، روی این اصل هیچ ضمانتی وجود ندارد که هیچ مفکری هر چند المعمی، زیرک و متمکن بر افکار و مفاهیم - که آن ها را بنا نموده - بوده باشد یکسان در یک خط روان و مستمر بماند.

مثال های بی شماری درین مورد وجود دارد، بنینید این "هوسل" یکی از عقلانیین که هزاران صفحه راجع به روشن سازی علوم ظاهری به قصد رسیدن به اساس و بنیاد ماهیت ها و ذاتیات محضه نوشت، می بینیم که به یکبارگی تحول عجیبی در او ایجاد می شود تحولی که او را از یک انسان که به منهج و شیوه جدید عقلانی در نوشته هایش بشارت و مرزده می داد به یک واعظی تبدیل می شود که اروپا را از خطرهای شیوه و اسلوب علمی و فکری که بر آن روان است و اگر به آن ادامه دهد- اخطار می دهد بلکه در کنفرانس که در ۱۹۳۵م ایراد نمود بر عقل می تازد و می

۱ -- قصور العقل نوشته عبد الکریم بکار باتصرف، حذف واختصار که در اسلام اون لاین به نشر رسیده است.

پرسد: آیا عقل استقلال حاصل نموده و نقشش را در زندگی از دست داده است یا این که بر خلاف آن پرده را از چهره حقیقی فرصت طلب مکار سودجویش برداشته است^(۱).

این امر می‌رساند که واگذاری همه امور زندگی بر عقل و خادمان عقل خطرهای بزرگی را در پی دارد و یگانه راه حل این است که عقل به وظیفه اصلی اش حرکت در چوکات و مسلمات بزرگی که وحی به شکل اصول و مبادی صیانت نموده و خطوط عریضه‌ای را که برای ترشید حرکت انسان و ارتباطات و علائق آن ترسیم نموده است- برگشته‌اند شود.

۳. آری عقل انسانی در بسا مشکلات انسان‌ها، راه‌حل‌های جدید و تازه‌ای را ایجاد نموده و در فراهم‌سازی راحت و آسایش برای انسان‌ها سهم بارز و ارزنده داشته است که بدون تردید این نقش عقل قابل تقدیر و ستایش است، ولی در پهلوی آن، فراموش نباید کرد که همین ابتکارات عقل مشکلات ناپایانی چون آلودگی محیط زیست، خطرات نیروی هسته‌یی، ماشینی‌شدن زندگی انسان‌ها و انتشار امراض گوناگون مدنیت گردیده که عقول ما امروز از دریافت راه‌های حل این مشکلات که آن‌ها را عقل ایجاد کرده عاجز است، و این به خاطر آنکه فرآورده‌های عقل در پیچیدگی‌ها و ملابساتی درون‌رفته که عقل از رمزگشایی و راه‌یابی‌یی تسلط بر آن ناتوان است؛ بگونه مثال: "عقل چگونه می‌تواند با شخصی که به نشستن در پای تلویزیون عادت نموده و تسلیم خواهشات خود گردیده و بسا از واجبات و مسئولیت‌های خود را نادیده گرفته و به ضیاع وقت خویش پرداخته است، کاری انجام دهد؟!"

مبنی بر این اعتماد بر عقل در تصحیح خط سیر بشریت به دور از ارزش‌ها و مبادی‌یی که وحی آن را متوفر می‌سازد دور از صواب و باعث ناامیدی و سبب خذلان است.

۴. فلاسفه بیش‌ترین کسانی‌اند که عقول‌شان را استخدام و مورد استثمار قرار می‌دهند، زیرا شغل اساسی‌شان مفاهیم‌سازی به واسطه عقل است و با این همه آن‌هایی که اشتغال به فلسفه دارند اعتراف دارند که فلسفه یقین را نمی‌آورد «و محل مرض را در هیچ قضیه از قضایا مشخص ساخته نمی‌تواند و یا نسخه علاج را نمی‌دهد و برای گشودن رمز مشکلات، کلیدهای مؤثری را پیش‌کش نمی‌کند، فلسفه عبارت از نشاط و فعالیت فکری است که هیچگاه از سوال‌انگیزی مشکل‌آفرینی باز نمی‌ایستد، فلسفه همانند سریالی است که پایان ندارد و همواره در حرکت بوده از یک اشکال به اشکال عمیق‌تر و معقدتر انتقال می‌یابد. ولی انسان‌ها به دریافت یقین و به چوکات‌های هر چند وسیع و فراخ؛ ولی موجود و روشن نیاز دارند.

و همین چوکات‌ها و دایره‌ها به بسیاری از سوال‌هایی که عقل مطرح می‌کند حدود و مرزی می‌نهد همان‌گونه که انسان را به مسیری که در پاسخ به سوال‌های مطرحه عقل اختیار کند

راهنمایی می نماید و این حدود و چوکات ها را انسان جز در دین - که الله تعالی آن را فراگیرنده همه خوبی‌هایی که ادیان گذشته آورده بودند - پیدا نمی کند.

۵. عقل انسانی از پیش گوئی‌هایی که ممکن است در آینده واقع شود ناتوان است، مفکرین اروپایی تلاش نمودند که با مطالعه همه جانبه از جهان هستی با بررسی اساس، عناصر و نوامیس هستی بر اساس قاعده: هرگاه بخواهی از آنچه که در مستقبل بوقوع می پیوندد معرفت حاصل نمایی به آن چه که در ماضی به وقوع پیوسته است نظر انداز "از حوادث مستقبل آگاهی حاصل نمایند.

حقیقت آنست که غیب را جز الله نمی داند و عقول ما شاید بتواند چیزهای خورد و کوچکی را که در آینده نزدیک واقع می شود توقع نماید؛ اما رویدادهای بزرگی که در آینده های دور واقع می شود توقع آن نادرست و از دائره ظن، گمان و وهم بیرون نمی گردد، زیرا ما در شناخت دگرگونی‌هایی که در آینده واقع می شود، تغییراتی که در نوعیت حوادث و رویدادها و تحولات اثر می گذارد نا توانیم.

اما مراجعه به تاریخ به خاطر استخراج نوامیس و سنن کنونی از آن، که عقول ما از قصور و نا توانی خطرناکی درین ناحیه پرده بر می دارد، و این به خاطری که شناخت ما از اسباب و عوامل حقیقی که منجر به زایش و پیدایش رویدادهای بزرگ تاریخ شده همواره ناقص و ناتمام باقی می ماند.

وهرگاه بخواهیم اسباب و عوامل رویدادها و احداث بزرگ تاریخ را محدود و منحصر نماییم مشکل دیگری که در زمینه، جلوه گر می شود تحدید وزن هر سبب و حجم تأثیر هر عامل در وقوع آن رویداد و حادثه است، ولی اگر به سنتهای الهی در آفریدگانش بیندیشیم طوری که در نصوص کتاب و سنت آمده است بی تردید دائره خطای ما تنگ تر و درجه یقین ما بزرگ تر و بیش تر می گردد.

۶. عقل انسانی هیچ زاد حقیقی که او را از وقوع در مهلکه خرافه سازی و خرافه پذیری و سفاهت گستری مانع سازد- ندارد بلکه به گفته استاد عبدالکریم بکار: "بنیه و زیربنای عقول بیش تر مردم، بنیه خرافی است حتی گویی که اصل نزد ایشان خرافه است، زیرا با مجرد صنعت در تثقیف بهتر و یا با وقوع مردم در حالات سختی و مشکلات استثنائی این بنیه بر سطح دید، نمودار می شود"^(۱).

اگر بپرسیم که چرا عقول ما در باتلاق خرافه سقوط می کند؟ می توانیم در پاسخ بگوییم که مصدر این کار به دو امر اساسی بر می گردد:

۱- قصور العقل، د. عبدالکریم بکار سایت اسلام اونلاین.

۱.۱. عدم آگاهی و اطلاع ما از بسا احداث و رویدادهایی که در هستی به وقوع می پیوندد، و هر گاه بگوییم در کره زمین در یک دقیقه صد میلیون رویداد واقع می شود و البته که یک فردی از ما شاید بیش تر از پنج یا ده رویداد را دیده و مشاهده نکرده باشد و باقی از این رویدادها دور از نظر می ماند و اضافه بر آن خبره و تجارب ما نسبت به ماضی نیز نهایت محدود است و نزد مردم احساسی بر این است که برخی از جهانی وجود دارد که حواس ما نمی تواند آن را تحت پوشش قرار دهد ما مسلمانان عقیده به جهان جن و فرشتگان داریم و هر گاه به ما راجع به امور خارق العاده چیزی گفته شود عقول ما به اساس این که آن امور به جهانی مربوط است که انسان نمی تواند آن را ببیند و یا به رویدادهای مرتبط است که آن را ندیده است ولی می پذیرد و در حالی که آن چیز از امور خیالی و دروغ محض بوده باشد.

۱.۲. عقول ما اخباری را که می شنویم اگر در دایره معقول بوده باشد می پذیرد و اگر بیرون از این دایره باشد رد می کند و اگر به ما گفته شود که مردم در فلان شهر شخصی را دیده اند که ده تَن وزن را بر پشتش بر می دارد و حمل می کند. و چون این امر بیرون از دایره معقولیت است ما آن را رد می کنیم و خرافات می شماریم؛ لیکن اساسا مشکل اینجا است که بصورت اغلب این عقل نیست که حلقه های معقول و غیر معقول را ترسیم می کند؛ بلکه فرهنگ، تجربه و خبره متصدی این کار است؛ بگونه مثال هر گاه شخصی به شما بگوید: "صد هزار افغانی برایم بده تا برای تو به تجارت پردازم و در پایان سال صد لک افغانی ربح به دست آوری البته پذیرش این امر و قناعت به آن و یا عدم قناعت به این پیشنهاد به عقل بر نمی گردد بلکه پذیرش و قناعت بر این پیشنهاد راجع به سنجش، تجربه و آگاهی از احوال بازار در همان سال است، شاید کارشناسی بگوید باور نکن زیرا ماهرترین تاجران نمی توانند که در یک سال دو چند و سه چند ربح و فائده را به دست آورند چه رسد که صد چند ربح نمایند لیکن شخص بی سنجش یا کسی که از شناسائی حالات مختلف بازار برخوردار است بگوید حرف آن شخص معقول است و در فلان سال شرکت فلانی صد چند ربح به دست آورده بود و مانعی وجود ندارد اکنون هم چنین کاری صورت بگیرد، ببیند صد چند شدن رأس المال در یک سال از لحاظ تجربه و شناخت شخص معینی معقول، ولی از لحاظ کار شناسی، تجربه و خبره شخص دیگری خرافه و حيله و نیرنگ است، روی این اصل ما در برابر برخی از اخبار و احداث به دو دسته تقسیم شدیم که دسته ای از ما می گوید معقول است و دسته دیگری می گوید غیر معقول است و این انقسام اصل نقش عقل را در تعیین خرافه به ما تبیین می دارد.

در نتیجه باید گفت که عقل از دو سنگر یا در دو جبهه مورد ظلم قرار گرفته است:

۱. از طرف شعبده‌بازان و خرافه‌کاران که نقش عقل را به کلی لغو نموده اند.
۲. از طرف آن‌هایی که خویشتن را از نعمت هدایتی که با انوار وحی نصیب می‌شود محروم ساخته‌اند اینان عقل را معبود قرار داده و از آن اموری را خواستار گردیده‌اند که اشتغال به آن، کار و وظیفه عقل نمی‌باشد.

مبحث دوم: محدودیت‌های عقل و رشد آن:

محدودیت‌های عقل:

هر چند جولانگاه عقل فراخ و میدان سیر و حرکت آن وسیع و گسترده است ولی بازهم محدودیت‌هایی داشته، مجال‌ها و عرصه‌هایی وجود دارد که پای عقل در آنجا نمی‌رسد و اینک درین مبحث راجع به آن معلوماتی ارائه خواهیم نمود.

باید گفت که از نظر اسلام راه دریافت معرفت که به آن اعتماد می‌شود فقط دو راه است و بس:

۱. راه وحی: و آن به تعبیر دیگر عبارت از همان خبر صادق از جانب الله تعالی است که توسط پیامبران به ما رسیده است.
۲. راه تجربه: تجربه که حواس و عقل را با هم یکجا می‌سازد.

و در اینجا باید گفت که این، یکی از مظاهر وسطیت اسلام است که عقل و نقل را جمع می‌نماید نه با نقل بر فرق عقل می‌گوید و نه با عقل بر چهره نقل خط بطلان می‌کشد.

شیخ الاسلام ابن تیمیه که مذهب اهل سنت و جماعت را درین مورد به تصویر می‌کشد، می‌گوید: عقل در شناخت علوم و کمال اعمال و صلاح آن شرط است، علم و عمل به واسطه عقل به پایه کمال می‌رسد لیکن عقل درین مورد مستقل بوده نمی‌تواند چه عقل غریزه و قوه‌ای در نفس است همانند قوه دید که در چشم می‌باشد اگر با عقل نور ایمان و قرآن بییوند همانند نور چشمی است که با آن، نور خورشید و روشنایی آتش پیوسته است و اگر عقل تنها گردد بسا اموری را که از ادراکش ناتوان است دیده نمی‌تواند و اگر کاملاً در گوشته و یکطرف شود آن گفتار و کردار که عقل همراهی نداشته باشد امور حیوانی شده محبت، وجد و ذوق به همان اندازه در آن دیده خواهد شد که برای چهارپایان حاصل می‌شود پس همه احوال به دست آمده با نبود عقل ناقص و همه گفتار مخالف عقل باطل است (۱).
و همچنان قبل از ابن تیمیه ابو حامد الغزالی این مطلب را در مقدمه کتابش الاقتصاد فی الاعتقاد به شکل اجمال آورده است (۲)

نبود نقش عقل در همه علوم:

علوم سه گونه است:

۱- مجموع الفتاوی لابن تیمیه - مکتبه ابن تیمیه (۳/۳۲۷ و ۳۲۸)

۲- الاقتصاد فی الاعتقاد / أبو حامد الغزالی مقدمة الكتاب ص ۱.

۱. علوم ضروری و آن عبارت از علمی است که امکان تشکیک و تردید در آن نیست؛ زیرا همه خرمندان و ارباب عقول بر لزوم آن اتفاق دارند، چون علم انسان بر وجود خودش و اینکه (۲) دو از یک (۱) بیشتر است و اینکه اجتماع ضدین ناممکن است و امثال چنین مسائل که قوانین ضروری عقلی نامیده می شود.

علوم نظری (کسبی و استدلالی) عبارت از علمی است که با استدلال و اقامه دلیل به دست می آید و البته در رسیدن و فراچنگ آوردن آن به علم ضروری که به آن استناد شود نیاز است تا صورت راست و درست در آن شناخته شود و درین نوع بسیاری از علوم مانند علوم طبیعی، طب و علوم صناعات داخل است که عقل در شناخت، درک، رشد و انکشاف آنها میدان گاه وسیع، فراخ و گسترده دارد.

۲. علوم غیبی: و اینها عبارت از علمی است که تنها با عقل نمیتوان آنها را دانست، بلکه عقل اگر بخواهد راجع به آنها علم و ادراکی حاصل نماید از راه دیگری می تواند به آنها آگاهی حاصل کند مثال های این علم، علم به قضایای روز آخرت چون بعث، حشر- و نشر- حساب و جزاء و علم به شهر و دیاری که از نظر ما دور و ناپدید است که معلومات در این موارد جز از طریق خبرمکن نیست و همچنان مسائل تفصیلی اعتقادی از این قبیل علم است که عقل مستقلا راهی برای شناخت آنها ندارد بلکه ناگزیر است که به وحی اعتماد کند^(۱) و همین منهج و روش میانه بین فلاسفه و برخی از اهل تصوف است، منهجی است که نه چون فلاسفه همه اعتمادشان بر عقل استوار بوده بکلی از وحی روی گردانند، و نه چون گروهی از اهل تصوف حق و صواب را در آن میدانند که نفس، ذوق و اشراقات انوار عقلی به آن رسیده هر چند که با احکام صریح عقل، و یا با نصوص صحیح وحی مخالفت داشته باشد^(۲).

برای شناخت حقیقت جولانگاه عقل و محدودیت آن، باید گفت: همه حواس انسانی توانائی محدود و مشخص دارند که نمیتوانند از آن حدود تجاوز نمایند، هر یک از حواس اگر از ساحه توانائی و محدوده قدرتش تجاوز کند نه تنها به هدف نمی رسد بلکه زیانمند می شود بگونه مثال چشم که حس باصره انسان و برای دید اشیاء است با وجودی که سالم و صحتمند باشد نمیتواند میکروبهای کوچک را با آنکه وجود دارد و اینگونه اشعه و اشعه ماوراء قرمز را ببیند زیرا ساحه دید و توانایی آن محدود است و هر گاه بخواهد از این ساحه تجاوز نماید نه تنها اینکه به مقصد نمی رسد بلکه متضرر می شود اگر کسی اصرار نماید که حقیقت آفتاب را با چشمش دریابد و هنگام چاشت و گرمی آفتاب چشم خود

۱- ابواسحاق الشاطبی: الاعتصام المكتبة التجارية الكبرى مصر ج ۲ ص ۳۱۸-۳۲۲.

۲- منهج الاستدلال علی مسائل الاعتقاد عند اهل النسبة والجماعة- عثمان بن علی حسن مكتبة الرشد ۱۹۹۷ ص ۱۶۹.

را به سوی آن بدود بی تردید که به هدفش نمی رسد بلکه چشمش متضرر می گردد و سائر حواس انسانی نیز همینگونه است.

و اینچنین عقل توانائی و قدرتش محدود است و ممکن نیست که همه علوم و معارف و حقائق آنها تابع قدرت عقل گردد.

انسانها به چیزهایی باور دارند و اموری را می پذیرند که حواس شان نمیتواند حقیقت آنها را درک کنند و عقول شان بر آنها احاطه داشته باشد.

بگونه مثال قوای جاذبه‌ی زمین را عقل می پذیرد ولی نمیتواند حقیقت آن را درک نماید، برق عبارت از انتقال الکترونیهای منفی برای مثبت است؛ ولی عقل از فهم حقیقت و کنه آن ناتوان است، روی این اصل عقل دایره محدود و خاص خود را دارد که نمی تواند از آن تجاوز نماید و می توانیم بگوییم امور غیبی از دایره عقل بیرون است بگونه مثال میت هنگامی که به قبر گذاشته می شود روحش برایش برگشته می شود دو فرشته می آیند او را در قبر می نشانند و از او سوال هایی می نمایند که در احادیث صحیح ثابت است؛ اموری چون برگشت روح و اینکه چرا میت آواز بلند سر نمی دهد و مطالبه خروج از تنگنای قبر را نمی کند و چگونه قبرش به اندازه چشم دیدش فراخ می شود اگر جنتی باشد؟ شناخت و تفسیر همه‌ی این مسائل با عقل ممکن نیست، بناء مطلوب از عقل آنست که راجع به امور غیبی هرگاه از راه وحی ثابت شده باشد آن را بپذیرد و به آن تسلیم شود و در شناخت کنه و حقیقت آن خوض و تعمق ننماید و اگر چنین کند (به تعمق پردازد) هیچگاه به نتیجه نمی رسد بلکه به عقل زیان می رساند.

رشد و نمو عقل:

عقل قابل رشد و نمو بوده با علم و معرفت صیقل می یابد و هرگاه به رشد و تنمیه آن بپردازیم عقل می تواند به توانائی های پنهانی که دارد راه یابد و اگر با علم و معرفت راجع به پدیده ها، چهارپایان، درختان، کوه ها، دریاها و ثروت های مدفون در خشکه و دریاها و نوامیس کونی صیقل یابد عقل در دانش و حکمت، به آخرین حد پختگی و نضج می رسد (۱).

اسلام مجال نظر عقلی را محدود نموده است، از دید سالم راه عقل راجع به شناخت الله و رسیدن به حق، فقط با تدبر با حواس به ظواهر اشیاء می باشد و انسان از این طریق می تواند چیزهای قابل درک به عقل را در یابد بدون اینکه در لاهوتیات و میتافزیک و یا غیبیات اغراق و تعمق نموده فرو رود، زیرا این عرصه، مجال عقل نبوده بلکه عرصه و مجال روح است.

اسلام از طریق استدلال مستمر و شناسائی حقیقت به تمرین و تدریب قدرت عقلی می پردازد.

۱- تطور الفكر التربوي اسلام فيصل الراوي الرفاعي ص: ۱۰۱.

ابن حبان می گوید: انسان نمی تواند در برخورد و تعامل با اشیاء به حق و حقیقت دست یابد تا آنکه خبره و دانش از راه تجربه نداشته باشد، عقل جز با استعمال و کاربردی نمیتواند سودمند واقع شود^(۱).

راه‌های رشد و تنمیه‌ی عقل:

طریقه‌ی اول: وضع منهج و راه کار صحیح برای استدلال و بینش عقلی است، اسلام این کار را از راه وضع مجموعه‌ای از تدریبات و تقویه و استحکام مجموعه‌ای از اساسات برای نظر عقلی تحقق می بخشد- اسلام نخست به فارغ‌سازی عقل از همه مقررات پیشینی که مبتنی بر یقین نبوده بر مجرد تقلید و گمان استوار است می پردازد مقلدین را به نکوهش گرفته است: «بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهُتَدُونَ»^(۲) ترجمه: " بلکه می گویند ما پدران خود را بر آیینی یافتیم و ما هم به آثار آنان راه یافته ایم."

و هم از پیروان ظن و گمان پرده برداری نموده شیوه‌ی آنان را فاش می سازد: «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ»^(۳) ترجمه: " آنان جز از گمان و پندار [بی اساس] و هوای نفس پیروی نمیکنند در حالیکه از جانب پروردگارشان هدایت برایشان آمده است."

سپس در کاری پیش از اعتقاد و تعقیب آن به تأکد و تثبت می پردازد: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا»^(۴) ترجمه: " ودر پی چیزی مرو که ترا بدان علم نیست چرا که گوش و چشم و دل از هر یک از آن‌ها پرسیده می شود."

طریقه‌ی دوم: روش تدبر و تفکر در نوامیس کونی و قوانین هستی است، قوانین کونی که بسیار با دقت سرسام‌آور و نظام عجیبی که هیچگونه خلل و اختلال در آن نیست در جریان است.

دقت در نوامیس کونی علاوه از این که پیغامی برای قلب انسان راجع به تقوی و ترس از الله صانع مدبر دارد عقل را بر ژرف‌نگری و انضباط مکارم عادت داده و آن را با سرشت دقت و تنظیم می آمیزد و عجیبی می سازد، آنگاه عقل از راه دقیق نگری تنظیم و ترابط در جهان هستی به ربط افکار و ایجاد علاقات و دریافت کلیاتی که بر جزئیات حکم می نماید می پردازد، برای دریافت این هدف نخستین کار اسلام آنست که نیروی عقلی انسان را به تأمل و تدبر و اندیشیدن به حکمت الهی و تدبیرش فرا می خواند و توجیه می کند، ولی تأمل و تدبر فی حد ذاته هدف نبوده بل هدف از آن اصلاح قلب انسانی و زندگی در زمین بر اساسات از حق و عدل ازلی است که در نهاد و آفرینش جهان هستی و آفرینش حیات اکنون پوشیده است.

۱- بحوث فی التریبۃ الاسلامیة سعید اسماعیل علی ص: ۲۹۵.

۲- سوره زخرف: ۲۲.

۳- سوره نجم: ۲۳.

۴- سوره اسراء: ۳۶.

تربیه عقل در روش تربیتی اسلام همه از طریق توجیه طاقت عقلی به دقت و نظر در حکمت تشریح صورت می گیرد، الله تعالی می فرماید: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»^(۱) ترجمه: "ای صاحبان خرد برای شما در قصاص زندگی و حیات است تا شما بپرهیزید و تقوی پیشه کنید."

و همچنان تربیه عقل در اسلام از راه توجیه نیرو و توانائی آن، به نظرافگنی در سنت الهی در زمین و احوال امتهای پیشین و اقوام گذشته در طول تاریخ است: «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»^(۲) ترجمه: "همانا پیش از شما وقایع [ملتها] گذشته است پس در زمین به گردش پردازید و بنگرید که فرجام تکذیب کنندگان چگونه بوده است."

اسلام طاقت عقلی را به نیگ نگری در عوامل حقیقی تطورات در مجتمعات و جوامع بشری و به بررسی اسباب و نتایج و فرایندهای آن توصیه و راهنمایی می نماید، سنت همیشگی الهی تمکین مسلمانان و تدمیر کافران و ناسپاسان است، هر چند که در وقتی از اوقات قضیه به عکس مبدل شود قرآن کریم عقول و قلوب را توجیه می نماید که در دریافت نتایج عجله و شتاب ننماید و در پایان، این فرایند حتما تحقق پذیرفتنی و شدنی است چون این از سنت الهی است، سنت که تبدیل و تغییر را نمی پذیرد.

گاهی باطل به قدرت می رسد و در یک فتره از زمان بالا می رود اما این پایان کار و نهایت امر نیست این هم جزئی از سنتهای گوناگون فراگیر الهی است^(۳).

تربیه عقلی در اسلام جوانب و ابعاد مختلف دارد که مهمترین آنها قرار ذیل است: ساختار عقلیت علمی با ایمان، ساختار بینش و بصیرت، ساختار حکمت و دانش، ساختار روح التزام به علم و مسئولیت عقلی، و حرف ضروری و لازمی آنست که بایست تربیه و رشد جوانب و ابعاد مذکور به شکل متوازن و متكامل در زندگی فرد مسلمان صورت گیرد.

مبحث سوم: اهمیت و ارزش عقل در اسلام

طوریکه قبلا در آغاز اشاره نمودیم اسلام به عقل جایگاه خاص و اهمیت به سزایی قابل است و این اهمیت از آنجا هویدا می گردد که قرآن کریم نخستین مصدر تشریح در اسلام مقام و منزلتی خاصی برای عقل قائل بوده است که اینک این مبحث را طی دو عنوان مورد بحث و نگارش قرار می دهیم:

ارزش عقل از دیدگاه قرآن کریم:

قرآن کریم در قضایای عقیدتی توحید و ایمان عقل را به تأمل و تفکر در حقیقت وجود الله تعالی و شناخت صفات او و تصحیح مسیر انسان در قضیه الوهیت که رأس همه قضایا می باشد فرا می خواند

۱- سوره بقره: ۱۷۹.

۲- سوره آل عمران: ۱۳۷.

۳- منهج التربية الإسلامية اصوله و تطبيقاته علی احمد مدکور ص: ۲۳۰.

طوری که می گوید: «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِبُ الرِّيحُ وَالسَّحَابُ الْمُسَخَّرَ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»^(۱) ترجمه: "مسلماً در آفرینش آسمانها و زمین و آمد و شد شب و روز و کشتیهائی که به نفع مردم در دریا در حرکتند و آبی که الله از آسمان فرود آورده و با آن زمین را پس از مرگش زنده ساخته و در آن انواع جنبدگان را گسترده و در تغییر مسیر بادها و ابرهای مسخر میان آسمان و زمین دلائلی روشنی است برای مردمی که می اندیشند و عقل دارند".

البته حرکت خورشید، ماه، ستارگان، دگرگونی شب و روز و از پی یکدیگر آمدن آن‌ها و چگونگی حرکت و انتقال کشتی‌های دارای تخته‌ها و میخ در امواج متلاطم دریاها و چگونگی روئیدن گیاهان و مراحل نمو آن‌ها، اینها همه حالات و کوائفی اند که نمی‌توان بدون اعمال فکر و عقل آن را درک کرد، چه اینها همه ظواهر و اسبابی اند که ناگزیر مسببی دارند سبب حقیقی که آن‌ها را به نحوی از دقت مطابق سنن و قوانین کونی به حرکت می‌آورد تا منجر به ادای نتیجه مفید و مثمر گردد.

هیچ کتاب و صحیفه همچون قرآن کریم کتاب اسلام وجود ندارد که عقل را مخاطب قرار داده کرامت و ارزش آن را بالا برده باشد، هنگامی که به آیات قرآن کریم نظر می‌اندازیم عبارات «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»^(۲) ترجمه: "باشد که تعقل نمایید" و همچنین آیه «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^(۳) ترجمه: "برای مردمی که می‌اندیشند تفصیل می‌دهیم" و «لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ»^(۴) ترجمه: "برای مردمی که می‌فهمند بیان کردیم"

این‌ها و ده‌ها آیات دیگری وجود دارد که به اقتناع عقلی ایمان می‌پردازد که این امر بیانگر منزله و جایگاه بزرگ عقل از دید اسلام و قرآن است و هرگاه مظاهر دیگر تکریم اسلام و قرآن به عقل را جستجو نماییم آیات فراوان دیگری را هم در خواهیم یافت.

قرآن کریم برای اثبات توحید و صداقت پیامبران و اثبات معاد، همواره عقول انسان‌ها را مورد خطاب قرار میدهد «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ {۱۷} وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ {۱۸} وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ {۱۹} وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ»^(۵) ترجمه: "آیا به سوی شتر نمی‌نگرند که چگونه بر آفریده شده است؟ و به سوی آسمان که چگونه بر افراشته شده است؟ و به سوی کوه‌ها که چگونه بر داشته شده است؟ و به سوی زمین که چگونه گسترده شده است؟"

۱- سوره بقره: ۱۶۴.

۲- سوره بقره: ۷۳.

۳- سوره یونس: ۲۴.

۴- سوره الانعام: ۹۸.

۵- سوره تکویر از ۱۷-۲۰.

این گونه با اسالیب و شیوه های مختلف عقل انسانی را به مبدأ آفرینش متوجه می سازد و دلائل قاطع قائم می نماید: «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ»^(۱) ترجمه: " آیا آنان بدون هیچ آفریدگاری آفریده شده اند؟ یا آنان خود آفریدگاراند؟"

اگر به این آیه کریمه متوجه شویم برهان عقلی قاطعی است که انسان را به وجود آفریدگارش متوجه می سازد چه این آیت دو فرضیه نا ممکن را مطرح می کند:

۱. آیا از عدم آفریده شده اند؟ و مسلم است که عدم چیزی را نمی آفریند؛ زیرا قاعده‌ی مسلم است که "فاقد الشيء لا يعطيه" - چیزی نداشته باشد داده نمی تواند.

۲. یا خود خویشتن را خلق کرده اند و این هم فرضیه‌ای است که انسان‌ها می دانند که خودشان خالق خویشتن نیستند، پس نتیجه چنین می گردد که ایشان خالق‌ی دارند که الله تعالی است.

قرآن کریم عقل را به تدبر و تعقل در آیاتش فرا می خواند: «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ»^(۲) ترجمه: "[ای محمد! این قرآن] کتاب مبارکی است که آن را بر تو فرو فرستاده ایم تا [مردمان] در آیات آن بیاندیشند و تا ارباب خرد از آن پند گیرند"

همین گونه قرآن عقل را به تدبر در مخلوقات و آیات تکوینی الهی دعوت می کند: «أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ ۗ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ»^(۳) ترجمه: "آیا با خود نمی اندیشند که الله آسمانها و زمین و آنچه که میان آن دو است را جز به حق و برای زمان معینی نیافریده است، و همانا بسیاری از مردم به ملاقات پروردگارش نا باورند."

الله تعالی به تفکر و تدبر در آفریدگانش که دلالت بر وجود الله تعالی دارد و این که تنها آفریدگار اوست و او به تنهایی خودش همه‌ی این جهان را پدید آورده پس معبودی جز او بوده نمی تواند و پروردگاری غیر او وجود ندارد، فراخوانده می فرماید آیا این انسان‌ها در خود نمی اندیشند؟ یعنی به آفرینش الهی نظر و تدبر نمی کنند که الله تعالی اجناس مختلف مخلوقات را هم در عالم بالا آسمان‌ها و هم در زمین آفریده است و آن‌ها مدت‌زمان معینی دارند و آن روز رستاخیز است که بالآخره این دنیا به آن منتهی می شود ولی بسیاری از مردم به ملاقات پروردگارش نا باورند: «وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ»^(۴) ترجمه: "و همانا بسیاری از مردم به ملاقات پروردگارش نا باورند."

قرآن کریم با رعایت اهمیت عقل و جایگاه آن به شیوه های مختلف و در موارد متعدد به تدبر و تأمل عقل مندی فرا می خواند در باب تشریعاتش می فرماید: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

۱- سوره طور: ۳۵

۲- سوره ص: ۲۹

۳- سوره روم: ۸

۴- سوره روم: ۸

لعلکم تتقون»^(۱) ترجمه: «ای صاحبان خرد! برای شما در قصاص، زندگی و حیات است تا شما بپرهیزید و تقوی پیشه کنید»

ده‌ها و صدها آیات در قرآن کریم صراحت به فراخوانی عقل و دعوت آن به تدبیر، تعقل و تفکر دارد که این‌ها مشعر برین است که قرآن کریم خواستار کارگیری از عقل بوده و منهجی را وضع نموده که عقل در مدار آن و در شبکه‌های متعددی آن به سوی علم، ایجاد، تجدد و تطور گام بردارد و تا هرحدودی که می‌تواند انطلاق نماید.

عقل مسلمان از دیدگاه قرآن دارای نقش اساسی و فعال در همه عرصه‌ها و در همه میادین حیات و در همه حوزه‌های علوم و معارف است.

این نقش در بسا از آیات و سوره‌قرآنی به وضاحت تبیین گردیده و در زوایای مختلف فاعلیت و کاربردی آن مطالبه شده، جمود و تحجر را از آن نفی نموده و شدت نکوهش کرده مجال بحث، ابتکار، اختراع، استدلال و نقد اشیاء را طبق زاویه آن در چوکات ضابطه و حدود نه تنها اجازه داد بلکه از آن مطالب کرده است.

اساسات قرآنی زندگی و مدنیت را بر اساس عقل قرار داده عقل را مخاطب ساخته و او را به تفکیر و نگرش عقلی و اندیشیدن در اسرار و عجایب خلقت در جهان هستی دعوت نموده از تمام اشکال، صورتها و رنگهای خرافات، اساطیر و سخنان بیهوده و اکاذیب باز داشته است و قرآن کریم درین زمینه دلایل حسی و عقلی را برای اثبات وجود الله تعالی استخدام نموده است روی این چشم‌انداز عقل باید در پیشرفت‌های تمدنی و تقدم صناعی و تطورات تکنالوژی در تطابق با منهج علمی قرآنی مشارکت نماید. با این بیان مختصر جایگاه عقل در قرآن کریم برملا می‌گردد و منزلت آن به خوبی روشن می‌شود.

ارزش عقل از دیدگاه سنت:

طوری که تذکر یافت جایگاه عقل در اسلام و منزلت آن در قرآن کریم به حدی روشن است که به کسی که از سواد و علم برخوردار باشد پوشیده نمی‌ماند همین‌گونه در سنت نبوی نصوصی وارد است که دلالت واضح به ارزش عقل و اهمیت خرد دارد و عقل را اساس مسئولیت انسان و تکلیف شرعی می‌داند، رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیثی که عائشه رضی الله عنها روایت می‌کند فرموده اند: "رفع القلم عن ثلاث: عن النائم حتى یستقیظ وعن المجنون حتى یفیک او یعقل وعن الصبی حتى یحتلم"^(۲) یعنی قلم از سه نوع انسان‌ها برداشته شده است (که گناه آنان نوشته نمی‌شود) از کسی که در خواب است تا بیدار شود، و از دیوانه تا هوشیار گردد و یا عقل به سرش آید، و از کودک تا بالغ گردد.

۱- سوره بقره: ۱۷۹.

۲ -- رواه احمد و ابوداود قال الشیخ الالبانی صحیح

اسلام عقل انسانی را مرجع هدایت و سبب گزینش خیر و فلاح دانسته است، رسول الله صلی الله وسلم برای خالد بن ولید بعد از آنکه اسلام را پذیرفت خطاب نموده فرمودند: "قد كنت أرى لك عقلا رجوت ألا يسلمك إلا إلى خير" (۱) یعنی من به تو عقل و خردی را می دیدم امیدوار بودم که این عقل، تو را جز به امر خیری نمی رساند "بلوغ که مرحله کمال عقل است مرحله مسئولیت انسان می باشد، یا به تعبیر دیگر، مسئولیت همزمان با کمال و پختگی عقل آغاز می یابد رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیثی که امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رضی الله عنه روایت می کند فرموده اند: "لا يتم بعد احتلام ولا صمات يوم الى الليل" (۲).

یعنی علی رضی الله عنه می گوید من از پیامبر صلی الله علیه وسلم حفظ نموده ام که فرموده اند "بعد از بلوغ یتیمی نیست و سخن نزدن یک روز کامل تا شب درست نمی باشد"

و این گونه در حدیث دیگری روایت است که عبدالله بن عمر رضی الله عنهما گفته است: "عرضت على النبي صلى الله عليه وسلم يوم أحد وأنا ابن أربع عشرة فلم يجزني وعرضت يوم الخندق وأنا ابن خمس عشرة فأجازني" (۳) یعنی ابن عمر می گوید در روز جنگ احد مرا به رسول الله صلی الله علیه وسلم پیش کردند در حالی که من ۱۴ ساله بودم مرا (به اشتراک در جنگ) اجازه ندادند و (هنگامی که در جنگ خندق مرا پیش کردند من ۱۵ ساله بودم به من اجازه دادند، عمر بن عبدالعزیز می گوید که فرق بین صغیر و کبیر همین است.

عقل که وسیله علم، تفقه و کسب دانش است در احادیث متعددی رسول الله صلی الله علیه وسلم به آن اشاره و ترغیب نموده اند که ذیلا به برخی از آن ها اشاره می کنیم:

۱ - حمید بن عبدالرحمن می گوید از معاویه رضی الله عنه در حالی که خطابه می داد شنیدم که می گفت: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: "من يرد الله به خيرا يفقه في الدين، وإنما أنا قاسم والله يعطى ولن تزال هذه الامة قائمة على أمر الله لا يضرهم من خالفهم حتى يأتي أمر الله" (۴) معاویه رضی الله عنه میگوید از پیامبر صلی الله علیه وسلم شنیدم که می فرمودند: "کسی را که الله تعالی خیری به او اراده نماید او را در دین دانشمند می سازد و البته من تقسیم کننده ام و علم را الله تعالی می دهد و این امت (من) همواره بر امر الله تعالی پابند و استوار است مخالفت مخالفین شان نمی تواند هیچ زبانی به ایشان برساند تا آنکه فرمان الهی فرا رسد و در این حدیث ترغیب به فقاہت در دین است و البته فقاہت که عبارت از علم، فهم و دانش است وسیله آن عقل می باشد.

۱- أخرجه الواقدي في مغازيه من طريقة غير واحدة (ج ۲ ص ۷۴۹).

۲- رواه ابوداود باسناد حسن وحديث در رياض الصالحين ص ۳۶۳ شماره حديث ۱۸۰۰

۳- متفق عليه

۴- صحيح البخاري باب من يرد الله به خيرا م.... دار ابن كثير بيروت ۱۹۸۷ ط ۳

۲- عن عبد الله بن مسعود قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " ليلنى منكم اولوا الاحلام والنهى ثم الذين يلونهم ثلاثا واياكم وهيشات الاسواق " (۱) از عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت شده که گفته است رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمودند: " باید خردمندان و عقل‌مندان تان به من (درصف) نزدیک باشند سپس آنانی که به آنها نزدیکی دارند سه بار (این عبارت: " ثم الذين يلونهم را " گفتند و جدا خود را از آوازه‌ها و هیجان‌های بازار دور دارید، رسول الله صلى الله عليه وسلم در این حدیث ارباب عقول را برتر دانسته و آنان را تشویق و امر می‌کنند که در عقب امام در نمازها باشند و در جمله‌ی اخیر وانمود می‌سازند که مسجد محل عبادت است نباید در مسجد چپ‌خ و فریاد و صداهای بلندی که در بازارها بلند می‌شود در مسجد شنیده شود .

۳- عن ابي موسى عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: " مثل ما بعثني الله من الهدى والعلم كمثل الغيث الكثير أصاب أرضا فكان منها نقية قبلت الماء فأنبتت الكلأ والعشب الكثير وكانت منها أجادب أمسكت الماء فنفع الله بها الناس فشربوا وسقوا وزرعوا وأصاب منها طائفة أخرى إنما هي قيعان لا تمسك ماءً ولا تنبت كلأً فذلك مثل ما بعثني الله به فعمل وعلم ومثل من لم يرفع بذلك رأساً ولم يقبل هدى الله الذي أرسلت به " (۲) مثال علم و هدایتی که الله تعالی مرا بدان فرستاده است مثال باران زیادی را ماند که به زمینی رسیده است و از آن برخی زمین پاک‌ی بوده که آب را جذب نموده سبزه و علفی زیادی رویندیده است و از آن برخی زمین سختی بوده که آب را در روی خود نگاه نموده و الله تعالی با آن به مردم سود رسانیده که از آن نوشیده (وزراعت خود را) آبیاری کرده و کشت و زراعت نموده اند و قسمتی از آن زمینی پست نرمی بوده که نه آب را نگه میدارد و نه گیاه و علف می‌رویند و مثل این زمین و باران مثل کسی را ماند که در دین الله فهم و فقهت حاصل نماید خود بیاموزد و دیگران را تعلیم دهد و مثال کسی را ماند که به این کار اصلا سرش را بالا نکند علم و هدایتی را که الله تعالی مرا به آن فرستاده است نپذیرد.

۴ - عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه كان اذا تكلم بكلمة أعادها ثلاثا حتى تفهم وإذا أتى على قوم فسلم عليهم؛ سلم عليهم ثلاثا (۳).

ترجمه: از انس رضی الله عنه از رسول الله صلى الله عليه وسلم روایت شده که اوشان را عادت بر آن بود که هرگاه سخنی را می‌گفتند سه بار آنرا تکرار می‌نمودند تا فهمیده شود و هرگاه بر مردمی می‌آمدند و سلام میدادند سه بار سلام می‌دادند. این حدیث بیان‌گر آنست که رسول الله صلى الله عليه وسلم حریص بر آن بودند که سه بار تکرار نمایند که تا فهمیده شود که چه می‌گویند این کارشان درحقیقت تبیین فروق فردی بوده و حرص بر تبلیغ و رسانیدن علم به طریقه‌ای بوده که مردم بفهمند. و بی تردید که وسیله‌ی فهم، عقل است.

۱ - صحیح البخاری باب الاعتباط فی العلم والحکمة.

۲ - صحیح البخاری کتاب العلم باب فضل من علم وعلم.

۳ - صحیح البخاری کتاب العلم باب من أعاد الحدیث ثلاثا.

از احادیث فوق دانسته می شود که انسان‌ها در تواناییها و ملکه های فردی خویش متفاوت‌اند و رسول الله صلی الله علیه وسلم امت را به استخدام عقل و ملکه در امر خیر و مصلحت اسلام تشویق و ترغیب می نمایند که ارزش و منزلت عقل از دیدگاه رسول الله صلی الله علیه وسلم در این احادیث آشکار می گردد.

مبحث چهارم: عقل از دیدگاه شریعت:

تمهید عقل از بزرگترین نعمت الهی برای بندگان است هرگاه عقل نمی بود انسان دین، اسلام، نبوت، خیر و شر، حق و باطل و معروف و منکر را نمی شناخت الله تعالی درین مورد می فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (۱).

ترجمه: " و یقیناً ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا [بر مرکبهای مناسب] حمل کردیم و از چیزهای پاکیزه به ایشان روزی فراهم نمودیم و ایشان را بر بسیاری از آفریدگان خود برتری آشکاری دادیم".

الله تعالی فرزندان آدم علیه السلام را با تکریم به عقل بر سائر مخلوقات اعم از جمادات، حیوانات و نباتات فضیلت بخشیده و همواره اصحاب عقول سلیم را ستوده می فرماید: «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ» (۲).

ترجمه: " بی گمان در آفرینش آسمان‌ها و زمین و آمد و رفت شب و روز نشانه هایی [روشنی] برای صاحبان عقل و خرد است".

ابن کثیر میگوید: عقول کامل تزکیه یافته‌اند که حقائق اشیاء را با روشنی آن درک می کنند و برای اینکه موضوع بصورت بهتر واضح گردد بحث را طی دو عنوان مورد بررسی قرار می دهیم:
عقل مناط تکلیف است:

یعنی الله تعالی تکلیف شرعی را به عقل مربوط و منوط ساخته کسی که از نعمت عقل برخوردار نباشد مکلف به انجام تکلیف شرعی نمی باشد، روی همین اصل مجنون که از نعمت عقل بی بهره و طفل که هنوز عقل مندی‌اش به حد کمال نرسیده است مکلف نیستند، الله تعالی معیار تصرف مالی انسان را عقل و رشد قرار داده می فرماید: «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۳).

ترجمه: "و اموال خود را که الله آن را برای تان قوام زندگی گردانده است به بی خردان ندهید و ایشان را از آن مال بخورانید و بیوشانید و سخن شایسته به آن‌ها بگوئید".

۱- الاسراء آیه ۷۰

۲- آل عمران آیه ۱۹۰

۳- النساء آیه ۵

الله تعالی در این آیه آنانی را که به کمال و رشد عقلی نرسیده اند از تمکین در تصرف اموالی که سبب قیام معیشت و زندگی انسان‌ها است منع می‌نماید، و مسئله‌ی حجر بر سفهاء (بازداشتن از تصرف بی‌عقلان) از همین خاطر است یعنی برای مجنون، صغیر و ناقص‌العقل که از عقل کامل برخوردار نیستند اجازه نیست که در مال مربوط شان تصرف و معامله نمایند و آیه‌ی ذیل نیز همین مطلب را تأیید می‌کند: «وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النُّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ ۖ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَن يَكْبُرُوا» (۱).

ترجمه: "و یتیمان را بیازمائید تا چون به سن ازدواج برسند آنگاه اگر در ایشان رشدی یافتید، اموال شان را به ایشان باز دهید و آن را به اسراف و تبذیر و با عجله و شتاب از ترس اینکه مبادا بزرگ شوند نخورید"

بنابراین، معیار، عقل و حسن تصرف است، در اینجا مناسب است که به یک موضوع مهمی اشاره نماییم و آن این‌که: عقل و ابداع (نوآوری و ایجاد) باهم پیوند و رابطه جدی دارند، چون عقل جهاز تفکیر و تفکیر محور ابداع و نوآوری است ازین‌رو علاقه بین آن‌ها قوی بوده عرصه‌ها و مجالات ابداع به اعتبار توانایی‌های عقلی متعدد می‌گردد امثال قوت ادراک، قدرت تذکر، قدرت بر تخیل، قدرت استنباط، قدرت تحلیل، قدرت بر ترکیب، قدرت استقراء، قدرت لغوی، قدرت عددی حسابی و غیره و البته ما در واقعیت که زندگی داریم می‌بینیم و درک می‌کنیم که بهره‌ انسان‌ها در برخورداری از این توانائی‌ها متفاوت است، بعضی را توانائی حفظ در آنان بیش‌تر ولی قدرت تحلیل را ندارند، و برخی از مهارت و توانائی حساب و ریاضی برخوردارند اما در جوانب دیگر ضعف و نانوئی دارند و در پهلوی اینان کسانی هم یافت می‌شوند که الله تعالی همه توانائیها را برای آنان ارزانی کرده است و مکلفیت در شریعت به اساس همین توانائی‌ها است «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» (۲) ترجمه: "الله تعالی هیچ کسی را جز به اندازه‌ی توانش مکلف نمی‌سازد"

نقش عقل مسلمان از دیدگاه قرآن نقش مهم و مؤثر در مجالات و عرصه‌های مختلف زندگی است، وضاحت و منهجیت قرآن کریم خواستار این نقش بوده آیات و سوره‌های زیادی بر آن دلالت و صراحت دارد و می‌طلبد که مسلمان با دید روشن و عقلمندی کامل در همه زوایای زندگی به پیش‌رفته جمود، تحجر و تقلید کورکورانه را پشت سر گذاشته به بحث، تحقیق و ریسرچ پردازد تا در نهضت حضاری و پیشرفت‌های صنعتی و تطور تکنولوژی مشارکت نماید.

حفظ عقل از مقاصد شریعت است :

اسلام عقل را بزرگ‌ترین سرمایه‌ی انسانی دانسته و آنرا از همه چیزهایی که سبب عیب، نقص، ضرر و خلل در آن می‌گردد حمایت نموده است، جمود، تحجر و تقلید را ناروا خوانده و حفاظت آنرا جزئی از مقاصد شریعت قرارداده است، ازین‌رو شراب را که سبب ازاله‌ی عقل و پوشیده شدن آن می‌گردد حرام

۱ - النساء آیه ۶

۲ - البقره آیه ۲۸۶

قرار داده فرموده است: « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ »^(۱).

ترجمه: " ای کسانی که ایمان آورده اید شراب و قمار و تباخی نصب شده برای عبادت و تیره‌های فال پلیدند از کردار شیطان، بناءً از آن‌ها دوری کنید باشد که رستگار شوید."

الله تعالی این چیزهای زشت و قبیح را حرام قرار داده خبر می‌دهد که این‌ها از کار شیطان است، پلید و ناپاک می‌باشد لذا از آن خود را دور نگهدارید تا رستگاری و فلاح نصیب‌تان شود زیرا رستگاری بدون ترک محرّمات نصیب نمی‌گردد.

از مهم‌ترین اهداف شریعت اسلامی مصالح دنیوی و اخروی انسان است و انجام وظائفی که انسان را برای آن آفریده آسان ساخته است تا انسان بتواند با انجام آن سعادت دارین را نصیب شود.

امام ابو حامد غزالی می‌گوید: ان مقصود الشرع من الخلق خمسة: وهن أن يحفظ عليهم دينهم وعقلهم ونسلهم ونفسهم ومالهم فكل ما يتضمن حفظ هذه الأصول الخمسة فهو مصلحة وكل ما يفوت هذه الأصول فهو مفسدة ودفعها مصلحة وتحريم تفويت هذه الأصول الخمسة والزجر عنها يستحيل الا تشتمل عليها ملة من الملل وشریعة من الشرائع التي أريد بها اصلاح الخلق^(۲) مقصد اساسی شریعت از آفریدگان پنج است: و آن عبارت از حفظ دین، عقل، نسل، نفس و مال ایشان است و هر آنچه که حفظ همین اصول پنجگانه را در بر گیرد مصلحت و هر چیزی که سبب فوت این اصول پنجگانه باشد مفسده بوده دفع آن مصلحت است و هیچ ملت و شریعتی از شرایع که اصلاح خلق به آن اراده شده باشد وجود ندارد که فوت نمودن این اصول را تحریم و از آن منع ننموده باشد.

شریعت اسلامی احکام کافی و کاملی را برای حفظ این ضروریات پنج گانه هم از لحاظ وجود و هم از لحاظ بقاء و استمرار تشریح نموده است، زیرا مسائلی را مشروع ساخته که این ضروریات پنج گانه به سبب آن در جامعه تحقق می‌یابد و آنرا حمایت نموده از اسباب زوال دور داشته راه‌های رشد و تنمیه‌ی آنرا تعیین نموده است^(۳).

مقصود از حفظ عقل حمایت و حفاظت آن از ورود خلل برآنست زیرا اگر بر عقل خللی وارد شود منجر به فساد عظیم و گسترده شده تصرفات انسان تحت اداره و انضباط قرارنگرفته خیر و شر، خوب و بد، و نفع و زیان در تصرفات، تمییز نمی‌یابد ازین رو حفظ عقل که از مقاصد شریعت است اهمیت و ارزش عقل را در اسلام ثابت می‌سازد و بیانگر آنست که عقل بزرگترین عطیه و نعمت پر بهاء پروردگار برای انسان است، تا او را به خیر راهنمائی و از فساد و شر دور دارد و با این عقل الله تعالی انسان را از سائر مخلوقات کرامت و فضیلت بخشیده است و هم با این عقلش او را خلیفه در روی زمین گردانیده و

۱- المائده آیه ۹۰

۲- بیان مقاصد الشریعة الاسلامیة (الکلیات الخمسة) نوشته فخرالدین المناظر منتدی التوحید.

۳- الکلیات الخمسة - موقع الاسلام الیوم

امانت را بروی حمل کرده است الله تعالى می فرماید «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا» (۱).

ترجمه: "ما امانت [تکالیف شرعی و طاعت] را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه داشتیم آن‌ها نپذیرفتند که آن را بردارند و از آن ترسیدند و انسان آن را برداشت براستی او ستمگر نادان است."

مبحث پنجم: عقل و شرع:

تمهید: الله تعالى بندگانش را مکلف و به ادای فرائض و واجبات لزوماً امر فرموده و بدون نیاز و ضرورت دین و آئینش را بر آنان به حیث شرع قرار داده و الله اراده نفع و منفعت انسان‌ها را تفضلاً نموده و در شرع او تعالی خیر دنیا و آخرت انسانها نهفته و مد نظر گرفته شده است، و این عبادت مطلوب از ما انسان‌ها مبنی بر عقل متبوع و شرع مسموع است، در آن مسایلی که شرع از آن منع نمی‌نماید عقل متبوع است، و در قضایای که عقل آن را ممانعت نکند شرع مسموع است، زیرا شرع در آنچه که عقل منع نماید وارد نمی‌گردد و در آنچه که شرع منع نماید عقل مورد اتباع قرار نمی‌گیرد، ازین‌رو تکالیف شرعی متوجه آن‌هایی است که عقل‌شان به کمال رسیده باشد، روی این امر الله تعالی پیامبرانش را به هدایت و دین حق فرستاده تا بر همه ادیان غالب آید، پیامبران رسالت الهی را رسانیده و شریعت او را بیان فرمودند و حجت را بر مردم قائم و کتاب الهی را در آنچه که حلال یا حرام ساخته، مباح یا ممنوع قرار داده و یا به آن امر و از آن نهی کرده و یا وعده به ثواب مطیعان و وعید به عقاب عاصیان داشته به مردم خواندند پس وعده الهی ترغیب و وعید او ترهیب بوده است، زیرا رغبت انگیزه طاعت و ترس مانع معصیت می‌شود و تکلیف هر دو راجع می‌نماید، ازین‌رو تکلیف مقرون با رغبت و رهبت بوده داستان پیامبران و اخبار امتهای گذشته همه پند و عبرت بوده که رغبت به تقوی و ترس از گناه را در انسان می‌افزاید (۲).

ازین‌رو برای توضیح مطلب این مبحث را طی دو عنوان مورد بررسی قرار می‌دهیم.

عقل در خدمت شرع:

ماتریدی‌ها شناخت الله تعالی را واجب به شرع می‌دانند اما بدین نظرند که عقل آله و جوب شناخت الله است، و هم می‌گویند: عقل بذاته موجب نبوده بلکه سبب وجوب است (۳).

صاحب ادب الدین والدینا می‌نویسد: گروهی بدین نظر اند که عقل و شرع یکجا آمده هیچ کدام از دیگر سبقت نجسته است و برخی بدین نظر اند که عقل نسبت بر شرع پیشی گرفته سپس شرع از پی

۱-الأحزاب آیه ۷۲

۲- ادب الدین والدینا ۷۸/۱

۳- تفسیر ماتریدی تأویلات اهل السنة مؤلف محمد بن محمد بن محمود ابومنصور ماتریدی: ۳۳۳ ص: ۱۷۲/۱.

آن آمده، زیرا به کمال عقل استدلال به صحت شرع می شود: الله تعالی می فرماید: «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى»^(۱) ترجمه: "آیا انسان می پندارد که بیهوده به حال خود رها می شود؟"

و تا عقل کامل نبوده این مفهوم تحقق نمی یابد، ازینرو دانسته می شود که دین، قوی ترین اساس در صلاح دنیا و هر آن چه که در آن مصلحت دنیا و آخرت است - می باشد ازینرو بر عقل لازم است که به آن تمسک نماید و از آن محافظت داشته باشد^(۲).

شرع عقل را تحت رعایت و عنایت کامل خویش قرار داده و مناط تکلیف انسان را عقل دانسته و آن را وسیله فهم نصوص وحی گردانیده است، احکام مختلفی که وحی شامل آن ها و پیغام وحی است، عقل مسئول از کیفیت تطبیق این نصوص است، زیرا وسیله فهم هر نص همین عقل است و هرگاه انسان فاقد این ملکه عقلی بوده باشد تکلیف شرعی از او ساقط است.

عقل سلیم با فطرت همگامی دارد چون عقل با معانی ایمانی مصدر تغذیه همین فطرت است و روی همین مطلب است که اکثر علمای عقلمند هنگامی که عقول شان از حقایق هستی شگفت زده می شود بر دین اسلام داخل می شوند.

اسلام قدرات عقلی را به بینش و نگرش در عوامل متطور حقیقی در مجتمعات و به بررسی و بحث، در اسباب و نتایج آن ها توصیه می نماید اساس سنت همیشگی الهی تمکین مومنان و تدمیر کافران است هر چند در وقتی از اوقات واقعیت نقیض آن گردد، قرآن عقول و قلوب را توصیه می دارد که به دریافت نتایج شتاب ننمایند، نتایج حسب سنت الهی آمدنی است، سنتی که تبدیل و تغییر را نمی پذیرد، تربیه عقلی در اسلام مجموعه ای از ابعاد و جوانبی است که باید تکمیل گردد که مهمترین این جوانب ساختار عقلی علمی ایمان و تکوین بینش، تکوین حکمت و تکوین روح التزام به علم و مسئولیت عقلی است.

و ناگفته نماند که شرع عقل را در برابر تکوین انسان در مراحل مختلف تطور جنینی اش از آوانی که نطفه بود تا هنگامی که انسان درست کامل و قادر بر مباشرت این زندگی با رفعت و نشاط گردید مورد خطاب قرار می دهد، تا شاید به شناخت آفریدگارش هدایت شود و به عبادت او بپردازد و فضل و احسان را به او راجع سازد و به الوهیت و ربوبیت او اعتراف نماید و او را در اسماء و صفاتش واحد دانسته خصیما و منکر نگردد الله تعالی فرموده است: «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ»^(۳) ترجمه: "انسان را از نطفه ای [بی ارزش] بیافرید و سر انجام او خصومت کننده ای آشکار شد".

پس عقل در اسلام وسیله ی عبرت، وسیله تدبیر و تفکر در نشانه های قدرت الهی، مناط تکلف، دواء دل ها، توشه مجتهدین، تخم کشت آخرت، تاج مسلمانان در دنیا و وسیله نجات شان در رویدادها و حوادث، اساس علوم و وسیله کمال دین و عمل است، و این اوصاف و افعالی که برای عقل

۱- سوره القیامة: ۳۶.

۲- ادب الدین والدنیا ۱/۱۳۴.

۳- سوره نحل: ۴

ذکر نمودیم همه بیانگر آنست که عقل در حقیقت در خدمت شرع قرار دارد درست که در شناخت و معرفت علوم شرط است.

نیاز عقل به وحی:

آنچه در بالا گذشت راجع به اهمیت عقل و نقش آن، ارزش و مکانیت آن در اسلام بحث مفصلی نمودیم اکنون که در پایان موضوع قرار داریم نکته‌ی مهمی در این مطلب قابل بحث است که آیا عقل نیاز بر شرع و وحی دارد؟ و یا این که عقل مستقلاً برای دریافت حقایق و معارف و برای رسیدن به خیر دنیا و آخرت کافی می باشد؟ البته در خلال آنچه تذکر یافت دریافتیم که عقل وسیله‌ی ادراک، تمییز و حکم و مناط تکلیف است، وظیفه بزرگ عقل فهم وحی و تنفیذ آن در زندگی و واقع حیات می باشد وحی که بر قرآن و سنت نبوی -صلی الله علیه وسلم- اطلاق می گردد که البته قرآن کریم از لحاظ لفظ و معنی وحی بوده و حدیث صحیح و ثابت از لحاظ معنی وحی الهی می باشد که البته قرآن قطعی الثبوت است بدون تردید وحی حقایق مطلق بوده که تبدیل و تغییر را نمی پذیرد پس وظیفه عقل، فهم وحی بوده تغییر وحی نیست و بدون شک که وحی مبنی بر عقل است، بدین معنی که وحی مخالف قضایای عقلی و مبادی آن نمی باشد مگر اینکه خطاب به همه بشریت در همه ادوار و در همه جا بوده و به شیوه های زبان عرب از لحاظ تعبیر صورت گرفته است^(۱).

و آز آنجایی که وظیفه انسان در حیات خلافت در زمین است و انسان در ادای این وظیفه نیاز به نظامی دارد که طبق آن حرکت نماید پس کدام جهتی است که این نظام را وضع می نماید آیا وحی است یا عقل؟ قضیه‌ی عقل و وحی ارتباط به تصور کامل و شامل در مورد وجود و هستی دارد که این کار عقیده است، و عقیده اساس فکری جهتی می باشد که باید نظام را وضع، تعیین و تحدید کند و هم وظیفه انسان را محدود و معین سازد.

بخاطر تحقق این هدف در زندگی تلاش می نماید و هر گاه هدف نهایی انسان محدد نشود کارهایش آشفته و برخی نقیض برخی دیگری می گردد.

تحدید هدف درست ناگزیر تعیین راه کاری که به تحقق هدف بیانجامد لازم دارد سپس آن رویه بایست در واقع زندگی انسان تطبیق شود و البته رسالات آسمانی بشکل عام هدف وجودی انسان را تحدید و تعیین و راه کاری را که انسان را به آن هدف می رساند ترسیم نموده اند.

هنگامی که آخرین رسالت فرا رسید همه رسالات گذشته را فرا گرفته و چیزهای را که سبب خلود و همیشگی این رسالات می شود بر آن ها افزود و هدف نهایی انسان را صباغت و تحدید نمود، و با نصوص از کتاب و سنت شیوه و راهکاری برای آن ترسیم کرد، اکنون بر انسان است که این نصوص را با عقلش فهم و درک نماید و با همین عقلش واقعیت های عینی را هم بداند سپس همین نصوص را با عقلش بر واقع پیاده سازد، در نتیجه کار و اختصاص وحی، تحدید هدف و منهج و کار عقل، فهم و تطبیق است.

۱- خلافة الانسان بين الوحى والعمل - المعهد العالمى للفكر الإسلامى ۱۹۹۳ ص: ۷۰.

بنا برین ارتباط عقل با وحی در عملی سازی خلافت انسان در زمین بر دو چیزی استوار است که آن عبارت از فهم وحی و تطبیق آن بر واقع زندگی است و کوتاهی در یکی از این دو با خلط میان آن‌ها منجر به اجراء زندگی بر غیر مراد الهی می گردد (۱).

نتیجه گیری:

۱. اسلام به عقل ارزش و اهمیت داده و آنرا مناط تکلیف قرار داده است.
۲. حفظ عقل از مقاصد اساسی شریعت اسلامی بوده و از سلامتی آن سخت حمایت کرده است.
۳. هر آنچه که اخلال به عقل وارد می کند و موجب غیوبت عقل می شود در اسلام حرام قرار داده شده است.
۴. عقل انسانی محدود بوده در بسا از عرصه و مجال‌های زندگی نمی تواند راه یابد.
۵. در عقل انسانی نارسائی‌ها و کوتاهی‌های وجود دارد که از فهم و درک بسا مسائل ناتوان و عاجز است.
۶. عقل به وحی ضرورت داشته و وظیفه عقل فهم وحی و تنفیذ آن در زندگی و واقع حیات استعقل با وحی سخت نیازمند است.
۷. وحی هدف وجودی انسان را تحدید و تعیین می کند و عقل آنرا فهم و تطبیق می نماید.

۱ - خلافة الانسان بين الوحى والعقل ص: ۷۰ و ما بعدها.

فهرست مراجع و مآخذ

١. قرآن كريم
٢. ادب الدنيا والدين : أبو الحسن على بن محمد بن حبيب البصرى الماوردى تحقيق باسين محمد النواس ، دار ابن كثير دمشق .
٣. بيان مقاصد الشريعة الاسلامية (الكليات الخمس) نوشته فخرالدين المناظر منتدى التوحيد.
٤. الاعتصام: ابواسحاق الشاطبى- المكتبة التجارية الكبرى طبع مصر.
٥. سنن ابوداود محقق محمد محيى الدين عبدالحميد ناشر: المكتبة العصرية ، صيدا بيروت لبنان.
٦. سنن الترمذى :محقق بشار عواد دارالغرب الاسلامى ، بيروت ١٩٩٨ م
٧. سنن ابن ماجه : ابو عبد الله محمد بن يزيد القزوينى تحقيق محمد فؤاد عبدالباقى ، ناشر دار احياء الكتب العربية ، فيصل عيسى البابى الحلبي.
٨. مسند احمد تحقيق شعيب الأرنؤوط ناشر: مؤسسة الرسالة طبع اول ١٤٢١هـ و ٢٠٠١م.
٩. المغازى للواقدي: مؤلف محمد بن عمر بن واقد الأسلمى الواقدي المكتبة الشاملة الكتاب مشكول وترقيمه موافق للمطبوع.
١٠. الأدلة العقلية وعلاقتها بالنقلية عند الأصوليين محمد سعيد منصور.
١١. العقل جوهر مضيئ خلقه الله وجعل نوره فى القلب اسلام التونسى، موقع پاسخهاى گوگل ورعد الدخيلي صحيفة أخبار جهينه
١٢. أين مكان العقل نوشته سليمان بن صالح سال ١٩٥٩
١٣. بحوث فى تربية الاسلامية سعيد اسماعيل على
١٤. تطور الفكر التربوى إسلام فيصل الراوى الرفاعى .
١٥. تفسير ماتريدى تأويلات اهل السنة مؤلف محمد بن محمد بن محمود ابومنصور ماتريدى: ٣٣٣ .
١٦. خلافة الانسان بين الوحي والعمل - المعهد العالمى للفكر الاسلامى .
١٧. صحيح البخارى محمد بن اسماعيل البخارى، دار ابن كثير بيروت ١٩٨٧ ط
١٨. العدة فى اصول الفقه مؤلف : قاضى ابويعلی محمد بن الحسين بن محمد بن خلف ت ٥٤٨ محقق :
- داكتر احمد بن على بن سير المباركى طبع دوم سال ١٤١٠ هـ تعداد جزاء ٥ .
١٩. قصور العقل نوشته عبد الكريم بكار باتصرف، حذف و اختصار كه در اسلام اون لاین به نشر رسیده است
٢٠. قيمة العقل فى الاسلام نوشته محمد الصاييم مكتبة الزهراء القاهرة .
٢١. الكليات الخمس - موقع الاسلام اليوم

٢٢. مجموع الفتاوى لابن تيمية - مكتبة ابن تيمية ط ٢ تحقيق انوار البازوعامرالجزار طبع سوم سال طبع ١٤٢٦هـ و ٢٠٠٥ م .
٢٣. مصادر المعرفة فى الفكر الدينى والفلسفى دراسة نقدية فى ضوء الاسلام عبدالرحمن الزبيدى .
٢٤. معجم مقاييس اللغة لأبى الحسن احمد بن فارس تحقيق عبدالسلام هارون ط ٢ ١٩٧١ مكتبة مصطفى البابى الحلبي واولاده بمصر.
٢٥. مفتاح دار السعادة ومنشور ولاية العلم والارادة مؤلف : محمد بن أبى بكر بن قيم الجوزية ، دارالكتب العلمية بيروت لبنان عدد الأجزاء ٢
٢٦. منهج الاستدلال على مسائل الاعتقاد عند اهل السنة والجماعة- عثمان بن على حسن مكتبة الرشد ١٩٩٧.
٢٧. منهج التربية الاسلامية اصوله و تطبيقاته على احمد مذكور.
٢٨. هل العقل فى القلب أم فى الدماغ مركز الفتوى / اسلام ويب .

ابرقدرت‌ها چرا و چگونه جا عوض می‌کنند؟!

استاد سید علام الدین اثیر

استاد دیپارتمنت علوم سیاسی

atheercnd@hotmail.com

در دهه اخیر قرن بیستم بعد از فروپاشی شوروی سابق به مثابه پیشقراول بلوک (شرق) کمونیستی، این برداشت تقویت گردید که امریکا - سردمدار بلوک غرب کپیالیستی - یگانه ابرقدرت زمان ما خواهد بود، جایش را به دیگری خالی نخواهد کرد.

هدف:

بیان این مطلب است که روال جا خالی کردن ابر قدرت فعلی علی رغم مشابهت‌هایی که با تعویض ابر قدرتهای قبلی دارد مانند گذشته نخواهد بود. با وجود اهمیتی که رهبری در امور کوچک و بزرگ دارد، جهان امروز و فردا واقعا برای تنظیم امورش مانند گذشته به یک و یا چند کشور به عنوان قدرت برتر (رهبر) ضرورت دارد یا نه، ایجاب می‌کند به آزمون گرفته شود و تبیین گردد.

فرضیه:

عقب ماندن از مقتضیات زمان می‌تواند کشور ابر قدرت را از موقعیت برترش در جهان به پایین بکشانند. ابر قدرت امروز (امریکا) از مقتضیات زمان عقب مانده است، اما زوال آن با زوال ابر قدرتهای قبلی همسان نیست و یکسان نخواهد بود.

علی رغم تفاوت‌های عمده ای که عروج و افول ابر قدرتها (نظم دهندگان و هم‌آهنگ کنندگان ساختارها، و نظامهای جامعه جهانی) بعد از ظهور دولتهای نو (بعد از عهد نامه ویستفالی) داشته اند و اهمیت که نظم در دنیای مدرن دارد، ظهور و زوال کشور ابرقدرت تاثیر بزرگی بر اوضاع جاری و آینده جهان وارد کرده و می‌کند، شرایط ظهور و زوال شان با هم تا حدی مشابهت دارد. هر ابر قدرتی (به تنهایی و یا با متحدانش) که از زمان عقب مانده است در مسیر انحطاط قرار گرفته سقوط را تجربه و برای دیگری جا خالی نموده است.

سوال اصلی:

آیا ابرقدرت زمان ما (ایالات متحده امریکا از مقتضیات زمان عقب افتاده است؟ انتقال ابر قدرتی از امریکا به دیگری مانند و یا مشابه گذشته می‌باشد؟ در این صورت جای آن را کدام کشور یا کشورها پر خواهند کرد؟

چنانچه نظام دولتهای اروپای غربی (انگلستان، فرانسه، اسپانیا) در قرن ۱۶ جای خود را در قرن ۱۷ به کشورهای دیگر (فرانسه، اسپانیا، هلند و اتریش) داد. از اواخر قرن ۱۸ به بعد کشورهای که با

مقتضیات زمان همسان حرکت می کردند در نظام جهانی جای خود را احراز می نمودند و با عقب ماندن از مقتضیات زمان از نظام به دور انداخته می شدند. از قرن ۱۹ تا آغاز جنگ جهانی اول با اضافه شدن آلمان و ایتالیا نظام اروپایی را شش کشور قدرتمند تشکیل می داد جای شان را به انگلستان واگذار کردند در اوایل قرن ۲۰ آمریکا و شوروی سابق بر کرسی این منصب تکیه زدند.

سوالات فرعی :

۱. چه مشابهت هایی بین فرو افتادن قدرتهای بزرگتر، چون آمریکا و اتحاد جماهیر شوروی و ابر قدرتهای قرن نهم و قبل از آن وجود دارد؟
۲. آیا مشابهت های شرایط تاریخی برای ظهور و زوال ابرقدرتها کفایت؟
۳. در صورت هبوط یک ابرقدرت، جای خالی آن چگونه پر خواهد شد؟ آیا نظام بین الملل با قاعده و قانون و هنجار و برنامه برقرار می شود یا خیر؟
۴. در نظام بین الملل امروزی به وجود ابرقدرت (به مفهوم قدیمی اش) چه نیازی دیده می شود که باید ادامه یابد؟
۵. پیشرفت مادی (ساینس و تکنالوژی) جای خالی معنویت (اخلاق، دین و انسانیت) را پر خواهد کرد؟

روش:

برای یافتن پاسخ به سوالات مطرح شده و تبیین هدف، انتقال قدرت برتر و شرایط ظهور و زوال ابرقدرتهای قرون ۱۸ - ۲۰ با شرایط کنونی مقایسه می شود. از روشهای تاریخی و مقایسوی و همچنان استقرایی استفاده می گردد.

مقدمه:

امروز نیز مانند گذشته واحدهای سیاسی (کشورها) با وجود موجودیت موثر بازیگران غیر دولتی در صحنه جهانی، نقش متغیر عمده و اساسی را در روابط بین الملل بازی می کنند. آشکار است که مفهوم عناصر مهم قدرت در گذشته و حال تغییر و تحول نموده و این تحول اهمیت و موثریت آنها را در زمانها و مکانهای متفاوت در نوسان نگاه داشته است. زمانی قدرتی سخت، توانایی نظامی و تکنولوژیکی ... به تنهایی و یا با همراهی با قدرت نرم، برتری فرهنگی، ناسیونالیزم، دانش و تجربه، اتحادها و ائتلافها، معاهده ها... یک کشور و یا چند کشور را همزمان در مقام رهبری جهان قرار می داد که نمونه های آنها در نظامهای بین المللی قرون ۱۸ و ۱۹ (اروپا) به وضوح می توان مشاهده نمود. در قرن ۱۸ فرانسه نظمی را به هدف حفظ منافع ملی اش ایجاد نمود، سپس بریتانیای کبیر ایده توازن قوا را تعقیب کرد. مترنخ کنسرت اروپا را برای حفظ تعادل اروپا برپا نمود و آمریکا راه تحمیل لبرال دموکراسی را که خود می پسندد برای کنترل نظم دنیا در پیش گرفته است.

با عقب ماندن از مطالبات زمان و نزول قدرت، امپراتوریهای کهن چون امپراتوری عثمانی، اتریش-مجارستان زوال را تجربه نمودند. "امپراتوریهای عثمانی و اتریش-مجارستان دو قدرتی بودند که در قرن پانزدهم تا هجدهم در معادلات روابط بین الملل اروپایی و آسیایی نقش محوری داشتند ولی قرن نوزدهم ناقوس احتضار آنها را نواخت"^۱ این دولتها گاهی به تنهای و زمانی هم با اتحاد با دیگر کشورها، قدرت های مخوفی بودند که دیگران از آنها بیم داشتند اما چنان قدرتی را در اختیار نداشتند که هر چه می خواستند آن را انجام دهند. در قرن نوزدهم هر یک از چهار کشور نظام اروپایی نمی توانست کاری را انجام دهد که کشورهای دیگر نظام با آن موافقت نداشته باشند.

ریسک " بسیار قوی بودن" اما قادر مطلق نبودن را دومین واقعیت تشدید می کند و آن انقلاب سه مرحله ای در ساختار سیاسی جهان است. نخست آنکه نظام چند دولتی گذشته جای خود را به نظام دوقطبی جهان داده است و نظام دوقطبی کرسی خود را برای کشورهای دیگری که مراکز آن در خارج از اروپا قرار دارد گذاشته است.^۲

بعد از پیمان ویستفالی و بوجود آمدن دولتهایی که به نام دولتهای نو یاد می شوند تا پیمانی دیگری در سال ۱۸۱۵ که به نام قرارداد وین یاد می گردد نظم اروپایی را مبارزه برای حفظ موازنه قدرت تشکیل می داد. از سال ۱۸۱۵ تا پایان جنگ جهانی اول ۱۸۱۹ در نظام موازنه قدرت که عناصر مهم آنرا کشورهای اروپایی تشکیل می داد تحول رو نما شد و نظام اروپایی جای خود را به نظام جهانی داد، کشورهای غیر اروپایی نیز عنصر اصلی نظام گردیدند. "پریزیدنت مونرو، با اعلام استقلال سیاسی متقابل اروپا و نیم کره غربی (و بدین ترتیب اعلام تقسیم جهان به دو نظام سیاسی) زمینه را برای تبدیل موازنه قدرت اروپایی به نظام جهانی در آینده فراهم کرد"^۳.

جای امپراتوری های کهن - که سلطه و نفوذ آنها منحصر به قدرت شان بود و حد مرز جغرافی رانمی شناخت با افزایش قدرت ساحه حکمروایی شان توسعه می یافت و با کاهش آن به حجر خود بر می گشت - را دولتهای نو با حد و مرز مشخص جغرافیایی گرفت و کشورهای اروپایی با بکارگیری اصل موازنه قدرت نظم اروپا را برقرار و با پایان جنگ جهانی اول موازنه قدرت به نظم جهانی دو قطبی متحول شد. با این تحول جهان از انحصار اروپا بیرون گردید و امریکا و جاپان بر کشورهای انحصار گر قبلی افزود شد.

در شیوه رهبری جهان ایدئولوژی عهده دار نقش موثر گردید که عملا منحصیث بلوکهای مقتدر-کپیتالیزم و کمونیزم- در صحنه جهانی در برابر هم قرار گرفتند. زوال ایدئولوژی کمونیستی عده ای از

۱. بزرگمهری، مجید، تاریخ روابط بین الملل (۱۸۷۰-۱۹۴۵) ص ۷۹

۲. مورگنتا، هانس جی، سیاست میان ملتها، ص ۴۰، ترجمه، حمیرا مشیر زاده

۳. همان، ص ۳۲۰

محققین را واداشت که حرکت انتقال مرکز قدرت جهانی از اروپا به سوی آسیا را سریعتر دیده و اظهار نظر کنند که تا فلان سال به آنجا خواهید رسید ۱.

چنین استدلال می شود که چین تلاش دارد جای امریکا را در آینده بگیرد چنانچه جاهای را در سازمانهای بین المللی گرفته و جای خالی امریکا را پر کرده است ۲.

آیا امریکا همچنان ابر قدرت خواهد ماند؟

بعد از زوال اتحاد جماهیر شوروی امریکا با عنوان نمودن نظم نوین جهانی و تلاش برای به کرسی نشاندن آن نتوانست تسلط خود را همچون ابر قدرت واحد بر جهان ادامه دهد. ناتوانی به این معنا نیست که آنکشور به حیث یک قدرت بزرگ ملی نتوانسته است در صحنه بین المللی حضور داشته باشد ۳. چنانچه زوال انگلیس از ابر قدرتی در قرن بیستم باعث نشد که آنکشور مانند ابرقدرتهای قبلی به حیث یک کشور ملی مقتدر از صحنه بین المللی خارج شود. با استفاده از این واقعیت تاریخی استدلال می شود که امریکا نیز همین خط سیر را درحال پیمودن است. (مشابهت انتقال قدرت برتر)

حضور قدرتمند امریکا در صحنه جهانی باعث اختلاف نظر دانشمندان روابط بین الملل در مورد ادامه تسلط آنکشور برجهان گردیده است.

آنانیکه امریکا را هنوز هم در ابعاد قدرت بی رقیب می بینند باور دارند که افول از سریر قدرت برتر در زمان نزدیک واقعیت پیدا نخواهد کرد، معتقد اند که امریکا به دلیل تفوق در عوامل قدرت بعد از

۱. هنگامی که ما راجع به انتقال قدرت صحبت می کنیم، اغلب راجع به ظهور آسیا صحبت می کنیم. واقعا! این باید بازگشت آسیا نامیده شود. اگر به جهان در سال ۱۸۰۰ نگاه کنید، متوجه می شوید که نیمی از جمعیت جهان در آسیا زندگی می کردند و آنها بیشتر از نیمی از تولیدات جهان را می ساختند. حالا سریع به جلو می رویم سال ۱۹۰۰: نیمی از جمعیت دنیا- بیشتر از نصف- هنوز در آسیا زندگی می کنند، اما آنها فقط یک پنجم تولیدات جهان را می سازند. چه اتفاقی افتاده است؟ انقلاب صنعتی، بدین معنی که یکباره اروپا و آمریکا به مرکز جهان تبدیل شدند. چیزی که ما در قرن بیست و یکم خواهیم دید این است که آسیا به آرامی بیشتر از نیمی از جمعیت جهان را خواهد داشت و بیشتر از نیمی از تولیدات جهان را. این مهم است، این تغییر مهمی است.

۲۰۱۰ TEDGlobal جوزف نای در انتقال قدرت جهانی)

۲. چینی ها می خواهند جای آمریکا را در نهادهای بین المللی بگیرند. به همین دلیل پکن دست به کار شده تا قدرت چانه زنی خود را در مجامع بین المللی افزایش دهد و با پر کردن خلأ حضور آمریکا در کسوت یک ابرقدرت عرض اندام کند. (روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۶۴۵ چهارشنبه ۱۲ تیر ۱۳۹۸)

۳ - مدیر مرکز مطالعات سیاسی دانشگاه مالی تحت حکومت فدراسیون روسیه پاول سالدین در برنامه گفتگو "فرآیند" اعلام کرد. او گفت من ایالات متحده را به عنوان یک دولت ملی و همزمان به عنوان یک امپراتوری از هم جدا می شمارم. به حیث امپراتوری گفته میتوانم که ایالات متحده اکنون در حال فروپاشی میباشد. و در اینجا روند کاملا واضح است.

سال ۲۰۲۵ نیز همچون ابرقدرت باقی خواهد ماند^۱. این گروه مدعی نیستند که در نظم جهانی و اداره آن تغییرات بوقوع نخواهد پیوست بلکه اذعان دارند که تغییرات شگرف در زیر چتر قدرت بزرگ - امریکا- در پیش رو است.

استفن ام والت می گوید "در سال های اخیر این «نظم جهانی» بیش از هر زمان دیگری دچار تغییر و آشفتگی شده و به نظر می رسد که در سال های پیش رو شاهد تغییرات بیشتر و گسترده تری باشیم."^۲

علاوه بر مشکلات داخلی که آنکشور در از میان برداشتن آن عاجز است مانند The bonded national debt: بدهی ملی، بیمه صحتی، کار و غیره و همچنان خروج امریکا از برجام (توافق نامه هسته ای که بین ایران و گروه ۵+۱، پنج قدرت هسته ای به علاوه آلمان در ۱۴ جولای ۲۰۱۴) در می ۲۰۱۸ صورت گرفت و خروج آنکشور از پیمان منع راکت‌های میان برد هسته ای با روسیه، نشان داد امریکا به عنوان ابر قدرت نتوانسته است بر سر تعهد که امضا کرده و پذیرفته بود استوار بماند. پس چگونه می تواند جلو عهد شکنی های بین المللی از طرف سایر بازیگران را بگیرد تا وظیفه ابر قدرتی اش را انجام دهد.

ناکامی امریکا و بهتر گفته شود ناتوانی امریکا در مهار و جلوگیری از مرگ و میر و مبتلا شدن امریکایی ها به مرض کرونا و عقب مانی آنکشور در این مورد از بسیاری کشورهای توانی علمی و اقتصادی کمتری نسبت به امریکا مانند کوریای جنوبی و آلمان و غیره نشان داد که این ابرقدرت تا چه اندازه در برآوردن آرزوهایش عاجز مانده است. ویروس کوید ۱۹ نشان داد که بشر هر قدر مجهز به علم و تکنالوزی و سایر عناصر قدرت شود باز هم در برابر ویروس که هیچگونه توانایی ندارد تا چه اندازه عاجز است. تأثیرات شیوع کرونا و قرنطین انسان ها بر محیط زیست موضوعی است که شایستگی بررسی را دارد. حالا می دانم که چرا خداوند در کلام عظیم خویش از پشه ناچیز مثال زده است.

مسایلی که جهان فعلا به آن مواجه است و یک ابر قدرت نمی تواند از مسئولیت رفع آنها خود را کنار بکشد عبارت اند از: تغییر اقلیم که دنیا در معرض آن قرار گرفته است و همیشه امریکا در روند جلوگیری آن مشکل آفرینی کرده است. در سروی که در این مورد صورت گرفته تقریبا نصف (۴۸.۸%) کسانی که در سروی اشتراک کرده اند تغییر اقلیم را تشویش بزرگ خود شمرده اند و ۷۸% گفته اند که می خواهند برای حفاظت محیط زیست شیوه زندگی شان را تغییر دهند. مسایل همچون منازعات مذهبی قومی، (۲۳.۹%)، بیکاری (۱۲.۱%)، نبود امنیت (۱۴.۱%)، بیسوادی (۱۵.۹%)، فساد اداری (۲۲.۷%)، فقر (۲۹.۲%) عدم امنیت آب و غذا (۱۸.۲%)، جنگ و درگیری های بزرگ (۳۸.۹%) نابرابری

^۱ - بر اساس استدلالات استاد دانشگاه هاروارد، (استفن ام والت) در سال ۲۰۲۵ ایالات متحده همچنان تنها بازیگر مهم عرصه جهانی باقی خواهد ماند زیرا هیچ کشور دیگری ترکیب مشابهی از نفوذ اقتصادی، پختگی تکنولوژیکی، قدرت نظامی، امنیت منطقه ای و ترکیب جمعیتی مناسب و مطلوبی که ایالات متحده دارد را نخواهد داشت.

۲. <https://rooziat.com/1397180250/>نظم-جهانی-در-یک-دهه-آینده/

توزیع ثروت بشری (۳۰.۸٪) ^۱. این سروی در سال ۲۰۱۷ صورت گرفته و با گذشت چهار سال نه تنها فیصدی این مسایل و مشکلات کاهش نیافته بلکه افزایش یافته است. شیوع امراض ویروسی مانند کرونا در جهان که بر اقتصاد جهانی تاثیر مهلک و روان جامعه جهانی اثر مخرب وارد کرده است بر مشکلات می افزاید.

امریکا به مثابه ابرقدرت در حل مسایل متذکره جهانی اثر مثبت از خود تبارز نداده است. علاوه از این در مقابله با کشورهای چون روسیه و ایران در قضیه سوریه عقب افتاده و در جلوگیری از فعالیتهای اتمی کوریای شمالی و ایران کوتاه آمده و حتی تا اندازه ای از حمایت کشورهای اروپایی در تلاشهایش برای پیروز برآمدن از این معرکه ها محروم گردیده است، تا چه رسد به اجرای عدالت اجتماعی و برابری و توزیع منصفانه امکانات بشری.

ناتوانی در این گونه موارد استغن والت را بران داشته تا در پاسخ به سوالی که در سال ۲۰۲۵ نظام جهانی چگونه خواهد بود بگوید:

باید انتظار یک دنیای «چند قطبی نامتعادل» را در سال ۲۰۲۵ داشت و فضای جهانی بیش از امروز از ایده آل های لیبرالیسم فاصله خواهد گرفت ^۲.

به طور کلی، جهان در سال ۲۰۲۵، یک جهان "چند قطبی نامتقارن" خواهد بود. نظم کنونی لیبرال نیست (تعدادی از قدرت های اصلی مخالف آرمان های لیبرال هستند) و تا سال ۲۰۲۵ هم لیبرال نخواهد شد. آمریکا همچنان تنها قدرت برتر در دنیا خواهد بود، چون هیچ کشور دیگری قدرت اقتصادی، برتری تکنولوژی، توانایی نظامی، امنیت منطقه ای و جمعیت مناسب را (که آمریکا دارد) ندارد. اما آزادی عملش در برتری نسبت به قبل کمتر خواهد بود و کشور همچنان درگیر مشکلات بلند مدت مالی و اختلافات عمیق سیاسی خواهد بود. چین دومین قدرت جهان خواهد شد (و در بعضی جهات از آمریکا پیشی خواهد گرفت) و سایر کشورهای مهم پس از آن خواهند بود (آلمان، ژاپن، هند، روسیه و غیره)، و همه آنها به مراتب ضعیف تر از چین و آمریکا خواهند بود ^۳.

هنری کیسینجر وزیر خارجه سابق امریکا در کتابش نیز اذعان می دارد که امریکا نمی تواند از عرصه جهانی کناره گیری کند و نمی تواند بر جهان تسلط پیدا کند. (دیپلوماسی، ج ۱ ص ۵۷)

اصطلاحاتی چون «چند قطبی نامتعادل» و «چند قطبی نامتقارن» و مشابه آن که نظریه پردازان طرفدار بقای ابر قدرتی امریکا ابراز می دارند گویایی این مطلب است که امریکا در نظام جهانی (با وجود ابهامات که در بطن اصطلاح نظم جهانی وجود دارد) در جایگاه گذشته اش قرار ندارد و نمی تواند داشته باشد. با وجود آن در جهان چند قطبی نامتعادل و یا نامتقارن حرف اول را خواهد گفت و بر

^۱ <https://www.inc.com/business-insider/worlds-top-10-problems-according-millennials-world-economic-forum-1>

global-shapers-survey-2017.html

^۲ <https://rooziato.com/1397180250/نظم-جهانی-در-یک-دهه-آینده>.

^۳ <http://irdiplomacy.ir/fa-1398/4/18>

تسلط خویش ادامه خواهد داد. به باور کیسینجر امریکا مجبور است به هر شکل که می شود رهبری جهان را به عهده داشته باشد. او نوع دوستی را شرط رهبری بین المللی نمی داند و مدعی است که تا کنون هیچ ملتی دیگری در این مورد چنین ادعای را نداشته است (دیپلوماسی ج ۱ ص ۹۴)

اگر بحران اقتصادی ۲۰۰۸ ضعف قدرت اقتصادی امریکا را نشان داده باشد، پایین رفتن نرخ رشد اقتصادی چین در دهه اخیر نمایانگر آن است که اقتصاد چین نیز در نوسان است و نمی تواند یک نواخت سیر صعودی داشته و تفوق چین بر دیگران را ضمانت کند، به تنهایی و یا با اشتراک کشورهای دیگر پرابلمهای موجود جهان را حل و یا در آنها کاهش قابل ملاحظه را وارد نماید.

"برخی کارشناسان پیش‌بینی می‌کنند که وضعیت اقتصادی چین، قبل از اینکه با ابتکار عمل‌هایی بهبود یابد، برای مدتی بدتر هم خواهد شد. در واقع این انتظار وجود دارد که نابسامانی اقتصادی ناشی از کند شدن اقتصاد جهان خود را نشان دهد.

بانک جهانی می‌گوید که انتظار دارد نرخ رشد اقتصادی چین در سال ۲۰۱۹ از سال ۲۰۱۸ نیز کمتر باشد. این در حالی است که دولت چین می‌گوید در سال آینده باز هم میزان مالیات را کاهش می‌دهد؛ هر چند این موضوع بر میزان کسری بودجه دولت خواهد افزود.^۱

پس این انتظار تا هنوز از واقعیت به دور معلوم می‌شود که چین و یا کدام کشور فعلی توانایی ابر قدرت شدن به معنای که از ابرقدرت بودن وجود دارد را داشته باشد.

با زوال یک ابرقدرت، جای خالی آن چگونه پر خواهد شد؟

آنانیکه پایان امپراتوری جهانی امریکا را انتظار دارند با برداشت از رخدادهای که در روابط بین امریکا و کشورهای دوست آن (اروپا و کشورهای خلیج...) و یا متخاصمانش (چین، روسیه، کوریای شمالی و ایران...) وجود دارد از یک طرف و نقش رو به کاهش آنکشور در سازمانهای بین المللی و منطقوی و خروج آن از بعضی پیمانهای استدلال می‌نمایند که وقتی آن نزدیک است فرا برسد تا به یکه تازی آنکشور در صحنه جهانی خاتمه داده شود.^۲

"جان ایکنبری"، نظریه پرداز روابط بین الملل و سیاست خارجی آمریکا و استاد علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه پرینستون آمریکا در سال ۲۰۱۴ در مقاله‌ای با عنوان «آینده نظم جهانی لیبرال» که توسط مجله "فارین افیرز" منتشر شده است، به تغییر قدرت جهانی اشاره می‌کند....

تغییر قدرت جهانی و افول قدرت آمریکا و تغییر نظام تک قطبی در جریان است. عصر- آمریکا در حال پایان است و نظم جهانی شرقی جایگزین نظم جهانی غربی شده است...

۱. بی بی سی ۲۱ ژانویه ۲۰۱۹-۰۱ بهمن ۱۳۹۷.

۲. ایالات متحده آمریکا، براساس شواهد و واقعیت‌های موجود و اعتراف شخصیت‌های سیاسی و اندیشکده‌های تحقیقاتی آن، گرفتار مشکلات پیچیده‌ای گردیده و نشانه‌های افول اقتدار جهانی آن در ابعاد مختلف نمایان شده است. اسلام تایمز. سه شنبه ۱۸ تیر ۲۰۱۳۹۸ Jul ۹ -

در حالی که قدرت آمریکا در حال فرسایش است. تغییر قدرت جهانی، به این دلیل در جریان است که قدرت در حال انتقال از غرب به شرق است.^۱

البته شکی وجود ندارد که عمر نظام یک قطبی (اگر واقعا وجود داشته باشد) در جهان به سر رسیده است و آمریکا یگانه قدرت برتر که هرچه بخواهد را انجام دهد، نیست، اما چیزی به نام "نظم جهانی شرقی" به همان معنای "نظم جهانی غربی" که تا کنون در ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی بر جهان تفوق دارد و سلطه داشته است وجود ندارد. در صورتی که نظم جهانی شرقی بتواند جای نظم جهانی غربی را بگیرد، این پیش بینی که آن نظم لبرال نخواهد بود قضاوت قبل از وقت است.

"گیدون راشمن (Gideon Rachman) تحلیل‌گر سیاسی مجلات آمریکا" می‌گوید آمریکا باید به فکر سقوط خود باشد. با معضلات اجتماعی و اقتصادی ناشی از بحران سال ۲۰۰۸، این موقعیت خود را از دست داده و دیگر هم این موقعیت را تجربه نخواهد کرد.

در مقابل ضعف آمریکا، قدرتهای نوظهور از جمله چین، برزیل، ترکیه، هند و ایران هستند. هر کدام از این کشورها، اولویت‌های سیاست خارجی خود را دارند که توانایی آمریکا برای شکل‌دهی نظام جهانی را محدود می‌کنند.^۲

پویایی اوضاع جهانی تا کنون ثابت نموده است که هیچ قدرت برتری که در یک زمان وجود داشته، بعد از سقوط به همان وضعیت قبلی اش بر نگشته است. نه امپراتوری‌های روم، ترک، فارس، چین به موقعیت قبلی شان برگشته اند و نه امپراتوریهای اروپایی قرون ۱۷ تا ۲۰ و نه هم شوروی سابق بوجود خواهد آمد و نه آمریکای بعد از سقوط شوروی.

توصیه راشمن (آمریکا باید به فکر سقوط خود باشد) سودی نخواهد داشت آمریکا با بیرون شدن از مشکلات بحران ۲۰۰۸ با مسایل دشواری دست و پنجه نرم می‌کند که ابر قدرتی اش را زیر سوال برده است. سقوط آمریکا با فکر کردن و توجه داشتن جاودانه نمی‌گردد بلکه مانند سقوط سایر امپراتوری‌ها امر عادی به نظر می‌رسد و مسیر طبیعی اش را می‌پیماید.

میشل کاکس (Michael Cox) «استاد روابط بین‌الملل می‌گوید، در اوایل قرن ۲۱، ما شاهد حقیقتی جدید به نام «تغییر قدرت» هستیم. در این فرایند، آمریکا و غرب در حال سقوط بوده و نظم جدید

^۱ . اسلام تایمز به نقل از G. John Ikenberry, "The Future of the Liberal World Order", Foreign Affairs, May/June ۲۰۱۴, p. ۵۶

^۲ . اسلام تایمز به نقل از Gideon Rachman, "Think Again: American Decline", foreign policy, JANUARY ۳, ۲۰۱۱

بین‌المللی توسط به اصطلاح بریکس (BRICs)، (شامل کشورهای برزیل، روسیه، هند و چین) در حال شکل‌گیری است.^۱

در حدود دو دهه (۲۰۱۹) از قرن بیست و یکم می‌گذرد، کشورهای شامل بریکس مشکلات داخلی شان را رفع کرده نتوانسته‌اند. روسیه با کشور همسایه و هم‌زادش اوکراین در منازعه است و بر سر اشغال کریمه مورد نکوهش کشورهای دیگر از جمله کشورهای اروپایی قرار دارد و در موضوع سوریه و همراهی با ایران آمریکا را به چالش کشیده است. هند و برزیل که در شورای امنیت عضویت ندارند. تحصیل عضویت آنها منوط به تغییر منشور ملل متحد است و تغییر منشور بدون رضایت اعضای دائمی از جمله آمریکا تاکنون با وجود تلاشها و استدلالها و تقاضاهای که صورت گرفته، بعید به نظر می‌رسد. لذا در ساختن و عملی نمودن نظم جهانی کار موثری از آنها ساخته نیست و در حال حاضر مجموع این کشورها نمی‌توانند در داشتن عناصر قدرت برتر با آمریکا رقابت نمایند چه رسد که جای خالی آنرا پر کنند.

برداشت‌های محققان غربی حیثیت هوشدار به غرب را دارد که نگذارند انتقال قدرت برتر از غرب به شرق و یا به جای دیگری صورت گیرد.

"نوام چامسکی"، اندیشمند آمریکایی، آمریکا را امپراطوری در حال سقوط می‌داند. از نگاه وی، اگرچه اصول تسلط امپریالیستی آمریکا تغییر کرده اما ظرفیت پیاده‌سازی آن، به شکل قابل ملاحظه‌ای، کاهش یافته است.^۲

برژینسکی در فصل سوم کتابش، "بینش ستراتژیک، آمریکا و بحران قدرت جهانی" احتمال واقعیاتی را به بررسی می‌گیرد و جهان را از نتایج ناگواری افول قدرت آمریکا چنین هوشدار می‌دهد: همکاری‌های بین‌المللی کاهش می‌یابد، نزاع در بین قدرتهای رقیب برای کنترل منطقه‌ای افزایش می‌یابد، موضوع رای عادلانه در شورای امنیت تقاضا می‌گردد، خطر امنیت بعضی از کشورهای ضعیف افزایش می‌یابد. برای امنیت دریایی و فضایی و انترنیتی و اتمی تضمینی وجود نمی‌داشته باشد. او آرزو می‌نماید که آمریکا با یک تعادل ژئوپولیتیکی جدید بین آسیا و اروپا موقعیتش را حفظ کند تا از انتقال مرکز ثقل قدرت از غرب به شرق جلوگیری شود.

"فرید زکریا"، نظریه‌پرداز نئورئالیست معتقد است جهان در حال انتقال از عصر آمریکایی به عصر-پساآمریکایی است. جهانی که در پیش داریم جهانی است که در آن ایالات متحده آمریکا نه رهبری

۱. اسلام تایمز به نقل از Michael Cox, "Power Shifts, Economic Change and the Decline of the West?", InternationalRelations, ۲۰۱۲, p. ۳۶۹

۲. اسلام تایمز به نقل از Noam Chomsky, "Noam Chomsky: The Decline of American Empire", salon, MAY ۱۰, ۲۰۱۶

اقتصادی و ژئوپلیتیک آن را بر عهده خواهد داشت و نه بر فرهنگ آن چیره خواهد بود بلکه قدرت آن سقوط خواهد کرد^۱.

از نگاه «جوزف نای»، تئوریسین جنگ نرم و دیپلماسی عمومی، آینده قدرت آمریکا به شدت مورد چالش است.

بر اساس یافته‌های «دانشکده تجارت هاروارد»، نظام سیاسی آمریکا شکست خورده و اقتصاد آن هم در حال سقوط دست و پا می‌زند.

"مؤسسه بروکینگز" در زمینه افول قدرت آمریکا معتقد است؛ بسیاری از ناظران سیاسی و اقتصادی اظهار می‌دارند که آمریکا در حال سقوط است^۲.

اگر به منشاء سقوط امپراتوری‌های اروپایی در قرن ۲۰ نگرینسته شود، عده ای علل آنرا در خود اروپا جستجو می‌کنند. الیتهای کشورهای مستعمره در اروپا به اندیشه‌های ناسیونالیسم و سوسیالیسم آشنا شدند و برای آزادی کشورهايشان از این اندیشه‌ها استفاده نمودند. می‌تواند منشاء سقوط آمریکا در خود آمریکا باشد. اخلاق عساکر امریکایی در ابوغریب عراق و قندهار افغانستان و جاهای دیگر نشان داد که ارتش آمریکا به مراتب از ارتش آلمان و انگلیس در قرن ۱۹ و ارتش سرخ در قرن ۲۰ در کشورهای تحت تصرف شان وحشیانه تر عمل کرده و می‌کند و در تمثیل دموکراسی در جهان کارنامه ای تنفر آمیزی دارد. عرفچین دموکراسی در کشورهاییکه آمریکا به بهانه برقراری و یا استحکام آن مداخلت کرده، نیز مانند سوسیالیسم ادعایی و عملی اتحاد جماهیر شوروی بد بو و شرمگین شده است. مثال آنرا در شیوه پشیمانی اعضای احزاب کمونیست خلق و پرچم می‌توان یافت که در عهد اشغال افغانستان توسط شوروی، روسها را ملت بزرگ و روس را برادر بزرگ می‌خواندند. با واقعیت یافتن سرنوشت کمونیسم به نابودی خود را شرمسار یافتند و به آرزوی دموکراسی زیر بیرق آمریکا قرار گرفتند. اکنون نشانه‌های شکست و خروج آمریکا از افغانستان را مشاهده می‌نمایند نمی‌دانند که به کجا رجوع کنند، افسوس خواهند خورد که کاشکی خاک می‌بودند تا با نوسان از سوسیالیسم تا دموکراسی به چنین سرنوشتی شومی مبتلا نمی‌گردیدند.

استفاده از اصطلاحات مبهم " تغییر اصول تسلط امپریالیستی آمریکا" و یا " عصر- پسا امریکایی" چیزی نوی را در روابط بین الملل به نمایش نگذاشته و امر مرموزی را رمز کشایی نکرده است. آمریکا برای تسلطش بر دیگران بدتر از گذشته عمل می‌کند. از حربه‌های نظامی، اقتصادی، سازمانهای بین

۱. اسلام تایمز به نقل از، Fared Zakaria, "The Post-American World", W. W. Norton & Company, ۲۰۰۸

۲۰۰۸

۲. اسلام تایمز به نقل از، Chu Shulong, "Is America Declining?", The Brookings Institution,

November 11,

المللی، اتحادها و ایتلافها، تهدید و تحریم کار می‌گیرد تا کشورهای درگیر را در مسیر خواسته‌ها و سیاستهایش قرار دهد.

بعد از خاکستر شدن اندیشه سوسیالیستی و کمونیستی، تروریسم و افراطگرایی بهانه‌های جدید است که برای استحکام تسلط بر جهان از آن کار می‌گیرد. این گمان وجود دارد که سازمانهای تروریستی و افراطگرایی را به وجود می‌آورد و آنان را حمایت می‌کند و بعد از مدتی کارآیی آنها به پایان می‌رسد و با اولویتهای منافع آن کشور (امریکا) تغییر می‌کند این سازمانها نیز تغییر نموده نام و جای شان عوض می‌گردد. آیا می‌شود چنین تغییراتی را نظام پسا امریکایی نام نهاد و یا آنها تغییر اصول امپریالیستی خواند. نظام پسا امریکایی نظامی باید باشد که هم اصول فعلی حاکم بر روابط تغییر کند و هم مجری آن. تا هنوز چنین نظامی به مشاهده نمی‌رسد. واهمه‌ایکه باید نظم فعلی با اصولش تحول کند واقعیتی است که کشورها و جهان آنها می‌طلبند. کنار گذاری امریکا از رهبری اقتصادی و جیوپولیتیک جهان امیدی است که تحققش ضروری است. جای‌گزینی قدرتهای برتر گذشته چگونه صورت گرفته است و آیا امکان جای‌گزینی امریکا با همان راه و روش و شیوه صورت می‌گیرد یا خیر، این موضوع ذهن خبرگان را مشغول ساخته است.

آیا مشابهت‌های شرایط تاریخی برای ظهور و زوال ابرقدرتها کفایت؟

امپراتوری‌های قدرتمند تاریخ هر کدام آمده‌اند و رفته‌اند. روم، فارس، مغول، بریتانیا و شوروی هر کدام با هدفی آمدند و به اثر ناتوانی در برآوردن اهداف شان و جوابگوی به مقتضای زمان جای‌شان را به دیگری انتقال دادند. ابر قدرتها و قدرتهای بزرگ در همه‌ای زمانه‌ها خواسته اصلی شان این بوده است که اراده و خواست خود را بر دیگر بازیگران جهان تحمیل کنند، تا منافع و اهدافشان را برآورده سازند. اما هرکدام با در نظر داشت زمان شان با نیازمندی‌های خاص و امکانات متفاوت و راهکارهای مختلف، اندیشه و ایدئولوژیهای متمایز، اهداف خاص خود را داشتند.

زمان مشکلات متفاوت را با شدت و حدت مختلف پیشروی ابرقدرتها گذاشته است و هر کدام امکانات و وسایل و ابزار خاص زمان خود شان را در اختیار داشته و از آن استفاده کرده‌اند. رومی‌ها زره، شمشیر و سپر، پیاده نظام و سواره نظام داشتند و فارس‌ها از دود گوگرد و قیر کار گرفته‌اند، مغلها اسب داشتند و بریتانیایی‌ها کشتی و سلاحهای ناربه تانک و توپ و ابرقدرتها این زمان نیروی اتمی و هایدروجنی، موشکهای دوربرد و دارای قابلیت پرتاب کلاهکهای هسته‌ای ... ابر قدرتهای کهن در زمین و دریا حکمرانی داشتند و ابرقدرتهای این زمان در فضا و ستاره‌ها با هم زور آزمایی می‌کنند^۱.

۱. در جنگ جهانی اول صدای شلیک توپخانه‌ی فرانسه و بلژیک به قدری مهیب بود که در لندن شنیده می‌شد. سپس جنگ جهانی دوم و انداختن بمب از هوا پیمان برای ویرانی تمام شهرها کار را کامل تر کرد و تکنیک‌ها با انداختن بمب اتم روی هیروشیما و ناگازاکی به اوج ویرانگری خود رسید.

لنگ، شون. ترجمه مهرک ایرانلو، تاریخ قرن بیستم، ص ۲۴

در هر زمان هر کی نیروی انسانی، دانش، تکنیک و وسایل پیشرفته زمان خود را در اختیار داشت در پی تسلط بر دیگران بوده و به مثابه ابرقدرت خود نمایی کرده است. تاریخ برای رسیدن به ابرقدرتی اهداف و شرایط مشابه را پیش روی آنها گذاشته است با ابزار، وسایل و تکنیکهای متفاوت و استفاده مختلف در پی رسیدن به آن اهداف بوده اند.

یکی از تفاوت های سقوط امپراتوری ها این است که امپراتوریهای کهن بعد از سقوط تجزیه می شدند و نام و نشان شان از بین می رفت، اما ابر قدرتهای بعدی تسلط هژمونی خود را از دست می دهند ولی اثر و رسوخ و موجودیت خود را در عرصه جهانی حفظ می کنند. انگلیس بعد از جنگ جهانی دوم دیگر سرزمینی نداشت که آفتاب در آن غروب نکند اما به حیث یک بازیگری مطرح در سیاست جهانی باقی مانده است.

در قرن حاضر، قدرت امریکا را می توان با قدرت انگلستان در قرن گذشته مقایسه و سقوط هژمونی امریکا را پیش بینی کرد. اما امریکا به طور مطلق سقوط نمی کند و سقوط آن نسبی بوده و اثر و رسوخ آن باقی خواهد ماند^۱.

سقوط امپراتوری انگلیس در اوایل قرن بیستم، به مثابه ابرقدرت جهان که بر سوم حصه دنیا تسلط داشت و یک ربع جمعیت دنیا از آن اطاعت میکرد با روال زوال امریکا به حیث ابرقدرت کنونی در نظر گرفته شود تفاوتهای آتی را می توان در این روند مشاهده نمود.

زمامداران و تصمیم گیرندگان امپراتوری انگلیس مانند زمامداران قبلی کشورهای بزرگ در فعالیتهای و سیاستهای شان نمی توانستند دین و مذهب را بکار نبرند و نسبت به آن بی اعتنا باشند. اما تصمیم گیرندگان قدرتهای بزرگ کنونی نمی خواهند تظاهر به دینداری و مداخله دین در سیاست ها و کارهای شان را اذعان کنند (استثنا کم اهمیت وجود دارد). تصمیم گیرندگان امپراتوری انگلیس مردان بودند و بعد از دهه ۶۰ قرن بیستم زمان ابرقدرتی امریکا، زنان نیز در تصمیم گیریها تا اندازه نقش دارند. در گذشته کشورها نقش اساسی را در نظام جهانی داشتند و اکنون علاوه بر واحدهای سیاسی سازمانها و حتی افراد در تعیین سرنوشت جهان نقش بازی می کنند. در عهد امپراتوری انگلیس جوامع در مورد اخلاق شخصی و اجتماعی سختگیر بودند مانند موضوع روابط جنسی، همجنس گرایی و در عهد امپراتوری امریکایی دیگر از تاثیر آن موضوعات در تصمیم گیری ها خبری نیست. در پایان قرن نوزدهم انگلیسیها انحطاط اخلاقی شانرا طوری یافتند که با انحطاط اخلاقی امپراتوری روم مشابهت داشت و خود را در مسیر همان سرنوشتی یافتند که آن امپراتوری پیموده بود. امریکا نیز از لحاظ اخلاقی در همان مسیر انگلیس قرار دارد ولی آماده نیست که به آسانی در همان پرتگاهی که انگلیس سقوط کرده است سقوط کند. بی سوادگی گسترده بود و اکنون سواد مردم جهان بهبود یافته که در اطاعت و عدم اطاعت کشورهای شان از نظم جهانی نقش مهمی را بازی می کند. تفاوتهای علمی با تاثیر مثبت و

^۱. اسلام تایمز به نقل از Joseph S. Nye, "The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective", Foreign Affairs, November/December ۲۰۱۰, Vol. ۸۹, No. ۶, p. ۲.

منفی اش امروز چنان مشهود است که با گذشته نمی تواند مقایسه گردد. علم و تکنولوژی یکی از عناصر قدرت در گذشته بود و حال هم عنصر اساسی به حساب می آید. در گذشته به کشف سرزمین و تسلط بر آن فکر می شد و اکنون به کشف انسان مزدور توانمند و تسلط بر آن سرمایه گذاری می شود و ابر قدرتهای دیروزی با داشتن سر زمین وسیع بر حاکمیت شان مطمئن می شدند و ابر قدرتهای کنونی با داشتن سازمانها، نهادها و انسانهای مزدور در کشورهای دیگر بر ادامه قدر شان باورمند می گردند.

اگر جنگ بوئر (۱۸۹۹-۱۹۰۲) سقوط بریتانیا کبیر را تسریع کرده باشد ده ها جنگ که امریکا در آن دخیل است و به مراتب طولانی تر از جنگهای انگلیس در آن زمان می باشد در تسریع زوال امریکا به حیث ابرقدرت اثر خود را خواهد گذاشت.

موجودیت رقبای قوی مانند امریکا و آلمان ابرقدرتی انگلیس را تهدید و باعث زوال آن گردید. اکنون رقیب های همچون روسیه و چین و دیگران میلان مسیر خط نزولی امریکا را بزرگتر می نمایند.

با وجود آنکه انگلیس در جنگ اول و دوم در زمره کشورهای فاتح قرار داشت اما حوادثی بود که آنکشور را از منصفه ابر قدرتی به زیر انداخت. بناء غلبه فاتحانه امریکا بر دیگران اگر واقعیت هم داشته باشد ادامه ابر قدرتی اش را تضمین نمی کند.

ابر قدرتهای گذشته در نتیجه ای بحران و یا حادثه بزرگ مجبور شدند جای شان را برای دیگران بگذارند. جایگزینی امریکا به حادثه ای بزرگ نیاز ندارد. نا رضایتی کشورها و مردم جهان از امریکا و عدم اطاعت از خواسته های آن و پایان دادن به نقش دالر در تجارت جهانی می تواند در برکناری امریکا را از منصب رهبری دنیا نقش موثر داشته باشد. پایان دادن به نقش دالر در معاملات جهانی، تسلط امریکا بر امور مالی کشورها را خاتمه می بخشد و می تواند سیر سقوط امریکا از سریر ابرقدرتی را شتاب بیشتر دهد.

آیا عقب ماندن از مقتضیات زمان می تواند کشور ابر قدرت را از موقعیت برترش در جهان به پایین بکشاند؟

امپراتوری انگلیس که در اوایل قرن نوزدهم موازی به تقاضاها و خواست زمانه حرکت می نمود آفتاب در قلمروش غروب نمی کرد اما در پایان همین قرن که نمی توانست موازی به خواست زمان حرکت کند به سهولت زوال قدرتش را پذیرا گردید و شکست و تحقیر خود را با قرار گرفتن در زیر بال امریکا که می توانست خواست زمانه را برآورده سازد جبران نمود و از آن زمان تا کنون همین روش و سیاست را در پیش گرفته است.

با وجود که امریکای امروز از لحاظ عناصر قدرت یک کشور چهار بعدی است با داشتن اقتصاد برتر، علم و تکنولوژی بهتر، ارتش مجهز و بیشتر، نیروی بشری و ابزارهای سیاسی و فرهنگی هژمون مهمی عصر تلقی می گردد، اما در حل مسایل جهان مانند کاهش فقر، ثبات بین المللی، ترورکه در

عهد ابرقدرتی بریتانیا شامل سران کشورها می شد و اکنون مردم بی گناه صدمه آن را تحمل می کند^۱، افراطیت، کنترل سلاحهای تخریب جمعی، رام نمودن کشورهای سرکش، جلوگیری از گسترش سلاحهای اتمی، بی عدالتی در توزیع سرمایه بشری، ناتوانی در برابر کشورهای رقیب، مخالفت با سازمانهای بین المللی، ناکامی و کمزنگی دموکراسی در کشورهای غیر غربی، تقاضاهای جدی برای ترمیم منشور سازمان ملل به منظور تغییر در نظام حق ویتو پنج کشور در شورای امنیت، که خواست و تقاضای جامعه جهانی کنونی است عاجز مانده است و تصور نمی شود که از عهده حل و کنترل این مسایل بتواند برآید. همین مسایل هست که یک دوره را از دوره دیگر یا قرن گذشته را از آینده متمایز می سازد.

سنگش سقوط امریکا از ابرقدرتی با مقایسه زوال انگلیس، شوروی سابق یا کدام ابرقدرتی دیگر چیزی مهمی را ارایه نمی دهد، نسبت صلاحیت، توانایی مادی و معنوی و تسلط گذشته یک ابرقدرت با امروز و فردایش سقوط آن را می تواند محک بزند. امریکا دیگر انکسوری نیست که بعد از سقوط شوروی حرف اول را بزند و همچون بوش بگوید که "هرکه با ما نیست دشمن ماست." "اخطاری که به پاکستان بعد از فروریختن برجهای مرکز تجارت جهانی داده شد، را بدهد.

سقوط امریکا اتفاق افتاده و دلیل آن هم این است که امریکا ویژگی‌هایی مانند فقر، جرم، بیسوادی و بیماری‌های موجود در جهان سوم را از خود به نمایش گذاشته است.

نورمن گریچ، استاد آمریکایی ریشه سقوط امریکا و تشدید اختلاف و خشونت در آن را در «ثروت بدون کار، لذت بدون وجدان، دانش بدون شخصیت، تجارت بدون اخلاق، علم بدون انسانیت، عبادت بدون اینثار و سیاست بدون اصول» می‌داند^۲.

تصویری که نورمن گریچ از امریکا اراء داده است یک کشور را از مدارج بالای تمدن به حضيض وحشت و رذالت پایین می آورد. در نبود وجدان، شخصیت و اخلاق، انسان حیوان جنبنده بیش نیست چه رسد به جامعه و کشور که به مرض مهلک رذالت گرفتار باشد. بدون شک سقوط چنین کشوری هر قدر توانمند هم باشد به شهادت تاریخ حتمی است. امپراتوری‌های که به این وضعیت گرفتار شدند نابود گردیدند.

برداشت نورمن گریچ مطلب تازه ای نیست که او به کشف آن نایل آمده باشد. شهید سید قطب در رساله ای "امریکای که من دیدم" افول هژمونی امریکا را ناشی از زوال معنویت و اخلاق دانسته نه از ناتوانی اسباب و ابزار و عوامل قدرت مادی.

۱. ترور ابراهام لنکلن در سال ۱۸۶۵م، قتل تزار الکساندر دوم در سال ۱۸۸۱م، هدف قرار گرفتن رئیس جمهور فرانسه وگارفیلد رئیس جمهور امریکا در سال ۱۸۹۴، مک کینلی در سال ۱۹۰۳، و همچنین ملکه اتریش، پادشاه ایتالیا، شاهزاده ویلز. برای معلومات بیشتر در مورد اینگونه قتلها به تاریخ قرن بیستم تالیف شون، لنگ صفحه ۵۲ مراجعه شود

۲. اسلام تایمز به نقل William Norman Grigg, America's Engineered Decline, John Birch Society,

از نگاه اندیشمندان و اندیشکده‌های غربی و آمریکایی، در سال‌های اخیر تحولاتی مانند بحران اوکراین، افزایش قدرت روسیه، بحران اقتصادی اخیر و عوارض آن در اسپانیا و یونان، بی‌نظمی منطقه غرب آسیا و به ویژه بحران سوریه، گسترش تروریسم و در پی آن ناامنی در جهان، همه بیان‌گر شکست نظم آمریکایی نظام بین‌الملل است.

با زوال ابرقدرتی آمریکا جای خالی آن چگونه پر خواهد شد؟

این سوال مورد کاوش قرار می‌گیرد که با وجود جریان افول نظم لیبرال دموکراسی به رهبری آمریکا، نظم جهانی جایگزین آینده چگونه خواهد بود؟ به عبارتی دیگر با وجود افول سلطه آمریکا و غرب و خیزش قدرت‌های نوظهور، چه نوع نظمی برای جهان آینده قابل پیش‌بینی است؟

قدرت‌های نوظهور، اقتصاد و سیاست خود را داشته و ظاهراً نگاه ضدامپریالیستی و ضداستعماری دارند. نظم حاضر را ارزیابی برای توسعه هژمونی آمریکا و غرب می‌دانند و خواستار توزیع برابر قدرت بین‌المللی هستند.

آلفرد مک‌کوی استاد دانشگاه ویسکانسین، معتقد است... بین سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۴۰، شاهد ظهور قدرت‌هایی مانند چین، روسیه، برزیل و هند خواهیم بود. (کوید ۱۹ توانایی سه کشور اخیراً الذکر را به نمایش گذاشته است! نیازی به تبصره نیست)

احتمال دیگر برای نظم جهانی آینده، نظم جهانی نووستفالیایی است که در آن هژمون‌های منطقه-ای ایجاد خواهند شد و هر هژمونی بر منطقه خود مسلط خواهد بود برای مثال برزیل در آمریکای جنوبی، آمریکا در آمریکای شمالی، چین در منطقه آسیای جنوبی، روسیه در منطقه قفقاز، آفریقای جنوبی در منطقه آفریقا.

گزارش موسسه کارنگی با عنوان «نظم جهانی در سال ۲۰۵۰» نیز بیان می‌کند که موازنه قدرت اقتصادی به سرعت در حال تغییر است. در این روند، چین بر آمریکا به عنوان بزرگترین قدرت اقتصادی جهانی غلبه خواهد کرد و در اواسط قرن، چین و هند هر دو در جایگاه رهبران جهانی خواهند بود. موازنه قدرت اقتصادی در جهان به تدریج در حال انتقال از جهان غرب به آسیا و آمریکای لاتین است.

واحد تحقیقات پنتاگون در گزارشی اعلام کرده است که آمریکا در سال ۲۰۳۵، دیگر ابرقدرت جهان نخواهد بود.^۲

^۱ اسلام تایمز به نقل از Uri Dadush and Bennett Stancil, "The World Order in ۲۰۵۰", The Carnegie Endowment for International Peace, April ۲۰۱۰, p.۲۱

^۲ اسلام تایمز به نقل از "World order in ۲۰۳۵: US could lose ability for global dominance", ۳۰ Jul, ۲۰۱۶

پایان:

آینده جهان نه به سیستم های دوقطبی نیاز دارد و نه به موازنه قوا، و نه به نظام های قدرت محوری، سلسله مراتبی و حق ویتوی همگانی... به هیچکدام. هریک از سیستمهای نامبرده به اساس نیازهای زمان شان بوجود نیامده بودند، بلکه قدرتهای بزرگ وقت برای تامین منافع شان این سیستمها را ایجاد و به آنها روی آوردند. هیچ یکی از این نظامها از بروز جنگهای بزرگ و کوچک نتوانستند جلو گیری کنند. اگر در زمان نظمی که بعد از جنگ جهانی دوم معروف به سیستم دوقطبی و نظام پسا سقوط اتحاد جماهیر شوروی، نظم موجود (یک قطبی! اگر واقعیت داشته باشد)، جنگ جهانی رخ نداده است علت آن موجودیت سلاحهای تخریب جمعی و هسته ای است، چون قدرتهای بزرگ در صورت بروز جنگ خود را از نابودی مصئون نمی بینند. نه کمال و کارآیی نظم جهانی.

سیستمهای مورتون کاپلان چه آنهاست که مصداق داشته اند و چه آنهاست که نداشته اند نمی توانند مشکلاتی که ابرقدرت فعلی رفع نکرده است را رفع کنند و به مقتضیات زمان جوابگو باشند. کشورها به طور آشکار و یا پنهان خواهان تغییر نظام جهانی اند و آثباتی که نمی خواهند در نظم جهانی کنونی تغییر بنیادی وارد گردد کشورهای دارای حق ویتو اند، زیرا تغییر نظام جهانی تغییر منشور سازمان ملل متحد را که برای حل مشکلات و جلوگیری از مسایلی مثل صلح جهانی، ۷۵ سال قبل تدوین شده بود را می طلبد و تغییر منشور بدون تغییر شورای امنیت و حق ویتوی پنج کشور بی معنا خواهد بود. این تغییر هم بدون رضایت هریکی از این پنج کشور اعضای دائمی شورای امنیت امکان ندارد مگر این که سازمان ملل متحد به موجودیت خود پایان دهد یا به موجودیتش پایان داده شود. با تزئید کشورهای دارای حق ویتو شاید به عمر نظام فعلی جهانی رمقی داده شود تا ادامه یابد اما مشکل حل مسایل موجود جهانی و تامین صلح پایدار جهانی همچنان باقی خواهد ماند. نظام اثبات جهانی هنگامی متوقع است که به وضعیت هژمونی فعلی پایان داده شود و نظم جهانی به اساس مقتضیات زمان ایجاد گردد. تا هنگامی که کشورها به منافع ملی و اهداف ملی شان می اندیشند، در نزد هر واحد سیاسی قوی و ضعیف اندیشه هژمونی گری وجود دارد و هر کدام منتظر فرصتی است که منافع خود را از حساب دیگران بدست آورد. کشورها هنگامی می توانند منافع ملی شان را قربان منافع بشریت نمایند که مفهوم ملت و ملیت، ناسیونالیسم کوچک و بزرگ از بین برود و مفهوم بشریت جایگزین آن گردد. تا آن زمان دنیا می تواند وضع موجود را ادامه دهد؟ روابط بین ملتها و دولتها پروسه ای نیست که متوقف گردد. اوضاع در هر زمان دگرگون می گردد، دگرگونی که در طول وضع موجود صورت بگیرد نه در عرض آن، به نحوی ادامه وضع گذشته شناخته می شود.

بعد از سقوط شوروی امریکا حاضر نشد کشوری دیگری را جایگزین آن کند و یا به حیث جایگزین آن بپذیرد تا هسفرانش را بترساند. در عوض به دشمن تراشی آغاز کرد، افراطیت، تروریسم، کشورهای طاغی و باغی را دشمن و محل اوضاع جهانی تبلیغ نمود. موثریت این بهانه ها روز تا روز کم رنگ می شوند و بیهوده تلقی می گردند. بنا براین برای امریکا مشکل است مانند گذشته اروپا و سایر کشورها را به مسیری که می خواهد بکشاند. این سخن بیانگر مطلبی است که ابر قدرت بودن موضوعیتش را گم کرده است. کشور ابرقدرت موضوعی ندارد تا با عنوان کردن آن پای دیگر واحدهای سیاسی را به زنجیر

بیند. نه چین و نه هند و نه روسیه نه برازیل و نه دیگری مدعی است که امریکا را از سر بر ابر قدرتی به زیر می کشد بلکه تلاش و عزم شان را بر این جزم کرده اند که در صحنه بین المللی خود را از زیر چتر امریکا بیرون کنند.

سازمانها، قانون، حقوق و مقررات در گذشته موجود بودند و در اختیار کشورهای قدرتمند قرار داشتند و توانایی اجرایی آنها با توانی کشورهای قدرتمند موازی به پیش می رفت و نتوانستند در کنترل وضعیت جهان گامی بیشتر از این کشور ها بر دارند، مانع جنگی بزرگ یا کوچک شوند. اگر تصور شود که سازمانها، حقوق بین الدول مستقلانه عمل کنند کشورهای دنیا از آنها اطاعت خواهند کرد و به جای کشور ابر قدرت خواهند نشست. چنین تصور را نه تاریخ تایید می کند و نه منطق. اینها به تطبیق کننده ضرورت دارند و بدون آن عملی نمی باشند. تطبیق کننده یا کشوری است و یا تعداد از کشورها. اگر قدرتمندی از قانون و حقوق متفقه و نافذ سرکشی کند بلاخره کی آنرا مجبور به اطاعت می کند. قوانین و حقوق معین همیشه و در همه ای زمانها به نفع همگان نمی باشند. آنها نسبت به ضرورت و مبنای بوجود می آیند و با ضرورت و مبنای دیگر تعطیل می شوند.

تا پایان قرن (۲۰) امریکا - مانند انگلیس اوایل نیمه اول قرن بیستم که ناتوانی خود را در رهبری جهان در کنار امریکا پنهان می داشت- ناتوانی اش را در کنار هیچ کشوری نمی تواند پنهان کند. کشورها در اتحادیه های قاره ای، منطقه ای یا حتی دینی مفهوم ابر قدرتی را - با وجود آنکه عصر-ایدیولوژیها به پایان رسیده است - به چالش خواهند کشید و امریکا را متقاعد خواهند ساخت که عصر-یکه تازی و سردمداری رو به پایان دارد. این واقعیت را باید بپذیرد و از سیاستهای که منجر به بدتر شدن اوضاع بین المللی می گردد خودداری کند.

همانطوریکه تذکر رفت جامعه بشری بدون پذیرش اصول و قواعد و حقوق قادر به ادامه حیات مرفه نیست. کشورهای که مسئولیت تطبیق آن را بدوش داشتند و نظامهای گوناگون را تجربه نمودند چندان توفیق نداشتند. اکنون نوبت به سازمانها رسیده است که در تطبیق این اصول وقواعد نقش اساسی را بدوش داشته باشند. اگر این مسئولیت بدوش سازمانهای بین المللی قرار داده شود که واقعا مستقل و از تاثیر کشورها آزاد باشند و یا اگر بدوش سازمانهای منطقوی گذاشته شود که زمینه های همکاری و برابری در تصمیم گیری برای آنها مهیا باشد خواهند توانست که جای خالی ابرقدرت بودن توسط کشورها را پر کنند؟ و اندیشه منازعه نخبگان کشورهای مقتدر بر سر رسیدن بر کرسی ابرقدرت بودن، به خود مشغول گردد تا بر دیگران.

همانطوریکه اشاره شد سازمانها نیروی اجرایی ندارند دولتها هم حاضر نیستند از چیزی که حاکمیت ملی نامیده شود صرف نظر کنند، لذا تصور انتقال قدرت به سازمان بین المللی اندیشه میان خالی است. از طرف دیگر تصور دنیایی بدون نظام هم چیزی واقعی نیست و ادامه تجربه های تکرار نظام های ناکام گذشته نیز با عقل سازگاری ندارد پس اهل دنیا باید راهی فرار از وضعیت موجود را پیدا کند. اکنون دولتها و سازمانهای بین المللی و منطقوی دو عنصر- عمده ای نظام جهانی را تشکیل می دهند. عنصری اولی از عهده انجام وظایف و تعهداتش به درستی برنیامده است بناءا ناچار باید عنصری دومی موجود را به آزمایش گرفت. این عنصر زمان می تواند تصور شود که در اجرای وظایف شان نیازمند

عنصر- اولی نباشد. ترامپ پیدا نشود هر وقت که خواسته باشد بتواند تهدیدش کند و سرچشمه امکاناتش را بخشکند. سازمانی که عهده ابرقدرتی بر دوشش گذاشته می شود لازم است که این سرچشمه را در اختیار داشته باشد. یک راه می تواند این باشد که پول واحد جهانی بوجود آید هرچند از نظر علم اقتصاد منطقی به نظر نمی آید چون شرایطی که لازم است وجود ندارد.

جریمه تأخیر در اقساط بانکی

استاد احمد صمدی

استاد پوهنتون سلام

ahmadsamadi۲۶@gmail.com

مقدمه

الحمد لله و كفى و الصلاة والسلام على عباده الذين اصطفى

و بعد:

انسانیکه در اجتماع زندگی میکند معاملات و روابط جزء اساسی زندگی اش است، بناء از سوی دیگر انسان سودجو و خودپسند است کوشش می کند منافع را برای خودش جلب کند، و همیشه در تلاش است به نحوی از انحا چه مشروع و یا غیر مشروع این اهداف را دنبال کند، از بدو جامعه بشری تا فی الحال این روند ادامه داشته است. بناء شریعت اسلامی و قوانین در مورد رفاه بشر- و تنظیم امورشان ارشادات و احکامی را دارد که آن را نظم ببخشد. از آن جمله یکی آن امور معاملات مالی است، چه در بعد فردی باشد یا اجتماعی، اسلام امر می کند برای فرد ضعیف و ناتوان با انواع گوناگون همکاری شود که آن معامله جایز اعطای قرض الحسنه است و از بعد دیگر معاملات را مشروع ساخته است تا به اساس آن سرمایه از رکود نجات یافته و برای دیگران کار مساعد شود. و در بعد اجتماعی هم امروز روند معاملات مالی اجتماعی گسترش یافته بر مبنی بانکها و یا دیگر موسسات. بر اساس همین ارشادات پیشرفت های صورت گرفته برای بهبودی زندگی بشر باز هم انسان در صدد سودجویی و منفعت طلبی خودش است و از آنجاست که مسأله تأخیر دیون مطرح میشود که ما در لابلای این تحقیق به چگونگی بررسی آن تحت عنوان (جریمه در صورت تأخیر اقساط بانکی) مورد بررسی قرار میدهیم، برای تبیین مفهوم تحقیق هذا سعی نموده ایم تحت طرح پروژه ذیل موضوع متذکره را دنبال کنیم.

الف: اهمیت تحقیق :

از آنجا که معاملات مالی جزئی از امور اساسی زندگی است و از دید شریعت اسلامی بسیار مهم است چون به حلال و حرام مستقیماً ربط دارد. بناء با در نظر داشت همین اهمیت، ضرورت احساس میشود که در جامعه اسلامی باید مسایل معاملات مالی با اصول اسلامی بررسی شود. تا دست مسلمانان از حرام گرفته شده و از سوی دیگر زمینه تخلفات مالی و سودجویی های نامشروع گرفته شود. بنا بر همین منوال جریمه تأخیر اقساط که در جامعه در بعد فردی و اجتماعی همه روزه مطرح است به صورت درست و واضح بررسی و بیان شود. تا جلو سوء استفاده ها و غلط فهمی ها گرفته شود. تا که یک جامعه عاری از سود و عاری از سوء استفاده داشته باشیم و اموال مردم حفظ شود.

ب: اسباب انتخاب موضوع:

چون کشور ما از دیرباز رو به پیشرفت نهاده و زمینه سرمایه گذاری رو به رشد است، واز سوی دیگر تحقیقات مؤثر با رویکردهای اسلامی در نظام بانکی کم وجود دارد. و تا حال در عرصه بانکداری با اصول اسلامی تحقیقات کم صورت گرفته است. متأسفانه در کشور اسلامی چون افغانستان با وجود تعداد زیاد مسلمانان معاملات بانکی بر اساس سود پیش می‌رود و اگر بانکداری با رویکرد اسلامی هم وجود دارد نادر بوده و آنهم به شکل فرعی جزء فعالیت بانکها است. چون اکثر بانکها بر اساس منفعت پیش می‌روند بناء توجه کمتری بر معاملات اسلامی دارند و ضمانت اجرایی هم وجود ندارد که، دل خوش کنند. چون اکثر مسلمانان جریمه تأخیر و عملکرد بانکها را سودی میدانند. و دیگر اینکه تا حال در افغانستان در این مورد تحقیق شامل و همه جانبه صورت نگرفته و نظریات فقهی هم به شکل درست در این مورد توحید نشده و قانون هم خاموش است تا مردم از سردرگمی نجات یابند. به همین اساس من علاقه مند به تحقیق در پیرامون موضوع جریمه در صورت تأخیر اقساط بانکی شدم تا حداقل مشکل جریمه تأخیر حل شده و زمینه برای ضمانت اجرای بانکی مساعد شود تا اینکه توجه قانونگذار و بانکها بر آن جلب شود.

ج: اهداف تحقیق:

۱. شناخت ماهیت جریمه تأخیر اقساط بانکی .
۲. بررسی جایگاه و دلایل جواز و عدم جواز آن در فقه اسلامی .
۳. بررسی عملکرد نظام های بانکی کشورهای اسلامی (بانکهای اسلامی) و شیوه های جریمه در صورت تأخیر اقساط بانکی.

د: سوالات تحقیق:

۱. جریمه تأخیر اقساط بانکی چیست و چه مفهومی دارد؟
۲. نظر علماء قبل از قرن حاضر در مورد جریمه تأخیر چگونه بوده است؟
۳. آیا جریمه تأخیر جواز دارد و یا خیر کدام دلایل و استدلالات وجود دارد؟
۴. روند معمول در کشورهای اسلامی در مورد جریمه تأخیر اقساط بانکی چگونه است؟

ه: فرضیه تحقیق:

۱. جریمه تأخیر اقساط بانکی جواز دارد.
۲. جریمه تأخیر اقساط بانکی یک ضرورت مبرم نظام بانکهای اسلامی در قرون معاصر است.
۳. روند جریمه تأخیر اقساط بانکی نظر به جو نظریات حاکم در نظام بانکی هر کشور متفاوت است.

و: پیشینه تاریخی تحقیق موضوع :

در مورد پیشینه تاریخی موضوع باید گفته شود که در رابطه به - جریمه در صورت تأخیر اقساط بانکی - علماء و مجالس فقهی جهانی تحقیق پراکنده بر اساس ضروریات روز و موجز در لابلای متون کتب شان بحث کرده اند و در رابطه منابع معتبری از آنها به میراث گذاشته شده است، مثل اقتصاد اسلامی، کنزالعمال، حقوق مدنی (ضمان قهری)، الأشباه و النظائر و خاصتا مجلس فقهی اسلامی و... در مورد موضوع متذکره بصورت جامع صراحت دارد. اما تحقیقی که این مفهوم را بشکل درست و جامع مقایسه نموده باشد صورت نگرفته اگر صورت هم گرفته باشد جزئی و مختصر است، و خاصتا در زبان های ملی ما اصلا چیزی در این رابطه به گمان اغلب نظر به مطالعه من وجود ندارد و بانکها های موجود در افغانستان چون به اساس بانکداری ربوی استوار بوده بسیار مشکلات دارند و هیچ مرزی را مراعات نمیکنند و بانک جدیدی که تحت نام بانک اسلامی ایجاد شده تا حال کدام راهکاری در این مورد ندارد و اکثر مردم بر مبنای جریمه دیر کرد به سود مواجه میشوند، که آن ناشی از عدم تفکیک بانک سودی و غیر سودی است و این خلاء در قانون د افغانستان بانک هم موجود است، بناء من این تحقیق را یک تحقیق جدید و مفید میدانم .

ز: روش تحقیق:

۱. در تحقیق این بحث مختصر- از روش کتابخانه یی، آراء و نظریات علماء و دانشمندان اسلامی و انترنیت استفاده شده است.
۲. در نوشتن این بحث سعی و کوشش بعمل آمد تا موضوعات مرتبط عنوان کما حقہ جمع آوری شود.
۳. در مطالب و جزئیات موضوع از آثار و نوشته های قدما و علماء معاصر که غالبا به زبان عربی و انگلیسی تحریر گردیده و همچنان روش های معمول بانکی در نظام بانکی کشور های اسلامی در ارتباط به موضوع استفاده به عمل آمده است.
۴. نهایت کوشش صورت گرفته، تا از آوردن عبارت مغلق خود داری نموده و به اسلوب سهل و آسان بحث را بیان نمایم.
۵. تمام مطالب این بحث، اول به آیات قرآنکریم سپس به سنت گهر بار رسول الله (ص) و نیز به اقوال دانشمندان و علماء اسلامی استدلال شده است.
۶. در تحقیق هذا از هر مرجع ایکه استفاده مینمایم در پا ورقی آن درج مینمایم.

ح: مشکلات در تکمیل تحقیق :

۱. نبود منابع کافی و مواد در پیرامون موضوع.
۲. مشکلات به عدم فهم بعضی اصطلاحات، که کار تحقیق را طولانی ساخت.
۳. موانع برای خرید کتب بشکل آنلاین از انترنیت.

فصل اول

رویکرد بر چگونگی جریمه تأخیر اقساط

مبحث اول: تبیین مفاهیم جریمه تأخیر اقساط

مطلب اول: تأخیر و تأخیر بانکی:

تأخیر مشتریان در باز پرداخت تسهیلاتی که از بانک در یافت کرده به صورت دین بر ذمه آنان است، از مهم ترین مشکلاتی است که بانکها با آن مواجه هستند. تأخیر مشتریان در باز پرداخت قروض که به دلیل عواملی همچون اعسار و ناتوانی، تغییر شرایط اقتصادی و تخلف و نقض تعهد صورت می پذیرد، آثار سوئی همچون اختلال در برنامه های اقتصادی بانکها و مؤسسات مالی، خسارت اقتصادی طلبکاران، گسترش تخلفات مالی و سلب اعتماد عمومی، سنگین شدن وثیقه ها و ضمانت ها، افزایش نرخ تسهیلاتی بانکی و از دست دادن مشتریان ممتاز را در پی دارد. برای حل این مشکل راهکار های متعددی از سوی اندیشمندان پیشنهاد شده است. دریافت جریمه دیرکرد یا خسارت تأخیر تأدیه از رایج ترین روش هایی است که بانک ها برای الزام مشتریان به پرداخت به موقع قرض هایشان به کار میگیرند.^۱

مطلب دوم: تعریف: جریمه تأخیر اقساط

جریمه تأخیر در واقع جریمه دیر کرد یا نوعی وجه التزام است که از مشتریان متخلف به دلیل عدم ایفای تعهدات شان مبنی بر تأدیه به موقع دیون، دریافت می شود و به عنوان روشی تنبیهی برای جلوگیری از تکرار فعل زیانبار آنها به کار میرود و یا مجازاتی است که شرع برای افرادی در نظر گرفته که با وجود تمکن مالی از انجام تکلیف خود یعنی ادای دین، سر باز می زنند.

در معاملات مدت دار به خصوص قرارداد های بانکی، بدهکار متعهد می شود در صورت عدم ایفای تعهد و تخلف از پرداخت اقساط در سر رسید مقرر، مبلغی را به جریمه به طلبگار (بانک ها و مؤسسات مالی) بپردازد. به این مبلغ اصطلاحاً جریمه دیر کرد (جریمه تأخیر تأدیه) میگویند^۲. معادل این عبارت در فرهنگ حقوقی «وجه التزام» است. البته جریمه دیر کرد به جریمه نقدی و مجازات مالی نیز اطلاق می شود که توسط حاکم شرع از مدیون متمکن که با وجود مطالبه طلبگار ترک اتیان واجب (پرداخت به موقع دین) و همچنین ارتکاب حرام (تأخیر تأدیه دین در موعد مقرر) کرده، دریافت می شود.

مبحث دوم: سیر جریمه تأخیر اقساط و یا پیش منظر آن :

جریمه تأخیر تادیه وجه نقد که عنوانی عام بوده و شامل جبران ضرر وارده بر اثر کاهش ارزش پول وعدم النفع نیز می شود، در نظام حقوقی اکثر کشورهای اسلامی تحت عنوان «جریمه التأخیر» یا

۱- فرشته ملا کریمی خورانی، جریمه دیرکرد و خسارت تأخیر تأدیه در نظام بانکی، (۱۳۹۰)، تهران، ژورنال بانکداری اسلامی.

۲- موسویان عباس، (۱۳۸۵)، جریمه تأخیر تأدیه، نشر پژوهسکده مالی وبانکی، ص ۱۰۶-۱۱۰.

تعویض الدائن عن التأخیر فی وفاء الدین» از دیر باز گنجانیده شده است؛ زیرا فقه بیشتر کشورهای تحت حکومت عثمانی بر مبنای مذهب حنفی بوده و فتوای مشهور در آن مذهب، جبران کاهش ارزش پول در دیون معوقه است.^۱

برخلاف آنچه که برخی مدعی هستند تورم و کاهش ارزش پول به دو قرن اخیر اختصاص دارد و این موضوع مسأله کاملاً جدید و مستحدثه به شمار می رود، در گذشته نیز در سال های قحطی و خشکسالی، گرانی، جنگ و سایر بلاهای همه گیر، تورم و بالا رفتن قیمت ها وجود داشته و همچنین بر اثر کاهش عیار سکه ها از جانب حکومت ها و یا غش و فریب کاری افراد سود جو، ارزش پول کاهش می یافته است و فقهای مسلمان در مبحث استیفای دیون، اشاراتی به آن داشته و سه مسأله زیر را که ممکن است درباره پول (نقود) رخ دهد، مورد بحث قرار داده اند:

❖ تغییر ارزش نقود به واسطه کساد و کاهش رواج

❖ تغییر ارزش نقود به واسطه انقطاع یا کمبود نقدینگی در بازار

❖ تغییر ارزش نقود به واسطه کاهش یا افزایش ارزش نقود^۲

از میان فقهای شافعی، ماوردی و از حنبلیان قاضی ابویعلی در کتب خود تحت عنوان مشترک «الأحكام السلطانية» قضات را در خصوص تغییرات ارزش پول های رایج، در تقدیر نفقه زوجه، اقربا، زنان مطلقه و... و نیز حاکم اسلامی را در مورد حقوق کارگزاران و لشکریان، با توجه به وضعیت اقتصادی و تورم موجود هشدار داده اند^۳. موضوع تأخیر در تأدیه دیون همواره وجود داشته و شارع مقدس آن را به عنوان یک عمل غیراخلاقی و مذموم قلمداد کرده است، اما کاهش ارزش وجه نقد که ریشه در اقتصاد تورمی، سیاست های پولی حکومت ها، فعالیت های ربوی بانک ها در دو قرن اخیر و تغییر ماهیت پول از پول های حقیقی (درهم و دینار) به پول های اعتباری دارد، سابقه فقهی چندانی ندارد، لیکن فقهای گذشته با تأکید بر تحریم تأخیر بدون عذر دیون و یا استناد به روایت «لئ الواجد یحل عرضه و عقوبته»^۴ به دائن اجازه می دادند که یا تشدید در در مطالبه، برای کسب مال خود، همواره ملازم مدیون باشد^۵. و آنان تأخیر کنندگان در باز پرداخت دیون را نه تنها از مسافرت منع می نمودند، بلکه به حبس و حتی در مواردی به تنبیه بدنی ایشان حکم می دادند^۶.

۱- ابن عابدین، علامه محمد امین، الطبعه الثانيه، الدرالمختار، مطبوع مع حاشیه رد المختار؛ دارالفکر، بیروت، بی تا، ۵۳۴.

۲- المصلح، الدكتور خالد بن عبدالله بن محمد، ۱۴۲۷هـ.ق. التضخم النقدي فی فقه الاسلامی، دار ابن جوزی، الدمام، ص ۵۹.

۳- الدكتور وهبه الزحیلی، ۱۴۲۸هـ.ق. الطبعه الثانيه، موسوعه فقه الاسلامی، دارالمکتبی، دمشق، ص ۳۶۱.

۴- سنن ابی داود، ج ۲/۲۸۲، کتاب الاقضية، باب فی الحبس و الدین و غیره

۵- الشروانی، عبدالحمید، بی تا، حاشیه الشروانی علی تحفه المحتاج، دار صادر، بیروت، ص ۱۴۹.

۶- الشربینی، محمد الخطیب، ۱۳۷۷هـ.ق. مغنی المحتاج الی معرفه الفاظ المنهاج، شرکه مکتبه و مطبعه مصطفی البابی الحلبي و اولاده، مصر، ص ۱۵۵.

برخی از فقهای معاصر، پول های رایج امروزی را به دینار و درهم های قدیمی ملحق میکنند و بر این باورند که در زمره اموال مثلی قرار گرفته و باید در باز پرداخت دیون، همان ارزش اسمی آنها در نظر گرفت شود و جبران ضرر وارده اعم از کاهش قدرت خرید پول و عدم النفع امری غیر مشروع است و این حکم در پنجمین جلسه «المجتمع الفقه الاسلامی»^۱ تشکیل شده در کویت، مورد تصویب قرار گرفته است. در مقابل، گروه دیگری بر اساس قواعد فقهی، اصول مسلم شریعت، ادله اصولی و این واقعیت که ماهیت پول های اعتباری چیزی جز قدرت خرید نیست، حکم به جبران ضرر ناشی از کاهش ارزش پول داده و به تیغ آن خسارت تأخیر تأدیه را مشروع دانسته اند.

مسلمها در جوامع کنونی که تورم، لحظه به لحظه از سرمایه افراد حقیقی و حقوقی می کاهد و امانتداری و اخلاق در زیر سطح مطلوب قرار دارد و تجربه قرض دهندگاه به ویژه بانکها به روشنی نشان می دهد، وجود اهرم هایی برای مهار تأخیر بدهکاران و سوء استفاده از اموال، امری ضروری است و بسیاری از بانک های اسلامی در کشور هایی که جریمه تأخیر را در قوانین خود مقرر نکرده اند، از تأخیر های بدهکاران به شدت زیان دیده و یا اظهار گله مندی به ضرورت چنین اهرم وادار کننده ای اعتراف می کنند.^۲

تبیین مبانی فقهی و حقوقی جریمه تأخیر تأدیه و تنقیح ادله قائلان به این حکم کاری است که نویسندگان این مقاله بر عهده گرفته و امید است که گامی در راستای تشویق مخالفان این حکم به تجدید نظر در رأی خود و اجتهاد مجدد آنان باشد؛ زیرا عصر- جدید اقتضانات خود را داشته و محدود کردن احکام شرعی به ظاهر نصوص و اقوال مجتهدان صاحب مذهب موجب می شود که مخالفان شریعت زیان به طعنه گشایند.

فقیهان و حقوقدانان مذاهب اسلامی، برای بیان مشروعیت خسارت تأخیر تأدیه وجه نقد، استدلالاتی ذکر کرده اند که تا حدود زیادی با ادله قائلان به جبران کاهش ارزش پول در دیون، مشابهت دارد؛ برخی از آن دلایل از دیدگاه اقتصادی بیان شده است که به سبب عدم موضوعیت و اجتناب از اطناب سخن، از ذکر آنها خود داری می شود همچنین تعدادی از دلایل ذکر شده برای اثبات موضوع که در برخی از تحقیقات بیان شده است مثلاً: پول مال قیمی است، پول نه قیمی است و نه مثلی، پول هم قیمی است و هم مثلی و...^۳ مخالف شروط عین مقروض در برخی از مذاهب اسلامی است و در نتیجه ممکن است به عنوان دلایل مخالف مورد استفاده قرار گیرد، زیرا فقهای حنفی، قرض را فقط در اموال مثلی جایز می دانند^۴ و شوافع و مالکیه قرض را تنها در چیز های صحیح می دانند که

۱- مجله الفقه المجتمع الاسلامی، العدد الخامس، مظمه المؤتمر الإسلامی، جده ۱۴۰۹ هـ.ق.

۲- الدكتور منذر، جحف، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۱۴۲۱ هـ.ق، الطبعة الثانية، ربط الحقوق و الإلتزامات الأجله بالتغییر الأسعار، المعهد الاسلامی - للبحوث و التدريب التابع للبنک الاسلامی للتنمیة، جده، ص ۲۷۷.

۳- احمدعلی، یوسفی، ۱۳۸۱ هـ.ش، ربا و تورم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ص ۲۳۸-۲۴۴.

۴- شمس الدین، السرخسی، ۱۴۰۶ هـ.ق، المبسوط، دارالمعرفه، بیروت، ص ۳۵.

عقد سلم در مورد آنها صحیح است، یعنی با توصیف دقیق قابل ضبط باشند. بنابراین از ذکر چنین دلایلی نیز صرف نظر کرده و تنها ادله مورد قبول مذاهب اسلامی را بیان می کنیم.

فصل دوم

بررسی حکم جریمه تأخیر و روش های معمول آن در کشورهای اسلامی

مبحث اول: بررسی تأخیر تأدیه از دید علماء اسلامی:

در باره صحّت و عدم صحّت جریمه تأخیر، مباحث گوناگون فقهی از سوی اهل نظر در جوامع اسلامی طرح شده، و وجود بانک های اسلامی در کشورهای مختلف مسلمان، فقیهان و اندیشه ووران اهل سنت را به اظهار نظر واداشته است. ابتدا تعدادی از آرای اهل سنت را مطرح می کنیم.

نظر مفتی تقی عثمانی:

در سیستم ربوی در صورت تأخیر تأدیه دین، بر مبلغ سود افزود می شود و مدیون از بیم زیر بار رفتن سود گزاف ناشی از تأخیر اقدام به پرداخت دین (اقساط دین) در وقت مقرر (سررسید معین) می کند. اما در مشارکت و مضاربت به دلیل فقدان قانون "خسارت تأخیر تأدیه" مردم سوء استفاده کرده و در پرداخت دین تأخیر می کنند. بنابر این راه مسدود ساختن این سوء استفاده و حل آن در مشارکت و مضاربه اسلامی، چگونه خواهد بود؟ این مسئله از دیر باز موضوع مورد بحث علمای معاصر بوده است. در صورتی که علت تأخیر نادر بودن مدیون باشد، حکم آن در قرآن کریم بیان شده که به چنین شخصی باید تا فرصت دارا شدن مهلت داده شود.

(و این کان ذو عسره فنظره إلی میسره) ^۱.

و اگر مدیون تنگدست باشد پس او را تا زمان توانایی مالی مهلت دهید ^۲. اما اگر مدیون با وجود دارا بودن از ممانعت (وقت گذرانی) کار بگیرد و بدون علت در "Compensation" تأدیه وجه تأخیر کند، برخی از علمای معاصر، گرفتن خسارت مالی را برای او جایز دانسته اند و در بعضی از بانک ها بر آن عمل می شود.

فرمول آن عبارت از این است که اولاً جهت اثبات ممانعت بودن وی تا یک ماه برایش اخطاریه می فرستند. در صورتی که او به این اخطاریه ها و قعی نگذارد، ممانعت محسوب شده و به حساب میزان نفعی که تا مدت تأخیر او در حساب سرمایه گذاری حساب الاستثمار بانک وارد شده، از او خسارت تأخیر گرفته می شود و مبلغ جریمه نیز به طرف متضرر (که بانک است) می رسد.

مثلاً: اگر در حساب سرمایه گذاری ۵ درصد نفع در نظر گرفته شده، به میزان ۵ درصد از وام جریمه می شود و اگر فرضاً در این مدت نفعی حاصل نشده باشد از مدیون چیزی گرفته نمی شود.

۱- البقره، ۲۸۰

۲- محمد تقی عثمانی، ۱۳۹۴ هـ.ش، ترجمه عنایت الله روانید، نشر اول، نشر ویبسیات عقیده، ص ۲۴۷.

اما اکثر علما قایل به جواز جریمه ی مالی جریمه تأخیر تأدیه نیستند. دلایلی که از «أحكام البيع» ناحیه موافقین ارایه داده شده مخدوش هستند که تفصیل آن در رساله بالتقسیم آمده است. علاوه بر مخدوش بودن دلایل، جریمه ی مالی عملاً چندان مفید هم نیست، زیرا به دلیل کم بودن میزان نفع حساب سرمایه گذاری و بالا بودن نرخ نفع مرابحه، جریمه ی مالی نمی تواند ابزار مؤثری برای اعمال فشار باشد، زیرا مرابحه کننده به جای مرابحه ی درازمدت با نرخ بالای نفع، مرابحه کوتاه مدت که نرخ نفع آن کم تر است انجام می دهد، سپس در هنگام بازپرداخت دین از روش تأخیر کار گرفته و در عوض آن، خسارت مالی را که نرخ آن کم تر است متحمل می گردد و این عمل نه تنها برافشاری وارد نمی کند، بلکه یک نوع نفع برای او محسوب می شود، بنابراین بهترین راه برای سد باب تأخیر پارامتری است که بنده ارائه داده ام که بعدها مورد استقبال نیز قرار گرفت و آن به شرح ذیل است:

"Agreement" (مدیون در معاهدهی) قرارداد اجاره یا مرابحه، این مطلب را نیز قید کند که در صورت تأخیر تأدیه مبلغ معینی را که میزان آن نیز باید قید گردد (به یکی از کارهای خیریه اختصاص دهد، یعنی خود را ملزم به پرداخت آن مبلغ برای آن کار بکند).

این مبلغ را به تناسب دین می توان مشخص کرد. با این مبلغ می توان صندوق خیریه ای تأسیس کرد که از پول آن برای مساعدت به افراد مستمند یا پرداخت قرض بدون سود برای مردم بینوا، بهره برداری شود، اما نمی توان آن را از جمله منابع درآمد بانک به حساب آورد.

این پارامتر دارای فواید بیشتری است، زیرا چون نرخ مبلغ خسارت تأخیر تأدیه از قبل مشخص است، می توان میزان بالایی را برای آن مشخص کرد و مدیون را تحت فشار قرار داد.

گرفتن این مبلغ به دلیل این که نه جریمه است و نه ربا، بلکه التزام از جانب مدیون می گویند، جایز است. امام خطاب / در کتاب خود «یمین اللجاج» می باشد که آن را «تحریر الکلام فی مسائل الالتزام» به نام مطلبی را در همین مورد ذکر کرده است:

"أما إلتزام المدعی علیه للمدعی انه ان لم یوفه حقه فی وقت کذا و کذا، فله علیه کذا و کذا، فلهذا لا یختلف فی بطلانه، لانه صریح الربا- الی قوله- و اما اذا التزم انه ان لم یوفه حقه فی وقت کذا، فعليه کذا، لفلان او صدقه للمساکن، فلهذا هو محل الخلاف المعقود له هذاالباب، فالمشهور انه لا یقضى به کما تقدم و قال ابن دینار یقضى به".

از مطالب ذکر شده بالا معلوم می شود که به موجب این التزام (ملزم شدن به پرداخت یک مبلغ برای امر خیر) از نظر دیانت بالاتفاق مبلغ بر او لازم است اما لازم بودن آن به لحاظ قضاء مورد اختلاف است براساس ضرورت فعلی می توان به قول کسانی که از لحاظ قضاء هم آن را لازم می دانند، عمل کرد^۱.

مصطفی احمد الزرقاء می گوید: جایز نیست بین بدهکار و طلبکار بر مقدار پرداخت ضرر تأخیر، توافقی صورت گیرد؛ زیرا ربا تحقق می یابد. فقط قاضی می تواند به پرداخت جریمه حکم کند؛ زیرا:

أ. الف. مماطل (بدهکاری که بدهی را نپرداخته) به طلبکار ضرر وارد ساخته است.

۱- محمد تقی عثمانی، ۱۳۹۴ هـ.ش، ترجمه عنایت الله روانبد، نشر اول، نشر ویسایت عقیده، ص ۲۴۷.

- ب. ب. مماطل، ظالم، و مستحقّ عقوبت است.
 ج. ج. راه جبران خسارت و ضرر، پرداخت عوض آن است.
 د. د. تأخیر ادای حق، شبیه غصب منافع است، و غاصب افزون بر ضمانت اصل مال، ضامن منافع آن نیز هست.

او می‌گوید: جریمه‌ای که قاضی تعیین کند، ربا نیست؛ بلکه عوض ضرر و برای رفع ضرر و اقامه عدل است. همچنین ربا بین دائن و مدین از ابتدا تعیین می‌گردد؛ ولی تعویض ضرر، در پایان مشخص می‌شود.

محمدالصدیق الضریر، قائل است که بانک نمی‌تواند با مشتری بر پرداخت مبلغ معینی یا نسبتی از بدهی در صورت تأخیر توافق کند. فقط در صورت قدرت مشتری بر ادای دین می‌توانند توافق کنند که ضرر فعلی وارد بر بانک را جبران کند.

دلیل رأی زکی الدین شعبان و زکی عبدالبرّ این است که عقوبت در حدیث نبوی «لی الواجد ظلم یحل عرضه و عقوبته» مطلق است و شامل عقوبت مالی نیز می‌شود؛ ولی مال باید در مقابل ضرر قطعی و مال تلف شده باشد، نه ضرر احتمالی.

نجات‌الله صدیقی و علی السالوس، قائل هستند که جریمه تأخیر را باید به صندوق مالی ویژه یا خیریه رساند و راه حل آن، راه قضایی و جزایی است.

انس الزرقاء و محمدعلی القری الزام می‌کنند که مماطل باید به مقدار تأخیر، به دائن، قرض الحسنه بدهد تا از این راه ضرر او را رفع کند.^۱

اساس مطلب در این نظریات، جواز عقوبت مالی با استفاده از حدیث نبوی «لی الواجد ظلم یحل عرضه و عقوبته»^۲ یا ضمانت منافع مال غصبی و منفعت داشتن پول است و هر یک می‌تواند به این بحث کمک کند، و بیش تر به عدم جواز جبران خسارت با تعیین اولیّه آن قائل هستند.

مبحث دوم: مبانی خسارت تأخیر در قواعد فقهی:

مطلب اول: قاعده «لا ضرر و لا ضرار»

قاعده فوق که از مسلمات مکتب حقوقی اسلام است، هرگونه اضرار به دیگران (و نیز قبول ضرر) را نفی میکند.^۳

در شرایط تورمی که از ارزش حقیقی پول دائن کاسته شده است و عرف همگانی به بداهت وجود ضرر را مسلم و محرز می‌داند، چه کسی غیر از مدیون موجب چنان ضرری شده است؟ چرا باید دائن

۱- علی المتقی الهندی: کنز العمال، مؤسسة الرسالة، بیروت، ۱۴۰۱، ج ۶، ص ۲۲۲.

۲- سنن ابی داود، ج ۲/۲۸۲، کتاب الاقضية، باب فی الحبس و الدین و غیره

۳- جلال الدین، السیوطی، بی تا، الأشباه و النظائر، دارالفکر، بیروت، ص ۸.

متحمل ضرری شود که نه تنها هیچ نقشی در ایجاد آن نداشته، بلکه از سر نیکو کاری و حسن نیت اقدام به قرض دادن مال خود نموده است؟

چنان ضرری، نتیجه فعل مدیون و تقصیر او در ماطله و تأخیر غیرمشروع در تأدیه دین است؛ بنابراین این تنها کسی که باید در مقابل زیان وارده جوابگو باشد، مدیون است و بس^۱. بنا بر این رکن اصلی مسئولیت مدنی که همانا وجود ضرر است، امری بدیهی و انکار ناپذیر است و همچنانکه در قوانین و نوشته های حقوقی مذکور: کاستن از دارایی شخص و پیشگیری از فزونی آن، به هر عنوان که باشد، ضرر به او محسوب می شود^۲.

همان طور که اشاره شد، سایر ارکان مسئولیت که عبارتند از: ارتکاب فعل زیانبار و رابطه سببیت بین فعل شخص و ضرری که وارد شده است، یا تأخیر در تأدیه دین به صورتی واضح موجود است، و اگر ادعا شود که کاهش ارزش پول ناشی از فعل و عمل مدیون نبوده و از اراده او خارج بوده است، باید در جواب گفت که مدیون با تأخیر خود، گذشت زمان را چون مقدمه ای برای ضرر صاحب حق، فراهم نموده است؛ البته با فرض قبول چنان ادعایی، مسأله اجتماع اسباب مطرح میشود که با پذیرش هر کدام از نظریه های مطرح شده در زمینه اجتماع اسباب می توان فعل مدیون را سبب مستقیم و بی واسطه و یا سبب موثر و مقدم در ایجاد زیان وارده دانست؛ بنا بر این طرح چنین ادعایی مسئولیت وی را در ایجاد خسارت وارده، نمی کاهد و او ملزم به جبران خسارتی است که بر اثر فعلش ایجاد شده است.

مطلب دوم: قاعده « منع اکل اموال به باطل »

در راستای تحقق حفظ مال که یکی از ضروریات معتبر در شریعت اسلامی می باشد، خداوند چنین فرموده است (یا ایها الذین آمنوا لا تأكلوا أموالکم بینکم بالباطل) (سوره نساء/۱۹) و مقصود از اکل مال به باطل، بهره گیری از آن بدون حق شرعی است که شامل همه شیوه هایی غیر مشروع کسب مال از قبیل قمار، ربا، تقلب، غصب، و غیره ... می شود^۳ و مسلماً عدم تأدیه دیون در موعد مقرر یم از مصادیق بارز پیمان شکنی، ستم بر صاحب حق و حرمان وی از اموال خود بوده و استفاده غیر مشروع مدیون مباطل از منافع اموال غیر، موجب چنان ضرر و زبانی گشته است، پس او باید به جبران خسارت وارده شود.

مطلب سوم: قاعده « شرط ضمن عقد »

مطابق قواعد فقهی که بر اساس حدیث « المسلمون عند شروطهم » مقرر شده است اصل در شروط، صحت و لزوم آنهاست؛ البته در صورتی که با قرآن، سنت و مقتضای عقد، مخالف نبوده و از جانب طرفین عقد، مورد قبول واقع شده باشد، بنابراین اگر در ضمن عقد قرض شرط شود که اگر مدیون علی

۱- مجله الفقه المجتمع الإسلامي، العدد الخامس، مظمه المؤتمر الإسلامي، جده ۱۴۰۹ هـ.ق، ۲۸۵.

۲- ناصر، کاتوزیان، ۱۳۷۴ هـ.ش، چاپ اول، حقوق مدنی (ضمن قهری)، انتشارات دانشگاه تهران، ص ۱۱۹.

۳- ابن عابدین، علامه محمد امین، الطبعة الثانية، الدرالمختار، مطبوع مع حاشیه رد المختار؛ دارالفکر، بیروت، بی تا.

رغم توانایی مادی برای پرداخت بدهی و عدم موانع مورد قبول در پرداخت بدهی در موعد مقرر خلف وعده نمود، ملزم به پرداخت خسارت تأخیر است، چنین شرطی صحیح بوده و این خود، دلیلی بر جواز اخذ خسارت تأخیر است؛ برخی از فقهای معاصر اهل سنت برای اثبات خسارت تأخیر به این موضوع استدلال کرده اند^۱ لیکن در حکم صادره مجمع در دوره دوازدهم بر گذار شده در ریاض، قراردادن شرط جزایی را برای خسارت تأخیر دیون جایز ندانسته، اما در مورد سایر عقود آن را پذیرفته است^۲.

در بررسی این شرط می توان گفت که این شرط با مقتضای دین که تملیک مال به عوض غیر واقعی آن است، مخالف نیست و از طرف دیگر مورد توافق طرفین است، لیکن نکته مورد تردید در صحت این شرط، مخالفت آن با کتاب و سنت است که با دقت و بررسی در این شرط آن مخالفت نیز منتفی است، زیرا شرط خسارت دیرکرد، نه شرط گرفتن اضافه در اصل قرض است و نه افزایش بدهی در مقابل تمدید مهلت زیرا قرض دهنده شرط نمی کند که قرض گیرنده در سررسید مقرر، او را متعهد می کند که در صورت نقض عهد و تخلف از پرداخت به موقع، مبلغی را به عنوان جریمه بپردازد و این شرط وجه التزام، شرط منفعت نیست، بلکه شرط مصلحت است^۳ بنا براین اگر افراد پیش از انعقاد عقود که به دیون منجر می شوند، از مقررات خسارت تأخیر و جریمه مدیون ماطل آگاهی داشته باشند، همین آگاهی، شرط تلقی می شود و اجرای آن الزامی است.

برخی از حقوقدانان عرب نیز در نظریه « اقر حوادث غیر قابل پیش بینی بر التزامات عقدی » اشاره کرده اند که یکی از میان آن، وجود بندی ضمنی در خصوص تغییر اوضاع است^۴.

مطلب چهارم: قاعده « الغرم بالغنم »

مطابق قاعده فوق هرکس که درآمد یا ثمر چیزی را در اختیار دارد، ملزم است که خسارات و زیان های وارده را جبران کند^۵ و چون مدیون، پول دائن را در اختیار داشته و از آن استفاده کرده است، طبق این قاعده ملزم است که خسارت ناشی از تأخیر را تقبل نموده و به جبران آن اقدام کند.

مطلب پنجم: قاعده رفع حرج

بر اساس قاعده فقهی «الضرورات تبیح المحظورات» هرگونه سختی و تنگنا در شریعت اسلامی منتفی شده است و بر این مبنا احکام فراوانی صادر شده است^۶ اگر حکم به عدم مشروعیت خسارت

۱- مجله الفقه المجتمع الإسلامي، العدد الخامس، مظمه المؤتمر الإسلامي، جده ۱۴۰۹هـ.ق، ص ۳۰۲.

۲- همان، ص ۷۶۱.

۳- مظهر قراملکی و حسینی ادیانی، خسارت تأخیر تأدیه، مجله دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، شماره ۸۶، -

--- سال ۱۳۸۶هـ.ش، ص ۱۱۳.

۴- ادوارد عید، ۱۹۹۰ م، اثر انخفاض قيمة العملة على الالتزامات المدنية، مکتبه زین الحقوقیه، بیروت، ص ۱۲۸.

۵- محمد امین، ابن عابدین، الطبعة الثانية، الدرالمختار مطبوع مع حاشیه رد المختار، دارالفکر، بیروت، ۴۵۸.

۶- شمس الدین محمد عرفه؛ الدسوقی، بی تا، حاشیه علی شرح الکبیر، دارالفکر، بیروت، ص ۴۶.

تأخیر صادر شود بخصوص در باره بدهی کشورها مسلمانان برای از دست دادن فرصت های سرمایه گذاری به سختی و مشقت افتاده و یا طرف مقابل در خصوص جبران خسارت، به اختلاف و نزاع می افتند و از طرف دیگر، افراد نیازمند جامعه کسی را نمی یابند که به آنها قرض الحسنه بدهد و در نتیجه افراد زیادی دچار سختی و حرج می شوند؛ در حالی که آیین حنیف و سهل اسلام، هرگونه سختی و مشقتی را مردود می داند؛ بنا بر این اگر حکم به جبران ضرر نموده و خسارت تأخیر تأدیه را امری مشروع بدانیم، موانع و تنگناهای فوق را از سر راه مسلمانان برداشته ایم و این مسأله مطابق قاعده فوق امری نیکو و پسندیده از طرف شارع قلمداد میشود.

مبحث سوم: راهکار های عملی جریمه تأخیر در بعضی از کشور های اسلامی

مطلب اول: راهکارهای کشور بحرین:

در کشور بحرین بانکها و موسسات مالی میتوانند مدیون را وادار به صدقه دادن به موسسات خیریه کنند. بدین ترتیب که در عقود تأمین مالی شرط شود مدیون در صورت دیرکرد در بازپرداخت دین، ملزم به صدقه دادن یا کمک کردن به موسسات خیریه معادل مبلغ یا نسبت مشخصی است. البته این کمک با هماهنگی هیأت نظارت شرعی در مؤسسه صورت خواهد پذیرفت.

این گونه بخشش های رایگان اگر چه ممکن است منجر به جبران خسارت بانک یا مؤسسه مالی وام دهنده نشود اما به هر حال وسیله ای برای فشار آوردن بر مدیون است که در ادای دین خویش ملاحظه کرده است؛ چرا که وی ملزم به پرداخت مبالغی اضافی میشود به همین منظور در بانک بحرین، جریمه دیرکردی برابر ۱ / ۲۵ درصد مبلغ معوقه را از بدهکاران برای مصارف خیریه دریافت میکنند. در صورتی که شخص قبل از سررسید اقدام به تصفیه کامل کند، بانکها به عنوان یک ابزار تشویقی این مبلغ جریمه را به میزان کمتر از یک درصد برای نکول کنندگان در نظر میگیرند. همچنین بانک HSBC بحرین به عنوان تأمین کننده مالی، جریمه ای معادل ۱۰ درصد مبلغ معوقه را به صورت سالیانه از مشتریان خود به علت عدم پرداخت تعهدات دریافت میکند^۱. از سوی دیگر به عنوان مثال بانک اسامی بحرین ۱۵ درصد از هر قسط را که دارای دیرکرد است و مبلغ ثابت ۱۰ دینار را از دیرکرد اقساط مربوط به اوراق اعتباری به خیرات اختصاص میدهند.

مطلب دوم: راهکارهای کشور پاکستان:

مسأله نکول و عدم بازپرداخت مطالبات توسط بخشی از مشتریان همواره به عنوان یک مشکل جدی در نهادهای مالی سراسر جهان از جمله کشور پاکستان وجود دارد. اگر مشتریان به تعهدات خود نسبت به زمان پرداخت بدهی ایجاد شده از بیع اقساطی، مرابحه یا لیزینگ (اجاره) اهمیتی ندهند یا اینکه سهم سود بانکها را در روشهای مشارکتی پرداخت نکنند یا به عدم تحویل کالاهای خود بر اساس قراردادهای سلف و استصناع در زمان مقرر اقدام کنند، در نتیجه زیانهای جبران ناپذیری به نظام بانکی و

^۱ - <http://www.bbkonline.com/CustomerService/Feesandcharges>

کل اقتصاد تحمیل میشود. از این رو در قوانین کشور پاکستان، حاکم شرع (حوزه های قضائی) مجاز به دریافت جریمه تاخیر بر مبنای تعزیر مالی است و با توجه به اهمیت موضوع، کلیه اعضای شریعت از قبیل انجمن فقه اسلامی کشورهای عضو کنفرانس اسلامی OIC و شعبه های استینافی از دیوان عالی کشور در ارتباط با مشکل تاخیر تأدیه، مقرراتی را تحت عنوان ماده (بند) جریمه در موافقت نامه های قراردادی خود وارد کرده اند. بر این اساس به طور خودکار جریمه تاخیر در بانکها تعیین و بر متخلفان بانکی تحمیل میشود و با توجه به اینکه این قبیل جرایم دریافتی (وجه التزام) برای مصارف خیریه مورد استفاده قرار میگیرد، بنابراین بان کها صندوق هایی را به این منظور نگهداری میکنند.

در کشور پاکستان، بانکها و موسسات مالی اسلامی برای جبران خسارت ناشی از عدم انجام تعهدات مشتریان، مجاز هستند مبالغی را بر اساس زیان واقعی مالی خود در مواقع نکل از مشتریان دریافت کنند. دادگاه (حوزه های قضائی) میتواند بخشی از جریمه را به عنوان خسارت عدم انجام تعهد برای بانکها تخصیص دهد یا اینکه مبلغی معقول برای جبران خسارت تعیین کند. در این حالت باید توجه داشت زیان واقعی مالی ایجاد شده نباید بر اساس زیان ناشی از هزینه فرصت متعارف در نظر گرفته شود، بلکه این میزان از طریق مستندات ارائه شده به دادگاه توسط خود نظام بانکی تعیین خواهد شد. با این وجود برخی از اعضای شریعت به بانک های اسلامی این اجازه را داده اند تا با در نظر گرفتن شرایط مالی مشتریان خود، هزینه هایی از متخلفان با یک نرخ منطقی (به صورت روزانه یا سالیانه) در طول یک دوره خاص برای مصارف خیریه دریافت کنند^۱.

بانکها و موسسات مالی در کشور پاکستان همچنین شروطی را ضمن قرارداد اجاره، سلف و غیره لحاظ میکنند که در صورت دیرکرد در بازپرداخت تعهدات، مبلغی به عنوان جریمه تاخیر تأدیه با یک نرخ توافقی (به صورت درصد روزانه/سالیانه) در نظر گرفته شود. همچنین بانکها میتوانند به دادگاه های دارای صلاحیت برای جبران خسارت مراجعه کنند و مبلغی را بر اساس هزینه های مستقیم و غیرمستقیم ایجاد شده برای دادرسی، به غیر از هزینه فرصت از بدهکاران دریافت کنند. همچنین جهت مقابله با این مشکل، بانک (خریدار) برای جبران خسارت خود میتواند وثیقه را بدون مداخله دادگاه (حوز ه قضائی) به فروش برساند و از این طریق به منابع خود دست یابد و هزینه های وارده را جبران کند.

مطلب سوم: کشور امارات متحده عربی

بانک اسلامی ابوظبی و بانک المشرق امارات در صورت دیرکرد در بازپرداخت تعهدات، جریمه تاخیری با نرخ دو درصد و دریافت حداقل جریمه ۵۰ درهم و حداکثر ۲۰۰ درهم را در قراردادهای خود به صورت توافقی در نظر میگیرند و پس از کسر هزینه های اجرایی و اداری از این میزان جریمه، مبلغ باقی مانده را به موسسات خیریه پرداخت میکنند. بانک اسلامی دوبی در امارات نیز حداکثر مدت زمان باز

۱ - فصلنامه تازه های اقتصاد، بانکداری اسلامی، پرداخت مطالبات در نظام بانکداری کشورهای اسلامی، بهار ۱۳۹۴، - شماره ۱۴۴، ص ۱۴۳.

پرداخت تسهیلات اعطایی به مشتریان را چهار سال اعلام کرده و جریمه تأخیری به میزان ۵۰ تا ۱۰۰ درهم به ازای هر ماه دیرکرد در پرداخت ها، از مشتریان برای مصارف خیریه دریافت میشود^۱.

مطلب چهارم: کشور کویت:

بانکها و موسسات مالی در کویت میتوانند بدهکاری را که در پرداخت بدهی تأخیر کرده موظف به پرداخت هزینه هایی کند که طلبکار برای شکایت و بازپس گرفتن اصل پول خود متحمل آنها شده است؛ چرا که این بدهکار بوده که موجب پدید آمدن چنین هزینه هایی شده است. این راهکار که بر پایه موازین شرعی استوار است، توسط مرکز تامین مالی کویت مجاز دانسته شده با این شرط که بدهکار در باز پرداخت بدهی ها قصد نکول و تأخیر داشته باشد و همچنین با اعسار و ورشکستگی مواجه نباشد.

مطلب پنجم: کشور اردن:

در اردن دریافت جریمه از تأخیرکنندگان به عنوان منبع درآمدی بانکها مجاز بوده و بر مبنای مصالح مرسله، دریافت جریمه تأخیر تأدیه از عوامل پیشگیری گسترش مطالبات به شمار میرود. تحت قوانین شریعت دستورات عملی برای دریافت جریمه تأخیر در بان کهای اسامی اردن وجود ندارد. اما به طور کلی بان کهای این کشور، جریمه دیرکردی به میزان ۴/۰ درصد به ازای هر هفته از تأخیر ایجا د شده دریافت م میکنند. این میزان برای شرک تهایی با سهام دولتی و خصوصی، مقداری ثابت و برابر با ۵۰۰ دینار اردن است^۲.

مطلب ششم: در افغانستان:

در افغانستان در مورد جریمه تأخیر اقساط بانکی مشخصاً در قوانین صراحت وجود ندارد. نظر به همین خلاء بانک های خصوصی با اینکه مبتنی بر نظام سودی هستند جریمه ها را از قبل در قرارداد بالای مدیونین مقرر میکنند و در این اواخر بانک جدیدی تحت نام بانک اسلامی افغانستان آغاز به فعالیت نموده است، اکثراً به شکل نمونه یی کار میکنند، با چندین بار مراجعه، از اینکه کارکنان آنها جدیداً گماریده شده بودند و خود معلومات دقیق از پالیسی های بانک نداشتند معلومات را با ما شریک نکردند.

و دیگر اینکه بانک جدید التاسیس بنام بانک اسلامی بیان داشتند که ما حالا از مردم پروژه های بانکداری اسلامی را دریافت مینمایم و تا حال بانک برای مردم پروژه نداده است که تا در مورد آن مسایل جریمه مطرح شود.

اما در قانون مدنی، اصولنامه افلاس و ورشکست و کود جزای افغانستان از مسئله افلاس و مجازات شخص مفلس یاد آوری شده است.

۱- فصلنامه تازه های اقتصاد، بانکداری اسلامی، پرداخت مطالبات در نظام بانکداری کشورهای اسلامی، بهار ۱۳۹۴، شماره ۱۴۴، ص ۱۴۳.

۲- همان، ص ۱۴۳.

اما در مورد آنکه جریمه تاخیر اقساط بانکی چگونه باشد میتواند نمونه برای راه گشایی دست قاضی در در الهام گیری مبنی حکم قرار گیرد.

از مواد ۹۱۴-۹۲۰ قانون مدنی افغانستان عملاً در مورد منازعه دین صراحت وجود داشته که در صورت بروز منازعه میان داین و مدیون محکمه میتواند قضیه را بررسی نموده و برای مدیون مهلت بدهد. در صورت توانمند شدن پول را پرداخت نماید و در کل در صورت تکمیل مهلت بحث ضمانت را مطرح مینماید.^۱

در کل از مواد فوق قانون مدنی چنین برداشت میشود که تاخیر دین در مسایل مدنی کدام ضمانت اجرای جدی نداشته همانند مذهب احناف حکم شده است.

در قانون اصولنامه افلاس و ورشکست که عملاً در مورد افلاس تاجر صراحت دارد در کل حالات افلاس را در سه کتگوری قرار داده و از جمله کتگوری افلاس که عبارت از افلاس عادی، تقلب و تقصیر است، دو نوع اخیر آنرا قابل مجازات دانسته است. عملاً یک تاجر اموالش مهر و لاک گردیده و تماماً اموال توسط هیئت تصفیه ایکه ذریعه محکمه گماریده میشود، تصفیه شده و به قیمت تبدیل شده بالای داینین سرشکن میشود و عملاً مجازات را هم پیش بینی نموده است (مواد ۴۲-۴۳).

اما در قانون جزای سابقه و کود جزای جدید در مورد افلاس عکس العمل وجود داشته و مجازات حبس و نشر حکم را در نظر گرفته است. قانون جزای ملغی شده سال ۱۳۵۵ هـ.ش جمهوری اسلامی افغانستان در مواد ۴۸۰-۴۸۵ از افلاس مدیون مقصر و متقلب یاد آور شده است. شخص مدیون مقصراً به ۲ سال حبس و مدیون متقلب را به ۷ سال حبس حین محکومیت تعیین نموده است.

اما در کود جزای جدید افغانستان از ماده ۷۶۸-۷۷۶ عین حالات قانون جزا در نظر گرفته شده با تفاوت اینکه در مورد مجازات یکسان در نظر گرفته شده و دست قاضی را باز گذاشته است. مجازات کود مذکور در مورد جرم افلاس در هردو انواع افلاس حبس متوسط بیان شده است. و یک مورد دیگر حبس متوسط دو سال و جریمه نقدی ۶۰۰۰۰ الی ۱۲۰۰۰۰ افغانی بیان شده است. عملاً این کود، جزای تکمیلی را هم در مورد مجازات افلاس در نظر گرفته است که عبارت از نشر- حکم در رسانه ها در مورد شخص مفلس است.^۲

اگر در قانون بانکداری افغانستان مراجعه شود عملاً بحث افلاس تنها در قضایای بانکی میان بانکها مطرح میشود و در مورد اینکه قضایای افلاس در مورد اشخاص و افراد در نظر نیست. عملاً در این مورد میشود ماده ۷۵ قانون بانکداری افغانستان را تذکر بدهیم که مبین حالات اینکه اگر بانک سرمایه آن از ۷۵٪ تنزل نموده و قروضش افزایش یابد مفلس است و باید از طرف د افغانستان بانک متوقف گردد.^۳

۱ - قانون مدنی افغانستان، جریده رسمی ۳۵۲، مصوب سال ۱۳۵۵.

۲ - کود جزا، جریده رسمی ۱۲۲۶، نافذه ۱۳۹۶.

۳ - قانون بانکداری افغانستان، جریده رسمی شماره ۱۱۹۷، مصوب سال ۱۳۹۴.

بناء از تبیین موضوعات فوق چنین بدست میاید که عملا قانون دست بانکها را در این مورد باز گذاشته تا حسب منفعت و ضرورت خویش اقدام نمایند. در کل این مسئله به یک معضل تبدیل شده است، تمام بانکهای سودی از آن سوء استفاده مینمایند. در عمل قانون د افغانستان بانک به شدت با قضایای سود مخالف اما باز هم بانکها به شکل لجام گسیخته و بدون در نظر داشت اصول و ارزشهای اسلامی اقدام مینمایند که با تمام مسایل فقهی که ما از دید فقه قبل در این جزوه یاد آور شدیم سر سازگاری ندارد.

نتیجه گیری

۱. دریافت جریمه دیرکرد یا خسارت تأخیر تأدیه از رایج ترین روش هایی است که بانک ها برای الزام مشتریان به پرداخت به موقع بدهی هایشان به کار میگیرند.
۲. جریمه تأخیر تادیه وجه نقد که عنوانی عام بوده و شامل جبران ضرر وارده بر اثر کاهش ارزش پول و عدم النفع نیز می شود، در نظام حقوقی اکثر کشورهای اسلامی تحت عنوان «جریمه التاخیر» یا تعویض الدائن عن التأخیر فی وفاء الدین» از دیر باز گنجانیده شده است.
۳. جوامع کنونی که تورم، لحظه به لحظه از سرمایه افراد حقیقی و حقوقی می کاهد و امانتداری و اخلاق در زیر سطح مطلوب قرار دارد و تجربه قرض دهندگاه به ویژه بانکها به روشنی نشان می دهد، وجود اهرم هایی برای مهار تأخیر بدهکاران و سوء استفاده از اموال، امری ضروری است و بسیاری از بانک های اسلامی در کشور هایی که جریمه تأخیر را در قوانین خود مقرر نکرده اند، از تأخیر های بدهکاران به شدت زیان دیده و یا اظهار کله مندی به ضرورت چنین اهرم وادار کننده ای اعتراف می کنند.
۴. در نظام بانکی سودی (conventional) جریمه تأخیر بانکی حتمی و آن بر مبنای سود پیش میرود و اما در شریعت اسلامی چون سود حرام است و بانک حالا از نیازمندی های ارشد جامعه است، اگر جریمه تاخیر در آن در نظر گرفته نشود آثار سوئی همچون اختلال در برنامه های اقتصادی بانکها و مؤسسات مالی، خسارت اقتصادی طلبکاران، گسترش تخلفات مالی و سلب اعتماد عمومی، سنگین شدن وثیقه ها و ضمانت ها، افزایش نرخ تسهیلاتی بانکی و از دست دادن مشتریان ممتاز را در پی دارد بناء علما در مورد آن غور کرده اند و روش های را برای بری شدن از سود و کاهش ریسک در صورت تاخیر جریمه بانکی در نظر گرفته اند.
۵. اگرچه علماء احناف به عقوبت مالی جواز نمی دادند اما جمهور علماء و خصوصا علماء معاصر مثل مصطفی الزرقا، مفتی تقی عثمانی... نظر به دلایل گوناگون با استدلال از ادله اربعه و قواعد فقهی و مصالح مرسله به عقوبت مالی خاصتا جریمه تاخیر تأدیه جواز داده اند.

۶. علماء معاصر در مورد نحوه اخذ جریمه تأخیر توسط بانکها نظریات گوناگون دارند از جمله مصطفی الزرقا اخذ عقوبت مالی را زمانی جایز میدهد تا قضاء فیصله کند، تقی عثمانی میگوید: عقوبت مالی جواز دارد چون در مضاربت و مشارکت ... تا ضمانت اجرایی نباشد تاوان حتمی است، اگر در صورت ممانعت از نگاه اعسار و تنگدستی نباشد جواز دارد، و این جریمه تأخیر را نباید از قبل تعیین کنند چون به سود مواجه میشود و بعد آن در صورت تخلف فرد مبنی بر دیرکرد جریمه تأخیر نباید به حساب بانک بریزد بلکه به صندوق جداگانه ای رفته و به امور خیریه مصرف شود.

۷. در نظام مطالبات بانکی کشور های اسلامی مثل پاکستان، بحرین، امارات متحده عربی، بحرین، کویت به اشکال مختلف به نحو از انجا جریمه تأخیر اخذ میشود.

مناقشه

در مورد جریمه تأخیر در بانکداری سودی علماء اتفاق نظر دارند که در صورت تأخیر مدیون کدام وجه که بالای مشتری یا مدیون چارج میشود و آن از قبل تعیین شده است، سود میباشد. اما در بانکداری اسلامی در مورد عقوبت مالی یعنی جریمه تأخیر در صورت تأخیر اقساط بانکی علماء اختلاف دارند. اینکه کدام یکی بصواب نزدیک تر اند و کدام یکی میتواند چالش های فراروی بانک و معاملات قرضوی را به آسانی حل نمایند در نتیجه این مناقشه چنین نتیجه ی بدست میآوریم:

البتة در مورد اینکه علماء میگویند در صورت تأخیر اقساط بانکی یا تأخیر دین برای داین یا بانک ضرر وارد میگردد و مشتریان اش را از دست میدهد، معاملات اش را بتأخیر می اندازد، مصارف خدمات بیشتر می گردد، و دیگر موارد ... و این ممکن از روی اعسار و تنگدستی باشد. در این صورت علماء به گذشت و انعطاف داین را تشویق میکنند چراکه در این مورد الله متعال به تیسیر امر نموده است که همه ی علماء به این مسأله واقف اند.

اما در مورد اینکه مدیون سوء استفاده مینماید و از روی سوء نیت معطل مینماید بناء برای بانک و داین ضرر وارد میگردد و از طرف دیگر اعتماد را در جامعه کم مینماید پس ضرورت است راه حل پیشنهاد شود. پس علماء بطور مطلق اجازه نمی دهند اما راه حل ها و راهکاری های را پیشنهاد کرده اند که به سود مواجه نشوند، بناء مصطفی الزرقا میگوید: چون ضرر واقع شده باید جبران شود و دیگر اینکه منفعت و مال شخص را غصب نموده است و غاصب ظالم است باید از طرف محکمه پیگیری شود و قضاء شخص توسط محکمه جریمه شود. از لابلای نظر فوق معلوم می شود که پیگیری قضایی کار بسا مشکل و ناممکن است چراکه اکثر قروض کوچک اند و دیگر اینکه این معامله بسیار زیاد صورت میگیرد بناء پیگیری آن از طرف محاکم دشوار است و از جانب دیگر تجار هم آنقدر وقت ندارند، پس بهترین راه حل پیشنهاد مفتی تقی عثمانی است که: یک مقدار جریمه برایش وضع شود و آن جریمه به حساب بانک اضافه نشود بلکه آن به صندوق های خیریه تأدیه شود.

از نظر عثمانی چنین استنباط میشود که از یکطرف این عمل ضامنی برای پول است و از طرف دیگر جلو سوء استفاده اشخاص را میگیرد و دیگر اینکه اعتماد را برای این معاملات در جامعه حفظ میکند و از جانب دیگر جلو معاملات سودی را گرفته و در نتیجه یک نوع کمک برای مستمندان هم است که این عمل در ذات خود یک نوع کار احسن و پسندیده است و از اهداف شریعت اسلامی هم جلب منفعت و مصلحت و دفع مفسدات است.

پیشنهادها

با توجه به نصوص قطعی حرمت ربا در شریعت و کاهش مستمر ارزش بسیاری از واحد های پولی، پیشنهاد می شود، برای کاهش زمینه های تأخیر تأدیه دیون، کاستن پرونده های قضایی، دوری از ظلم و انظلام و تحرز از وقوع در شبهه ربا، موارد زیر مورد توجه قرار گیرد:

❖ افراد، بانک ها و مؤسسات مالی یا کتابت دقیق دیون و تنظیم اسناد، اشهاد، اخذ رهن یا وثیقه، در توثیق و تضمین دیون کوشیده و یا قرار دادن تشویقات و تسهیلاتی برای افراد خوش حساب و جعل شروطی مانند حلول یا کاهش تعداد اقساط، افزایش مبلغ اقساط و... برای مقروضین بد حساب، زمینه های تأخیر تأدیه دیون و سوء استفاده افراد سود جو را تا حد ممکن بکاهند.

❖ محاکم بین علل و عوامل تأخیر تأدیه چون: موارد اعسار و ناتوانی، تغییر شرایط اقتصادی و موارد امتناع غیر عمدی از پرداخت یا تخلف و فرصت طلبی، تفکیک قایل شده و یا هر گروه بر خورد مناسب داشته باشند؛ زیرا علل و عوامل تأخیر در پرداخت بدهی متعدد بوده و برخورد یکسان با همه آن موارد، امری منطقی و قابل قبول نیست، بنا بر این ضروری است که قانونگذار با توجه به مبانی فقهی برای هر کدام از آنها ضمانت اجرای متناسب را تعیین نماید.

منابع و مأخذ :

۱. ابن عابدین، علامه محمد امین، الطبعة الثانية، الدرالمختار، مطبوع مع حاشیه رد المختار؛ دارالفکر، بیروت، بی تا.
۲. جلال الدین، السیوطی، بی تا، الأشباه و النظائر، دارالفکر، بیروت.
۳. خوزانی، فرشته ملا کریمی، (۱۳۹۰ ه.ش)، جریمه دیرکرد و خسارت تأخیر تأدیه در نظام بانکی، تهران، ژورنال بانکداری اسلامی
۴. الزحلی، وهبه، ۱۴۲۸ ه.ق، الطبعة الثانية، موسوعة فقه الاسلامی، دارالمکتبی، دمشق.
۵. السرخسی، شمس الدین، (۱۴۰۶ ه.ق)، المبسوط، دارالمعرفه، بیروت.
۶. الشربینی، محمد الخطیب، (۱۳۷۷ ه.ق)، مغنی المحتاج الی معرفة الفاظ المنهاج، شرکه مکتبه و مطبعه مصطفى البابي الحلبي و اولاده، مصر.
۷. الشروانی، عبدالحمید، بی تا، حاشیه الشروانی علی تحفه المحتاج، دار صادر، بیروت.
۸. شمس الدین محمد عرفه؛ الدسوقی، بی تا، حاشیه علی شرح الکبیر، دارالفکر، بیروت.
۹. عثمانی، محمد تقی، (۱۳۹۴ ه.ش)، ترجمه عنایت الله روانید، نشر اول، نشر ویبسیات عقیده.
۱۰. عید، ادوارد، (۱۹۹۰ م)، اثر انخفاض قيمة العملة علی الإلتزامات المدنیة، مکتبه زین الحقوقیه، بیروت.
۱۱. فصلنامه تازه های اقتصاد، بانکداری اسلامی، پرداخت مطالبات در نظام بانکداری کشورهای اسلامی، بهار ۱۳۹۴، شماره ۱۴۴.
۱۲. قجف، منذر، (۱۴۲۱ ه.ق)، الطبعة الثانية، ربط الحقوق و الإلتزامات الأجله بالتغییر الأسعار، المعهد الاسلامی للبحوث و التدريب التابع للبنک الاسلامی للتنمیة، جدة.
۱۳. قراملکی، مظهر و ادبانی، حسینی، خسارت تأخیر تأدیه، مجله دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، شماره ۸۶، سال ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۴. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۷۴ ه.ش)، چاپ اول، حقوق مدنی (ضمن قهری)، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۵. مجله الفقه المجتمع الاسلامی، العدد الخامس، مظمه المؤتمر الإسلامی، جده ۱۴۰۹ ه.ق
۱۶. محمد امین، ابن عابدین، الطبعة الثانية، الدرالمختار مطبوع مع حاشیه رد المختار، دارالفکر، بیروت.
۱۷. المصلح، الدكتور خالد بن عبدالله بن محمد، ۱۴۲۷ ه.ق، التضخم النقدي فی فقه الاسلامی، دار ابن جوزی، الدمام.
۱۸. موسویان، عباس، (۱۳۸۵)، جریمه تأخیر تأدیه، نشر پژوهشکده مالی وبانکی.

۱۹. یوسفی، احمدعلی، (۱۳۸۱ ه.ش)، ربا و تورم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران.
۲۰. کود جزا، جریده رسمی، ۱۲۲۶، نافذه ۱۳۹۶.
۲۱. قانون بانکداری افغانستان، جریده رسمی شماره ۱۱۹۷، مصوب سال ۱۳۹۴
۲۲. قانون مدنی افغانستان، جریده رسمی ۳۵۳، مصوب سال ۱۳۵۵.
۲۳. اصولنامه افلاس و ورشکست، مصوب ۱۳۲۱.
۲۴. <http://www.bbkonline.com/CustomerService/Feesandc>

موضوعي تفسير، پيژندنه، ارزښت، او کړنلاره

د. فصیح الله عبدالباقي

د سلام پوهنتون د علمي کدر غړې

Fasih.۱۳۹۲@gmail.com@gmail.com

الحمد لله، والصلاة والسلام على سيدنا رسول الله، وعلى آله وصحبه ومن والاه، أما بعد:

قرآن کریم د الله تعالی کلام او د انسانانو د لارښوونې لپاره د هغه سبحانه وتعالی له لورې آخرنې پیغام دی، لدی امله چې دا مبارک کتاب د مسلمانانو د ژوند لارښود او رهنما دی، (هَذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ)^۱ ژباړه: دا د خلکو له پاره ډانگ پیلې تنبیه ده او له الله نه وپربدونکیو ته هدایت او نصیحت دی.

مسلمانانو د تاریخ په اوږدو کې تر ننه پورې په هراړخیز ډول د دی ستر کتاب خدمت تر سره کړی، او د قیامت تر ورځې پورې به ان شاء الله دا لړۍ ادامه مومي، د امت سترو سترو علماو خپل ژوند د قرآن کریم د خدمت لپاره وقف کړی و او په ډگر کې یې بی ساري خدمتونه سر ته رسولې، د دی خدمتونو په لړ کې یو ډگر هم د قرآن کریم د تفسیر دی په سلگونو علماو او مفسرینو دا مبارک کتاب تفسیر کړی او د خپل توان سره سم یې قرآني مفاهیم د انسانانو مخ ته ایښي، لله الحمد اوس موږ په اسلامي کتابتون کې په سلگونو چاپ او ناچاپ تفسیرونه لرو چې هر یو یې په خپل وار او خپل ځای قیمتې ملغلرې لري. په ټوله کې موږ د قرآن کریم تفسیر په څلور ډولونو (تحلیلی، اجمالی، مقارن او موضوعي) ویشلې شو.

لدی امله چې د تفسیر په ډگر کې موضوعي تفسیر نسبتا نوی دی موږ په دی لیکنه کې هڅه کړی چې د موضوعي تفسیر اړین او بنسټیز اړخونه وڅیړو او د محترمو لوستونکو او په ځانگړې ډول د قرآني علومو مینه والو مخ ته یې کیږدو، موضوع ته په کتلو سره په دی لیکنه کې لاندې مطالب په پام کې نیول شوی دي:

- ❖ د موضوعی تفسیر پیژندنه
- ❖ د موضوعي تفسیر تاریخي پړاوونه
- ❖ د موضوعي تفسیر د منځته راتللو لاملونه
- ❖ د موضوعي تفسیر ډولونه

۱- سوره آل عمران آیت شمیره ۱۳۸

❖ د موضوعي تفسير او نورو تفسيرې کړنلارو تر منځ توپير

❖ د موضوعي تفسير گټې

❖ د موضوعي تفسير مناهج او کړنلارې

❖ د موضوعي تفسير په اړوند ځانگړې کتابونه او ليکنې

د الله پاک دربار ته لاس لپه کوم تر څو دا ليکنه د خپلې رضا وسيله او د لوستونکو لپاره گټوره وگرځوي. آمين يا رب العالمين

د موضوعي تفسير پيژندنه

د موضوعي تفسير د پيژندنې لپاره اړينه ده چې د دې مرکب داوړه برخې (تفسير او موضوع) بايد و پيژنو.

لومړې: تفسير

تفسير عربي کلمه ده چې د(فسر) څخه اخستل شوی د(بيانولو، څرگندولو، ظاهرولو او روښانه کولو) په معنی استعمالېږي^۱.

امام راعب په خپل کتاب مفردات القرآن کی وايي: التفسير اظهار المعنى المعقول^۲.

او تفسير د (فسر) څخه د مبالغې په توگه استعمال شويدي لکه چې الله تعالى فرمايي: (وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جُنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا)^۳ ژباړه: او (په دې کښې دامصلحت هم دی) چې کله هغوی تاته کومه بې سابقې خبره (يا حيرانوونکې پوښتنه) راوړي دهغې سم ځواب مونږپه خپل وخت تاته درکړ او په ډېر ښه ډول سره موخبره روښانه کړه. أي أحسن توضيحاً وبياناً للمطلوب. يعنى په ډير ښه وضاحت او څرگندونې سره.

او په اصطلاح کې علماو د تفسير گن شمير تعريفونه کړيدي د هغوی له جملې څخه شيخ عبدالعظيم زرقاني^۴ وايي چې: (علم يبحث فيه عن القرآن من حيث دلالتة على مراد الله تعالى بقدر الطاقة البشرية).

^۱ الصّاح تاج اللغه وصّاح العربيه ۲/ ۷۸۱ د إسماعيل بن حماد الجوهري ليکنه د أحمد عبد الغفور عطار تحقيق د چاپ ځای: دار العلم للملايين - بيروت د چاپ نوبت: څلورم ۱۴۰۷ هـ - ۱۹۸۷ م او: المصباح المنير ۱/ ۲۴۵ د أحمد بن محمد بن علي الفيومي المقري ليکنه. چاپ کوونکې: المكتبة العصرية

^۲ المفردات في غريب القرآن: ۵۷۱. دأبو القاسم الحسين بن محمد ليکنه د محمد سيد كيلاني تحقيق، ناشر دار المعرفة، د چاپ ځای: لبنان

^۳ [الفرقان: ۳۳]

^۴ محمد العظيم الزرقاني (د زا په پيښ سره) : د مصر په جعفریه سمیه د غربي ولايت اوسيدونکې او زرقاني ورته د زرقان ښار لوړې ته د نسبت په وجه ويل کيږي، د څوارلسمې هجري پيړۍ په پيل کې زېږدلي او په کال ۱۳۶۷ هجري قمري د قاهرې په ښار کې وفات شوی دی. د ازر پوهنتون د اصول الدين له فاکولتې څخه فارغ شوی او بيا په همغه فاکولته کې د تفسير او حديث د

تفسیر هغه علم دی چې په هغه کې د انساني توان سره سم د قرآن کریم په اړوند څېړنه کېږي تر څو د هغه څخه د الله تعالی مراد معلوم کړای شي.^۱

دویم: موضوعي:

موضوعي د (وضع) څخه اخستل شوی، او (وضع) په لغت کې یو شی په یو ځای کې اچولو او غورځولو ته ویل کېږي. ابن فارس وايي: الواو والضاد والعین: أصل واحد يدل على الخفض [للشيء] وخطه. ووضعته بالأرض وضعاً، ووضعت المرأة ولدها.^۲

یعنی: د (واو،ضاد او عین)عربي رېښه د یو شي په یوځای کې په غورځولو او اچولو دلالت کوي لکه چې عرب وايي: فلانې شي می پر مخکته وغورځاوه ، یا مثلاً وايي: ښځې خپل ماشوم واچوه.

موضوع د تفسیر په اصطلاح کې:هره هغه مسأله یا کړنه چې د عقیدې، ټولنیزو اخلاقو، کائناتو یا کوم بل شي پورې تړلې وي او د قرآن کریم په آیتونو کې د بحث او څېړنې لاندې نیول شوی وي.^۳

دکتور عبدالستار سعید وايي: دا لغوي معنی د موضوعي تفسیر په مفهوم کې په څرگند ډول تر سترگو کېږي پدې ډول چې یو مفسر په موضوعي تفسیر کې د ټاکلې موضوع اړوند ټول معلومات په یو ځای کې راجمع کوي او د هغه وروسته بیا بله موضوع پیل کوي.^۴

استاد په حیث دنده تر سره کړې، د مشهورو کتابونو له جملې څخه یې یو هم (مناهل العرفان في علوم القرآن). وویني:الأعلام للزركلي/۲۱۰/۶

۱. مناهل العرفان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۴۷۱، د محمد عبد العظیم، الزرقانی لیکنه، د چاپ ځای: دار احیاء التراث العربی.
۲. معجم مقاییس اللغة ۱۱۷/۶ د أبو الحسین أحمد بن فارس بن زکریا لیکنه د عبد السلام محمد هارون په تحقیق، چاپ: دار الفکر د چاپ نوبت: ۱۳۹۹هـ - ۱۹۷۹م.
۳. مباحث في التفسیر الموضوعي ص ۸ د دکتور مصطفی مسلم لیکنه، د چاپ ځای: دار القلم، الطبعة: الرابعة ۱۴۲۶هـ - ۲۰۰۵م.

۴. دکتور عبد الستار فتح الله سعید- په مصر کې د کفر په سیمه کې - چې د بحیره ولایت په مربوطاتو کې ده- په کال ۱۳۵۰ هجري قمري کې زېږدلی د قرآن کریم د حفظ کولو وروسته یې خپلې لوړې زده کړې په ازهر کې د اصول الدین په فاکولته کې سرته رسولي، بیا یې د نړۍ په بیلا بیلو پوهنتونونو کې (لکه: جامعة الإمام الإسلامية ریاض، وکلیه أصول الدين القاهرة، وجامعة أم القرى مكة المكرمة) د تدریس چارې سرته رسولي، نوموړي د اخوان المسلمون نړیوال خوځښت د قیادتونو څخه شمیرل کېږي چې یو وخت د مکتب ارشاد غړي هم پاتې شوی، استاد گڼ تالیفات لري چې د هغې له جملې څخه: المنهاج القرآني في التشریح- معركة الوجود بين القرآن والتلمود -المدخل إلى التفسیر الموضوعي -الغزو الفکري -العلم والعلماء في ظل الإسلام) یادولای شو. وویني: ۱۷۶۲۹۷=؟https://www.ahlalhddeeth.com/vb/showthread.php ملتی اهل الحدیث

۵. - المدخل إلى التفسیر الموضوعي ۲۰، ۲۳. د دکتور عبد الستار فتح الله لیکنه. د چاپ ځای: دار التوزیع والنشر الإسلامية، القاهرة.

د موضوعي تفسير تعريف:

له دى امله چې موضوعي تفسير نوې علم دى معاصرو پوهانو د دى تفسير گڼ تعريفونه كړيدي چې د ځينو څخه يې په لاندې ډول يادونه كوو:

- ❖ د قرآني لړ ليد څخه يوه فكري، ټولنيزه، كائناتي يا كومه بله موضوع په داسې توگه څيړل چې په پايله كې د نوموړې موضوع په اړه قرآني تصور روښانه شي.
- ❖ د يوې موضوع په اړوند په قرآن كريم كې تبت وپرك ټول هغه آيتونه چې (لفظا يا حكما د هغه پورې تړلي وي) راغونډه ول او د قرآن كريم د مقاصدو په رڼا كې يې تفسيرول.
- ❖ د قرآن كريم د يو سورت يا گڼو سورتونو په رڼا كې يوه ځانگړې موضوع څيړل او بيانول.
- ❖ موضوعي تفسير يو داسې علم دى چې په هغه كې د قرآن كريم په بيلا بيلو مسائلو كې (چې د معنى يا موخې او هدف په اعتبار ورته والى ولري) په داسې توگه څيړنه او بحث كيږي چې د هغې اړوند خواره واره آيتونه راغونډيږي، په ځانگړي ډول او د ځانگړي شرطونو په نظر كې نيولو سره په هغه كې غور او فكر ترسره كيږي تر څو د نوموړې موضوع معنى او مفهوم روښانه او بيلا بيل عناصر يې استنباط كړاى شي، او د راغونډ شويو آيتونو تر منځ عمومي تړاو او اړيکه څرگنده شي.^۱
- ❖ او يو تعريف په دى توگه شوى چې: (هو علم يتناول القضايا حسب المقاصد القرآنية من خلال سورة أو أكثر).

موضوعي تفسير يو داسې علم دى چې په هغه كې د قرآني مقاصدو سره سم ځانگړې كړنې او مسائل څيړل كيږي البته دا څيړنې كله د يو سورت او كله د بيلابيلو سورتونو په ترڅ كې صورت نيسي.^۲ د دى تعريفونو په مينځ دا آخري تعريف په دوه دليلونو راجح دى لومړې دا چې له لنډ او مختصر- دى او بل دا چې د موضوعي تفسير دوه بنسټيزو ډولونو ته پكې اشاره شوېده.

د موضوعي تفسير تاريخي پړاوونه:

د معلوماتو پر بنسټ د موضوعي تفسير اصطلاح ډيره پخوانۍ نه ده، پخوانيو مفسرينو په خپلو تفسيرونو كې دا اصطلاح اصلا نه ده كارولې، د تفسير په ډگر كې د لومړي ځل لپاره دا اصطلاح هغه وخت رامنځته شوه كله چې په تيره هجري پيړۍ (په څوارلسمه پيړۍ) كې د مصر- د زهر پوهنتون د اصول الدين په فاكولته كې تدريسي هيات دا مضمون (موضوعي تفسير) د تفسير په څانگه كې مقرر كړ، كه څه هم د موضوعي تفسير اصطلاح د تفسير په ډگر كې نوې ده ولې د دى ډول تفسير عناصر خپله د رسول الله صلى الله عليه وسلم د زماني څخه د تفسير په مجال په څرگند ډول تر سترگو كيږي،

۱. د دى تعريفونو لپاره وگورئ: المدخل إلى التفسير الموضوعي: ص ۲۰؛ او دراسات في التفسير الموضوعي د دكتور زاهر عوض

ليكنه: ص ۷.

۲. مصطفى مسلم مباحث في التفسير الموضوعي ص ۸

ډیر ځله رسول الله صلی الله علیه وسلم ځینې مسائل د قرآن کریم د بیلا بیلو آیتونو په رڼا کې تفسیر کړي او د هغې مدلول او مفهوم یې صحابه کرامو رضوان الله علیهم ته روښانه کړي د بیلگې په توگه:

په صحیحینو کې د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په روایت داسې راغلي: لما نزلت هذه الآية: (الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) ۱ شق ذلك على الناس، فقالوا: يا رسول الله وأینا لا یظلم نفسه؟ قال: "إنه ليس الذي تعنون، ألم تسمعو ما قال العبد الصالح: (إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) ۲ ، إنما هو الشرك" ۳.

یا د امام بخاري ۴ هغه حدیث چې وايي: أن رسول الله صلی الله علیه وسلم فسر- مفاتيح الغيب في قوله تعالى: (وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) ۵ فقال: "مفاتيح الغيب خمس: (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) ۶".

په همدې ډول د صحابه کرامو په اړه راغلي چې هغوی کله ناکله داسې انگیرله چې گوا کې د قرآن کریم په ځینو آیتونو کې تعارض دی بیا به یې بیلا بیل آیتونه راغونډ کړل او درست او صحیح مدلول به یې تر لاسه کړي د بیلگې په توگه د امام بخاري دا روایت چې سعید ابن جبیر رحمه الله وايي: قال رجل لابن عباس رضي الله عنهما إني لأجد في القرآن أشياء تختلف علي، قال: (فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ) ، (وَأَقْبَلُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ) ، (وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا) ، (وَاللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) فقد كتموا في هذه الآية، وقال تعالى: (أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا، رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا، وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا، وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا) فذكر خلق السماء قبل الأرض، ثم قال تعالى: (قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُكْفِرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ إِلَى قَوْلِهِ: (طَائِعِينَ) فذكر في هذه خلق الأرض قبل خلق السماء. وخلق الأرض في يومين ثم خلق السماء ثم استوى إلى السماء فسواهن في يومين آخرين ثم دحى الأرض ودحيها أن أخرج منها الماء والمرعى وخلق الجبال والرمال والجماد والأكام وما بينهما في يومين آخرين فذلك قوله تعالى: (دَحَاهَا) ۷. او داسې نور گڼ مثالونه وجود لري.

له همدې ځايه تفسیر پوهانو دا تفسيري قاعده وضع کړه چې (القرآن يفسر- بعضه بعضا) يعنى دا چې قرآن کریم ډیر ځله خپله خپل تفسیر کوي په يو ځای کې يو آيت مجمل ذکر شوى وي په بل ځای کې د هغه تفصيل موجود وي، يا په يو ځای کې يو حکم مطلق ذکر شوى وي په بل ځای کې هغه مقيد

۱. [الأنعام: ۸۲]

۲. [لقمان: ۱۳]

۳. صحيح البخاري، كتاب التفسير: ۶/۲۰، صحيح مسلم، كتاب الإيمان: ۱/۸۰.

۴. صحيح البخاري، كتاب التفسير: ۵/۱۹۳..

۵. [الأنعام: ۵۹]

۶. [لقمان: ۳۴]

۷. صحيح البخاري، كتاب التفسير: ۶/۳۶..

شوی وی، حُکمه امام ابن تیمیہ^۱ په خپله رساله (مقدمة فی اصول التفسیر) کې داسې لیکي: "ان أصح الطرق في ذلك -أي في تفسير القرآن- أن يفسر القرآن بالقرآن، فما أجمل في مكان فإنه قد فسر في موضع آخر، وما اختصر في مكان فقد بسط في موضع آخر"^۲.

یعني: د قرآن کریم د تفسیر تر ټولو غوره طریقه دا ده چې قرآن کریم پخپله په قرآن تفسیر کړای شي، حُکمه چې ډیر ځله مجمل او مختصرآیتونه او احکام په نورو ځایونو کې مفصل راغلي دي.

لکه د بیلگې په ډول چې الله تعالی په سورة النحل فرمایي: (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَمًا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ)^۳، یعنی ای محمد - صلی الله علیه وسلم - مور پر یهودانو چې څه حرام گرځولي لږې مخکې مو تاته بیان کړي دي، کله چې مور د قرآن کریم نورو آیتونو ته مراجعه کوو وینو چې د دی آیت دا مجمله خبره په نورو آیتونو کې په تفصیل ذکر شوی ده، او د دی اجمال په نتیجه کې چې کوم ابهام تر سترگو کیده هغه رفع شوی دی لکه د سورت انعام په ۱۴۶ آیت کې الله تعالی فرمایي: (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَمًا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَمًا عَلَيْهِمْ شَحُومُهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَعْغِيهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ)^۴.

ژباړه: او کومو خلکو چې یهودیت غوره کړ پر هغو مونږ ټول نوکانو والا ځناور حرام کړي وو، او د غوایانو او پسونو وزده هم، له هغې نه پرته چې دهغو په پختیو یاد هغو په کولمو یا په هډوکو پورې نښتې وي، دا مونږ د هغو د سرغړونې سزاغوی ته ورکړې وه او دا څه چې مونږ وایو بیخي رښتیا وایو. او یا لکه په دی آیت کې چې الله تعالی فرمایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ بِهِمَّةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُثَلَّى عَلَيْكُمْ)^۵. ای مومنانو! د عهدونو او بندیزونو پوره مراعات وکړئ ستاسې له پاره د څاروبو ټول ډولونه حلال وگرځول شول، پرته له هغو چې وړاندې به تاسې ته وښودل شي.

۱. شيخ الإسلام أحمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام ابن عبد الله بن أبي القاسم الخضر النميري الحراني الدمشقي الحنبلي، أبو العباس، تقي الدين ابن تيمية: د حران په سيمه ۶۶۲ هجري قمری کی زېږدلی ټول عمر يي د دين په دعوت، درس او تدريس او تالیف کې تیر کړی، د مشهور کتابونو له جملې څخه يي:

(السياسة الشرعية) (الفتاوى) (الإيمان) (الجمع بين النقل والعقل) (منهاج السنة) و (الفرقان بين أولياء الله وأولياء الشيطان) و (الواسطة بين الحق والخلق) و (الصائم المسلول على شاتم الرسول) و (مجموع رسائل) و (نظرية العقد) (تلخيص كتاب الاستغاثة) (رفع الملام عن الأئمة الأعلام) (القواعد النوانية الفقهية) و (التوسل والوسيلة) و (نقض المنطق) او داسې نور، نوموړي امام په کال ۷۲۸ هجري قمری کې په دمشق کې وفات شوی. ووينی: والدرر الكامنة ۱: ۱۴۴، البداية والنهاية ۱۴: ۱۳۵، النجوم الزاهرة ۹:

۲. ابن تيمية، مقدمة في أصول التفسير دعدنان زرزور په تحقيق: ص ۹۳.

۳. [النحل: ۱۱۸]

۴. [الأنعام: ۱۴۶]

۵. [المائدة: ۱]

د سورت المائده په لومړي آيت کې د څارويو د محرماتو په اړوند وويل شو چې: ستاسې له پاره د څارويو ټول ډولونه حلال وگرځول شول، پرته له هغو چې وړاندې به تاسې ته ونبودل شي، کله چې مور د قرآن کریم نورو آيتونو ته مراجعه کوو وینو چې د دې اجمال تفصيل مور ته را په گوته کوي.

لکه د سورت البقره په ۱۷۲ او ۱۷۳ شميره آيتونو کې الله تعالی داسې مهرباني کوي: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ، إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أَهْلَ بِهِ لغيرِ اللَّهِ** ۱.

ژباړه: ای مؤمنانو! که تاسې په رښتیا سره د الله بندگي کوونکي یاست؛ نو کوم پاک شیان چې مونږ درکړيدي هغه په آزاده سره خورئ اود الله شکر باسي، د الله له لوري که پر تاسې څه بنديز لگول شوي نو هغه دادی چې مرداره مه خوري، دوینې او د خوگ د غوښې له خوړلو نه ډډه وکړئ او داسې کوم شی مه خورئ چې پر هغه له الله نه پرته د بل چا نوم اخیستل شوی وي.

او یا لکه د سورت المائده په ۳ شميره آيت کې فرمايي: **(حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنزِيرِ وَمَا أَهْلَ لغيرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْحُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذَبَحَ عَلَى النَّصْبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكَ فِسْقٌ)** ۲. ژباړه: پر تاسې حرامه کړای شوه مرداره، وینه، د خوگ غوښه، هغه څاروی چې له خدايه پرته د کوم بل چا په نوم ذبحه کړای شوی وي، هغه چې په ستوني خپه کېدو، په زخمي کېدو یا له لوړې نه په راغورځېدو، مړ شوی وي، یا بل څاروي په ښکر وهلی مړ شوي وي یا هغه چې کوم ځناور څېرې کړی وي پرته له هغه چې تاسې هغه ژوندی موندلی او ذبحه کړی وي او هغه څاروی چې د کوم چا په دربار کېنې ذبحه کړای شوی وي همدا رنگه دا هم ستاسې له پاره ناروا ده چې د فال پر غشو خپل فال وگورئ دا ټول کارونه فسق دی.

او یا لکه د سورت انعام په ۱۴۵ شميره آيت کې الله تعالی فرمايي: **(قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلَ لغيرِ اللَّهِ بِهِ)** ۳. ژباړه: ای محمده (صلی الله علیه وسلم)! دوی ته ووايه کومه وحې چې ماته راغلې ده په هغې کېنې خوزه کوم داسې شی نه مومم چې پر کوم خوړونکي حرام وي، مگر دا چې هغه مرداره وي یا بهوله شوې وینه وي، یا د خوگ غوښه وي چې هغه ناپاکه ده، یا فسق وي چې له الله نه پرته دبل چا په نوم ذبحه کړای شوی وي.

د دې تر څنګ ډيرو پوهانو پرته له دې چې د موضوعي تفسير اصطلاح وکاروي په ځانګړيو کتابونو کې ېې د قرآن کریم بيلا بيلی کلمې څيړلي، يو شان کلمې ېې راغونډې کړي او د هغی بيلا مصداقات او مدلولات ېې په گوته کړي چې دا هم د موضوعي تفسير يوه بله بيلګه بلل کېږي. دلته مور د بيلګې په ډول د ځينو هغه کتابونو يادونه کوو:-

۱. [البقره: ۱۷۲، ۱۷۳]

۲. [المائدة: ۳]

۳. [الأنعام: ۱۴۵].

- «الأشباه والنظائر في القرآن الكريم» د مقاتل^۱ بن سليمان رحمه الله ليكنه ده چي په كال ۱۵۰ هجري كې وفات شوى، په نوموړي كتاب كې مقابل رحمه الله هغه قرآني كلمې راغونډې كړي د لفظ په اعتبار يو شان دي ولي د مدلول او معنى په اعتبار د قرآني سياق پر اساس توپير لري.
- «التصريف» د يحيى بن سلام^۲ رحمه الله ۲۰۰ هـ، ليكنه ده چي د كتاب الأشباه والنظائر په طريقه ليكل شوى ده.
- «المفردات في القرآن» د راغب^۳ اصفهاني رحمه الله ۵۰۲ هـ كتاب دى ، چي لومړي يي د قرآني كلمې ماده پلټلې او بيا يي په مختلفو آيتونو كې د هغه بيلا بيل مدلولات ذكر كړي دي.
- «نزهة الأعين النواضر في علم الوجوه والنظائر» ابن الجوزي^۴ رحمه الله ۵۹۷ هـ ليكنه ده.
- «إصلاح الوجوه والنظائر في القرآن الكريم» د دامغاني^۱ رحمه الله ۴۷۸ هـ كتاب دى.

۱. أبو الحسن مقاتل بن سليمان بن بشير ازدي بلخي، په كال ۱۵۰ هجري كې زېږدلى،نوميالي مفسردي،په اصل كې د بلخ اوسيدونكي دى ولي بيا بصرى ته منقل شوى،او د علم په لټه كې بغداد ته هم تللى، نوموړي گڼ كتابونه لري چي دهغى د جملې څخه: (التفسير الكبير) (نوادير التفسير) (الرد على القدرية) (متشابه القرآن) (الناسخ والمنسوخ) (القراءات) (الوجوه والنظائر) ووينى:الاعلام د خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس، الزركلي دمشقي (المتوفى : ۱۳۹۶هـ)ناشر : دار العلم للملايين د چاپ نوبت: پنخلم - ۲۰۰۲ م

۲. يحيى بن سلام بن أبي ثعلبة، التيمي (۱۲۴ - ۲۰۰ هـ = ۷۴۲ - ۸۱۵ م) ستر مفسر، فقيه، محدث او ژبپوه دى، تقريبا شلو تابعينو سره يي ليدنه شوى گڼ شمير كتابونه يي تاليف كړي چي له هغه له جملې څخه يي يو تفسير دى. ووينى:طبقات علماء إفريقية د أبي العرب ۳۷ - ۳۹، ميزان الاعتدال ۳: ۲۹۰، لسان الميزان ۶: ۲۵۹ - ۵۶۲ وغايه النهاية لابن الجزري ۲: ۳۷۳

۳. الحسين بن محمد بن المفضل، أبو القاسم الأصفهاني چي الراغب شهرت لري په كال ۵۰۲ هجري كې په اصفهان كې زېږيدلى،بيا د علم په لټه كې بغداد كې پاته شوى، د مشهورو مفسرينو او اديبانو له جملې څخه شميرل كيږي، گڼ كتابونه لري چي ځينى يي په لاندې ډول دي:

(محاضرات الأدباء) (الذريعة إلى مكارم الشريعة) (الاخلاق) چي د (أخلاق الراغب) په نوم شهرت لري (جامع التفاسير) (المفردات في غريب القرآن) و (حل متشابهات القرآن) و (تفصيل النشأتين) (تحقيق البيان - خ) في اللغة والحكمة، (الاعتقاد) (أفانين البلاغة) و دي كتل شي الاعلام د خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس، الزركلي دمشقي ۲/ ۲۵۵

۴. عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي قرشي بغدادي، أبو الفرج په كال ۵۹۷ هجري په بغداد كې زېږيدلى په تفسير، حديث تاريخ او نورو علومو كې ډيرى ليكنى لري ځينى په لاندې ډول دي (تلقيح فهوم أهل الآثار، في مختصرالسير والخبار) (الاذكياء وأخبارهم) (مناقب عمر بن عبد العزيز) و (روح الارواح) و (شذور العقود في تاريخ العهود) (المداهش)

(المقيم المقعد) (صولة العقل على الهوى) (الناسخ والمنسوخ) (تلبيس إبليس) (فنون الافنان في عيون علوم القرآن) (لقط المنافع) (المنتظم في تاريخ الملوك) و دي كتل شي الاعلام د خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس، الزركلي دمشقي ۲/ ۲۵۵

- «بصائر ذوي التمييز في لطائف الكتاب العزيز». فيروزآبادي^۲ رحمه الله ۸۱۷هـ ليکنه ده.
- «كشف السرائر في معنى الوجوه والأشباه والنظائر». د ابن العماد^۳ رحمه الله ۸۸۷هـ ليکنه ده.

دا او دی ته ورته د پخوانيو علماو ليکنی هم په حقيقت کې يو ډول موضوعي تفسير بلل کيږي. البته دا او دی ته ورته کتابونو کې د غريبو او نا آشنا کلماتو څيړنه تر سره شوی.

په همدی توگه مور وينو چې د امت فقهاو په خپلو فقهي کتابونو کې له دی کړنلارې څخه کار اخستې او د يو فقهي موضوع اړوند ټول آيتونه يې د يو عنوان لاندې راغونډ کړي دي لکه د بيلگې په ډول د رکوع ، سجدي ، قيام ، قرأت اړوند آيتونه يې کتاب الصلوات تر عنوان لاندی راجمع کړي يا مثلاً د اودس او تيمم اړوند آيتونه يې د(کتاب الطهاره) تر عنوان لاندی راغونډ کړي او همدا راز ټول فقهي ابواب په دی ترتيب ليکل شوی چې دا پرته له دی چې د موضوعي تفسير اصطلاح وکارول شي په حقيقت کې د موضوعي تفسير يوه بيلگه ده.

د دی تر څنگ په پخوانيو مفسرينو کې گڼ شمير يې داسی هم وو چې دقرآن کریم يو ځانگړې موضوع يې د بحث او څيړنی لاندې نيولې لکه د بيلگې په توگه:

- « امام أبو عبيد القاسم بن سلام^۴ رحمه الله ۲۲۴هـ چې د(الناسخ والمنسوخ) تر عنوان لاندې کتاب لري.

۱. الحسين بن محمد بن ابراهيم الدماغاني (أبو عبد الله). (٤٧٨ هجري) (١٠٨٥ ميلادي) ستر عالم تير شوی دی د ليکنو له جملی څخه يې (الروايد)(النظائر) (فوائد البصائر) او (شوق العروس وانس النفوس) مشهور دي. معجم المؤلفين ٤٤٢/٤ د رضا كحاله ليکنه.

۲. الفيروزآبادي(٧٢٩-٨١٧ هـ = ١٣٢٩-١٤١٥ م)

محمد بن يعقوب بن محمد بن ابراهيم بن عمر، أبو طاهر، مجد الدين الشيرازي الفيروزآبادي د عربي ژبې او ادب امام گڼل کيږي په شيراز کې زيږدلی او گڼ شمير کتابونه لري چې ځيني په لاندی ډول دي (القاموس المحيط) (المغانم المطابة في معالم طابة) (تنوير المقباس في تفسير ابن عباس) (بصائر ذوي التمييز في لطائف الكتاب العزيز) (نزهة الأذهان في تاريخ أصبهان) (الدرر الغوالي في الاحاديث العوالي) (الجليس الانيس في أسماء الخندريس) (سفر السعادة) (المرقاة الوفية في طبقات الحنفية) (البلغة في تاريخ أئمة اللغة) (تجبير الموشين في ما يقال بالسين والشين) و (المثلث المتفق المعنى) (الاشارات إلى ما في كتب الفقه من الاسماء والاماكن واللغات) (نغمة الرشاف من خطبة الكشاف). الاعلام للزرکلی ١٤٦/٧

۳. ابن العماد(٨٢٥-٨٨٧ هـ = ١٤٢٢-١٤٨٢ م)محمد بن محمد بن علي البليسي قاهري، شمس الدين المعروف بابن العماد، په مصر کې زيږدلی گڼ کتابونه لري چې يو يې هم (كشف السرائر في معنى الوجوه والاشباه والنظائر) همدا راز د بيبضاوي تفسير يې هم اختصار کړی. ووينئ:الضوء اللامع ٩: ١٦٢ وهدية العارفين ٢: ٢١٢

۴. ابو عبید القاسم بن سلام د هرات اوسيدونکې (١٥٧- ٢٢٤ هـ = ٧٧٤-٨٣٨ م) د حديث ، ادب ، تفسير او فقهي د سترو علماو څخه شميرل کيږي گڼ شمير کتابونه يې تاليف کړي لکه "الغريب المصنف" ، "الظهور" ، "الاجناس من كلام العرب" ،

- ◀ امام علي بن المديني^۱ رحمه الله ۲۳۴هـ د (أسباب النزول) تر عنوان لاندي ليکنه لري.
- ◀ امام ابن قتيبة^۲ رحمه الله ۲۷۶هـ چي د (تأويل مشكل القرآن) تر عنوان لاندي کتاب لري.
- ◀ امام أبو بكر الجصاص الحنفي^۳ رحمه الله ۳۷۰هـ د "أحكام القرآن" تر عنوان لاندي خانگري کتاب لري.
- ◀ امام ابن العربي المالكي^۱ رحمه الله ۵۴۳هـ هم د "أحكام القرآن" تر عنوان لاندي کتاب لري.

أدب القاضي " ، " فضائل القرآن " ، الامثال " ، " المذكر والمؤنث " ، " المقصور والممدود " في القراءت ، " الاموال " ، " الاحداث " ، " النسب " او " الايمان ومعالمه وسننه واستكماله ودرجاته " ،
 وگورئ: تذكرة الحفاظ ۲: ۵ و تهذيب التهذيب ۷: ۳۱۵ وابن خلكان ۱: ۱۸ و طبقات النحويين واللغويين وتاريخ بغداد ۱۲: ۴۰۳ و طبقات السبكي ۱: ۲۷۰

۱. علي بن عبد الله بن جعفر السعدي بصري، أبو الحسن (۱۶۱ - ۲۳۴ هـ = ۷۷۷ - ۸۴۹ م): ستر محدث، مؤرخ، چي تقريبا ۲۰۰ تاليفات لري په بصره زيږيدلي او سامراء كي وفات شوي

د كتابونو له جملې څخه يي " الاسامي والكنى " ، " الطبقات " ، " قبائل العرب " ، " التاريخ " ، " اختلاف الحديث " ، " مذاهب المحدثين " ، " تسمية اولاد العشرة " او " علل الحديث ومعرفة الرجال " او داسي نور. وگورئ: تذكرة الحفاظ ۲: ۱۵ و تهذيب التهذيب ۷: ۳۴۹ و طبقات الحنابلة ۱۶۸ و ميزان الاعتدال ۲: ۲۲۹

۲. أبو محمد عبدالله بن مسلم بن قتيبة الدينوري المروزي، په كال ۲۱۳ هجري كوفه كي زيږيدلى او په كال ۲۷۶ هجري كي يي له دى نړي څخه سترگي، امام ابن قتيبه د امت د سترو علماو له جملې څخه گڼل كيږي، گڼ شمير تاليفات لري چي له هغي د جملې څخه: آ- أدب الكاتب

ب- إصلاح غلط أبي عبيد في الحديث

ج- تأويل مشكل القرآن

د- تأويل مختلف الحديث.

ه- عيون الأخبار او داسي نور

وويئ: بغية الوعاة (۲/ ۶۳)، وشدرات الذهب (۳/ ۳۱۸)، ونزهة الألباء (ص ۱۵۹)، تاريخ بغداد (۱۰/ ۱۷۰)، تهذيب التهذيب (۴/ ۲۲۶)، و تهذيب الكمال (۱۱۲/ ۲۰۱)، لسان الميزان (۴/ ۳۵۵)، والأعلام (۵/ ۷۴)

۳. نوم يي أبو بكر أحمد بن علي رازي حنفي البغدادي، په جصاص شهرت لري، د اسلامي امت ستر امام دى، په بيلا بيلو علومو كي گڼ شمير كتابونه لري لکه د بيلگي په ډول: د محمد بن الحسن الشيباني الجامع الكبير شرحه ، د محمد بن الحسن الشيباني د الجامع الصغير شرحه، د امام محمد بن الحسن الشيباني د كتاب المناسك شرحه، د امام طحاوي د كتاب مختصر- الفقه شرحه ، د امام الطحاوي د كتاب الآثار شرحه، مختصر اختلاف الفقهاء للطحاوي، د امام خصاص د كتاب ادب القاضي شرحه، د امام الكرخي د كتاب المختصر شرحه ، شرح الأسماء الحسنی، جوابات المسائل، أحكام القرآن، الفصول في الأصول. دا ستر امام په كال ۳۷۰ هجري بغداد كي وفات شوي. ودي كتل شي: «الجواهر المضية» للقرشي (۱/ ۸۴)، «طبقات المفسرين» للدودي (۱/ ۵۶)، «طبقات المفسرين» للسيوطي (۵)، «الفوائد البهية» للكنوي (۲۷)، «شدرات الذهب» لابن العماد (۳/ ۷۱)

◀ امام إلكيا الهراسي الشافعي^۲ رحمه الله ۵۰۴ هـ هم د "أحكام القرآن" پر موضوع مستقل كتاب لري.

◀ امام ماوردي^۳ رحمه الله ۴۵۰ هـ د "أمثال القرآن" تر عنوان لاندې كتاب لري.

◀ امام عز بن عبد السلام^۴ رحمه الله ۶۶۰ هـ د "مجاز القرآن" پر موضوع په زړه پورې ليکنه كړى.

۱. نوم يې محمد بن عبد الله بن محمد المعافري الاشيلي المالكى، أبو بكر ابن العربي دى: (۴۶۸ - ۴۵۳ هـ = ۱۰۷۶ - ۱۱۴۸ م) سترقاضى، حافظ الحديث. په اشپيليه كې زېر دلى ، په اسلامى علومو كې مجتهد كڼل كېږي ، په تفسير، حديث ، فقه ، اصولو، ادب او تاريخ كې گڼ شمير كتابونه لري چې دهغى له جملې څخه يې ځينى دا دى:

(العواصم من القواصم) ، (عارضة الاحوذى في شرح الترمذى) ، (أحكام القرآن) ، (القبس في شرح موطأ ابن أنس) ، (الناسخ والمنسوخ) ، (المسالك على موطأ مالك) ، و (الانصاف في مسائل الخلاف) ، (أعيان الاعيان) ، (المحصل) ، (كتاب المتكلمين) ، (قانون التأويل).

ووينى: وفيات الاعيان ۱: ۴۸۹ ونفح الطيب ۱: ۳۴۰ وقضاة الاندلس ۱۰۵ والديباج المذهب ۲۸۱ والصلة لابن بشكوال ۵۳۱ و ۶۳۲

۲. نوم يې: علي بن محمد بن علي الإمام شمس الإسلام أبو الحسن إلكيا الهراسي، تخلص يا لقب يې عماد الدين ،ستر عالم، فقيه ،مفسر او اصولی و، په كال ۴۵۰ هجري كې زېږدلى، گڼ شمير ليكنې يې امت ته په ميراث كې پرېښي دي چې دهغى له جملې څخه:

- أحكام القرآن، وهو كتاب في التفسير الفقهي للقرآن - التعليق في أصول الفقه - تلويح مدارك الأحكام - مطالع الأحكام - شفاء المسترشدين في مباحث المجتهدين - لوامع الدلائل في زوايا المسائل - نقض مفردات الإمام أحمد ، دا ستر شخصيب په بغداد كې په كال (۵۰۴ هـ) وفات شوى دى.

ويل كېږي چې "إلكيا" دهغه په كسره او د لام په سكون او د كاف په كسره په فارسي ژبه كې د(ستر او لوى) په معنى دى او "الهراسي" هغه چا ته ويل كېږي چې د خپل په منځ كې د قدر او مقام څښتن وي. و دى كتل شي مناهج المفسرين- (۹۱/۱)، الفتح المبين للمراغي (۷/۲).

المنتظم ۱۲۲/۱۷، التكملة لوفيات النقلة ۴/۴۱، المنتخب من السياق لتاريخ نيسابور ص(۳۳۶)، الكامل في التاريخ ۴۸۴/۱۰، وفيات الأعيان ۲۸۶/۳، سير أعلام النبلاء ۳۵۰/۱۹

۳. نوم يې: على بن محمد بن حبيب ماوردي، لقب يې: ابو الحسن په كال ۳۶۴ هجري په بصره كې پيدا شوى او په كال ۴۵۰ هجري كې وفات شوى ، امام ماوردي د امت يو ستر عالم، مفسر، محدث او فقيه دى ډير تاليفات لري لكه د بيلگي په ډول: ۱- مختصر علوم القرآن ۲- أمثال القرآن ۳- النكت والعيون ۴- الحاوي ۵- الاقناع ۶- الاحكام السلطانية ۷- قوانين الوزارة ۸- كتاب درر السلوك فى سياسة الملوك ۹- ادب الدين والدنيا ۱۰- اعلام النبوه ، او داسى نور و وينى: الاعلام للزركلى ۴۷/۵، معجم الادباء ۴۰۸/۵، البدايه والنهايه ۸۰/۱۲، وفيات الاعيان ۲۸۴/۳

۴. هغه ستر عالم الشيخ عز الدين بن عبد العزيز بن عبد السلام بن أبي القاسم بن حسن بن محمد بن مهذب السلمي، چې په عز بن عبد السلام شهرت لري په كال ۵۷۷ هجري په دمشق كې زېږدلى او ۶۴۷ كې وفات شوى، د هغه ځانگړي جرات او شهامت له كبله چې الله تعالى ورته وركړى و د وخت علماو ورته د سلطان العلماء لقب وركړ، گڼې ليكنې لري لكه: - القواعد

« حافظ ابن القيم رحمه الله ۷۵۱هـ. دوه عمدہ کتابونه د "أقسام القرآن" او "أمثال القرآن" تر عنوان لاندې ليکلی دي.

او تر دی چې په څوارلسمه هجري پېړۍ کې موضوعي تفسیر د یو مستقل علم په حیث د ځانگړي قواعدو او اصولو سره مطرح شو، او د معاصرو تمدني ، سیاسي ، اقتصادي ، ټولنيزو ، کائناتي.....مسائلو ته په کتلو سره د هری اړینی موضوع په اړوند تفسیر پوهانو د قرآن کریم څخه د هدایت او لارښوونی د لاس ته راوړلو په موخه په لسگونو مسائل او د هغې قرآني حل لارې په گوته کړي، او د موضوعي تفسیر د اصولو او قواعدو پر بنسټ یې بی شمیره لیکنې اسلامي ټولني ته وړاندی کړي.

لکه د مثال په توگه:

- « انسان د قرآن کریم په رڼا کې.
- « صبر د قرآن کریم په رڼا کې.
- « اخلاق د قرآن کریم په رڼا کې.
- « بنځه د قرآن کریم په رڼا کې.
- « یهود د قرآن کریم په رڼا کې.
- « توبه د قرآن کریم په رڼا کې.
- « نفاق او منافقین د قرآن کریم په رڼا کې.
- « د مؤمنانو صفات د قرآن کریم په رڼا کې.
- « سوله د قرآن کریم په رڼا کې.
- « جهاد د قرآن کریم په رڼا کې.
- « علم او علماء د قرآن کریم په رڼا کې.

الكبرى - شجرة المعارف. الدلائل المتعلقة. تفسير مختصر للقرآن. مختصر صحيح مسلم. الغاية في اختصار النهاية. بداية السؤل في تفضيل الرسول. الفتاوى الموصلية والمصرية - بيان أحوال الناس يوم القيامة. او داسی نور. ووينی: طبقات الشافعية: (۸/ ۲۱۴). (البداية والنهاية: ۱۳/ ۲۶۴). (العبر للذهبي: ۵/ ۲۶۰). (شذرات الذهب: ۵/ ۳۰۲). (حسن المحاضرة: ۱/ ۳۴۳). (طبقات المفسرين: ۱/ ۳۱۲).

۱. نوم یې: أبو عبدالله شمس الدين محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد بن حريز بن مكي زيد الدين زُرعي، دمشقي، حنبلي چې په باين قيم الجوزية شهرت لري. په كال ۶۹۱ هجري په دمشق کې زېږدلی او په كال ۷۵۱ هجري کې د شپيتو كالو په عمر وفات شوی، په امت کې د ډير ستر عابد او زاهد په صفت شهرت لري ، په بيلا بيلو علومو کې گڼ شمير کتابونه ليکلی چې ځينی يې په لاندی ډول دي: الصواعق المرسله . زاد المعاد .. مفتاح دار السعادة .. مدارج السالكين. الكافية الشافية في النحو. الكافية الشافية في الانتصار للفرقة الناجية. الكلم الطيب والعمل الصالح. الكلام على مسألة السماع. هداية الحيارى في أجوبة اليهود والنصارى. المنار المنيف في الصحيح والضعيف. اعلام الموقعين عن رب العالمين. الفروسية. طريق الهجرتين وباب السعدتين. الطرق الحكمية. و دی کتل شي: ذيل طبقات الحنابلة (۲/ ۴۴۷) لابن رجب ، ذيل العبر (۵/ ۲۸۲) للذهبي ، المقصد الأرشد (۲/ ۳۸۴) البداية والنهاية : ۲۰۲/۱۴ الدرر الكامنة : ۲۳/۴

د موضوعي تفسير او نورو تفسيرې کړنلارو تر منځ توپير

لومړې: د موضوعي او تحليلي تفسير تر منځ توپير

۱. د تحليلي تفسير کړنلاره دا ده چې مفسر د مصحفي ترتيب پر اساس د سورتونو او آياتونو تفسير کوي، مگر په موضوعي تفسير کې مفسر د مصحفي ترتيب په التزام مکلف نه وي بلکې د ټاکلي موضوع اړوند آيتونو نزولي ترتيب په پام کې نيسي.
۲. په تحليلي تفسير کې مفسر هغه ټول موضوعات د څيړنې لاندې نيسي چې په آيتونو او سورتونو کې ورته اشاره شوی وي مگر په موضوعي تفسير کې يوازې ټاکل شوی موضوع څيړي.^۱
۳. مفسر په تحليلي تفسير کې د قرآن کریم ټول الفاظ او کلمات تشریح کوي مگر په موضوعي تفسير کې يوازې هغه کلمات او الفاظ تشریح کوي چې د ټاکل شوی موضوع پورې تړلي وي.
۴. په موضوعي تفسير کې قرآني موضوعات د مستقلو او جدا څيړنو په شکل ترتيب کيدای شي چې دا په تحليلي تفسير شونی نه ده.
۵. د تحليلي تفسير کړنلاره پخوانۍ ده چې بی شميره تفسيرونه پری ليکل شوي، مگر د موضوعي تفسير طريقه او کړنلاره نوی ده چې تر اوسه پکې ډيرو ليکنو ته اړتيا ده، لکه څرنگه چې دکتور محمد عبد الرحمن بيسار د "الإنسان في القرآن" نومي کتاب کې وايي: (په ډيره مينه او خلوص غوښتنه کوو چې دقرآني بحثونو او څيړنو په لړ کې د دی ډول تفسير (موضوعي تفسير) په اړه بايد علماء او پوهان په انفرادي او ډلبيز ډول خپلې هلې ځلې تندی او گړندی کړي ترڅو قرآني کتابتون غني او بشپړ شي).^۲

دوم: د موضوعي او اجمالي تفسير توپير

۱. لومړنې توپير يې دا دی چې په موضوعي تفسير کې يو ځانگړې موضوع هدف وي، څيړونکې د اړوند آيتونو پلټنه کوي چې د قرآن کریم په هر سورت کې موجود وي، مصحفي ترتيب په پام کې نه نيسي، په اجمالي تفسير کې که څه هم مفسر د آيتونو اجمالي معنی او مفهوم بيانوي البته د مصحف ترتيب په پام کې نيسي.
۲. په موضوعي تفسير څيړونکې د يوی موضوع په چاپيريال کې څرخيږي، د هغې ټول اړخونه د قرآني آيتونو په رڼا کې د ځانگړي منهج او تگلوري په پام کې نيولو سره د بحث او څيړنې لاندې

۱. الشيخ شلتوت من هدى القرآن ص ۲۲۴..

۲. محمد عبد الرحمن بيسار. مقدمة "الإنسان في القرآن" ص ۳.

نیسی، مگر په اجمالی تفسیر کې داسی نه ده بلکه مفسر هغه ټول مسائل په مختصر ډول بیانوي چې آیتونه ورته اشاره کوي.

د ډیریم: د موضوعي او مقارن تفسیر توپیر

لکه مخکې مو چې اشاره وکړه - موضوعي تفسیر یو ه ځانکړې قرآني موضوع د بحث او څیړنې لاندې نیسي - او مقارن تفسیر د قرآني آیتونو په اړوند چې ټولو مفسرینو څه ویلی یا لیکلي وي راغونډوي.

په موضوعي تفسیر کې څیړونکې خپلی موخې ته د رسیدلو په خاطر د موضوع اړوند ټول آیتونه راغونډوي او بیا یې د همغه آیتونو په رڼا کې په جلا جلا برخو او عناصرو ویشي، مگر په مقارن تفسیر کې څیړونکې د آیتونو په اړند د پخوانیو یا معاصرو مفسرینو اقوال راجمع کوي، د هغوی تر منځه موازنه کوي او د هغوی بیلا بیلو تگلورو ته اشاره کوي.

د موضوعي تفسیر ارزښت او گټې

د قرآن کریم د تفسیر د ډولونو په لړ کې موضوعي تفسیر خورا ارزښتناک او گټور تفسیر بلل کېږي، د موضوعي تفسیر له لارې موږ هغه گټې لاس ته راوړای شو چې د تفسیر د نورو ډولونو له لارې یې نشو تر لاسه کولای په لاندې کرښو کې د موضوعي تفسیر ارزښت او ځینې گټې لوستونکیو سره شریکوو.

د موضوعي تفسیر له لارې موږ لاندې گټې تر لاسه کولای شو:

- ❖ د انسان په ژوند کې دنویو مطرح شویو افکارو او نویو پېښ شویو مسائلو لپاره درستې او سمې حل لارې په گوته کول.
- ❖ د یوې ټاکلې او معینې موضوع په اړوند زیات، باوري او کوټلي معلومات تر لاسه کول.
- ❖ د مسلمانانو نننۍ ستونزې د قرآن کریم په رڼا کې څیړل او د قرآن په رڼا کې هغی ته حل لارې په گوته کول.
- ❖ د قرآن کریم په رڼا کې د معاصر انسان د ستونزو او د هغې د حل لارو په وړاندې کولو هغه په دی باوري کول چې قرآن کریم د الله تعالی کلام دی او دهرې زمانې او هر ځای د هر راز ستونزو حل پکې شتون لري، قرآن کریم د هری ستونزې حل لارې د هر عصر او هر ډول ثقافت لرونکیو د فهم سره برابری وړاندې کوي.
- ❖ په نوي بڼه د ژوند د بیلابیلو ابعادو سره تړاو لرونکي قرآني موضوعات وړاندې کول وگړي قرآن کریم ته متوجه کوي، او د قرآن سره یې مینه او علاقه زیاتېږي.
- ❖ موضوعي تفسیر په ډیر ښه شکل او ښکلي بڼه د قرآن کریم اساسي موخو او اهدافو ته تحقق ورځنېږي.
- ❖ د موضوعي تفسیر له لارې څیړونکې د قرآني اعجاز نوي اړخونه رابرسیره کوي او هغه ته لاس رسۍ پیدا کوي، ځکه چې قرآن کریم یو داسی کتاب دی چې عجائب او اعجاز یې پای نلري.

- ❖ د موضوعي تفسير له لارې د مختلفو مسائلو او څېړنو شرعي او قرآني تاصيل رامنځ ته کيږي، او د ډيرو قضايو روند او کړنلارې تصحيح کيږي او سمون مومي.
 - ❖ د قرآن کریم د موضوعي تفسير له لارې په حقيقت کې څېړونکي د الله تعالی دا امر پر ځای کوي چې ځای پر ځای په قرآن کریم کې ورته اشاره شوی چې تاسی باید د قرآن په آيتونو کې د غور او فکر کولو څخه کار واخلي.
 - ❖ موضوعي تفسير په حقيقت کې تفسير القرآن بالقرآن دی، لکه چې په پيل کې مو ورته اشاره کړې ده - د قرآن کریم ځينې آيتونه مجمل دي چې تفصيل يې په نورو آيتونو کې ذکر شوی، يا هم ځينې احکام په يو ځای کې مطلق ذکر شوی چې بيا په بل ځای کې مقيد شوی.
 - ❖ د موضوعي تفسير له لارې چې موږ کله د گڼ شمير نوي موضوعاتو سره آشنا کيږو او بيلا بيل قرآني تحليلات مطالعه کوو د قرآن کریم عظمت او لويي نوره هم را څرگنديږي، او په دی ستر کتاب مو باور او يقين نور هم عيسنتلی کيږي او پخپري.
 - ❖ د موضوعي تفسير له لارې د قرآن فهمی عنصر نور هم وده مومي او عيسنتلی کيږي.
 - ❖ د موضوعي تفسير له لارې د قرآن کریم د بيلابيلو گړنلارو او اساليبو سره انسان آشنا کيږي.
 - ❖ د موضوعي تفسير له لارې په يو مورد کې د قرآن کریم خواره واره آيتونه په يو ځای کې را غونډيږي او هغه د يو بشپړې څېړنې په بڼه د خلکو مخ ته اېښودل کيږي .
 - ❖ د موضوعي تفسير له لارې موږ تعارض چې کله نا کله لوستونکي ته په ظاهري بڼه د ځينې آيتونو تر منځ په نظر راځي رفع کولای شو او د هغی درست تفسير او سالمه توجيه وړاندی کولای شو.
- موضوعي تفسير دا او دی ته ورته گڼ شمير گټې لري چې په ټوله کې د دی تفسير په ارزښت او اهميت دلالت کوي، په ټوله معنی دا گټې هغه مهال تر لاسه کيدای شي چې علمي مرکزونه، ديني مدرسی، پوهنتونونه ... دی ډول تفسير ته پوره پاملرنه وکړي او په خپل کار بکولم او مفرداتو کې ورته ځای ورکړی.

د موضوعي تفسير د منځته راتللو لاملونه

- د تفسير په ډگر کې د دی نوي تفسير د منځه ته راتللو گڼ شمير لاملونه دي چې ځينو ته يې موږ په لاندې ډول اشاره کوو:
۱. دا چې په نني زمانه کې د څېړنې او تحقيق په ميدان کې ورځ تر بله څېړونکي د دقيقو تخصصاتو په لور روان دي، او هره څېړنه د اړوند موضوع په هکله په استقرائي ډول ټول جزئيات د بحث لاندې نيسي، د قرآني څېړنو مراکزو او تفسير پوهانو هم د زمانې او د مخاطبينو د غوښتنو سره سم همدا (موضوعي تفسير) تگلاره غوره کړه تر څو له يوه خوا نويو مسائلو ته قرآني حل لاری پيدا شي او له بل پلوه د هغوی تحقيقي او علمي تنده ماته شي.
 ۲. د بحث او څېړنې په ميدان کې اسلام د بنسمنه وگړو او په ځانگړي ډول مستشرقين او مبشرين - چې د خپلو ناوړه موخو په خاطر يې - تندې هڅې په لاره اچولې، او په دی لړ کې يې بی شميره

خیرنیز مرکزونه جوړ کړي، او دی شوم هدف ته د رسیدلو په خاطر بی حساب له لگښتونه کوي، د دوی ځینې څېرنې او تحقیقات د دوی د شومو اهدافو بالعکس د قرآن کریم د خدمت لامل وگرځیدل لکه د مثال په توګه د آلماني مستشرق ګوستاف فلوګل^۱ کتاب (نجوم الفرقان فی اطراف القرآن) او یا د فرانسوي مستشرق ګل لایوم^۲ لیکنه (تفصیل موضوعات القرآن) او یا د (المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم) په نوم د هغه بل کتاب او د (تفصیل آیات القرآن الکریم) د هغه بله لیکنه چې په پای کې یې د ادوارد مونتیه کتاب (المستدرک) ورسره هم ضمیمه شوی. دا او دی ته ورته کتابونه چې کله عربي ژبې ته وژباړل شول دی کار د مسلمانو پوهانو او په ځانګړي ډول د تفسیر پوهانو پر وړاندې د قرآني څېړنو نوې دروازی پرانستې چې ورو ورو د قرآن کریم د موضوعي تفسیر د ایجاد وسیله او لامل شول.

۳. د قرآن کریم په اړوند د مستشرقینو او مبشرینو د شبهاټو او نیوکو د رد په منظور اسلامي مفکرینو، دعوتگرانو او تفسیر پوهانو لیکنې چې ځانګړې قرآني رنګ یې درلودو بالاخره د موضوعي تفسیر لپاره مقدمه او تمهید وگرځیدلې لکه د استاد شیخ محمد رشید رضا^۳ کتاب (الوحي المحمدي) او د دکتور عبدالله دراز^۴ دا دوه لیکنې (مدخل الی القرآن الکریم) او (دستور الاخلاق فی القرآن)

۱. ګوستاف فلوګل (Gustavus Fluegel) آلماني مستشرق دی چې په کال ۱۸۰۲ میلادي کې زیږدلی او کال ۱۸۷۰ کې وفات شوی، د خپلو ځانګړو اهدافو لپاره یې د (نجوم الفرقان فی اطراف القرآن) په نوم د قرآني کلماتو پر فهرست مشتمل دا کتاب لیکلی، چې په کال ۱۸۴۲ میلادي کې د لومړي ځل لپاره چاپ شو.

۲. لایوم ګول (Labeaume, Jules) فرانسوي مستشرق دی چې په کال ۱۸۰۶ کې زیږدلی او ۱۸۷۶ کې وفات شوی د (تفصیل آیات القرآن الحکیم) په نوم کتاب یې په فرانسوي ژبه لیکلی او محمد فواد عبدالباقي عربي ته ژباړلی دی.

۳. محمد رشید بن علي رضا بن محمد شمس الدين بن محمد بهاء الدين بن منلا علي خليفة القلموني الحسيني (۱۲۸۲ - ۱۳۵۴ هـ = ۱۸۶۵ - ۱۹۳۵ م) د اسلامي نړۍ د نامتو لیکوالانو له جملې څخه شمیرل کېږي چې په تفسیر، حدیث، تاریخ او آدب کې لوی لاس لري نوموړي په د شام په طرابلس کې زیږدلی او د زده کړې لپاره د مصر هیواد ته سفر کړی او د شیخ محمد عبده شاگرد خاص پاته شوی. ګڼ شمیر کتابونه لري لکه د نموني په ډول: تحقیق حقوق النساء فی الإسلام، مجلة المنار، الوحي المحمدي، الخلافة، تفسیر المنار، رسائل السنة والشیعة. وویټی: الاعلام للزکلي

۴. محمد عبد الله دراز د مصر په کفر الشیخ ښار کې په کال ۱۸۹۴ م کې زیږدلی د په ازهر پوهنتون کې خپلې تحصیلات سرته رسولی او د فرانس د سربون پوهنتون څخه یې دکتوراه تر لاسه کړی، په کال ۱۹۵۸ م د یو علمي کانفرانس په ترڅ کې د لاهور پاکستان کې وفات شوی. د ګڼ شمیر کتابونو مولف دی لکه: النبأ العظیم، نظرات جدیدة فی القرآن، دستور الأخلاق فی القرآن، مدخل الی القرآن الکریم عرض تاریخي وتحليل مقارن من خلق القرآن، المختار من کنوز السنة النبویة: شرح أربعین حدیثا فی أصول الدین، نظرات فی الإسلام، أصل الإسلام، العبادات: الصلاة - الزکاة - الصوم - الحج، الصوم تربیة وجهاد، زاد المسلم للدين والحياة، وویټی: viaf.org " aleph.nkp.cz.aleph.nkp.cz".

۴. د دی لومړي او تمهیدي پړاو وروسته د موضوعي تفسیر په اړه - د لومړني هڅو په حیث - دا لاندی او دی ته ورته کتابونه ولیکل شول، او په دی تربیت د موضوعي تفسیر په میدان کې د لیکنو لړې پیل شوه او لا ادامه لري:

- ◀ د شیخ محمد فؤاد عبد الباقي - رحمه الله - کتابونه (معجم غریب القرآن) (معجم ألفاظ القرآن الکریم) چې دا آخرنی کتاب یې په اصل کې د امام راغب اصفهانی د کتاب (مفردات القرآن) او فرانسوي مستشرق گل لایوم د کتاب (المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم) امتزاج دی .
- ◀ د شیخ محمد فارس برکات ۱ کتاب (المرشد إلى آیات القرآن الکریم وکلماته).
- ◀ د یحیی حلمي بن حسین القسطنوني کتاب (مصباح الإخوان لتحریات القرآن).
- ◀ د شیخ محمد عبد الخالق عضیمة ۲ کتاب (دراسات لأسلوب القرآن الکریم) چې په لس ټوکه کې چاپ شوی دی. او داسی نور گڼ شمیر کتابونه چې یادونه یې ممکن د بحث د اوږ والي لامل شي.

د موضوعي تفسیر ډولونه:

لدى امله چې په پخوانیو تفسیری ادبیاتو کې د موضوعي تفسیر اصطلاح مروجه نه وه او د نوموړي تفسیر د ډولونو او نورو قواعدو په اړه پکې په ځانگړي تفصیلات نشته نو لدی کبله کله چې مور د معاصرو لیکوالانو او تفسیر پوهانو لیکنو ته مراجعه کوو دا تر سترگو کیږي چې د موضوعي تفسیر د ډولونو په اړه دوی یوه خوله نه دي ۳، بنایي د دی لامل همدا وي چې د موضوعي تفسیر اصطلاح نوې ده او دا ډگر لا هم نوښتونو او اجتهاد ته اړتیا لري، البته مور دلته د موضوعي تفسیر پرڅو مشهورو ډولونو څغلنده نظر اچوو:

د قرآني کلماتو پر بنسټ موضوعي تفسیر

په دی معنی چې یو څیړونکي د قرآني کلماتو څخه یوه کلمه انتخابوي، او هغه ټول قرآني آیتونه - چې نوموړي کلمه یا د هغه مشتقات پکې ذکر شوی وي - راغونډوي، بیا یې د سیاق او سباق په نظر کې

۱. أستاذ محمد فارس برکات دمشق اوسیدونکي او د معاصرو علماو له جملې څخه شمیرل کیږي، د ژوند په اړه یې نور معلومات ما تر لاسه نکړای شو.

۲. محمد بن عبد الخالق بن علي بن عضیمة د معاصرو علماو څخه دی. په کال ۱۹۱۰م مصر کې زیږدلی، ډیر علمي خدمتونه یې کړي، مشهور کتاب یې (دراسات لأسلوب القرآن الکریم) په یوولس ټو کونو کې چاپ شوی. نوموړي په ۱۹۸۴م کال کې د یو ترافیکي پیښې په نتیجه کې په حق رسیدلی. ووبنی: موقع جائزة الملك فيصل: الشيخ الدكتور محمد عبد الخالق عضیمة

<http://kfip.org/ar/professor-mohammad-a-odaimah>

۳. دی کتل شي، المدخل الى التفسیر الموضوعي. دکتور عبدالستار فتح الله سعید، کلیه اصول الدین - القاهرة. او مباحث في التفسیر الموضوعي، دکتور مصطفی مسلم . ناشر: دار القلم الطبعة: الرابعة ۱۴۲۶هـ - ۲۰۰۵

نيولو سره په جامع ډول تفسيروي، او په پای کې بيا د خپل وس سره سم د هغه مدلولات او مصداقات استنباط کوي لکه د بيلگې په ډول دا کلمات: (الهداية، الامة، الإيمان، الإسلام، المال، الفضل، العافية، الأجر، الطعام، الظفر، والغنيمه، الرحمة) او داسې نور.

د قرآني موضوع پر بنسټ موضوعي تفسير

په دې معنی چې خپرونکې داسې يو موضوع د خپرنې، بحث او تحليل لپاره انتخابوي چې د قرآن کریم په سورتونو کې په بيلا بيلو بڼو او اسلوبونو مطرح شوی وي، لومړې د قرآن کریم د مختلفو سورتونو څخه هغه آيتونه راغونډوي چې نوموړې موضوع پورې تړلې وي، بيا د دې آيتونو تفسير د بحث او خپرنې لاندې نيسي، لدی وروسته له همدې آيتونو په رڼا کې د اړوند موضوع عناصر او جزئيات استنباط کوي او - د خپرنې په پام کې نيولوسره - هغه په بابونو، فصلونو او مباحثو وېشي. ، او د هر باب، فصل او مبحث اړوند آيتونه د هماغه لاندی ځای پرځای کوي او په ټوله کې موضوع د ټولني د موجوده واقعيتونو او ستونزو سره تړي او هغه ته د موضوعي تفسير پر اساس قرآني حل لارې پشنهادوي، البته په دې ډول تفسير کې خپرونکې د نورو جانبي مواردو لکه(صرفي او نحوي تحليلات، بلاغي خپرنې، بيلابيل قرآني قراءتونه.....) څخه ډډه کوي.

لکه د بيلگې په ډول: د قرآن کریم اعجاز، په قرآن کریم کې ناسخ او منسوخ، د قرآن کریم احکام، د قرآن کریم امثال، په قرآن کریم کې او داسې نور.

يا د کائناتو پورې تړلي موضوعات لکه: غرونه، بحرونه، نباتات، حيوانات او دهغه اړوند مسائل د قرآني آيتونو په رڼا کې بيانول او تحليل کول.

يا د انسان پورې اړوند موضوعات لکه: د انسان پيدائښت، د هغه عواطف او غرائز، دهغه اخلاق د هغه د ژونده موخه.....

يا د ټولنيز ژوند پورې تړلي موضوعات لکه: کورنی ژوند، ټولنيز آداب، د خپلوانو او همسايه گانو حقوق..... يا اقتصادي، سياسي، تمدني موضوعات او مسائل.

د قرآن کریم د يوه سورت بنسټيزه موخه خپل:

په دې معنی چې خپرونکې هڅه کوي چې د يو سورت اساسی هدف او موخه د نوموړی سورت په رڼا کې د بحث او خپرنې لاندې نيسي.

په دې ډول موضوعي تفسير کې خپرونکې لومړې هڅه کوي چې د سورت مکيت او مدنيت په پام کې نيولو سره د سورت اساسي او بنسټيزه موخه او هدف په گوته کړي، لدی وروسته سورت په وړو وړو برخو ووېشي او هره برخه د اساسي او بنسټيز هدف پورې وتړي.

لکه د بيلگې په توگه: توحيد د اخلاص د سورت په رڼا کې، د قيامت د ورځې حالات د الحاقه سورت په رڼا کې او داسې نور.^۱

۱. المدخل الى التفسير الموضوعي، اوهمدا راز: مباحث في التفسير الموضوعي

د موضوعي تفسير مناهج او کړنلارې

په تيرو پاڼو کې موږ د موضوعي تفسير له ډولونو څخه يادونه وکړه، دلته د هر ډول (موضوعي تفسير) ځانگړي منهج او تگلارې ته اشاره کوو.

د قرآني کلماتو پر بنسټ موضوعي تفسير او د هغه منهج او کړنلاره:

کله چې يو څيړونکې غواړي چې د قرآن کریم د يو ځانگړې کلمې پر اساس موضوعي تفسير وکړي نو بايد لاندې ټکي په پام کې ونيسي:

۱. لومړې بايد هغه ځانگړې کلمه يا لفظ په ټول قرآن کریم کې وپلټي.
۲. بيا هغه ټول آيتونه - چې نوموړې کلمه يا د هغه مشتقات پکې راغلي وي - يو ځای راغونډ کړي.
۳. د آيتونو د جمع کولو څخه وروسته بيا د معتبرو تفسيرې کتابونو څخه هغه تفسير کړي.
۴. بيا به هڅه کوي چې د قرآني استعمال په رڼا کې د ټاکلې کلمې مدلولات او مصداقات استنباط او بيان کړي.

د قرآني موضوع پر بنسټ موضوعي تفسير او د هغه منهج او کړنلاره:

يعنی کله چې څيړونکې يو موضوع د څيړنې او تحليل لپاره انتخابوي چې د قرآن کریم په سورتونو کې په بيلا بيلو بڼو او اسلوبونو مطرح شوی وي، څيړونکې بايد لاندې تگلاره په پام کې ونيسي:

۱. لومړې دی د قرآني موضوع لپاره مناسب او جامع عنوان وټاکي.
۲. هغه ټول آيتونه - چې نوموړې موضوع پکې څيړل شوی يا ورته پکې اشاره شوی - راغونډ کړي.
۳. له دی وروسته راغونډ کړای شوی آيتونه د نزول په اعتبار ترتيب او ناسخ له منسوخ څخه جلا کړي.
۴. د تحليلي تفسير کتابونو ته په رجوع کولو د راغونډ شويو آيتونو بشپړ تفسير وکړي.
۵. د راغونډ شويو آيتونو د بشپړ تفسير او فهم څخه وروسته د اړوند آيتونو د لارښوونو په رڼا کې د ټاکل شوي موضوع بنسټيز عناصر ټاکل، البته څيړونکې د موضوع د طبيعت پراساس يا د منطقي تسلسل په منظور د موضوع د عناصرو په وړاندې وروستو کولو کې تصرف کولای شي.
۶. کله چې څيړونکې وغواړي د موضوعي تفسير په رڼا کې يوه موضوع وڅيړي د موضوع لپاره د پلان جوړونې پر مهال بايد د علمي څيړنې اصول او قواعد په پام کې ونيسي د مثال په توگه که چيرې موضوع پراخه وي او بيلا بيل عناصر ولري بايد څيړونکې د يو پيليز مطلب په ترڅ کې خپله کړنلاره روښانه کړي، بيا خپله څيړنه په بابونو، فصلونو، محثونو د منطقي تسلسل په پام کې نيولو سره وويشي، او د څيړنې عناوينو ته په کتو د موضوع لپاره يو جامع او هر اړخيز عنوان وټاکي. او که چيرې د څيړنې موضوع مختصره او محدوده وي نو په دی صورت کې يې بايد د يو مقالې په بڼه - چې مقدمه، اساسي مطلب او پای باندی مشتمله وي - وړاندی کړي.

۷. خپرونکی به هڅه کوي چې د خپرنيزی موضوع د بابونو، فصلونو او مبحثونو عنوانونه د قرآنی آیتونو څخه واخلي، البته د رسول الله صلی الله علیه احاديثو، د صحابه کرامو او تابعينو اقوالو څخه په متن کې د موضوع د وضاحت، بيان او شرحی په حيث گټه اخستلای شي، مگر د بنسټيزو عنوانو په حيث يې نشی کارولی تر څو موضوع د موضوعي تفسير په رڼا کې په کره ډول و خپرل شي.

۸. خپرونکې به - د موضوعي تفسير په ترڅ کې د موضوعي او ضعيفه روايتونو، د اسرانيلي قصو د ذکر کولو څخه به په کلکه - ډډه کوي، ټوله هڅه به يې دا وي د قرآن کریم د آیتونو په رڼا کې موضوع د خپرنې لاندی ونيسي.

۹. د اړتيا په صورت کې بايد د حاشيې څخه استفاده وکړي، په دی معنی چې که کله د یوی غامضی کلمی بيان، يا د کوم قراءت توجه، يا د کومی بلاغی نقطی ذکر.... ته اړتيا پيدا کيدله - نو پر ځای د دی چې هغه په متن کې ځای پرځای کړي او د قرآنی موضوع تسلسل گډ وډ کړي - هغه بايد په حاشيه کې ذکر کړي.

د سورت د بنسټيز هدف (الوحدة الموضوعية) پر اساس موضوعي تفسير.

د موضوعي تفسير دريم ډول د يو سورت د بنسټيز هدف پر اساس تفسير کول دی، ځنېې تفسير پوهان په دی نظر دی چې د قرآن کریم هر سورت يو اساسي هدف لري، او د هغه آیتونه په ټوله کې همغه هدف ته اشاره کوي

که خپرنکې وغواړي د سورت د بنسټيز هدف او موخې پر اساس موضوعی تفسير وکړي نو کړنلارې په حيث بايد لاندې نقطې په پام کې ونيسي:

۱. په پيل کې به يوه سريزه (مقدمه) ذکر کوي چې په هغه کې به د ټاکلي سورت اړوند تفصيلات بيانوي لکه:

- د سورت نومونه
- د سورت فضيلتونه که په صحيح روايت ثابت و
- د سورت ځينې ځانگړتياوې
- د سورت د نزول سبب
- د سورت د آیتونو شمېر
- سورت مکي دی که مدني(د مکې يا مدني په کوم پړاو کې نازل شوی)

۲. د سورت د اساسي موخې او هدف پیژندنه، په دی معنی چې خپرونکې به هڅه کوي چې د سورت بستیز هدف مشخص کړي.^۱
۳. د سورت ویش او تقسیم، په دریم قدم کې به خپرونکې سورت او په ځانگړي ډول چې سورت اوږد وي، په بیلا بیلو برخو په دی شکل تقسیموي، او دا بلابیلی برخې به په ترتیب تفسیروي، چې هره برخه یې د سورت په اساسي هدف یا د اساسي او بنسټیز هدف په یو عنصر باندې دلالت وکړي.
۴. د سورت بیلا بیلې برخې - او هغه مسائل چې خپرونکې ورڅخه استنباط کړي - به د سورت د بنسټیز هدف پورې تړي او د هغوی او اساسي موخو ترمنځ اړیکه او مناسبت به بیانوي.
۵. په پای کې به هغه نتایج او پایلې بیانوي چې سورت او د سورت بیلابیلی برخې ورباندې دلالت کوي.

د موضوعي تفسیر په اړوند ځانگړي کتابونه او لیکنې

لکه چې مخکې مو ورته اشاره کړی، پخوانیو او معاصرو علماو د موضوعي تفسیر په اړوند گڼ شمیر کتابونه لیکلي او د هغه بیلا بیل اړخونه یې خپرلي، مور کولای شو د لاندې ویش پر اساس ځینې کتابونو ته اشاره وکړو تر څو د دی ډگر مینه وال د خپرني پر مهال تری گټه واخلي.^۲

هغه کتابونه چې د یوی قرآني کلمې د خپرني پر مهال تری استفاده کیدای شي:

◀ المعجم المفهرس لألفاظ القرآن - لیکوال: محمد فؤاد عبد الباقي.

◀ معجم ألفاظ القرآن الکریم - چاپوونکې اداره: مجمع اللغة العربية.

◀ المرشد إلى آیات القرآن الکریم وکلماته - لیکوال: محمد فارس برکات.

هغه کتابونه چې د قرآني موضوعاتو د خپرني پر مهال تری استفاده کیدای شي:

◀ تفصیل آیات القرآن الکریم - لیکوال: فرانسوي مستشرق لایوم گول (Labeaume, Jules)

◀ المستدرک علی کتاب جول لایوم - لیکوال: إدوار مونتیه (Edouard Monte)

◀ تبویب آی القرآن الکریم من الناحية الموضوعية - لیکوال: أحمد مهنا .

◀ المعجم الموضوعي لآیات القرآن الکریم - لیکوال: صبحي عبد الرؤوف عصر.

◀ الفهرس الموضوعي لآیات القرآن الکریم - لیکوال: محمد مصطفی.

^۱ د سورت بنسټیز هدف خو یا د سورت د نوم څخه، یا په سورت کې د مطرح شویو موضوعاتو څخه، او یا هم د سورت د نزول د پړاو او مرحلې څخه مشخص کیدای شي. والله اعلم

^۲ ما غوښتل چې یاد شوي کتابونه او لیکوالان یې قدرمنو لوستونکو ته ور وپېژنم، او هر یو کتاب او لیکونکې یې په لنډ ډول معرفی کوم، ولی د لیکنې د طوالت او اوږدوالي له امله می ترې ډډه وکړه، که فرصت پیدا شو ان شاءالله په دی اړه به تفصیلي لیکنه کوم.

- < تصنيف آيات القرآن الكريم - ليكوال: محمد محمود إسماعيل .
 < الترتيب والبيان عن تفصيل آي القرآن - ليكوال: محمد زكي صالح .
 < المعجم المفصل لمواضيع القرآن المنزل - ليكوال: محمد خليل عيناني .
 < المعجم المفهرس لمعاني القرآن الكريم - ليكوال: محمد بسام الزين .
 < المعجم المفهرس لمعاني القرآن الكريم - ليكوال: محمد نايف معروف .
 < المعجم الموضوعي لآيات القرآن الكريم - ليكوال: حسان عبد المنان .
- هغه ڪتابونه ڇي د يوى قرآني ڪلمې او هغه ته د ورته ڪلمو (الأشباه والنظائر) د څيړني پر مهال تری استفاده كيدای شي:
- < الأشباه والنظائر في القرآن الكريم - ليكوال: مقاتل بن سليمان .
 < التصاريف - ليكوال: يحيى بن سلام .
 < نزهة الأعين النواظر في علم الوجوه والنظائر - ليكوال: ابن الجوزي .
 < الوجوه والنظائر في القرآن الكريم - ليكوال: الداغاني .
 < كشف السرائر في معنى الوجوه والأشباه والنظائر - ليكوال: ابن العماد .
 < المفردات في غريب القرآن - ليكوال: الراغب الأصفهاني .
 < بصائر ذوي التمييز في لطائف الكتاب العزيز - ليكوال: فيروز آبادي .
- هغه معاصري ليكنې ڇي د موضوعي تفسير د تگلوري ، ارزښت او قواعدو په اړه يې تری استفاده كيدای شي:
- < التفسير الموضوعي في القرآن ليكوال: دكتور أحمد الكومي .
 < البداية في التفسير الموضوعي ليكوال: دكتور عبدالحى الفرماوي .
 < الفتوحات الربانية في التفسير الموضوعي ليكوال: دكتور حسيني أبو فرحة .
 < دراسات في القرآن الكريم - تفسير موضوعي - ليكوال: دكتور محمد عبد السلام أبو النيل .
 < المدخل في التفسير الموضوعي ليكوال: دكتور عبدالستار فتح الله سعيد .
 < التفسير الموضوعي بين النظرية والتطبيق ليكوال: دكتور صالح الخالدي .
 < دراسات في التفسير الموضوعي ليكوال: دكتور زاهر عواض الألمعي .
 < مباحث في التفسير الموضوعي ليكوال: دكتور مصطفى مسلم .
 < دراسات في التفسير الموضوعي ليكوال: دكتور أحمد جمال العمري .
 < التفسير الموضوعي للقرآن الكريم ونماذج منه ليكوال: دكتور أحمد عبدالله الزهراني .

د موضوعي تفسير يو مهم او ارزښتناک اړخ - چې هغه د موضوعي تفسير د ډولونو پر اساس د هغه بيلگې او نمونې دي - په دې ليکنه کې د مقالې د اوږوالي له امله پاتې شو ان شاء الله په راتلونکي کې به د يوې ځانگړې ليکنې په ترڅ هغه د قدرمنو لوستوالو سره شريک کړو.

وسبحانک اللهم وبحمدک اشهد ان لاله الا انت استغفرک و اتوب اليک.

وصلی الله على النبی الکریم وعلى آله وصحبه اجمعین

اخځليكونه او مصادر:

١. الصحاح تاج اللغة وصحاح العربيه ٢/ ٧٨١ د إسماعيل بن حماد الجوهري ليکنه د أحمد عبد الغفور عطار تحقيق د چاپ ځای: دار العلم للملايين - بيروت د چاپ نوبت: ١٤٠٧ هـ - ١٩٨٧ م
٢. المصباح المنير ١/ ٢٤٥ د أحمد بن محمد بن علي الفيومي المقرئ ليکنه. چاپ کوونکي: المكتبة العصرية
٣. المفردات في غريب القرآن: ٥٧١. دأبو القاسم الحسين بن محمد ليکنه د محمد سيد كيلاني تحقيق، ناشر دار المعرفة، د چاپ ځای: لبنان
٤. مناهل العرفان في علوم القرآن، ج ١، ص ٤٧١، د محمد عبد العظيم، الزرقاني ليکنه، د چاپ ځای: دار احياء التراث العربي.
٥. معجم مقاييس اللغة ١١٧/٦ د أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا ليکنه د عبد السلام محمد هارون په تحقيق، چاپ: دار الفكر د چاپ نوبت: ١٣٩٩ هـ - ١٩٧٩ م.
٦. مباحث في التفسير الموضوعي د دكتور مصطفی مسلم ليکنه، د چاپ ځای: دار القلم، الطبعة: الرابعة ١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٥ م.
٧. المدخل إلى التفسير الموضوعي، للدكتور عبد الستار فتح الله. د چاپ ځای: دار التوزيع والنشر- الإسلامية، القاهرة.
٨. دراسات في التفسير الموضوعي للدكتور زاهر بن عواض بن محمد الألمعي، ٢٠٠٤ الطبعات: ط.٣ الرياض.
٩. محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي. الناشر: دار ابن كثير، اليمامة - بيروت الطبعة الثالثة، ١٤٠٧ - ١٩٨٧
١٠. أبو الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري. الناشر: دار الجيل بيروت + دار الأفاق الجديدة - بيروت
١١. مقدمة في اصول التفسير مؤلف: أحمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام بن تيمية الحراني أبو العباس تقي الدين المحقق: عدنان زرزور سنة النشر: ١٣٩٢ - ١٩٧٢
١٢. الاعلام د خير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس، الزركلي دمشقي (المتوفى: ١٣٩٦ هـ) ناشر: دار العلم للملايين د چاپ نوبت: پنځلسم - ٢٠٠٢ م
١٣. معجم المؤلفين. المؤلف: عمر بن رضا بن محمد راغب بن عبد الغني كحالة دمشق (المتوفى: ١٤٠٨ هـ) ناشر: مكتبة المثنى - بيروت، دار إحياء التراث العربي بيروت

١٤. تذكرة الحفاظ محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي. دراسة وتحقيق: زكريا عميرات. الناشر: دار الكتب العلمية بيروت-لبنان. الطبعة الأولى ١٤١٩هـ- ١٩٩٨م
١٥. تهذيب التهذيب ابن حجر العسقلاني مطبعة مجلس دوائر المعارف النظامية، ١٩٠٧.
١٦. وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان. المؤلف: أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان. المحقق: إحسان عباس. الناشر: دار صادر - بيروت الطبعة: الجزء ١ - الطبعة: ١٩٠٠.
١٧. تاريخ بغداد. المؤلف: أحمد بن علي أبو بكر الخطيب البغدادي. الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت
١٨. طبقات الشافعية الكبرى المؤلف: تاج الدين أبو نصر عبد الوهاب بن علي بن عبد الكافي السبكي المحقق: محمود محمد الطناحي - عبد الفتاح الحلو الناشر: فيصل عيسى- البايع الحلبي سنة النشر: ١٣٨٣ - ١٩٦٤
١٩. بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة جلال الدين عبد الرحمن السيوطي سنة الولادة ٨٤٩هـ/ سنة الوفاة ٩١١هـ
٢٠. شذرات الذهب في أخبار من ذهب. عبد الحي بن أحمد بن محمد العكري الحنبلي سنة الولادة ١٠٣٢هـ/ سنة الوفاة ١٠٨٩هـ. تحقيق عبد القادر الأرناؤوط، محمود الأرناؤوط الناشر دار بن كثير سنة النشر ١٤٠٦هـ. مكان النشر دمشق
٢١. نزهة الألباء في طبقات الأدباء المؤلف: ابن الانباري لمحقق: إبراهيم السامرائي الناشر: مكتبة المنار سنة النشر: ١٤٠٥ - ١٩٨٥.
٢٢. تهذيب الكمال. المؤلف: يوسف بن الزكي عبدالرحمن أبو الحجاج المزني الناشر: مؤسسة الرسالة - بيروت. الطبعة الأولى ، ١٤٠٠ - ١٩٨٠ تحقيق: د. بشار عواد معروف
٢٣. لسان الميزان أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني الشافعي. الناشر: مؤسسة الأعلمي للمطبوعات - بيروت - الطبعة الثالثة ، ١٤٠٦ - ١٩٨٦ تحقيق : دائرة المعارف النظامية - الهند .
٢٤. الجواهر المضية في طبقات الحنفية المؤلف: عبد القادر بن محمد بن محمد بن نصر- الله بن سالم بن أبي الوفاء القرشي الحنفي محي الدين أبو محمد . المحقق: عبد الفتاح محمد الحلو الناشر: دار هجر سنة النشر: ١٤١٣ - ١٩٩٣
٢٥. طبقات المفسرين المؤلف: محمد بن علي بن أحمد الداوودي شمس الدين الناشر: دار الكتب العلمية سنة النشر: ١٤٠٣ - ١٩٨٣
٢٦. طبقات المفسرين المؤلف: عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي. الناشر: مكتبة وهبة - القاهرة الطبعة الأولى ، ١٣٩٦
٢٧. تحقيق: علي محمد عمر

٢٨. الفوائد البهية في تراجم الحنفية المؤلف: محمد عبد الحى اللكنوى الهندي أبو الحسنات المحقق: محمد بدر الدين أبو فراس النعساني الناشر: مطبعة السعادة سنة النشر: ١٣٢٤
٢٩. نفخ الطيب من غصن الأندلس الرطيب. أحمد بن محمد المقري التلمساني سنة الولادة ٩٨٦/ سنة الوفاة تحقيق د. إحسان عباس الناشر دار صادر سنة النشر ١٣٨٨ هـ. مكان النشر بيروت
٣٠. الديباج المذهب في معرفة أعيان علماء المذهب المؤلف: ابن فرحون مصدر الكتاب: موقع الوراق <http://www.alwarraq.com>
٣١. الصلة المؤلف: ابن بشكوال مصدر الكتاب: موقع الوراق
٣٢. الفتح المبين في طبقات الأصوليين تأليف: عبد الله مصطفى المراغي الناشر: محمد علي عثمان. مطبعة أنصار السنة المحمدية بمصر سنة النشر ١٣٦٦ هـ/ ١٩٤٧ م
٣٣. المنتظم في تاريخ الملوك والأمم المؤلف: عبد الرحمن بن علي بن محمد بن الجوزي أبو الفرج الناشر: دار صادر - بيروت الطبعة الأولى ، ١٣٥٨
٣٤. التكملة لوفيات النقلة المؤلف: عبد العظيم بن عبد القوي المنذري زكي الدين أبو محمد المحقق: بشار عواد معروف الناشر: مؤسسة الرسالة سنة النشر: ١٤٠٥ - ١٩٨٥
٣٥. الكامل في التاريخ المؤلف: ابن الأثير مصدر الكتاب: موقع الوراق <http://www.alwarraq.com>
٣٦. سير أعلام النبلاء المؤلف: شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي (المتوفى: ٧٤٨ هـ) الناشر: دار الحديث- القاهرة الطبعة: ١٤٢٧ هـ- ٢٠٠٦ م
٣٧. معجم الأدباء المؤلف: ياقوت الحموي مصدر الكتاب: موقع الوراق <http://www.alwarraq.com>
٣٨. البداية والنهاية (ط. المعارف المؤلف: إسماعيل بن عمر بن كثير الناشر: مكتبة المعارف بيروت سنة النشر: ١٤١٠ - ١٩٩٠
٣٩. العبر في خبر من غير المؤلف: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي. المحقق: أبو هاجر محمد السعيد بن بسبوني زغلول الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت
٤٠. شذرات الذهب في أخبار من ذهب. المؤلف عبد الحى بن أحمد بن محمد ابن العماد العسكري الحنبلي ت: الأرنؤوط ناشر: دار ابن كثير.
٤١. حسن المحاضرة في أخبار مصر- و القاهرة المؤلف: السيوطي مصدر الكتاب: موقع الوراق <http://www.alwarraq.com>
٤٢. ذيل طبقات الحنابلة المؤلف: ابن رجب مصدر الكتاب: موقع الوراق <http://www.alwarraq.com>
٤٣. الذيل على العبر في خبر من غير المؤلف: ولي الدين أبو زرة أحمد بن عبد الرحيم بن الحسين ابن العراقي المحقق: صالح مهدي عباس الناشر: مؤسسة الرسالة سنة النشر: ١٤٠٩ - ١٩٨٩
٤٤. المقصد الأرشد في ذكر أصحاب الإمام أحمد الإمام برهان الدين إبراهيم بن محمد بن عبد الله بن محمد بن مفلح سنة الولادة ١٥ / جمادى الأولى / ٨١٦ هـ/ سنة الوفاة ٥ / شعبان / ٨٨٤ هـ تحقيق د

عبد الرحمن بن سليمان العثيمين. الناشر مكتبة الرشد. سنة النشر- ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م الدرر

الكامنة : ٢٣/٤

. aleph.nkp.cz.aleph.nkp.cz" viaf.org.

٤٥ . موقع جائزة الملك فيصل: الشيخ الدكتور محمد عبد الخالق عضية

<http://kfip.org/ar/professor-mohammad-a-odaimah>

بررسی زمین لرزه‌های افغانستان

استاد احمد سیر نیکخواه

استاد پوهنځی انجینیری، پوهنتون سلام

siarnaikkhwah@yahoo.com

مقدمه

سپاس فراوان ذات اقدس الهی را که انسان را اشرف مخلوقات خلق کرد، تاج کرامت را بر سر وی نهاد، انسان را بالای همه مخلوقات مسلط و چیره دست ساخت، تا باشد انسان در همه حالات ذات یکتا را پرستش نماید، جهت شکر گزاری از این نعمات سر به سجود وی تعالی بگذارد. درود به روان پاک ناجی و معلم بشریت حضرت محمد مصطفی (صلی الله علیه وسلم) که اولین آیات نازل شده بر وی حکایت از خواندن دارد که خود به نوعی بارز تشویق کردن انسان به سوی خواندن، پیشرفت، توسعه و پویایی است.

به اساس باورهای گسترده علمی، بیشترین زمین لرزه زمانی رخ می‌دهد که دو قطعه قشر-سخت زمین به اثر حرکت آبی طوری یکی بالای دیگر قرار گیرد، که امتداد سطح حرکت آن‌ها باعث حرکت یا شکست زمین گردیده باشد. این حرکت آبی باعث آزاد شدن انرژی قوی و تولید امواج گسترده در طبقات زمین گردیده که در مدت کوتاهی در تمام محیط قشر زمین پراکنده می‌شود. امواج ذکر شده باعث تکان شدید در سطح زمین می‌گردد که اساس یا قاعده برای تحلیل و پایداری ساختمان‌ها در مقابل نیروی زمین لرزه را تشکیل می‌دهد.

متأسفانه افغانستان در تهدید جدی خطر زمین لرزه قرار دارد و سالانه آسیب‌ها و تلفات زیادی از این ناحیه متحمل می‌شود. افغانستان در مرکز قاره آسیا در ساختار فعال کمربند زمین لرزه کوه آلپ همالیا موقعیت دارد، که از اثر تصادم صفحه‌های تکتونیکی بین هند، عرب و اروپایی-آسیا در ساحه زیادی توسعه یافته است.

خطر زمین لرزه در انتخاب محل ساخت و ساز و بازسازی جوامع و تأسیسات در افغانستان باید مورد توجه جدی قرار گیرد. قسمت شمال-شرقی ولایت بدخشان قوی ترین زون زمین لرزه‌یی در افغانستان است. ولایت‌هایی همچون بدخشان، پنجشیر، تخار، کابل، بامیان، غزنی و کندهار بالترتیب دارای قوی ترین زمین لرزه‌ها می‌باشد.

سوالات اهداف تحقیق

در اخیر این مقاله علمی که به شیوه تحقیق کتابخانه‌یی انجام پذیرفته است، به سوالات ذیل پاسخ داده می‌شود:

۱. آیا افغانستان در تشکیل کمربند فعال زمین لرزه‌یی قرار دارد یا خیر؟
۲. کدام صفحات تکتونیکی باعث ایجاد زمین لرزه‌ها در افغانستان گردیده، و ولایات زمین لرزه خیز افغانستان کدام‌ها اند؟
۳. شکست‌های موجود در افغانستان کدام‌ها اند، و به اساس سرعت لغزش به چند کتگوری تقسیم بندی گردیده اند؟

تعریفات

- برای فهم و درک بهتر موضوع ابتداء به تعریف زمین لرزه و انواع زمین لرزه پرداخته می‌شود.
۱. زمین لرزه عبارت از تکان زمین از اثر حرکت آنی تخته سنگ‌ها یا صفحه‌ها^۲ در اعماق زمین می‌باشد. در حدود ۹۰٪ زمین لرزه‌های جهان در سرحدات صفحات تکتونیکی^۳ واقع می‌شوند، که این زمین لرزه‌ها بنام زمین لرزه‌های صفحه‌ای یاد می‌گردد و در حدود ۱۰٪ باقی‌مانده در خود صفحات تکتونیکی صورت گرفته که بنام زمین لرزه‌های میان صفحه‌ای یاد می‌شوند. (۱۳-۶ ص)
 ۲. تخته سنگ‌ها از مواد ارتجاعی و شکننده ساخته شده‌اند، این تخته سنگ‌ها در زمان حرکت صفحات تکتونیکی یک مقدار انرژی ارتجاعی را در خود ذخیره می‌کنند. زمانی که انرژی ارتجاعی در این سنگ‌ها به حد مقاومت نهایی خود می‌رسند، حرکت ناگهانی به دوطرف شکست^۴ زمین صورت گرفته و در نتیجه طبقات از هم دور شده یا روی هم لغزیده، در این حالت، انرژی ذخیره شده در زیر تخته‌ها از طبقات زمین خارج می‌گردد، چنین لغزش ناگهانی به دوطرف شکست زمین را بنام زمین لرزه یاد می‌کنند. (۱۳-۶ ص)
- یا به عباره دیگر زمین لرزه عبارت از تکان آنی یا زودگذر سطح زمین بوده که از اثر آزاد شدن تشنجات جمع شده انرژی در قشر زمین بوجود می‌آید. انرژی رها شده بصورت امواج در خود جسم زمین و در سطح آن منتشر می‌شود. (۲-۳ ص)

۱. Earthquake

۲. Plates

۳. Tectonic Plates

۴. Fault

انواع زمین لرزه

زمین لرزه های تکتونیکی

زمین لرزه تکتونیکی در برگیرنده تعداد زیادی از زمین لرزه های هستند که سالانه در سطح جهان ثبت می شوند. حرکات صفحات تشکیل دهنده قشر زمین عامل ایجاد این نوع زمین لرزه ها می باشد. (۱۳-ص.۱۲)

زمین لرزه های آتشفشانی

این زمین لرزه ها فقط در نواحی فعال آتشفشانی اتفاق می افتد و به انفجارهای آتشفشانی نیز معروف می باشند. زمین لرزه ها و آتشفشان ها اغلب در کنار هم و در امتداد مرز صفحات در طبقات زمین رخ می دهند. (۱۳-ص.۱۲)

زمین لرزه های فروریختنی

زمین لرزه های فروریختنی در اثر سقوط کتله های عظیم احجار در کوه ها و یا سقوط در مغاره ها بوجود می آید. بر اثر فروریختن مغاره ها و کانال ها زیرزمینی، لرزه هایی ایجاد می شود که به نام زمین لرزه های فروریختنی یاد می شوند. این تکان ها بسیار کوچک بوده و فقط اهمیت محلی دارند و در ساختمان ها خطرات وارد نمی سازند. (۱۳-ص.۱۲)

زمین لرزه های القایی

بر اثر آبیگری یا تغییرات ناگهانی سطح آب دریاچه های پشت بندهای آب، تزریق آب یا سیال های دیگر به داخل زمین و یا استخراج آن ها، مخصوصاً در جاهایی که گسل های فعال و جود دارد زمین لرزه هایی ایجاد می شود که بنام القایی یاد می شود. (۱۳-ص.۱۲)

زمین لرزه های مصنوعی

زمین لرزه مصنوعی در اثر انفجارات، فیرهای توپ، در اثر حرکت قطار راه آهن و غیره ایجاد می گردد. انفجارهای نظامی و صنعتی، هم چنین آمد و شد و با فعالیت های ساختمانی نیز لرزه ها را ایجاد می کند که شدت، زمان وقوع و محل آن ها قابل پیش بینی است. (۱۳-ص.۱۲)

زمین لرزه های بحری

زمین لرزه های که در کف اقیانوس ها و ابجار واقع می شود، بنام زمین لرزه بحری یاد می گردد. از جمله ۱۱۰ زمین لرزه های مخرب که بطور اوسط در کره زمین رخ می دهد، ۴۰ زمین لرزه آن بحری می باشد. زمین لرزه زمانی که در کف بحر ویا اقیانوس ها رخ می دهد، در سطح آب ابجار، امواج عظیم با ارتفاع ۱۰-۲۰ متر تولید می گردند که در اصطلاح جاپانی ها بنام سونا یاد می گردد. سونا به فاصله هزارها کیلومتر با سرعت ۵۰۰-۸۰۰ کیلومتر فی ساعت وحتی اضافه از ۱۰۰۰ کیلومتر فی ساعت انتقال پیدا می کند. هر قدر عمق بحر کم باشد میل امواج افزایش یافته و با قوت بی نهایت زیاد در سواحل برخورد کرده سبب تخریب سواحل وساختمان ها در سواحل می گردند. (۱۳-ص.۱۳)

سونامی یک کلمه جاپانی بوده و زمانی که کانون زمین لرزه (هایپوسنتر) در کف دریا یا نزدیک آن باشد امواج متعدد را در آب تولید می کند که بنام سونامی معروف است. (۱۳-ص.۱۳)

این امواج به بدنه کشتی ها برخورد کرده و موجب اهتزاز آن ها می گردد. اگر تکان قائم باشد کشتی ها ناگهان بالا آمده و بعد پائین می روند که در نتیجه تحدبی در آب مشاهده می شود. در صورتی که مرکز زلزله^۱ نزدیک کرانه دریا باشد در هنگام نخستین تکان آب دریا عقب می رود، سپس با موج قوی به ساحل می ریزد و موجب تخریب و زیان های شدید می شود. در بعضی سونامی ها ارتفاع آب تا ۶۵ متر نیز دیده شده است. زمین لرزه امواج بحری می تواند بسیار فاجعه بار بوده و باعث خطرات طبیعی بزرگ گردد، اما این نوع زمین لرزه ندرتاً بوقوع پیوسته و محدود به حوزه های اقیانوس آرام است. زمین لرزه امواج بحری زمانی به وجود می آید که آب بحر از اثر وقوع زمین لرزه بزرگ عموداً بی جا گردد. (۱۳-ص.۱۳)

تاریخچه زمین لرزه در افغانستان

زمین لرزه های معمولی و متوسط

بر اساس گزارش سازمان

سروی زمین شناسی ایالات

متحده امریکا، تاریخچه زمین لرزه های مخرب در افغانستان بیش از چهار هزار سال قدمت دارد. طی یک دهه گذشته بیش از هفت هزار افغان از اثر زمین لرزه ها حیات خود را از دست داده اند. از جمله زمین لرزه نهرین، در ماه می سال ۱۹۹۸م که تقریباً چهار هزار انسان تلف گردیده، می توان نام برد. به همین ترتیب پیش بینی می گردد که زمین لرزه های بزرگ بعدی، از اثر پروسه های فعال زمین شناسی در حال پیشرفت می باشد. (۱-ص.۳)

اگر چه بعضی از شواهد مربوط به زمین لرزه ها در افغانستان از ۲۰۰۰ سال قبل از میلاد وجود دارد. تاریخچه زمین لرزه ثبت شده در منطقه را با گزارش های فارسی از قرن هشتم میلادی آغاز می کنند. بسیاری از واقعات ثبت شده یا مدارک تاریخی، گزارش های ناقص و غیر رسمی هستند، اما روایت از تکان دادن، آسیب، تلفات، لغزش ها و سایر اثرات زمین لرزه را می توان برای ارزیابی محاسبات مکان و مقدار های زمین لرزه استفاده کرد و حتی محدود کردن میزان انتشار انرژی زمین لرزه یی قبل از دوران ثبت زمین لرزه ها توسط وسایل. حساب های روایت شده هم چنین می توانند زمینه گسترده ای را برای تحلیل خطر زمین لرزه تهیه کنند، مانند این تحلیل ارائه شده در اینجا، که به اساس معلومات زمین لرزه سنج های پیشرفته که در چند دهه اخیر به وجود آمده اند، آماده گردیده است. (۱-ص.۳)

برای زمین لرزه ها در دوران قبل از به وجود آمدن وسایل زمین لرزه سنجی (قبل از تقریباً سال ۱۹۰۰م)، مکان ها و مقادیر امواج سطحی (M_s) را می توان از حساب های روایت شده ساحة محسوس (یعنی ساحة ای که زمین لرزه در آنجا حس می گردد) و شدت آسیب برآورد کرد. برای زمین لرزه ها در

Epicenter.^۱

دوران اولیه ابزاری، آن‌ها با انتقاد از مکان‌های منتشر شده در مقایسه با گزارش‌های مشابه، مجدداً مورد ارزیابی قرار دادند و بیش از ۵۰۰ مقدار جدید مقدار امواج سطحی را از داده‌های بیانیه و آگاهی‌نامه ایستگاه محاسبه کردند. با استفاده از کاتالوگ جدید، آن‌ها قادر به تجزیه و تحلیل تمام سابقه ۱۲۰۰ ساله در زمینه تکنونیک صفحات پیشرفته و تصورات خطرات زمین لرزه‌ی بودند. (۷-ص.۱۰۸)

هم‌چنین مستندات گسترده‌ای را برای ۴۷ زمین لرزه ارائه داده‌اند؛ این حساب‌ها را در جدول ۱ برای چند حادثه قابل توجه مهم است، که بسیاری از زمین لرزه‌ها در افغانستان به جز موارد ذکر شده در جدول ۱ سبب آسیب و تلفات شده‌اند. می‌توان ابزار نمود که ساخت و ساز ناکافی در منطقه، زمین لرزه نسبتاً کوچک باعث تلفات گردیده است. شمال - شرقی افغانستان یکی از مناطق قاره‌ای نادر زمین است که در آن زمین لرزه‌های مخرب تا اعماق ۲۰۰ کیلومتری و با بیشتر را ثبت کرده است. (۱-ص.۳)

جدول ۱- زمین لرزه‌های قابل توجه انتخاب شده‌ای افغانستان توسط USGS^۱

شماره	تاریخ میلادی	مقدار زمین لرزه	عرض البلد	طول البلد
۱	۸۱۹	۷.۴	۳۶.۴	۶۵.۴
ابتدایی ترین زمین لرزه که ثبت شده است در شمال افغانستان حدود ۱۵۰ کیلومتری غرب مزارشریف، در ۸۱۹ م اتفاق افتاد. تلفات سنگین و آسیب در چندین قریه‌های که ده‌ها کیلومتر فاصله داشتند گزارش شده است.				
۲	۸۴۹	۵.۳	۳۴.۳	۶۲.۲
۳	۱۱۰۲	۵.۳	۳۴.۴	۶۲.۲
۴	۱۳۶۴	۵.۸	۳۴.۹	۶۱.۷
این زمین لرزه‌ها سبب آسیب شدید و برخی از تلفات که قابل توجه است در هرات گردیده است از این رو تجزیه و تحلیل خطر زمین لرزه‌ای ما خطر کمتر را نزدیک هرات دریافت نموده است.				
۵	۱۵۰۵	۷.۳	۳۴.۵	۶۹.۱
این زمین لرزه باعث آسیب در کابل، و تلفات و آسیب‌های شدید در پغمان (~ ۲۰ کیلومتری غرب کابل) و قریه جات اطراف گردید. گزارش‌ها نشان می‌دهد که زمین لرزه در گسل پغمان اتفاق افتاده است، گسترش شمالی گسل چمن بین کابل و نقطه اتصال گسل هریرود و گسل بدخشان مرکزی، با حداقل ۴۰ کیلومتر پارگی سطح و آفست عمودی تا ۳ متر.				
۶	۲۲ جنوری ۱۸۳۲	۷.۴	۳۶.۵	۷۱
در شمال - شرق افغانستان، در زون بدخشان مرکز این زمین لرزه قرار داشته است که این زمین لرزه بزرگ طبق گزارشات، بسیاری از قریه جات را نابود کرده و هزاران نفر را کشته است. این تکان باعث				

^۱ United States Geological Survey.

شماره	تاریخ میلادی	مقدار زمین لرزه	عرض البلد	طول البلد
۷	۱۹ فیبوری ۱۹۴۲	۷.۵	۳۵	۷۱
لغزش زمین و سنگ کوچ های زیادی شد و به شدت در کابل و لاهور احساس شد. بر اساس موقعیت آن در هندوکش در شمال - شرق افغانستان و منطقه احساس بزرگ (شعاع ~ ۴۵۰ کیلومتری). این زمین لرزه توسط محققان روسی به عنوان یک رویداد زیرقشری (عمق ~ ۱۸۰ کیلومتر) تفسیر شده است.				
۸	۱۸ اکتوبر ۱۸۷۴	۷	۳۵.۱	۶۹.۲
سربازان انگلیسی و وابستگان مستقر در منطقه آنها، گزارش مفصلی از این زمین لرزه بزرگ را ارائه دادند. نمونه های آسیب دیدگی نشان می دهد که مرکز این زمین لرزه در نزدیکی جلال آباد در شمال شرقی افغانستان واقع بوده و احتمالاً با گسل های مایل محوری در امتداد ناحیه ای جنوبی سیستم گسل کنر مرتبط است.				
۹	۲۰ دسیمبر ۱۸۹۲	۶.۵	۳۰.۹	۶۶.۵
این زمین لرزه باعث آسیب و تلفات شدید در قریه جات ~ ۷۰ کیلومتری شمال کابل (هم چنین احتمالاً در خود کابل) گردید				
۱۰	۷ جولای ۱۹۰۹	۷.۵	۳۶.۵	۷۰.۵
این زمین لرزه در نزدیکی مرز پاکستان، حدود ۹۰ کیلومتری شمال غربی کوئته موقعیت داشت و باعث پارگی سطح (به طول ضبط نشده) در گسل چمن شد.				
۱۱	۱ جنوری ۱۹۱۱	۷.۱	۳۶.۵	۶۶.۵
امبراسیز و بلهام ^۱ این را به عنوان یک زمین لرزه دو چند تفسیر می کنند: یک رویداد با شدت ۷.۵ کم عمق یک دقیقه بعد با رویداد عمیق ~ ۷.۵ اتفاق افتاد. این تفسیر بر مبنای شعاع ۷۰۰ کیلومتری قابلیت درک (نشان می دهد که یک زمین لرزه عمیق) و الگوهای آسیب شدید محلی در منطقه بدخشان شمال شرقی افغانستان (که یک زمین لرزه کم عمق است) استوار است.				
۱۲	۳۰ می ۱۹۳۵	۷.۷	۲۸.۹	۶۶.۴
این زمین لرزه به طور گسترده ای در شمال افغانستان و مجاور تاجیکستان احساس شد. آسیب و تلفات در کوه های شمال کابل متمرکز شده است. پس از ۴ ساعت بعد تکان اصلی پس لرزه به مقدار ۶.۵ اتفاق افتاد.				
مرکز این زمین لرزه بزرگ در سراسر مرز جنوب - شرقی افغانستان، در نزدیکی کوئته و پاکستان قرار داشت. آسیب و تلفات در یک ناحیه باریک (~ ۱۶۰x۲۵ کیلومتر) به سمت جنوب کوئته متمرکز شده بود. خانه ها در منطقه مخصوصاً از خشت های غیر مقاوم ساخته شده بود، امبراسیز و بلهام برآورد می کنند، که تمام قریه جات در منطقه آسیب تخریب شده بودند و ۷۰ فیصد جمعیت کشته یا مجروح شده بودند. از حدود ۳۵۰۰۰ کل تلفات، حدود ۲۶۰۰۰ تلفات در کوئته رخ داد که تقریباً کاملاً تخریب				

Ambraseys and Bilham, ۲۰۰۳. ۱

شماره	تاریخ میلادی	مقدار زمین لرزه	عرض البلد	طول البلد
شده بود. برخی از محققان این زمین لرزه را با ساحه ای گسل غزبند مرتبط می کنند، بخشی از یک سیستم گسل های شمال و جنوب که به صورت چپ گرا در امتداد مرز صفحه اوروپایی - آسیا و هند بین کوئته و مرز افغانستان - پاکستان قرار دارد.				
۱۳	۹ جون ۱۹۵۶	۷.۴	۳۵.۱	۶۷.۵
مرکز این زمین لرزه تقریباً در ۱۶۰ کیلومتری شمال غرب کابل در یک منطقه کم جمعیت شمال افغانستان قرار داشت، این زمین لرزه بزرگ چندین قریه که در کوه موقعیت داشت را نابود کرد.				
۱۴	۳ اکتوبر ۱۹۷۵	۶.۸	۳۰.۲	۶۶.۳
این زمین لرزه در منطقه کم نفوس جنوب - شرقی افغانستان رخ داده است. لغزش لرزه ای قابل مشاهده ای را در گسل چمن و ~ ۴ سانتی متر تغییر مکان چپ-جانبی با یک جزء کوچک از لغزش به سمت غرب، برای فاصله ~ ۵ کیلومتر گسترش یافته است. یک پس لرزه به مقدار ۶.۵، ۱۲ ساعت بعد از تکان اصلی اتفاق افتاد.				
۱۵	۱۶ دسیمبر ۱۹۸۲	۶.۵	۳۶.۱	۶۹
مرکز این زمین لرزه در کوه های نزدیک به ۱۷۰ کیلومتری شمال کابل موقعیت داشت، این زمین لرزه بیش از شعاع ۵۰۰ کیلومتری احساس شد، ۷۰۰۰ خانه را ویران کرد و ۴۵۰ نفر را کشت.				
۱۶	۴ فیبروری ۱۹۹۸	۵.۹	۳۷.۱	۷۰.۱
این زمین لرزه در کوه در حدود ۳۰۰ کیلومتری شمال کابل موقعیت داشت. تکان دادن منجر به بسیاری از لغزش های مخرب شد. تلفات تخمینی شامل ۲۳۰۰ نفر کشته و ۸۰۰۰ نفر بی خانمان شدند.				
۱۷	۳۰ می ۱۹۹۸	۶.۵	۳۷.۱	۷۰.۱
در نزدیکی ساحه تکان ۴ فیبروری ۱۹۹۸ موقعیت داشت، این زمین لرزه باعث کشته شدن تقریباً ۴،۰۰۰ نفر شد.				
۱۸	۳ مارچ ۲۰۰۲	۷.۴	۳۶.۵	۷۰.۴۸
مرکز این زمین لرزه در منطقه هندو کش موقعیت داشت، این مثالی از یک زمین لرزه عمیق (~ ۲۰۰ کیلومتر عمق) است که باعث آسیب و مرگ و میر شده است. امراسیز و بلهام شش تلفات در کابل و آسیب گسترده در چند قریه را یادداشت کردند، اما کمبود عمومی آسیب ها و تلفات در مناطق روستایی وجود داشت. USGS تلفات در کابل و ولسوالی رستاق و ۱۵۰ نفر را که در اثر زمین لغزش کشته شده اند یادداشت می کند.				

(۱-ص.۴-۵)

تحقیقات زمین شناسی نشان می دهد که کشور ما در یک کمربند فعال زمین لرزه‌یی موقعیت دارد که این کمربند بنام کمربند مدیترانه‌یی یاد می شود. این کمربند از پرتغال شروع شده و با عبور از حوضه های مدیترانه‌یی، بحیره سیاه، ترکیه، ایران، افغانستان و همالیا به اندونزیا می‌رسد.

در طول تاریخ در این ساحات زمین لرزه های بسیار زیاد رخ داده است که باعث از بین رفتن جان هزاران انسان و زخمی شدن آن ها گردیده است. سرزمین افغانستان که در همین کمربند موقعیت دارد، تاریخ خونین ترین زمین لرزه دارد، که به شکل نمونه چند مورد آن در اینجا ذکر می شود: (۱۳-ص.۱۳)

در ۱۸ فروری سال ۱۸۴۲م شهر کابل شاهد زمین لرزه بود که مدت ۳ دقیقه دوام نموده و شب هنگام نیز چند باری دیگر احساس شده بود. اگرچه مرکز زمین لرزه در شهر کابل واقع بود، اما به اندازه ای شدت زمین لرزه زیاد بود که از شدت آن سوم حصه شهر جلال آباد را به ویرانه تبدیل گردید. (۱۳-ص.۱۴)

۱. در ۷ آگست سال ۱۸۷۴م در زمان پادشاهی امیر شیر علی خان، یک زمین لرزه با قدرت زیاد در قسمت جنوبی هندوکش اتفاق افتاد که قسمت های زیاد جبل سراج و گلپهار را به خاک یکسان کرد. نشانه آسیب ها و ویرانی های آن وقت هنوز هم در آنجا به چشم می خورد. (۱۳-ص.۱۴)

۲. در مارچ سال ۱۹۳۴م زمین لرزه در میمنه قسمت های زیاد آن شهر را خراب و باعث از بین رفتن زندگی تعداد زیاد انسان ها گردید. مرکز زمین لرزه در ۱۸ کیلومتری شهر میمنه واقع بود. (۱۳-ص.۱۴)

۳. زمین لرزه که در ۳۰ می سال ۱۹۳۵م در شهر کویته بلوچستان شده بود، با از بین بردن زندگی ۵۰۰۰۰ انسان، و باعث تخریب هزاران تأسیسات گردید. این زمین لرزه باعث آسیب رساندن به بعضی قسمت های شهر کندهار نیز شده بود. (۱۳-ص.۱۴)

۴. در تاریخ ۱۰ جون سال ۱۹۵۶م یک زمین لرزه مخرب در ساحات لغمان، کهمرد و بامیان باعث کشته شدن هزاران انسان و تخریب هزاران تأسیسات گردید. (۱۳-ص.۱۴)

۵. در تاریخ ۱۸ ام فروری سال ۱۹۹۸م در ساحة ولسوالی رستاق ولایت تخار یک زمین لرزه خطرناکی که مرکز آن در قریه (رباط حامدین) قرار داشت، جان ۴۵۰۰ انسان را گرفت. از جمله ۲۶ قریه ولسوالی روستاق ۹ قریه آن به شکل کامل به خاک یکسان شد. در این زمین لرزه خونین بیش از ۱۰۰۰۰ حیوانات نیز تلف گردید. (۱۳-ص.۱۵)

۶. در تاریخ ۳۰ می سال ۱۹۹۸م، باز هم یک زمین لرزه سخت مناطق ولایات تخار و بدخشان را لرزاند. مرکز این زمین لرزه در ولایت بدخشان در شهر بزرگ در بوستان دره قرار داشت و کشتن ۵۰۰۰ انسان را به دنبال داشت. (۱۳-ص.۱۵)

۷. در تاریخ ۱۱ فروری سال ۱۹۹۹م یک زمین لرزه سخت مناطق سمت جنوبی کابل، میدان وردک و لوگر را تکان داد و به اساس مقیاس ریشتر ۵.۹ درجه بود ۵۹۰۰ خانه ها را تخریب، و ۶۷ تن را از بین برد و ۱۰۰ انسان را زخمی ساخت. (۱۳-ص.۱۵)

زمین لرزه های شدید

۱. زمین لرزه‌ای شدید به بزرگی ۷/۷ ریشتر بخش‌هایی از افغانستان، پاکستان و تاجیکستان را لرزاند. مرکز این زمین لرزه در حدود ۷۰ کیلومتری جنوب شرق شهر فیض آباد، مرکز ولایت بدخشان افغانستان و در عمق حدود ۲۰۰ کیلومتری سطح زمین بوده است. (ص ۲۶-۴)

مرکز این زمین لرزه نزدیک ایالت‌های خیبرپختونخوا و مناطق قبایلی پاکستان و مناطق

شکل ۱. زمین لرزه ای شدن افغانستان

کوهستانی بدخشان در تاجیکستان ثبت شده است. خطوط ارتباطی و برق در اثر وقوع این زمین لرزه بسیاری از نقاط افغانستان قطع شده است و شفاخانه‌ها به حالت آماده باش آمده بوده اند. (ص ۲۶-۴)

بر اساس گزارش‌های دریافتی، این زمین لرزه به مدت یک دقیقه در دهلی نو، پایتخت هندوستان هم احساس شده، گفته شده که این زمین لرزه در شهر دوشنبه، پایتخت تاجیکستان هم احساس شده بود. این منطقه پیش از این هم شاهد وقوع زمین لرزه‌های شدید بوده است.

۲. زمین لرزه‌ای با شدت بزرگی ۷.۵ کیلومتر در ولسوالی جرم، ولایت بدخشان در شمال - شرقی افغانستان، بعد از ظهر ۲۶ اکتبر ۲۰۱۵م، اتفاق افتاده و تکان‌های آن در سراسر منطقه احساس شد. گزارش‌های اولیه، خانه‌های آسیب دیده و تلفات بالقوه را در سمت شمال، شرق و مرکزی افغانستان نشان می‌دهد که در مجموع ۱۴ ولایت (۱۱۷ ولسوالی) را تحت تاثیر قرار داده است. ولایات بدخشان، ننگرهار، کنر و نورستان بیش‌ترین آسیب را دیده‌اند. گزارش‌های اولیه از مقامات محلی می‌گوید حدود ۸۳۰۰ خانواده آسیب دیده، ۱۰۲ نفر کشته و ۴۸۷ نفر زخمی شدند. ارزیابی‌ها در ۹۸ ولسوالی تکمیل شده و توزیع اقلام امداد برای خانواده

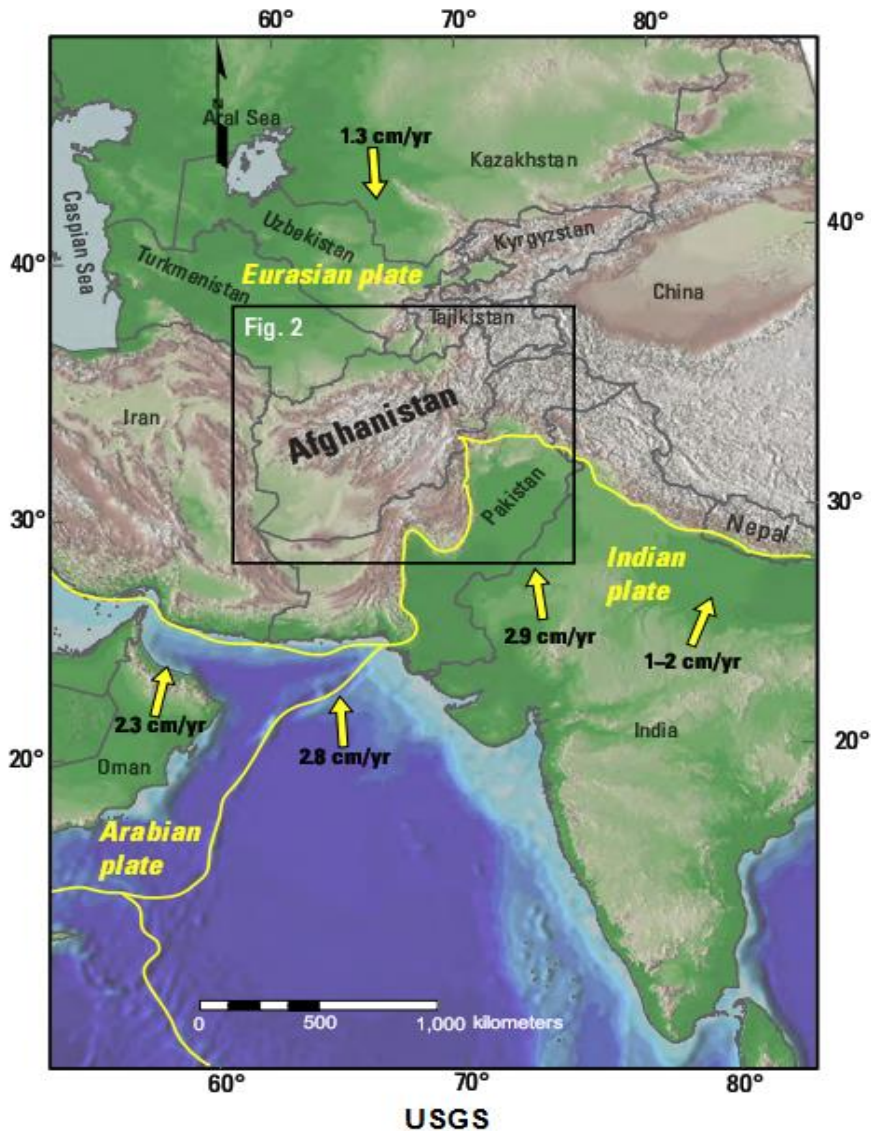
های واجد شرایط در حال انجام است. با اکثر ارزیابی ها نتیجه گیری شده است، توزیع اقلام امداد به خانواده های تأیید شده، اولویت بندی شده است IOM اقلام امداد رسانی را به حدود ۱۰۰۰ خانواده در ولایات بدخشان، ننگرهار، کنر، لغمان و تخار توزیع کرده است و توزیع های دیگر برای خانواده های ارزیابی شده بیشتر در این ولایات در حال اجرا می باشد. از ۵ نوامبر حدود ۱۷۰۰۰ خانواده تأیید شده و نیازهای اصلی آن ها به عنوان مواد غیر غذایی، پتو، چادر، جعبه های بهداشتی و پناهگاه ها برای کسانی که خانه های شان کاملاً تخریب شده اند.

جدول ۲ - خلاصه رویداد های زمین لرزه های شدید در افغانستان

شماره	محل وقوع زمین لرزه	تاریخ وقوع	مقدار	تلفات انسانی
۱	کوه های هندوکش، افغانستان	۱۴ مارچ م ۱۹۶۵	۷.۸	آمار دقیق وجود ندارد
۲	سرحد بین افغانستان - تاجکستان	۴ فبروی م ۱۹۹۸	۵.۹	۲,۳۲۳
۳	سرحد بین افغانستان - تاجکستان	۳۰ می ۱۹۹۸ م	۶.۶	۴,۰۰۰
۴	کوه های هندوکش، افغانستان	۳ مارچ ۲۰۰۲ م	۷.۴	۱۶۶
۵	کوه های هندوکش، افغانستان	۲۵ مارچ م ۲۰۰۲	۶.۱	۱۰۰۰
۶	کوه های هندوکش، افغانستان	۵ اپریل م ۲۰۰۴	۶.۶	۳
۷	کوه های هندوکش، افغانستان	۱۲ دسمبر ۲۰۰۵	۶.۵	۵
۸	کوه های هندوکش، افغانستان	۲۹ اکتوبر ۲۰۰۹	۶.۲	آمار دقیق وجود ندارد

(۱۴-ص.۱۵)

بررسی زمین لرزه های افغانستان

شکل ۲. سرعت حرکت صفحات هند، عرب و اروپایی-آسیا

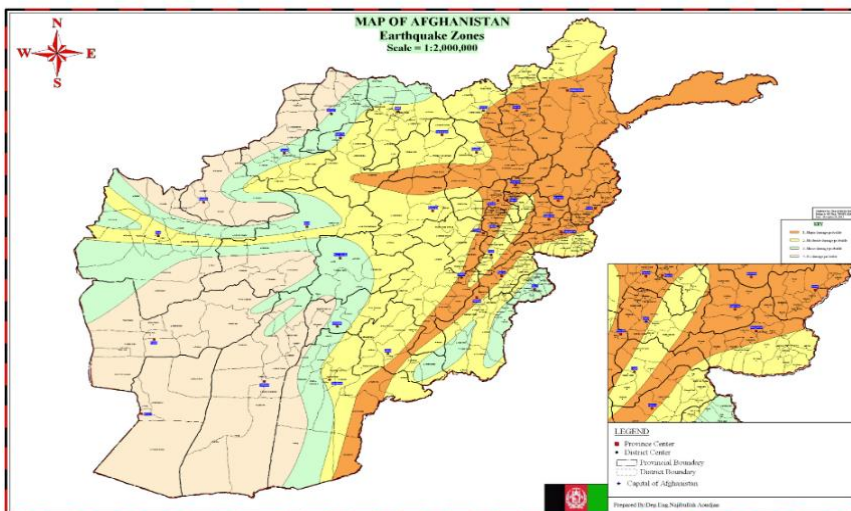
افغانستان در مرکز قاره آسیا در ساختار فعال تشکیل کمربند کوه آلپ همالیا موقعیت دارد که بعداً به اثر تصادم صفحه های زمین بین هند، عرب و اروپایی - آسیا توسعه یافته است. صفحه های هند به

سوی شمال به سرعت ۳-۴ سانتی متر در سال در حرکت است. صفحه های اروپایی - آسیا به سوی جنوب به سرعت ۱.۳ سانتی متر در سال در حرکت است. بیش ترین زمین لرزه ها در افغانستان توسط صفحه های هند به وقوع می پیوندند. تصادم این دو صفحه ها باعث تشکیل کوه های همالیا، هندوکش و پامیر گردیده است.

با وجود این که افغانستان در زون فعال زمین لرزه موقعیت دارد، خوشبختانه زمین لرزه های قوی کمتر در این سرزمین رخ می دهد. قسمت شمال - شرقی ولایت بدخشان قوی ترین زون زمین لرزه ای افغانستان است. در ولایات ذیل به ترتیب قوی ترین زمین لرزه ها به وقوع می پیوندند:

۱. بدخشان؛
۲. پنجشیر؛
۳. تخار؛
۴. کابل؛
۵. بامیان؛
۶. غزنی؛
۷. کندهار.

در نقشه ذیل ولایات زمین لرزه خیز افغانستان نشان داده شده است. آنده ولایاتی که خطر احتمالی زیاد در آن موجود است به رنگ نارنجی، و ولایاتی که خطر احتمالی متوسط زمین لرزه در آن موجود است به رنگ زرد، و ولایاتی که خطر احتمالی کم زمین لرزه در آن موجود است به رنگ آبی و ولایاتی که خطر احتمال زمین لرزه در آن موجود نیست به رنگ سفید نشان داده شده است.

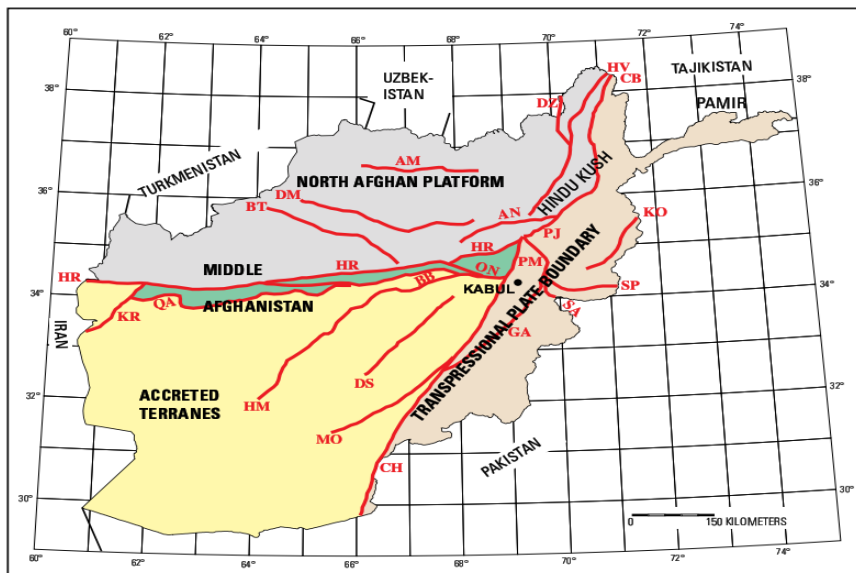
شکل ۳. نقشه زمین لرزه خیزی در

شکست های موجود افغانستان به اساس تحقیق سازمان سروی زمین شناسی ایالات متحده

شکست ها نقاط ضعیفی هستند که توسط زمین لرزه ها در طبقه سخت خشک زمین به وجود می آیند و زمین لرزه ها تمایل دارند دوباره به شکست های موجود در زمین واقع گردند. نقشه های شکست ساختار فعال جدید زمین را نشان می دهد که مرتبط به انتقال تغییر شکلی صفحات سرحدی است. حدود ۲۲ شکست عمده در افغانستان وجود دارد، که مشهورترین آن ها قرار ذیل است. (۳-ص. ۷۷۳)

شکست ها در افغانستان به لحاظ سرعت لغزش به سه گتگوری ذیل تقسیم بندی گردیده است:

۱. گتگوری A که سرعت لغزش آن بیشتر از ۱۰ میلی متر در سال است.
۲. گتگوری B که سرعت لغزش آن بین ۱-۱۰ میلی متر در سال است.
۳. گتگوری C که سرعت لغزش نامعین را دارا می باشد. (۱۲-ص. ۴۵)

USGS

شکل ۴. نقشه شکست های ممکن در افغانستان

(۱-ص. ۱۴)

افغانستان به هشت حوزه ساختار زمین تکتونیکی صنف بندی گردیده است. هر حوزه دارای کیفیت های مشخص جغرافیائی بوده، که بازتاب دهنده روش های گوناگون تغییر شکل است. (۱-ص. ۱۳)

شکست چمن

سیستم شکست چمن بیش از ۱۰۰۰ کیلومتر طول دارد که از منطقه هندوکش در شمال - رقی افغانستان به طرف جنوب و جنوب - غرب افغانستان گسترش میابد، هم‌چنان از شرق افغانستان به غرب پاکستان گسترش می یابد. شکست چمن از ولایات (پروان، کابل، وردک، غزنی، زابل، کندهار) عبور نموده و وارد پاکستان می‌گردد. در شهر کابل این شکست از ولسوالی های (استالف، فرزه، گل دره، شکر دره، و پغمان) عبور نموده، که در این ولسوالی ها امکان وقوع زمین لرزه با شدت بیشتر می‌باشد، بناءً در این ولسوالی های شهر کابل باید ساختمان ها به شکل دقیق در مقابل قوه های زمین لرزه طرح گردد. (۶-ص.۲۰۳)

چندین زمین لرزه تاریخی بزرگ باعث شکستن سطح در این شکست در افغانستان شده است. در سال ۱۵۰۵ یک زمین لرزه با شدت تخمینی ۷.۳ Ms در نزدیکی کابل رخ داد که حدود ۴۰-۶۰ کیلومتر پارگی سطح را به وجود آورده و چندین متر از انحراف عمودی را تولید کرد. (۶-ص.۲۰۳)

بر اساس مطالعات مربوط به عکس های هوایی و جیومورفولوژی^۱. تاپونیر^۲ و هم کارانش ۱۹۸۱ م و ویلمن^۳ ۱۹۶۵ م میزان لغزش سیستم شکست چمن را بین ۲ تا ۲۰ میلی متر در سال برآورد کردند. لاورنس و هم کارانش ۱۹۹۲ م پیشنهاد کردند که میزان لغزش در انتهای جنوب شکست که در آنجا به غرب پاکستان وارد می‌شود ممکن است بالاتر از اندازه ذکر شده باشد. با وجود عدم قطعیت (خطای تخمینی) بزرگ در میزان لغزش برآورد شده، سیستم شکست چمن خطر عمده زمین لرزه‌یی را به همراه دارد که باید در تجزیه و تحلیل ما گنجانیده شود. ما میزان لغزش ۱۰ میلی‌متر در سال را برای سیستم شکست چمن در جنوب اتصال با شکست هریرود تعیین می‌کنیم اما متوجه شد که این مقدار تقریباً مطمئناً باید اصلاح شود زمانی که مطالعات زمین شناسی ساحوی دقیق در مورد شکست، اندازه گیری های بهتر سرعت لغزش را ارائه دهد. (۱۱-ص.۷۲۰)

شکست هریرود

شکست هریرود به طول ۷۳۰ کیلومتر، سمت راست، از تقاطع آن با شکست چمن در شمال کابل به طرف غرب به مرز ایران گسترش می یابد. این شکست از ولایات (پروان، بامیان، غور، و هرات) عبور می نماید.

این شکست دارای قیافه استثنایی جیومورفیک بالای سطح زمین می‌باشد، به علت این که بخشی بزرگی از آن در اقلیم خشک موقعیت دارد، و بسیاری از قسمت های این شکست است در سنگ بستر

۱- علمی است که در باره برجستگی های سطح زمین و علل پیدایش آن ها بحث می کند.

۲ Tapponier

۳ Wellman

سخت واقع شده، اما شواهد دیگر برای شکست های فعال، بحث برانگیز باقی مانده است، ویلمن ۱۹۶۵ م و ترفونوف^۱ ۱۹۷۸ م. (۱۰-ص.۷۲۵)

سبوریکوف^۲ و هم کارانش ۱۹۸۱ م گزارش می دهند که شکست به نظر می رسد که دارای انحراف کانال های جریان جبران شده ۵ کیلومتر به سمت جانبی است از زمان اواخر دوره پلایوسن (حدود ۲ میلیون سال پیش)، میزان لغزش دراز مدت در حدود ۳ میلی متر در سال را به وجود می آورد. این را منجیت مرز بالا در نظر گرفته، ما از میزان لغزش ۲ میلی متر در سال در مودل خود استفاده می نمائیم.

شکست بدخشان مرکزی

شکست بدخشان مرکزی از ولایات بدخشان و پنجشیر عبور می نماید. وی لر ۲۰۰۵ م کدام میزان لغزش منتشر شده را برای شکست بدخشان مرکزی دریافت نکردند. با فرض نمودن این که میزان لغزش در محل اتصال شکست های هریرود و چمن حفظ شده است، ما میزان لغزش ۱۲ میلی متر در سال را برای شکست بدخشان مرکزی اختصاص می دهیم. (۸-ص.۷۲۶)

شکست درواز

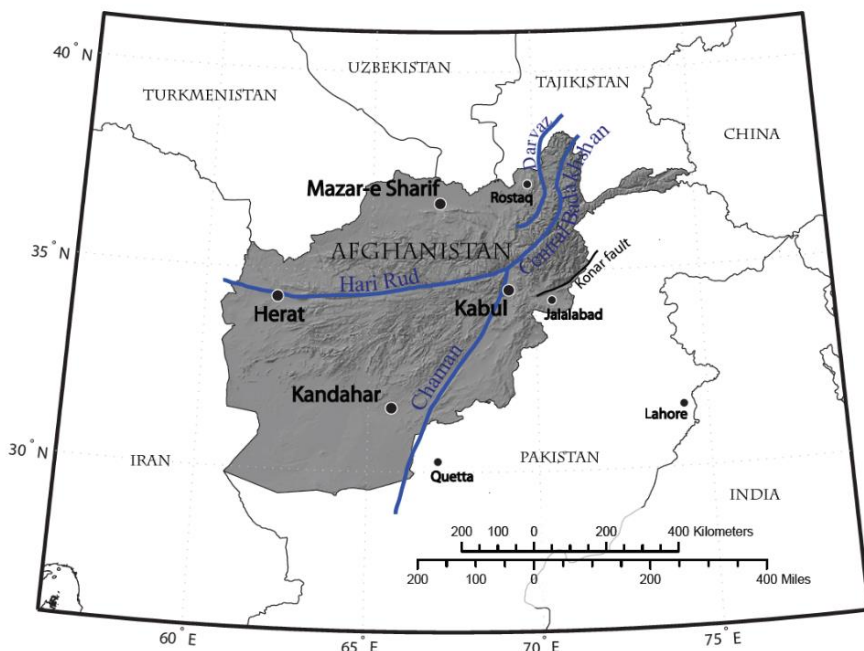
شکست درواز ۳۸۰ کیلومتر طول دارد، این شکست موازی با شکست بدخشان مرکزی در شمال - شرقی افغانستان بوده، هم چنان به سمت شمال تاجیکستان گسترش می یابد. مقدار کمی این شکست در ولایت بغلان بوده و با عبور از ولایات تخار و بدخشان به تاجیکستان وارد می گردد. (۸-ص.۱۴)

شکست درواز در منطقه بسیار زمین لرزه خیز واقع گردیده است و ترفونوف ۱۹۷۸ م گزارش دادند، تغییرات سطح زمین در اثر عوامل طبیعی اواخر دوره هالوسین، (وابسته به دوره زمین شناسی حاضر که از پایان دوره پلیستوسن شروع می گردد) و اواخر پلیستون آفست های افقی به ترتیب ۲۰، ۱۲۰ و ۳۰۰ متر را دارند. وی لر ۲۰۰۵ م بسیار برآورد کرده اند. سن تقریبی ۳ ka، ۱۰ ka، و ۱۳۰ ka برای این ویژگی ها برای به استنباط کردن میزان لغزش به ترتیب ۷، ۱۲، و ۲ میلی متر در سال. برای مودل ما، ما از سرعت اوسط لغزش ۷ میلی متر

در سال برای این شکست استفاده می کنیم. حدود ۲۲ شکست عمده در افغانستان وجود دارد. (۱۰-ص.۷۲۶)

^۱ Trifonov

^۲ Sborshchikov

شکل ۵. موقعیت چهار شکست عمده در افغانستان (خط های بزرگ آبی)

نتیجه گیری

افغانستان در زون فعال زمین لرزه قرار داشته، و زمین لرزه های آن از کمربند زمین لرزه‌ی کوه‌های آلپ همالیا سرچشمه می‌گیرد.

افغانستان دارای صفحه‌های تکتونیکی مشخص نبوده، زمین لرزه‌های آن از صفحه‌های تکتونیکی هند، عرب و اروپایی-آسیا سرچشمه می‌گیرد.

ولایت‌های زمین لرزه خیز افغانستان عبارت از ولایت‌های بدخشان، پنجشیر، تخار، کابل، بامیان، غزنی و کندهار می‌باشد.

در حدود ۲۲ شکست در افغانستان وجود دارد، که به اساس سرعت لغزش به سه کتگوری تقسیم بندی گردیده، و خطرناک‌ترین شکست در افغانستان، شکست چمن می‌باشد.

سازمان سروی زمین شناسی ایالت متحده پیش بینی می‌کند که زمین لرزه‌های بزرگ از اثر پروسه‌های فعال جیولوژیکی در افغانستان رخ خواهد داد که تلفات و آسیب بیشتری دارد.

با وجود این که افغانستان در زون فعال زمین لرزه قرار دارد، اما خوشبختانه زمین لرزه‌های قوی در این سرزمین کمتر رخ می‌دهد.

منابع و مأخذ

۱. By Oliver S. Boyd, Charles S. Mueller and Kenneth S. Rukstales، ۲۰۰۷م، نقشه ابتدائی خطر زمین لرزه افغانستان، گزارش خطر زمین لرزه‌ای افغانستان توسط مرکز تحقیقاتی سروی زمین شناسی ایالات متحده (USGS)
۲. باقرزاده، دوکتور مهران، ۱۳۹۱ هـ.ش، آموزش آمادگی در مقابل زمین لرزه، تهران - دانشگاه تهران،
۳. Quittmeyer, R.C., and Jacob, K.H., ۱۹۷۹, Historical and modern seismicity of Pakistan, Afghanistan, northwestern India, and southeastern Iran: Bulletin of the Seismological Society of America, v. ۶۹, no. ۳, p. ۷۷۳-۸۲۳
۴. Yeats, R.S., Lawrence, R.D., Jamil-Ud-Din, S., and Khan, S.H., ۱۹۷۹, Surface effects of the ۱۶ March ۱۹۷۸ earthquake, Pakistan-Afghanistan border, in Farah, A., and De Jong, K.A., eds
۵. Tapponnier, P., Mattauer, M., Proust, F., and Cassaigneau, C., ۱۹۸۱, Mesozoic ophiolites, sutures, and large-scale tectonic movements in Afghanistan: Earth and Planetary Science Letters, v. ۵۲, p. ۳۵۵-۳۷۱
۶. Ambraseys N., and Bilham, R., ۲۰۰۳, Earthquakes in Afghanistan; Seismological Research Letters, V۴۲, No۲, P۱۰۷-۱۲۳, and Electronic Supplement
۷. Bergman, E.A., ۲۰۰۶, Chapter B—A comprehensive earthquake catalogue for the Afghanistan region, in Dewey
۸. Dewey, J.W., Bergman, E.A., Hopper, M.G., and Sipkin, S.A., Chapter A—Overview of the seismicity of Afghanistan, in Dewey
۹. Wheeler, R.L., Bufe, C.G., Johnson, M.L., and Dart, R.L., ۲۰۰۵, Seism tectonic map of Afghanistan, with annotated bibliography: U.S. Geological Survey Open-File Report ۲۰۰۵-۱۲۶۴, p. ۳۴
۱۰. Wellman, H.W., ۱۹۶۵, Active wrench faults of Iran, Afghanistan and Pakistan: Geologische Rundschau, v. ۵۵, no. ۳, p. ۷۱۶-۷۳۵, ۱۹۶۵
۱۱. Lawrence, R.D., Hasan Khan, S., and Nakata, T., ۱۹۹۲, Chaman Fault, Pakistan-Afghanistan, in Bucknam, R.C., and Hancock, P.L., eds., Major active faults of the world—Results of IGCP Project ۲۰۶: Annales Tectonicae, Special Issue Supplement to v. ۶, p. ۱۹۶-۲۲۳
۱۲. Rollman, C.A., Crone, A.J., Machette, M.N., Haller, K.M., and Rukstales, K., ۲۰۰۷, Map and database of probable and possible quaternary faults in Afghanistan: U.S. Geological Survey Open-File Report, v. ۲۰۰۷-۱۱۰۳, ۴۵ p

۱۳. رضایی، دیپلوم انجنیر اسدالله، ۱۳۹۶ هـ ش، استواری تعمیرات در مقابل زلزله، کابل - تمدن

۱۴. الکوزی، داکتر فریدون، ۱۳۹۰ هـ ش، پدیده زلزله، کابل

چکیده های مقاله های انگلیسی

مقاله اول: مفهوم مدیریت گروهی در اسلام

تحقیق به معنی جست‌وجوی سالم، منظم و هدف‌دار برای بدست‌آوردن معلومات و اطلاعات جدیدی است که سبب تولید علم، توسعه، اقتصاد و تکنالوژی می‌باشد. لازم است که یک تحقیق برای مشکلات موجود، پاسخ کامل و سودمند داشته باشد. در این تحقیقی که پیش روی تان قرار دارد، تلاش صورت گرفته است؛ تا در روشنایی آموزه های دین مقدس اسلام، به برخی از مشکلات موجود در حوزه «مفهوم مدیریت» پاسخ بدهد. نویسنده این موضوع علمی سعی کرده است تا از آن نقاط مدیریت بحث کند که سبب آسایش و پیشرفت یک اداره میشود، آن‌هم در چارچوب دین مقدس اسلام. برای این تحقیق ۲۰ ادارات شخصی که از آن جمله ۲۵۰ کارمند در این تحقیق شرکت کرده بودند تا برای تکمیل کردن این تحقیق، از روی سوالات منظم و ترتیب‌شده، معلومات بدهند. اصل مطلب، مفهوم مؤثریت اسلام در مورد مدیریت تیم یک گروه در اداره می‌باشد، تحقیقات نشان میدهد که دین مبین اسلام برای نظم و دیسپلین پیشنهادات سالمی را مطرح کرده است؛ تا باشد که ادارات علمی و تولیدی از آن مستفید شده، سبب رفاه و خوشنودی کارمندان شان و در عین حال سبب پیشرفت و انکشاف سازمان شان شود. از جمله ۳۹ نفر اناث و ۲۱۱ نفر ذکور که ۸۸.۹٪ ذکور و ۱۱.۱٪ اناث را تشکیل میدهد برای پاسخ گفتن به این سوالات، در این تحقیق شرکت کرده بودند. از جمله شرکت‌کننده‌گان ۱۱۱ نفر در سن ۲۵ - ۳۰ ساله‌گی، که ۶۶.۷٪ را تشکیل میدهد، ۷۱ نفر در سن ۳۱ - ۳۵ ساله‌گی که ۲۱.۲٪ را تشکیل میدهد، و اخیراً ۶۸ نفر از جمله شرکت‌کننده‌گان که ۴۵ و یا از ۴۵ بالاتر عمر داشتند که ۱۲.۲٪ را تشکیل میدهد در این تحقیق شرکت کرده بودند تا سوالات را در مورد موضوع مورد تحلیل قرار بدهند. در این تحقیق، پژوهشگر سعی کرده تا درجهٔ تحصیل شرکت‌کننده‌گان را توضیح بدهد که عبارت است از ۱۹۰ نفر که ۷۶.۷٪ را تشکیل میدهد دارای سند لیسانس، ۶۰ نفر دارای سند ماستری که ۲۳.۳٪ را تشکیل میدهد در این تحقیق اشتراک ورزیدند. تحقیق نشان میدهد که روابط بین متغیرات Variables مثبت بوده، و از سبب مفاهیم اسلامی که در مورد مدیریت یک تیم و یا گروه کارمندان در اداره می‌باشد مثبت بوده و سبب آسایش اداره و افرادی که در یک اداره کار میکنند، میشود. در این تحقیق درجهٔ مثبت ۶۵.۷٪ ذکر شده است، به این معنی که از علت عملی کردن مفاهیم اسلامی در مورد مدیریت گروه در یک اداره یا سازمان سبب میشود تا خوشنودی، رفاه، انکشاف اداره تا ۶۵.۷٪ بالا برود. همه متغیرات Variables برای این تحقیق مثبت بوده و در درجهٔ ۰۰۰ قرار دارد که در اصطلاح انگلیسی، آن را 000 Sig می‌گویند. پیشنهاد این تحقیق مثبت بوده و تاکید میکند تا در ادارات چه شخصی و یا دولتی باشد باید در مورد مدیریت کارمندان شان از مفاهیم و پیشنهادات

اسلامی که در مورد تنظیم، پیشرفت، و انکشاف میباشد استفاده صورت گیرد؛ تا باشد که عملی کردن این مفاهیم سبب رفاه، خوشنودی، انکشاف افراد چه به شکل انفرادی و چه به شکل گروهی باشد- شود، در عین حال عملی کردن همچو پیشنهادات سبب پیشرفت اداره از سطح کوچک به سطح بالا می باشد.

مقاله دوم: تاثیر شرکت های کوچک و متوسط بر توسعه اقتصادی

تحقیقات نشان میدهد که نقش تجارت های کوچک و میانه یکی از مهمترین فکتور برای انکشاف و بهبودی وضعیت اقتصادی یک کشور میباشد. از دیگر سو، پیشرفت های تجاری و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی در کشورهای توسعه یافته به صورت عموم و کشورهای کمتر توسعه یافته به صورت ویژه، می تواند در گرو توسعه و گسترش زیربنای لازم و نیروی انسانی باشد. به مفهوم دیگر، این کشورها، زمانی می توانند از منافع ناشی از تجارت منطقه ای و فرامنطقه ای بهره مند شوند که در حوزه های ایجاد و توسعه زیربنای مؤثر و کارا، نیز وجود نیروی انسانی و ایجاد سازه های دانش، مهارت، فن و تخصص نیروی انسانی در همه سطوح نظیر سیاست گذاری، مدیریت و سرانجام، اجرایی سازی و عملیاتی سازی این سیاست ها برسند. بنابراین، کشورهای کمتر توسعه یافته، باید با ایجاد روابط و با به کارگیری سرمایه انسانی مولد و کارآمد، زمینه های بومی شدن دانش و فناوری وارداتی را از طریق واردات کالاهای سرمایه ای و صنعتی فراهم کنند. هدف از این موضوع جستجو کردن برای حل وضعیت اقتصادی یک کشور میباشد که تجارت یا کاروبار کوچک و میانه در این تحقیق اصل متغیر میباشد که سبب انکشاف اقتصادی یک کشور است. در جریان این تحقیق سوالات مورد موضوع ترتیب گردیده بوده که در بخش تجارت کوچک و میانه ۱۵ سوال و ۱۵ سوال در بخش انکشاف اقتصاد ترتیب و برای ۳۰۰ اشتراک کنندگان این تحقیق ارسال و پاسخ داده شده بود. تحقیق موجوده نشان میدهد که بین هر دو متغیرات روابط مثبت و محکم بوده، R Square این تحقیق نشان میدهد که ۴۸.۴٪ تغییرات از اثر یک متغیر که عبارت از کاروبار کوچک و میانه است در انکشاف اقتصادی نقش مثبت دارد. در امتحان Anova درجه F مساوی بر ۲۷۹.۴۶۳ میباشد، در بین متغیرات مشابهت و موثریت یک متغیر با دیگر را نشان میدهد، مثلا کاروبار کوچک و میانه چقدر مؤثر میباشد بالای انکشاف وضعیت اقتصادی در یک کشور. موضوع به شکل بسیار واضح و آشکار اهمیت تجارت را بیان کرده است، که در عرضه انکشاف اقتصادی و پیشرفت یک کشور در محیط اقتصاد توضیح نموده است، موضوع موجوده در بخش تجارت یا کاروبار کوچک و میانه و اثرات ان علیه پیشرفت اقتصادی یک کشور را بیان کرده است، و همه کاروبار های کوچک و میانه را مهم دانسته است.

مقاله سوم: تحقیق در مورد دانستن نیازمندی به تامین مالی شرکت های کوچک و متوسط در افغانستان

شرکت های کوچک و متوسط بخش حیاتی، مهم و جدا ناپذیر هر یک اقتصاد کشور است، اگر فکر بکنیم شرکت های کوچک و متوسط سبب بزرگترین فرصت کاری شده است. کشورهای که تجارت و یا کاروبار کوچک و متوسط را حمایت میکنند، به کسترش پیش میروند و انکشافات در بخش اقتصادی ایشان قابل دید و ستایش میباشد. اما برخی از تهدیدات هم وجود دارد که باید از سوی کشورها درک شود تا راه های حل واقعی برای بقا و انکشاف شرکت های کوچک و متوسط گردند. در کشور مثل افغانستان تهدیدهای و چالش های گوناگون وجود دارد. دولت افغانستان مسول است تا در راستای حل این تهدیدات کار بدست به اندازند. این تحقیق در مورد دانستن نیازمندی ها برای تامین مالی شرکت های کوچک و متوسط صورت گرفته بود. برای این تحقیق بیشتر از ۱۲۰ نفر معلومات جمع شده. نتیجه این مطالعه مثبت بوده و اکثر مشترکین به این باور اند که تامین مالی برای شرکت های کوچک و متوسط از نیازمندی های اساسی و ضروری میباشد.

ملخصات البحوث باللغة العربية

ملخص مقال "التسويق الشبكي في ضوء الشريعة الإسلامية"

يعد التسويق من أهم العمليات الإدارية لترويج الأنشطة التجارية، ولكنه لا بد وأن يكون في الإطار الذي حددته الشريعة الإسلامية. ومن أهم أنواع التسويق وأنجعها التسويق الشبكي، وبإتفاق العلماء ثمة أنواع محرمة من التسويق الشبكي، كما أن هناك أنواعا أخرى قال علماء الشريعة بجوازها. كما أن هناك تباين في الآراء الفقهية بشأن إحدى الصور الرائجة للتسويق الشبكي، وهي بيع المنتجات مقابل الحصول على حق التسويق، فمن العلماء من يقول بحرمتها وآخرون قالوا بجوازها بشروط. فما حقيقة هذه الصورة للتسويق الشبكي؟ وما شروط جوازها؟ وما هي المعايير التي يجب مراعاتها في التعامل بها؟ يحاول هذا البحث أن يبحث عن إجابات لمثل هذه الأسئلة إلى جانب بعض القضايا الأخرى المتعلقة بالتسويق والتسويق الشبكي خاصة.

ملخص بحث "مكانة العقل في الإسلام"

إن الإسلام هو دين الفطرة إلى جانب مواكبته الطبيعة البشرية مع إحترام غرائزها المختلفة؛ الفطرية والعقلية والجسدية. كما إهتمت الشريعة الإسلامية الغراء بعقل الإنسان أيما إهتمام فجعله مناط التكليف، وميزته به عن باقي الخلائق. وحاول الباحث من خلال هذا المقال الذي هو بعنوان "مكانة العقل في الإسلام" أن يتناول بالبحث إهتمام الدين الحنيف بالعقل الإنساني، وأن يوضح أن الإسلام لا يعارض العقل البشري بل إنه يسعى من أجل نجاح الإنسان، وبيان أطر عمله في الدنيا، الذي من أجله رزق الإنسان العقل. وإلى جانب بيان مكانة العقل في الشريعة الإسلامية حاول أن يؤكد على أن العقل بمفرده لا يمكن له أن يوصل الإنسان إلى الهدف المنشود دون الاستعانة بالوحي، كما سلب الضوء على قضية إحتياج العقل إلى الوحي وما تضعه الشريعة الإسلامية من الضوابط لإدراة العقل.

ملخص بحث: "أسباب صعود وأفول القوى العالمية"

لاشك أن للنظام الدولي تأثير عميق على السياسات الخارجية للدول ، لذا تضع الدول دوما سياساتها الخارجية وفق مقتضيات النظام العالمي في كل الأزمنة، لكي تتمكن من الحصول على أهدافها الوطنية والوصول إليها. كما أنها تضطر في بعض الأحيان إلى مراعاة النظام العالمي في سياساتها الداخلية كذلك.

كما أن القوى العالمية تحاول أن تكون مقاليد التحكم في النظام العالمي بيدها كي تحقق أهدافها، وهذا من أهم أسباب التنافس بين تلك القوى و يؤدي هذا التنافس إلى صراع دائم بينها، و ينتج عن ذلك تعاطم أثر بعض تلك القوى و تقلص أثر البعض الآخر، كما أنه يؤدي على المدى البعيد إلى ظهور قوى عالمية جديدة وأفول قوى عالمية أخرى.

كل هذا يتناوله هذا البحث، مع التركيز على أسباب صعود وأفول القوى العالمية.

ملخص بحث: "غرامة التأخير في أداء الأقساط البنكية"

إن العلاقات الإجتماعية والمعاملات المالية من أهم ما يتميز به الإنسان على وجه المعمورة، وذلك لأنه محب لمصلحته ويسعى للحصول عليها، سواء كانت مشروعة أو غير مشروعة، فهذا هو ديدن الإنسان منذ القدم.

لذا جاءت الشريعة الإسلامية لينظم تعامل الإنسان بهذا الشأن ويهذب ديدنه في الحصول على المصلحة المالية، فوضعت ضوابط وقواعد تحكم المعاملات المالية، فردية كانت أم إجتماعية. فعلى الصعيد الفردي شرع الإسلام العديد من الطرق من أجل مساعدة الفقراء من أبرزها إعطاء الدين، كما شرع للجتمع أنواعا من المعاملات المالية من أجل الحفاظ على الأموال من الجمود.

وفي الفترة الأخيرة تطور النظام المالي في العالم، تحديدا فيما يتعلق بنظام البنوك والمؤسسات المالية الأخرى. ومع التطور الهائل في المعاملات المالية بات ديدن الإنسان مرة أخرى هو السعي للحصول على المنفعة المالية، منها التأخير في أداء الديون، ويتم تغريم من يتأخر في أداء دينه، ما حكم هذه الغرامة هل هي "ربا" محرم، أم أنها وسيلة مشروعة للبنوك و للمؤسسات المالية للحصول على ديونها المستحقة؟ هذا ما يناقشه هذا المقال.

ملخص بحث: "التفسير الموضوعي وأهميته"

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده وآله وصحبه ومن تبعهم إلى يوم الدين وبعد: فإن من أعظم العلوم التي صرفت إليه الهمم، علم كتاب الله المنزل على محمد صلى الله عليه وسلم، إذ هو كلام الله الذي لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد، ومن هنا اجتمعت كلمة علماء الأمة على العناية بتفسيره، ولهم في تناول هذا العلم أساليب عدة؛

منها التفسير الموضوعي وهذا اللون من التفسير هو مجال بحثنا في هذا المقال. بدأنا ببيان تعريف التفسير الموضوعي، ثم نشأته ومراحل التاريخة، وكيف مر هذا اللون الأهم من ألوان التفسير بمراحل مختلفة، مع تسليط الضوء على أسباب نشأته.

كما تطرقنا إلى أنواع التفسير الموضوعي وأساليب العلماء فيه مع ذكر الإحتياج لكل نوع ومجاله. كما تم تسليط الضوء على مناهج العلماء والمفسرين في تناولهم للتفسير الموضوعي، إلى جانب ذكر المؤلفات والكتب المهمة التي ألفت في هذا الصدد. و المقال بمجموعه يدور حول إحتياج الناس في هذا الزمن إلى التفسير الموضوعي.

ملخص بحث: "دراسة حول وضع الزلازل في أفغانستان"

تشير الأبحاث العلمية إلى أن معظم الزلازل تحدث عند ما تعلقو صفيحة تكتونية صخرية في قشر- الأرض على أخرى نتيجة حركة آنية، ويحدث اصطكاك بينهما، حيث تؤدي الحركة الناتجة عن الاصطكاك إلى تحرك الأرض. وتنتج هذه الحركة الأنية قوة هائلة وتحدث موجات قوية في سطح الأرض، والتي تتلاشى في وقت قصير عبر القشرة الأرضية. بدورها تؤدي تلك الموجات القوية في حدوث اهتزازات على سطح الأرض، و يختل التوازن الذي هو أساس استقرار المباني، وتفقد مقاومتها مقابل قوة الزلازل.

من سوء الحظ، فإن أفغانستان تقع في حزام زلزالي خطير، و من هنا فهي تواجه زلازل شديدة كل عام و تخسر أرواحا كثيرة إلى جانب دمار البيوت والقرى، وهي تقع وسط القارة الآسيوية في الهيكل النشط لحزام الزلازل في جبال هماليا، والتي تمتد، بسبب اصطدام الصفائح التكتونية، إلى مساحات كبيرة بين الهند والجزيرة العربية وأوروبا وآسيا.

ومن هنا لا بد و أن تؤخذ مخاطر الزلازل بعين الاعتبار عند اختيار موقع لتصميم وإعادة بناء المجمعات السكنية و مرافقها في أفغانستان.

هذه الورقة التي هي بعنوان "الزلازل في أفغانستان" تبحث عن مخاطر الزلازل، والخطط المستقبلية لمواجهةها، مع دراسة خيارات مختلفة عند إختيار موقع لتصميم الأبنية وإعادة بناء المجمعات السكنية.

ملخص بحث: " المفهوم الإسلامي للإدارة الجمعية "

إن التحقيق العلمي السالم البناء يوصل الباحث إلى معلومات جديدة في المجالات المختلفة، لا سيما في مجال التنمية الإقتصادية وتكنولوجيا وغيرها. كذا يسعى الباحث من خلال أي تحقيق الوصول إلى حلول نافعة لكل ما يواجهه المجتمع من المشاكل.

في هذا البحث حاولنا أن نجد أجوبة لبعض الأسئلة المطروحة بشأن مفهوم إدارة الفريق، وأطر الشرع في هذا الشأن.

وناقش البحث، الذي هو في الأساس مسح ميداني شارك فيه ٢٥٠ موظفا، النقاط الإيجابية التي تسبب في تحسن الوضع الإداري، وما يراه المتخصصون حول القضية في ضوء الشريعة الإسلامية. وخلص المقال إلى أن الدين الإسلامي يقدم إقتراحات ويحدد ضوابط لا بد من الإستفادة منها في الإدارة، وهو ما ينتج عنها التطوير الدائم والرفاهية للموظفين وأصحاب الأعمال .

ملخص بحث: "ضرورة تحقيق الدعم المالي للشركات الصغيرة والمتوسطة في أفغانستان"

تعتبر الشركات الصغيرة والمتوسطة شريحة حيوية ومهمة لاقتصاد أي بلد من بلدان العالم، علاوة على ذلك، فهي من أهم المجالات التي توفر إمكانيات إيجاد فرص كثيرة للعمل في البلد، ويعتبر ذلك إنجازا كبيرا وخاصة في ظل انتشار البطالة بين الشباب التي يعاني منها كل دول العالم صورة أو أخرى. لذا فالدول الداعمة للأعمال التجارية الصغيرة، و المشجعة للشركات الصغيرة ومتوسطة الحجم، هي تكسب زخمًا كبيرًا وتطورا هائلا في القطاع الاقتصادي، عكس ذلك يتأثر الاقتصاد سلبا في بعض الدول الأخرى بسبب ضعف نشاط الشركات الصغيرة والمتوسطة.

وهناك أمور توجه تهديدا لاستمرار تلك الشركات في عملها يجب فهمها لإيجاد حلول حقيقية لها من أجل بقاء وتطوير تلك الشركات الصغيرة والمتوسطة، لا سيما في بلد مثل أفغانستان، حيث أن التهديدات والتحديات في وجه تلك الشركات عديدة ومتنوعة الأشكال، والحكومة مسؤولة عن معالجتها مسؤولية مباشرة.

لقد تم إجراء هذا البحث الميداني حول ضرورة دعم الشركات الصغيرة والمتوسطة في أفغانستان. وشارك في المسح مائة وعشرون شخصا لاستكمال هذا البحث، وقد أيد الجميع ضرورة تمويل الشركات الصغيرة والمتوسطة في البلد، حيث إعتقد جميع المشتركين في الدراسة أن تمويل الشركات الصغيرة والمتوسطة ضروري لإقتصاد بلادنا الذي مزقته الحروب، وما نجم عنها من الويلات.

ملخص بحث: "أثر الشركات الصغيرة والمتوسطة في النمو الإقتصادي"

إن المشاريع الصغيرة والمتوسطة من أهم عوامل تطوير وتحسين الوضع الاقتصادي في أية دولة من دول العالم. كما أن البلدان المتقدمة والبلدان الأقل نموا إذا أرادت الوصول إلى نمو اقتصادي عال يجب عليها أن تعمل على توسيع البنية التحتية البشرية، كما أنه يستدعي تحسين حالة الشركات الصغيرة والمتوسطة. بمعنى آخر إن الدول تكون قادرة على الاستفادة من التجارة غير الربحية شريطة أن تكون فعالة في إنشاء وتوسيع البنية التحتية، مع وجود القوى البشرية وخلق الموارد البشرية والمهارات والفنون والتخصصات. كما أن الدول النامية عليها أن ترتب أمورها الداخلية وتتيح الفرصة لتوريد أكبر قدر من المنتجات، وهذا ما سيبتيح الفرصة لنشاط الشركات الصغيرة والمتوسطة.

يتحدث هذا المقال حول تأثير الشركات الصغيرة والمتوسطة في التنمية الاقتصادية وقمنا فيه بالمسح الميداني شارك فيه ٣٠٠ شخص من العاملين في المشاريع وخبراء الاقتصاد والحالة المعيشية.

SALAM JOURNAL

SEMI ANNUAL ACADEMIC RESEARCH JOURNAL

5TH YEAR, VOL 5, ISSUES 9 & 10, FALL 2020

SALAM UNIVERSITY
KABUL - AFGHANISTAN

Articles in this issue:

- Preface
- Network Marketing According to Sharia
- Reason and its place in Islam
- Why and how superpowers replace each other?
- Penalty for late payment of bank installments
- The introduction of thematic interpretation of Quran (Tafseer) its value and methods
- Earthquakes (A case study of Afghanistan)
- Islamic Concept of Team Management
- Impact of Small and Medium Enterprises on Economic Growth
- An Investigation to Understanding the Need for Financing Small and Medium Enterprises in Afghanistan

SALAM UNIVERSITY JOURNAL
GUL-E-SORKH (BOST) SQUARE,
KOLOLA POSHTA,
KABUL - AFGHANISTAN

SALAM JOURNAL

SEMI ANNUAL ACADEMIC RESEARCH JOURNAL

5TH YEAR, VOL 5, ISSUES 9 & 10, FALL 2020

Salam, a research journal concerned with publishing research papers from all fields of knowledge after evaluation, issued by Salam University, Kabul, Afghanistan.

Address:

All correspondence should be addressed to the editor.

Salam University, Gul-e-Sorkh (Bost) square,
Kolola poshta, Kabul - Afghanistan

Contact:

(0) 20 22 30 664
+93 (0) 778 150 150

Email:

salamjournal@salam.edu.af

Website:

www.salam.edu.af

SALAM JOURNAL

EDITORIAL BOARD

EDITOR IN CHIEF

Associate Prof. Dr. Misbahullah Abdul Baqi
President, Salam University

EDITOR

Sebghatullah Saber
Head, Salam Research Center

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

- **Prof. Dr. Ismael Labib Balkhi,**
Vice-Chancellor (Academics), Salam University
- **Dr. Rafiullah Atta,**
Assistant Prof. at Nangarhar University
- **Dr. Najibullah Saleh,**
Associate Prof. at Nangarhar University
- **Dr Abdul Baqi Amin,**
Associate Prof. at Salam University
- **Dr Abdul Khahir Aleem,**
Associate Prof. at Salam University
- **Dr Said Hasan Adlyar,**
Associate Prof. at Kabul University
- **Mr, Abdullah Sadiq**
Dean Faculty of Economics and Lecturer,
Salam University

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

CONTENTS

Article Title	PAGE
Preface	1
Islamic Concept of Team Management	9
Impact of Small and Medium Enterprises on Economic Growth	36
An Investigation to Understanding the Need for Financing Small and Medium Enterprises in Afghanistan	53
Abstracts	PAGE
Network Marketing According to Sharia	71
Reason and its place in Islam	71
Why and how superpowers replace each other?	73
Penalty for late payment of bank installments	74
The introduction of thematic interpretation of Quran (Tafseer) its value and methods	75
Earthquakes (A case study of Afghanistan)	76

Preface

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين و على آله و أصحابه أجمعين،
وبعد.

Salam University is publishing this issue of the “Salam Journal” at a time when the entire world and Afghanistan in particular are facing challenges in dealing efficiently with the threats brought forward by Covid 19. This global coronavirus pandemic has had profound economic impact on world economies. Afghanistan’s already weak economy too has incurred many irreversible losses and is struggling with the even rising economic challenges. Since the start of the outbreak, institutions of higher education like us and others have also been through significant challenges. The administrative personnel, teachers and students have all been through the posed challenges. Many people including our staff at Salam University lost their close relatives and faced financial hardship.

May Almighty Allah forgive all those who passed away!

When the cabinet of the Islamic republic of Afghanistan decided to introduce online teaching in the institutes of higher education and schools during the spreading wave of Covid-19, universities and schools could not rise efficiently to the challenges of online teaching in comparison to the rest of the world and our neighboring countries. Despite these challenges, the majority of private universities worked tirelessly to take firm steps to overcome these hurdles and find an efficient approach to delivering online learning. With all the efforts made by these institutions, there were still challenges that the government could have cooperatively engineered and come up with solutions.

One of these problems was the lack of an established E-learning infrastructure in Afghanistan. When the students were asked to participate in online classes, they complained about the slow speed and lack of internet outside Kabul and in the provinces too. While the world is slowly beginning to use (5-G) fifth generation of technology standard, the existing network in Afghanistan is (2-G) second generation technology

standard. This present internet network infrastructure cannot provide the required speed for online teaching to efficiently fulfill the needs of students. In addition to the slow speed of the internet, the billing prices were also higher in contrast to the neighboring countries leaving students unable to bear the high billing costs even in areas of coverage.

Another issue that overwhelmed students in online courses was their unfamiliarity with computers. Many students showed complete unfamiliarity with computers when they were asked to participate in online classes. The third problem was the lack of legislation governing E-learning in the country's constitution. This had put the ministry of higher education under immense pressure too. Also, the lack of trust between state owned universities, private universities and the ministry of higher education (the governing body) was another issue that rose as a result.

The Ministry of Higher Education wanted to implement their own approach to E-Learning equally in all universities and insisted that all universities should pursue their recommended program (HELMS). The decision of the Ministry of Higher Education highlighted that the universities were not able to individually create a standard E-Learning mechanism in time but unfortunately did not consider the various potential levels of intellectual assets and technical facilities that different universities possess. With the resources that private universities had in hand, they could offer a relatively more efficient E-Learning system LMS. The ministry continued to insist with their system to be implemented in the face of disagreement from private universities. This resulted in leaving the private universities in a state of confusion for a considerable length of time.

Based on the Arabic quote that states: (رَبِّ ضَارَّةٍ نَافِعَةٍ) nothing is better than a destructive accident which is followed by benefits. If we put our efforts together in order to overcome the problems that are caused by Covid-19, it will lead us to finding more efficient and permanent solutions to our challenges that would have not been noticed otherwise. It will also

raise Afghanistan to a more competitive educational platform regionally. Failing to search and find the right solutions to our weaknesses in the educational system will only increase our challenges in the future. Looking forward, if we want Afghanistan to be competitive in the region in terms of educational standards and facilities, we should find standardized solutions for the aforementioned issues. We believe in supporting and upgrading our IT infrastructure and should do so by inviting interested investors in the IT sector. We need to provide incentives and convince the investors to expand their investments not only in the infrastructure of telecommunication sector but all other frameworks and systems of our society. Similarly, the government should invest in the telecommunication sector by empowering the hardware systems, software systems, network systems and other facilities. The government should also focus on providing and monitoring fast and accessible internet with reasonable prices so that the teachers and students can afford to use these services. The ministry of education should consider introducing Information and Communication Technology to schooling system from an early age so that the students become computer friendly and also benefit from the pool of educational resources.

While a focused approach is needed for the above challenges, this edition of the scholarly magazine of Salam University is published after United States and Islamic Tehreek-e-Taliban signed an agreement to end the war in Afghanistan on 29 February 2020. Under the agreement that was signed in Doha, the Afghan government and The Islamic Tehreek-e-Taliban will release each other's prisoners and this will be followed by intra Afghan peace talks within 10 days bringing the saddening misery of the people of Afghanistan to an end. However; several months have passed since the agreement was signed, there is still no hope for negotiations between the Afghan sides. Whenever a window of opportunity and hope opens for our suffering nation, an excuse is made and the talks get postponed. As a result of this, our nation loses hundreds

of young lives every day and sadly whoever speaks out in support of peace is mysteriously assassinated.

As the gloomy tragedy of our nation continues, our scholars have also become victims of targeted assassinations since few months now. Dr. Abdul Baqi Amin a lecturer in the department of Islamic Law and Jurisprudence at Salam University is a sad reality of this chain of targeted assassinations. He was an informed writer, a committed scholar and an internationally renowned figure. Salam University considers his martyrdom an irreparable loss for our country and a huge loss of intellectual wealth for students of higher education. We call on the government that his killers are brought to justice as soon as possible.

The continuation of war has its devastating impact on all aspects of our society particularly on the educational institutions. In stark contrast, peace is recognized as catalyst for the development and progress of educational institutions and all other functioning mechanisms of a society. We call on all sides involved in the conflict to stand firm against all the hurdles that become obstacles for intra Afghan talks and dialogue for peace building and to hold firmly to the rope of Allah all together and do not become divided. We would like the peace talks to start soon and request all sides to stand as a firm and united structure against all external and internal spoilers. We hope this will create the suitable environment for education, research and intellectual growth in our country and our nation too as other nations can embark on its journey of peace and security and become actively involved in the development of worldly human capital.

Before we look into and briefly discuss the topics of this magazine, we would like to bring to your attention some of the key goals of Salam University in the coming years.

- Fulfilling students' educational needs, the expansion and development of research papers are at the forefront of our priorities at Salam University

- Creating equal development opportunities for all departments and its personnel so they can play a positive role in the society and can contribute with practical achievements
- To further standardize the university, pay more attention to the quality and nature of our services and to strengthen the financial resources of the university are also at the top of our list
- To foster and train professional role models and leading personalities to bring positive changes and better serve our well-deserved war torn society

To achieve our goals, Salam University has extensive and well detailed plans in place. Its magazine that is printed every semester to create development and research opportunities is an example of this. The first research paper in this edition of the magazine explores “Network Marketing from the Perspective of Sharia” led and conducted by the respected Chancellor of Salam University Dr. Misbahullah Abdul Baqi. The author investigates and examines marketing in the light of Islam to find out what aspects of marketing contradict the principles of Islam and what aspects of marketing agree. This research paper is virtually the most recent and exclusive piece of written work on this topic.

The second research paper evaluates “Wisdom and its place in Islam” and is written by the Vice Chancellor for Academic Affairs at Salam University, Dr. Mohammad Ismail Labib Balkhi. The writer explores the place of wisdom in Islam to establish that wisdom does not contradict with Islamic Sharia. Rather, both wisdom and Sharia together reveal the route of prosperity for humans and their mission in this world in the light of their obligations.

The third research paper elaborates “Why and how do superpowers replace each other?” and is written by Allamuddin Asir, lecturer at the faculty of Law and Political Science, Salam University. This paper attempts to investigate the rise and fall of superpowers with their similarities and differences. This study incorporates the views and opinions of mainly American scholars in the field of political science on

the shift of power from west to east and the demise of America as a superpower. This study does not believe in the present structure of United Nations and identifies one or few countries in the commanding position are not acceptable for other nations. Similarly, the findings put emphasize on the existence, importance and role of United Nations and suggests that it should be led and governed by regional or international organizations free from the interference and influence of any country.

The fourth research study looks into the “Penalty for Late Bank Installments”. This paper is written by Ahmad Samadi, dean and lecturer of the faculty of Law and Political Science at Salam University. This study seeks to address this modern-day complex issue in Afghanistan and identifies the needs for the solutions of late payments and bank guarantees simultaneously. The researcher believes there is no evidence of previously conducted inclusive research that includes unified jurisprudential views and the constitution has also remained silent so far. The fifth piece of writing “The introduction, importance and approach of Muzoe Tafseer” is written by Dr. Fasihulah Abdul Baqi, lecturer in the department of postgraduate studies at Salam University. The author first elaborates the introduction of Muzoe Tafseer and then discusses the origin, its historical stages and the causes of its origin.

The sixth article analyses the “The Study of Earthquakes in Afghanistan”. The study is conducted by Ahmed Seyar Naikkhwa, a lecturer in the Faculty of Engineering at Salam University. The study seeks to address the dangers of earthquakes in Afghanistan and its countermeasures. The author claims that, according to scientific beliefs, most earthquakes take place when two hard layers of the earth are affected by the movement of one another, which causes the earth's surface to move or break apart. This movement is due to the release of strong energy and the production of vast waves in the earth's crust, which in a short period of time are scattered all over the earth's crust. The above-mentioned waves cause severe tremors on the ground surface which form the basis or rules for the analysis and sustainability of structures against the ground forces.

The seventh research paper explores “Islamic Concept of Team Management” and is written by Mr. Mohammad Qasim Ayaz, lecturer in the faculty of Economics at Salam University. This study attempts to address solutions to the present challenges of management in the light of Islamic teachings and principals. The author of this piece of academic research has attempted to explore management concepts that can inject efficiency into managing organizations under the sacred teachings of Islam.

The eighth research study looks into the "Impact of Small and Medium size Enterprises on Economic Growth" and is written by respected lecturer Adeel Sabir, this article examines the impact of small and medium size enterprises on the overall economic growth. The author conducted a field survey in which 300 organizational employees and economists took part. In general, the researcher seeks to prove that small and medium size companies play an important role in improving the economic growth of a country.

The ninth research paper conducts “An Investigation to Understand the Need for Financing Small and Medium size Enterprise in Afghanistan”. This study is written by Mr. Ashfaq Khan an esteemed lecturer in the faculty of economics at Salam University. The respected researcher believes that small and medium size enterprises are vital, equally important and an inevitable part of every economy. The author addresses that countries which support small and medium size enterprises are witnessing rapid economic growth.

The above academic work is the result of sincere contributions, critical and analytical thinking of our researchers. The authors believe in the accuracy of data but do not rule out human errors on their part. Also, the management and our valuable researchers would like our respected readers to read our published research papers and share their critique and feedback with us.

The management would like to extend its sincere gratitude and acknowledges the support, dedication and hard work of our researchers.

We wish them more success in this field and seek rewards for their present contributions.

ومن الله توفيق

Editorial Board of Salam Journal

How Team Management Influences Organizational Welfare: Islamic Perception

Mohammad Qasim Ayaz

Lecturer, Salam University, Management Science Department

mohammadqasimayaz@gmail.com

Purpose:

Study on hand undertaken here discusses the effect of the Islamic concept of team management and its relations with social welfare considering ten different private sector organizations in Kabul, Afghanistan.

Population / Sampling:

For current study 20 private organizations were selected among which 250 employees participated to provide answer to the adopted questionnaire, there is no missing and data collected from entire selected sample size of the study.

Findings and Research Contribution:

The primary objective of the study was to assess the influence of Islamic concept of team management and its influence on social welfare in Afghanistan. The findings of this research study contribute by having huge implications in both business and academic arena.

Recommendation:

Since the analysis has found the positive relationship between the both variables such as the Islamic Concept of Team Management (Independent) and the Social Welfare (Dependent). Furthermore, the study model was found statically fit. It is highly suggested for the organization management to give more involvement to the employees

while making all level decisions because the involvement of the employees in decision making will enable the organization to become more productive and market driven.

Key Words:

Islam, Team Management, Organizational Welfare

Introduction

This research is conducted to explain the Islamic concept of team management and its impact and relationship with organizational welfare especially to the employees working in the different organizations in Afghanistan context, and to elaborate that the best team management and team building practices will be found through implementation of the Islamic way of management principles. This research project also discusses the ways a good team management is possible and how can an organization have a good team building and team working spirit which lead the organization to achieve its objectives. The experiences have shown that those organizations and working environments where there is no sense and concept of team working and team working management, those organizations have encountered tremendous problems which eventually had severe and unprecedented negative impact on the organization overall objectives, the ultimately the concerned organization was not at the position to attain and reach to its expected goals.

Therefore, in order to avoid such unfavorable impacts in the organizations and working to maintain a sound team management spirit to contribute positively into the success and objectives of the organization, a positive team management principles and practices is required to be introduced, and such principles and ways are better explained by Islam and has always insisted on team and group working concepts. Team management or team work is an important part of every organization's functions which greatly contributes to the success and failure of the organization's ultimate goals and objectives. A group alludes to a particular kind of bunch whose individuals are collectively

responsible for accomplishing common destinations and showing agreeable state of mind, it may be a group of people with a common reason, centered and joined together to attain particular assignments or set of goals, as such, groups are imperative determinants of corporate victory, group victory does not begin with comes about but instep begins with building of an viable group that can convey on its guarantee. Most of the issues group experience are unsurprising and preventable, way better group[execution comes approximately when individuals are invigorated to do their job superior for case they see after their clients in distant better, higher, stronger and improved in a way and illuminate issues in better ways this can be optional behavior within the sense that workers grant and can take absent participation and exertion to go the additional mile one they have meet the lease measure of the performance.

Problem Statement

This study attempts to explore the understanding of Islamic team management and general management concepts and practices, and its implication in the organizational environment, because in the contemporary era in majority of the Afghanistan based organizations (national and International) the western style of management is practiced and Islam is considered as not focusing or having team management spirit and other management principles and values to be applied, at the result of which normally lots of problems emerge in the organizations. Therefore, this research is conducted to elaborate the importance and principles advised by Islam to be implemented in the organizations and its impact on the welfare and its consequences in the organization, especially in Afghanistan based organization where 95% of the labor force is Muslims.

Research Questions:

1. Is there any relationship between Islamic concept of team management and organizational welfare?
2. How team management concept influence social welfare within an organization in Afghanistan?

Research Objectives

This research aims to familiarize the people working in the different organizations especially in the Afghanistan context the importance of the team management in Islam and principles Islam has introduced for Muslim which lead them to success in their carrier and achievements of the organizations to their goals, and also which create a pleasant working environment, and to describe how Islamic style of management effect the organization and its environment. Based on research the followings are some specific objectives of the study:

1. The extent to which team management support organizational performance.
2. The extent to understand the relationship between Islamic concept of team management and organization welfare.

Significance of the Study

Academic Significance

This study describes that how important is the understanding of Islamic way of team management in difference circumstances and contexts especially in Afghanistan, and what Islam has introduced in this field to apply and how to apply them? This also increases the awareness level concerning the Islamic management style in organizations especially for those having less knowledge in the area of Islamic way of team management.

Industrial Significance

This also will help to inform the Muslim mangers the impact of Islamic team management principles on both organization and employees and the practical implication for it, in order to reduce the current existing organization problems most of which are related to luck to sound team management.

Research Hypothesis

- **H₁:** There is significantly positive relationship between Islamic concept of team management and organization welfare.
- **H₂:** There is no significant relationship between Islamic concept of team management and organization welfare.

Literature Review

Management in Islamic Context

Human being is naturally a social creature and his social life results from his nature, and an important part of human prosperity depends on fulfilling his social and natural needs. One of the pillars of social life is the team management which settles the shared and different interests of human beings. The difference between the world of humanity and animalism clarifies the necessity of team management in the social life of human beings (berenji, 1993). Study and research in human life also proves the necessity of the team management, because from the beginning till now, wherever some people gather, the need for a good team and management of it is at the top of their agenda. It can be found this meaning in the Holy Quran (Sura Anbia, Verse#73) which says *“we made them leaders who guided people by our order and we have inspired them to do good deeds”*. (Afjehee, 1993)

This verse clearly indicates the establishment of team and responsibility of a leader in a team, and such indication are also mentioned by The Prophet (PBUH) in (Sahih Bukhari# 7138 and Sahih Muslim# 1829) which states:”Nothing is permissible for three people who are together unless they make one of themselves chief.” And also says that “All of you are guardian and responsible for your subjects”. (Musharraf Javadi, 2012) In these two hadiths The Prophet (Peace Be Upon Him) says that first everywhere there are more than two person involved in a task, journey, etc one of them should become team leader for the rest and then he/she is responsible for that team and he/she will be questioned for any decision of step takes in the that team.(Sarmadi, p.10) Therefore, Islamic science of management focuses more on the team management and puts

more responsibility on the shoulders of the team leaders and makes them alert and inform them for their responsible a team leader has towards its team. Islamic industry for the science of management means that management issues are investigated using a religious method, i.e. using the divine verses and narrations and the ideas obtained from the religious texts about different scientific issues are the answers to the questions of these sciences through religion which easily can be differentiated with the contemporary practices of the management.

Team Building and Islamic Leadership

A team is not a random collection of individuals with different agenda. A dozen of individuals in a restaurant by random chance are not a group although they may be interacting, have a common goal of eating and drinking and be aware of each other. Teamwork does not just happen. It has to be organized and nourished through effective leadership and management (Altalib, H., 1991). Working together with team spirit is an Islamic directive. It is said in a Sahih Hadith that “The Hand of Allah is with the team (Jama’ah). Then, whoever singles himself out (from the Jama’ah) will be singled out for the Hell-Fire” (Sunan Al Tirmidhi) (ACPI, 2013). According to Quran Muslims have been forced to be united and don’t be dispersed, as in groups they will remain powerful, as it is said that “*Hold fast, all of you, to the cord of Allah, and be not divided*”. (Sura Al-Emran, Verse#102)

This paper discusses many Hadiths and many remaining about team building. Many battles of the early Muslim history, like battle of Khandaq, construction of Kaabaa, and the process of putting Hajara-ul-Aswad. Therefore, a team from Islamic point of view may be defined as a group of people under a team leader who work together on a continuing mission with common (halal) goals and objectives. The figure-1 is a diagram where people designate A, B, C, P, Q, X, Y, and Z is working together under a team leader “M” to achieve organizational goal considering Islamic values. Here the team members are mutually interactive and connected with their leader. The goal is accomplished through specific and defined tasks that may be simultaneous or sequential and may change from time

to time. A large team may be divided into sub-teams. Everyone in the team is expected to take responsibility for the success of the team as a whole. The work and performance of each member and of the whole team must relate to clearly defined objective. While each team member contributes particular skills and knowledge, the team as a whole, as well as each member, is responsible for the task on which it is focused. (1): Identification of a problem, (2): Collection of relevant data, (3): Data feedback and confrontation, (4): Problem solving experience, finally the last (5): On the job application and follow-up.

Characteristics of a manager from the perspective of the Quran

Generally, the management is the most difficult and at the same time finest affairs of human beings, and has the required features for itself. Lay people consider management a simple task while the experts of management believe that the reality is something else and some features of management are the gifts endowed by God in the human nature and are never achieved by education. The Holy Quran is the basic framework of Islamic government and society. The criteria and model of the manager's characteristics in Islam are the same as the ethical and behavioral features and standards. The mission of this moral innate aspect or the tendency toward the good moral is to distinguish between good and evil which would be in effect independent of the personal physical benefits or disadvantages. One should say that truth and lies must be avoided. One should avoid oppression and be loyal. Covenant should not be defeated. This is an innate aspect of a faithful and honest prophet ruling truly on behalf of God and if they disobey his commands, he will protest and will inflict his protest in the form of body pain. This aspect, like other innate aspects, is susceptible to stupefaction and harmful habits. Prophets are appointed by the Almighty God to eliminate these risks and to remove the barriers of natural evolution (Elahi Ghomsheeh, 1980, p.5).

Manager’s Responsibilities from the Perspective of the Holy Quran

The main responsibilities of a manager based on the contemporary management principles are: planning, organizing, guiding, and supervision, now it can be explained each of these responsibilities from the perspective of the Quran.

Planning:

Planning which is the foundation of management means target setting and finding and paving the way for achieving them. Many verses are seen in the Holy Quran on this task. For example it is stated in the Holy Quran that *“Never did we send a Prophet before you, but; when he planned to recite the revelation Satan threw (some falsehood) in it. But Allah abolishes that which Satan throws in”*(Sura Haj, Verse#52).

Organizations:

The second responsibility of a manager is organization. When managers combine physical resources with people’s efforts in order to achieve the goals organization is done.

Organization is defining the use of all available resources in the management system regularly. In fact, organization includes the tasks which should be implemented, identifying those who must implement the tasks, the method of task classification, and appointing those who must give or take report. In this regard, the Almighty God states the system organization and hierarchy in the Holy Quran which says that *“O you who believe, obey Allah and obey the Messenger and those in authority among you. Then, if you quarrel about something, revert it back”*(Sura Nisa, Verse#59)

This verse can be interpreted as the appropriate organization. Accordingly, a hierarchy must be defined in order to accomplish organizational goals and in implementation of orders, the hierarchy must be respected.

Leadership:

After planning and organizing, leadership is the third task of a manager. Some management experts believe that the secret of a manager's success is his ability to lead the human force under his supervision; on the other hand, the method of direction and management in any culture are considered the face of the cultural structure of that civilization. And this cultural structure of a complex includes religious, philosophical, artistic and political values which are manifested in the form of manager's individual behavior and social net of society therefore task of leadership contains three roles of motivation, direction, and guidance. Motivation: The Almighty God describes his honest and faithful servants in the Holy Quran that *"As for those who believe and do righteous deeds, we shall accommodate them in mansions of the Paradise beneath which rivers flow, where they will live forever. Excellent is the reward of the workers and those who observe rest rant patiently and place their trust in their Lord alone"*

(Sura Ankabot, Verse#58 &59).

Supervision:

Supervision as the final link in the chain of management tasks is important. Supervision is a process for ensuring whether the implemented activities are in compliance with the planned activities or not, in fact supervision is more comprehensive than planning, and it helps the managers to take care of effectiveness of planning, organizing and leadership. In general, supervision or control is a regular effort toward reaching standard goals, designing information feedback system and comparing its real components with the predetermined standards, and finally defining the social deviations and measuring their value on the trend of the components which include maximum efficiency. Many verses can be seen in the Holy Quran about supervision. Allah (SWT) told the Prophet (PBUH) that: "We made you a moderate nation so that you can observe people's deeds" (Sura Baqara, Verse#143). The above mentioned verse emphasizes that managers and supervisors must monitor the works and performances of their subordinates, and to be

with them and among them to easily do this job. Thus, there must be a group in organizations to supervise the affair, know the organizational goals and pay attention to individual and organizational behaviors in order to mention any contradiction with the objectives. It is also stated in the Holy Quran that “when the two receiving angels receive (every human act to record it), seated (one) on the right and (one) on the left” (Sura Qaaf, Verse#17).

Resource Based Theory of Islamic Concept of Team Management

One key requirement for corporate success in this competitive environment is recognizing how to sustain competitive advantage. According to Porter (1999), we can create competitive advantage as we make tough choices about what we will do and not do. The resource-based view of the firm dominates the strategic management literature and has also found use in the management information systems (MIS) literature (Priem and Butler, 2001). It was developed to explain how organizations achieve sustainable competitive advantages. Advocates of the resource-based view have tried to explain why firms differ and how it matters (Barney, 1991; Wernerfelt, 1984, Hoopes, Madsen and Walker, 2003). A firm’s resources consist of all assets both tangible and intangible, human and nonhuman that are possessed or controlled by the firm and that permit it to devise and apply valueenhancing strategies (Barney, 1991; Wernerfelt, 1984). In the Islamic style of team management mainly one of the major weaknesses that could be a challenge in the competitive environment to an organization is the lack of information, knowledge and awareness of employees and their adoption to such environment where Islamic principles of management are practiced (Mohamed Sulaiman, 2013).

Theoretical Framework

The main concept in this research which is the foundation of this topic is the Western and Islamic Team Management theories; this provides a unique blend of Islamic and existing ways of measuring the effectiveness of team management. The formulation of this theoretical framework is

the independent variable which is the Islamic Concept of Team Management and contains three important parts which form the center of this research and they are Value, Environment and Reward and Accountability which are going to be further elaborated here, this is worth mentioning that in order to define the main importance of these dimensions and how do they eventually impact on the main dependent variable which is the social welfare and is the crucial part of this research project and plays center role in the accomplishment of this research, therefore needs to be discussed as well.

Organizational Values

Organizational Values are those beliefs held so strongly that they drive people's behavior and dictate how people interact with and treat each other. Values together with their defined Behaviors set the minimum expectation of behavior for everyone in your organization, and help to lay the ground work for your company's culture (Peopleink, 2011). Core values are what support the vision, shape the culture and reflect what the company values. They are the essence of the company's identity – the principles, beliefs or philosophy of values. Many companies focus mostly on the technical competencies but often forget what are the underlying competencies that make their companies run smoothly therefore, stablishing strong core values which provides both internal and external advantages to the company (Geese, 2013). There is no correlation between an organization's publicized values and financial performance but, there is a link between a culture of strong values as perceived by employees and organizational performance. Therefore values need to be „lived“ throughout the organization.” (2014 Great Place to Work Institute UK.) Islam has always emphasized equal treatment of all individuals at the workplace or otherwise, considering them as brothers in faith or equals in humanity. By applying this concept to our organizational settings, we can ensure that no individual is wronged by another and that exploitation in the name of competition between employees does not happen. As the Holy Quran says in Sura Nisa, verse#58 that: “Truly God commands you to give back trusts to those to whom they are due, and

when you judge between people, to judge with justice....” and also Prophet Muhammad (peace be upon him) has said in Sahih Bukhari# 2447, “Beware of injustice for injustice will be equivalent to darkness on the Day of Judgment.”(Islamic Insight, 2012)

Organizational Environment

Is composed of forces or institutions surrounding an organization that affect performance, operations, and resources. It includes all of the elements that exist outside of the organization's boundaries and have the potential to affect a portion or all of the organization. Spector (1997) observed that most businesses ignore the working environment within their organization resulting in an adverse effect on the performance of their employees. According to him, working environment consists of safety to employees, job security, good relations with co-workers, recognition for good performance, motivation for performing well and participation in the decision making process of the firm. He further elaborated that once employees realize that the firm considers them important, they will have high level of commitment and a sense of ownership for their organization. The Prophet (May peace be upon him) said: "None of you will have faith till he wishes for his (Muslim) brother what he likes for himself."(Sahih Muslim, Hadith#45), this noble Hadith is one of the greatest Hadiths which also called as golden rule on which Islam is based. If people act according to this Hadith, many deniable acts and rivalries shall end and security, good, and peace shall prevail especially in the working environment and all the activities of the organizations will be implemented smoothly. (Abu Amina Elias, 2013), The scholars say that this rule which has very positive and direct effect on working environment only will be applied and will happen when hearts are free of hatred, deceit, and envy because an envious person does not love that anyone surpasses him in goodness or even becomes equal with him because he loves to be superior to people by all kinds of virtue. (Alukah, 2011)

Social Welfare

The concept of social welfare is a general to all religions which colors every aspect of the ideal human society to which Islam points, but Islam has envisaged a system of mutual help and social assistance that provides basis for the modern concept of Social Welfare. Islamic ethics not merely inculcate the attitude of self-sacrifice and social cooperation but also promote virtues in this individual which make it possible for him to subordinate his own interest to the collective good of the community and thus make the attitude operative. A leading scholar Al-Izz bin Abdul Salam wrote a book named “Qawaid-Al-Ahkaam” in which he described that medicine was developed to procure the health security and to avoid injuries and sickness. Hence the one who has advised the law and medicine must have been one and same, for both disciplines with the aim of preventing wrongness and procuring benefits. (Qawaid ul Ahkam) East Pakistan Council of Social Welfare 2011

Methodology

The study conducted here aims at understanding the influence of Islamic Concept of Team Management on social welfare in selected private organization in Kabul Afghanistan. This chapter of the research is used to give the clear of picture of the whole research undertaken and gives complete direction on how the research will achieve its objectives and how the research will answer its questions asked during the study conducted. The chapter three of the research is used to understand us on research design, research strategy, sampling technique and sample size, population and research instruments used for validity, data collection and the model specifications.

Research Design

Current study focused to investigate how Islamic concept of team management influence social welfare in selected private sector organizations in Kabul, Afghanistan. The study focused to collect data from the selected organizations. Adopted questionnaire is divided among 250 participants, to collect relevant data, from the private sector. The

study is qualitative and quantitative in nature for deductive analysis. Here, for the purpose of the data collection for this study, we use convenience approach in which we use adopted questionnaire from employees inside the organization in Nangarhar province. The questionnaire is therefore designed to help us unify the data for further analysis for examining the effects of employee participation in decision making on organizational performance keeping in view the case of various organization in Kabul Afghanistan.

Population and Sampling

The sum of the elements which are used for the appropriate representation of the whole population is called the sample. It is almost impossible for the researcher to conduct the research without the population and there are some constraints and limitations which are already mentioned. Therefore, the researcher should select the appropriate sample for the study. The samples which are undertaken for the studies would come either in the form of probability or non-probability samples. The probability sample is the sample which has particular methods or procedures for the selection of the data and non-probability sampling is the one which does not have any particular procedure for the selection of the data. In the result, the total population for the current study estimated 800 employees who are working in 10 different organizations in Kabul, Afghanistan. From the mention population we considered only 250 employees to participate and engage in the study. Furthermore, the study focused on private sector organization to know the influence of Islamic concept of team management on social welfare.

Instruments

The survey strategy of the study is used to have adapted questionnaire for collecting the data from selected sample of the study. The questionnaire has been developed with the scales and it has two sections in which the first section contains the demographic information and the

second section contains the information about the employee participation in decision making and the organization performance.

Data collection procedure

For this study the data is collected through questionnaire on selected sample size of the study which was 250 participants in total, convenience sampling techniques were used for data collection, as mentioned 250 questionnaire was distributed among them all questionnaire returned filled and further data analysis is performed through using SPSS. This is worth-mentioning that all interviews conducted as a part of data collection of this research paper were informal and semi-structured interviews.

Validity and Reliability

Content validity refers to the extent to which an instrument represents the factors under study. To achieve content validity, questionnaires included a variety of questions on the knowledge of students on internet advertising and consumer behavior. All the subjects completed the questionnaires in the presence of the researcher. This was done to prevent subjects from giving questionnaires to other people to complete on their behalf. Reliability can be ensured by minimizing sources of measurement error like data collector bias. Data collector bias was minimized by the researcher's being the only one to administer the questionnaires, and standardizing conditions such as exhibiting similar personal attributes to all respondents, e.g., friendliness and support. Pilot testing was carried out by the researcher to identify any flaws on the questionnaire to reduce errors of measurement and test for consistency.

Data Analysis

The study applied both nominal and ordinal scale to measure a range of factors establishing the effectiveness of Islamic concept of team management organizational social welfare and an interval scale in determining the relationship between employee participation in decision making and organization Performance. Descriptive statistics was used to

analyze this data. The mean responses, standard deviation and other relevant statistics were computed to better understand the data. The data collected was compiled and edited to check for logical inconsistencies. The data was then coded according to the responses. Relationships between responses was assessed and presented using tables and graphs and analysis was done using SPSS. Regression and Correlation analysis was applied in this study to reveal relationships among variables in the findings from the data.

Data Analysis and Interpretation

Introduction

The study applied both nominal and ordinal scale to measure a range of factors establishing the Islamic concept of team management and its impact and relationship with organizational welfare. The mean responses, standard deviation and other relevant statistics were computed to better understand the data. The data collected was compiled and edited to check for logical inconsistencies. The data was then coded according to the responses. Relationships between responses was assessed and presented using tables and graphs and analysis was done using SPSS. Regression and Correlation analysis was applied in this study to reveal relationships among variables in the findings from the data.

Demographic Section

GENDER

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Male	211	88.9	88.9	88.9
Female	39	11.1	11.1	100.0
Total	250	100.0	100.0	

The above-given table shows that gender proportion of female and male participants study. It can be trace that out of 250 employees, there are 211 males and only 39 female participants of the study. Thus, the

percentages of male participant for this study were 88.9% and female participants were 11.1% in total.

AGE

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
25 – 30	111	66.7	66.7	66.7
31 - 35	71	21.2	21.2	21.1
36 – or Above	68	12.1	12.1	100.0
Total	250	100.0	100.0	

The above-given tables present an overview of the age of participants of the study. On basis of age brackets the respondents of the study were assigned to 3 categories or age groups. Out of 180 employees of telecommunication sector, 111 employees that are 66.7 % of the total sample has an age in range of 25 to 30 years. While 71 employees which make 21.2 % of the sample has aged from 31 - 35 years. It is important to note that the only 68 employees which 12.1 % of samples have age between 45 or above for this study.

MARTIAL STATUS

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Single	68	23.3	23.3	76.7
Married	180	76.7	76.7	100.0
Divorced	0	0.0	0.0	
Total	250	100.0	100.0	

The given table gives a summary of the marital status of the respondents of the sample. It can be observed that more than half of the participants of study are married. Out of 250 participants of the study, 180 participants are married which represents the 76.7 percent of a total sample of the study. While 68 participants who make the 23.3 percent of

the study are not married and are still single. Furthermore, there is no divorced participant for this study.

EDUCATION

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Graduate	190	76.7	76.7	76.7
Master	60	23.3	23.3	100.0
PhDs	0	0.0	0.0	
Total	250	100.0	100.0	

The given table shows that; 190 of total employees' are bachelor that makes 76.7% of the sample while 60 respondents of the study are masters that make 23.3% of the total sample. In short, it shows that there is no PhD doctor in telecommunication sector.

EXPERIENCE

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
0 - 3	161	55.7	55.7	55.7
4 - 5	60	25.3	25.3	25.3
6 - 10	20	15.0	15.0	100.0
11 or Above	9	4.0	4.0	
Total	250	100.0	100.0	

The participant were asked to mentioned their work experience, in above table its clearly shown that the total number of employees having 0 - 3 years' experience are 161 which is 55.7 %. In second portion 60 participant explored their experience level from 4 - 5. While the least number of participant which is equal to 9 had shown their experience level from 11 - above which is equal to 4.0 % in total, this implies that the participant level of experience are adequate to explore maturity and understanding level that affect research studies.

Regression Analysis

Variables Entered/Removed

Variables Entered	Variables Removed	Method
SW / ICTM	.	Enter

a. Dependent Variable: Islamic Concept of Team Management

b. All requested variables entered.

For current study questionnaire was distributed among 250 employees of different organization in Kabul, the above table explores that all the items was entered to SPSS for furfur evaluation. Furthermore, the above table explores that there is no item removed from the data.

Reliability Statistics

4.8 Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.815	20

For current study the reliability statistics were used to explore the reliability of the questionnaire for data collection, the result showed that the Cornbachs Alpha for this study is equal to .815 which is strongly reliable and acceptable for data collection from concern selected sample of the participant.

Correlations

		ICTM	SW
Islamic concept of team management	Pearson Correlation	1	
	Sig. (2-tailed)		
Social Welfare	N	250	
	Pearson Correlation	.657**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	250	250

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The correlations table gives the positive relationship between human capital management and organizational performance with a correlation coefficient of .657 at 5% significance level.

Model Summary

R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
.657	.431	.430	1.89542

a. Predictors: (Constant), Social Welfare

The model summary presents the R square and the adjusted R square values of the model in which the human capital serves as the explanatory variable and the performance represents the dependent variable. As can be noted, the adjusted R square value of the model is .431 which tells that around 43.1 % of the variability in the dependent variable is explained by the Islamic concept of Team Management. Since not much explanatory variables are included in the study, an adjusted R square value of .430 is not bad enough.

Annova

Model	Sum of Squares	ofDf	Mean Square	F	Sig.
Regression	1355.527	1	1355.527	377.309	.000
Residual	1789.121	498	3.593		
Total	3144.648	499			

a. Dependent Variable: Islamic Concept of Team Management

b. Predictors: (Constant), Social Welfare

The ANOVA table presented above gives F statistic value which represents the significance of the model overall. The value of the F statistic is 377.309 which is significant as well (p value = .000). This depicts that the model is a good fit overall.

Coefficients

	Unstandardized		Standardized	t	Sig.
	Coefficients		Coefficients		
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	7.629	.742		10.282	.000
Social Welfare	.646	.033	.657	19.424	.000

a. Dependent Variable: Islamic Concept of Team Management

The regression results give the coefficient of the explanatory variable. The unstandardized beta coefficient for Social Welfare is .657 with a standard error of .033. This translates into a *t* statistic of 19.424 which makes the association statistically significant at 5% level. Thus, we can say that human capital management is associated with a .190 increase in organizational performance such that a one unit increase in the human capital management leads to a 19 percent increase in the performance.

Discussion, Conclusion and Recommendations

Discussion

Study on hand undertaken here discusses the effect of the Islamic concept of team management and its relations with social welfare considering ten different private sector organizations in Kabul, Afghanistan. The researcher has run various tests to identify the result. The researcher here run the correlation test to identify the relationship between the variables, the regression analysis is run to know the significance of the study, the degree of the variation and the beta value to indicate the unitary change. The correlations table gives the positive relationship between human capital management and organizational performance with a correlation coefficient of .657 at 5% significance level. Similarly, the model summary presents the R square and the adjusted R square values of the model in which the human capital serves as the explanatory variable and the performance represents the dependent variable. As can be noted, the adjusted R square value of the model is .431 which tells that around 43.1 % of the variability in the

dependent variable is explained by the Islamic concept of Team Management. Since not much explanatory variables are included in the study, an adjusted R square value of .430 is not bad enough. As far concern to “The ANOVA” table presented above gives F statistic value which represents the significance of the model overall. The value of the F statistic is 377.309 which is significant as well (p value = .000). This depicts that the model is a good fit overall. Furthermore, the regression results give the coefficient of the explanatory variable. The unstandardized beta coefficient for Social Welfare is .657 with a standard error of .033. This translates into a t statistic of 19.424 which makes the association statistically significant at 5% level. Thus, we can say that human capital management is associated with a .190 increase in organizational performance such that a one unit increase in the human capital management leads to a 19 percent increase in the performance.

Conclusion

The primary objective of the study was to assess the influence of Islamic concept of team management and its influence on social welfare in Afghanistan. The findings of this research study contributes by having huge implications in both business and academic arena in line with the findings of (Afiouni 2013; Santos-Rodrigues, Delery and Roumpi 2017; Dorrego, and Jardon, 2010). It revealed that there is a positive significant relationship between Islamic Concept of team management and social welfare. The results of the study suggest that a better management of team work based on Islamic concept will accelerate social welfare. An increase in the team management of employees will increase their ability to utilize their knowledge and influence organizational performance in particular to social welfare. The study suggests a need to develop an organizational culture that focuses on motivating and encouraging employees to enhance their abilities, skills and competency towards Islamic concept of team management which would, in turn, have a positive influence on organizational performance and increase its effectiveness.

Recommendation and Future Research Direction

Since the analysis has found the positive relationship between the both variables such as the Islamic Concept of Team Management (Independent) and the Social Welfare (Dependent). Furthermore, the study model was found statically fit. It is highly suggested for the organization management to give more involvement to the employees while making all level decisions because the involvement of the employees in decision making will enable the organization to become more productive and market driven. Upon looking at some of the common limitations I have faced while conducting the research. I have come to recommend some of the directions for the future researcher on the similar topic. The area of the research shall be changed means the effect shall be observed in the private Higher education, NGOs and the private health centers. The sample size shall be higher and the comparative study shall be undertaken in the future.

References

1. Abbasi, A. S., Hameed, I., & Bibi, A. (2011). Team management: the Islamic paradigm. *African Journal of Business Management*, 5(5), 1975-1982.
2. Holy Quran, Sura Al Imran, Ayat#103
3. **Shahih Ul Bukhari**, (Bukhari) Volume 8, Book 73, Number 92
4. **Holy Quran** (Sura Anam, Ayat#160) and strict accountability (Sura Zilzal, Ayat#7-8).
5. Berenji, H. R., & Khedkar, P. S. (1993). Clustering in product space for fuzzy inference. In *[Proceedings 1993] Second IEEE International Conference on Fuzzy Systems* (pp. 1402-1407). IEEE.
6. **Holy Quran** (Sura Anbia, Verse#73)
7. (Sahih Bukhari# 7138
8. Sahih Muslim# 1829)
9. Ranjporazarian, M., Sarmadi, M., Noroozade, R., & Farajolah, M. (2017). The cultural planning framework in universities. *International Journal of Pharmaceutical Research & Allied Sciences*, 6(2).
10. Sura Al-Emran, Verse#102
11. Boyes, D. C., Zayed, A. M., Ascenzi, R., McCaskill, A. J., Hoffman, N. E., Davis, K. R., & Görlach, J. (2001). Growth stage-based phenotypic analysis of Arabidopsis: a model for high throughput functional genomics in plants. *The Plant Cell*, 13(7), 1499-1510.
12. Al-Talib, O. (1996). Islamic foundations Waqf: A grassroots socioeconomic institution, the case of the Ottoman Empire. In *international conference on Islamic Political Economy, Penang, Malaysia, Universiti Sains*.
13. Davidson, R., Goodwin-Stewart, J., & Kent, P. (2005). Internal governance structures and earnings management. *Accounting & Finance*, 45(2), 241-267.
14. Menascé, D. A., Ewing, J. M., Gomaa, H., Malex, S., & Sousa, J. P. (2010, January). A framework for utility-based service oriented design in SASSY. In *Proceedings of the first joint WOSP/SIPEW international conference on Performance engineering* (pp. 27-36). ACM.
15. Carone, B. R., Fauquier, L., Habib, N., Shea, J. M., Hart, C. E., Li, R. ... & Meissner, A. (2010). Paternally induced transgenerational environmental reprogramming of metabolic gene expression in mammals. *Cell*, 143(7), 1084-1096.

16. Houldsworth, E., & Jirasinghe, D. (2006). *Managing and measuring employee performance*. Kogan Page Publishers.
17. DeKrey, S. J., Messick, D. M., & Anderson, C. A. (Eds.). (2007). *Leadership Experiences in Asia: Insights and Inspirations from 20 Innovators*. John Wiley & Sons.
18. Abbasi, R., Ackermann, M., Adams, J., Ahlers, M., Ahrens, J., Andeen, K. ... & Bay, R. (2009). The IceCube data acquisition system: Signal capture, digitization, and timestamping. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section A: Accelerators, Spectrometers, Detectors and Associated Equipment*, 601(3), 294-316.
19. Beekun, R. I., & Badawi, J. A. (1999). *Leadership: an Islamic perspective*. Beltsville, MD: Amana.
20. Beekun, R., & Badawi, J. (1999). The leadership process in Islam. *PROTEUS-SHIPPEBURG*, 16, 33-38.
21. Sura Qasas, Verse#77)
22. Sura Anaam, Verse#160
23. Sura Zilzal, Verse#7-8
24. Sura Fatir, Verse#18
25. Alhabshi, S. O. (1994, January). Development of capital market under Islamic principles. In Conference on Managing and Implementing Interest-Free Banking/Islamic Financial System, Kuala Lumpur.
26. Sura Zumur, verse#10
27. Saks, A. M. (1996). The relationship between the amount and helpfulness of entry training and work outcomes. *Human Relations*, 49(4), 429-451.
28. Yousef, D. A. (2001). Islamic work ethic–A moderator between organizational commitment and job satisfaction in a cross-cultural context. *Personnel review*, 30(2), 152-169.
29. Shadur, M. A., Kienzle, R., & Rodwell, J. J. (1999). The relationship between organizational climate and employee perceptions of involvement: The importance of support. *Group & Organization Management*, 24(4), 479-503.
30. Sura Ahqaaf, Verse# 35). "Flynt, 2008"
31. Yousef, D. A. (2001). Islamic work ethic–A moderator between organizational commitment and job satisfaction in a cross-cultural context. *Personnel review*, 30(2), 152-169.
32. Sura Hujarat, Verse#11
33. Sura Nisa, Verse#85

34. Sura Al-Emran, Verse#103
35. Humpleman, R. J., Harms, G. K., Deacon, M. S., & Chandiramani, O. (2001). *U.S. Patent No. 6,198,479*. Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.
36. Jones, A. E. A. C. B., & Sanders, J. W. (2005). Communicating sequential processes.
37. Shaiq, H. M. A., Khalid, H. M. S., Akram, A., & Ali, B. (2011). Why not everybody loves Hofstede? What are the alternative approaches to study of culture? *European Journal of Business and Management*, 3(6), 101-111.
38. Sura Baqara, verse#285
39. Sura Hood, verse 109
40. Sura Anfal, Verse#2
41. Sura Nisa, Verse#58
42. Sahih Bukhari 6131
43. Tavakoli, N. (2012). Effect of spirituality on decreasing crimes and social damages. *Int Res J Appl Basic Sci*, 3(3), 518.
44. Sura Maedah, Verse#8
45. Sahih Muslim 2578
46. Sura Ahzab, Verse# 30).
47. (Sunan Termizi, 2676)
48. Shoara, Verse# 215
49. Anam, Verse#83
50. Sura of Asr
51. Sura of Yunes , Verse#109
52. Sura Aser, Verse#2 &3
53. Sura Dukhan, Verse#23
54. Sura Yousuf, Verse#47
55. Sura Aaraf, Verse#145
56. Sura Nisa, Verse#59
57. Sura Yousuf, Verse#64
58. Sura Aaraf, verse#155
59. Sura Hasher, Verse#07
60. Sura Jin, Verse#26 & 27
61. Sura Ankabot, Verse#58 &59
62. Sura Anfal, Verse#65
63. Sura Al Emran, Verse#101
64. Sura Al- Emran, Verse#139)

65. Sura Saad, Verse#45
66. Sura Dukhan, Verse#18
67. Sura Loqman, Verse#18
68. Sura Dhukhan, Verse#6
69. Sura Anaam, Verse#54
70. Sura Baqara, Verse#143
71. Sura Al Emran, Verse#104)
72. Sura Qaaf, Verse#17
73. Sura Al Momenoon, Verse#45 & 46
74. Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of management*, 17(1), 99-120.
75. Sulaiman, M., & Bhatti, O. K. (2013). Workplace deviance and spirituality in Muslim organizations. *Asian social science*, 9(10), 237.
76. Sulaiman, M., Sabian, N. A. A., & Othman, A. K. (2014). The understanding of Islamic management practices among Muslim managers in Malaysia. *Asian Social Science*, 10(1), 189.
77. Leonard Barton, D. (1992). Core capabilities and core rigidities: A paradox in managing new product development. *Strategic management journal*, 13(S1), 111-125.

IMPACT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES ON ECONOMIC GROWTH

By: ADEEL SABIR

LECTURER SALAM UNIVERSITY, FACULTY OF ECONOMICS

adeelsabir1987@gmail.com

Abstract

Despite the perceived impact of Small and Medium Enterprises on the growth and development of an economy as observed in the literature, and also the government effort at promoting SMEs in the country, the impact of SMEs to Gross Domestic Product in Afghanistan is reported to be low, thus affecting every other aspect of the economy. As the GDP grows, it is expected that it tickles down to other sectors of the economy by ways of greater utilization of local raw materials, employment generation, encouragement of rural development, development of entrepreneurship, mobilization of local savings, linkages with bigger industries, provision of regional balance by spreading investments more evenly, provision of avenue for self-employment and provision of opportunity for training managers and semi-skilled workers. Unfortunately, the reverse is the case. It is against this back drop that this study examines the effect of small and medium enterprises on economic growth in Nigeria by modeling the effect of SMEs, government expenditure in promoting SMEs, Employment generation growth rate and level of Corruption, commercial bank credits and lending rate to SMEs on economic growth in Nigeria using an econometric regression model of the Ordinary Least Square (OLS). From analysis of the study, it is observed that small and medium enterprise, government expenditure to small and medium enterprise, employment generations, commercial bank credit to small and medium enterprise and lending rate to small and medium enterprises have a positive impact on economic growth in Afghanistan.

Corruption has a negative impact on economic growth in Afghanistan. However, all the explanatory variables have significant impacts on economic growth in Afghanistan. Based on the above findings, the study recommends that the government should as a deliberate policy, encourage rural based industrialization whereby investors in different communities should be encourage to establish small and medium scale industries that would be based entirely on local raw materials, including machines and equipments. Government monetary policies should also be designed to favor the SMEs in terms of lending rate, interest rate and exchange rate. Arguably, this will help to boost the economy and create more employment.

Keywords:

SMEs, Economic Growth

Introduction

The contribution of Small and Medium Enterprises to the growth and development of an economy has been the focus of general interest and research, especially in developing countries due to the importance of Small and Medium Enterprises to the global economy (Muritala et al., 2012; Offor, 2012). According to Opafunso and Adepoju (2014), Small and Medium Scale Enterprise (SME) has proved to be a major tool adopted by the developed nations to attain socio- economic development. They further stated in recent time, small scale industrial sector is considered to be the backbone of modern day economy. Historical facts show that prior to the late 19th century, cottage industries, mostly small and medium scale businesses controlled the economy of Europe (Aremu, 2010). In the developing nations like Nigeria, the impact of Small and Medium Enterprises on the growth and development can be felt in so many ways. According to Muritala et al. (2012), SMEs on the growth and development of an economy is felt by ways greater utilisation of local raw materials, employment generation, encouragement of rural development, development of entrepreneurship, mobilisation of local savings, linkages with bigger industries, provision of regional balance by spreading

investments more evenly, provision of avenue for self-employment and provision of opportunity for training managers and semi-skilled workers. Consequently, Small and Medium Enterprises has been regarded as engine of growth (Eze and Okpala, 2015).

Research Problem

This study was informed by the perceived paradox of growth in Nigeria. As the GDP grows, it is expected that it tickles down to other sectors of the economy by ways of greater utilization of local raw materials, employment generation, encouragement of rural development, development of entrepreneurship, mobilization of local savings, linkages with bigger industries, provision of regional balance by spreading investments more evenly, provision of avenue for self-employment and provision of opportunity for training managers and semi-skilled workers. Unfortunately, the reverse is the case.

Research Objective

The broad objective of the study is to examine the effect of small and medium enterprises on economic growth in Afghanistan. Furthermore, objective of this thesis is to study the growth factors of SMES in Afghanistan. The idea for this thesis arose when the other thesis writer wished to do a research of his native country and especially the study of SMEs and their growth potential, and what are the obstacles for the to develop their businesses.

Specifically, this research study seeks:

- To examine the impact of small and medium enterprises growth rate on economic growth in Afghanistan.
- To examine the impact of government expenditure in promoting small and medium enterprises on economic growth in Afghanistan.
- To examine the impact of Employment generation growth rate and level of Corruption on economic growth in Afghanistan.
- To examine the impact of commercial bank credits and lending rate to small and medium enterprise on economic growth in Afghanistan.

Research Questions

The current research study will provide answer for the following questions:

1. What are the external factors that influence the growth of SMEs in Afghanistan?
2. What are the internal factors that influence the growth of SMEs in Afghanistan?

Research Hypothesis

- H1: There is significant positive relationship between internal factors of SME towards economic growth.
- H0: There is negative relationship between internal factors of SME towards economic growth.
- H2: There is Positive significant impact of external factors of SME on economic growth.
- H0: there is negative impact of external factors of SME on economic growth.

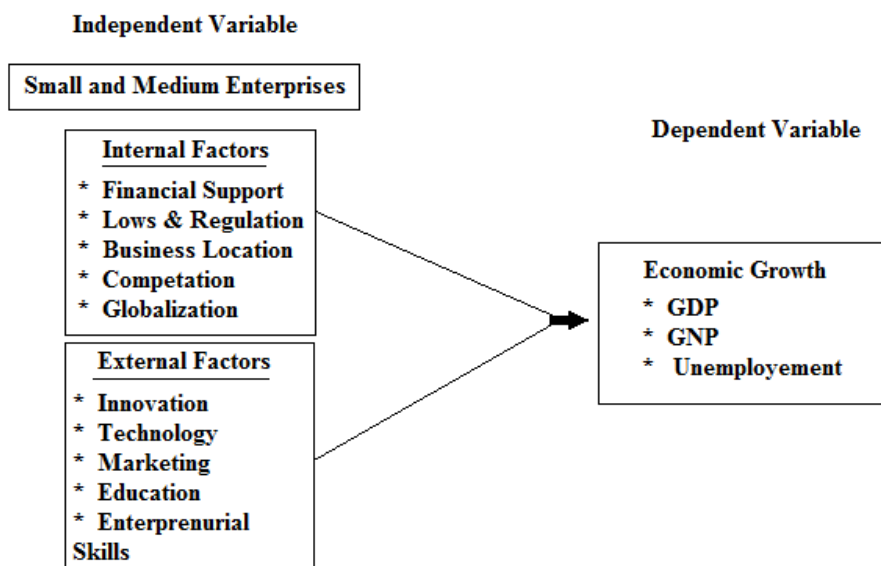
Literature Review and Theoretical Framework

Introduction

When researching factors affecting growth it necessary to first define firm growth and growth is measured. Various indicators are used to measure growth and there doesn't seem to be any general measurement. Measuring sales growth and relative employment growth during a specific time period is the most common indicators used. Indicators such as assets, market share, profits and output are also commonly used, however not as commonly as sales and employment. Output and market share vary greatly within industries and is therefore hard to compare, total assets also depends on the industry's capital intensity and changes over time and profits is not that relevant unless measuring size over a long period of time. Therefore sales and employment are the two most important indicators measuring firm's size and growth. Employment numbers is also a measure that is easily accessible, since it is an important figure for governments. Sales figures are on the other hand affected by inflation and exchange rates and it is difficult to compare

sales figures between industries. That is why it is important to use multiple growth indicators to study firm growth. (Davidsson, Delmar & Gartner 2006, 189-216). In developing countries SMEs are usually competing with price over added value. On the other hand SMEs in developing countries have generally a lower productivity than in developed countries and because a country’s productivity level is a major indicator of improved living standards, added value should be seen as one of the important indicators of growth. (Lind 2005, 42-50).

Theoretical Framework

Research Methodology

The objective of this chapter is to describe and argue the research methods and methodology used for this research. This chapter will also present an evaluation of sources and identify methods used to increase reliability and validity.

Research Strategy

To find out answers to the research questions a research strategy has to be planned and designed. To get valid and reliable results different methods and sources will be used, making sure they are also relevant to the research objective. In addition it is critically important that the materials and data collected are analyzed and examined to be able to make justifiable conclusions.

The research process started by collecting secondary data about Kosovar SMEs situation and about the overall economic situation in Afghanistan and reviewing that data. The primary data will come from a questionnaire conducted for this research. The research questions were decided after reviewing the secondary data and defining the research objective. The interview questions were sculpted after studying the relative data about SMEs in the Afghanistan area to bring relative answers.

The answers provide the primary data for this research and that together with the secondary data will be analyzed and argued to reveal the most important results. Finally, conclusions will be drawn on the results to answer the research questions

Research methods

Research can be divided into two mostly used methods and these are qualitative and quantitative methods (Ghuri, Gronhaug & Kristianslund 1995, 83-84). In the quantitative method data is collected through a systematic empirical study and the results can be quantified with the help of statistics and mathematics (Saunders, Lewis & Thornhill 2007, 406). In qualitative research it is possible to compare and study several determinants and analyzing and testing them empirically will prove if there are relationships to be found in order to draw conclusions on the research. In Qualitative methods on the other hand the data is collected using a few objects to study and it cannot be transformed into numerical form unless simplified. Qualitative methods have an emphasis on understanding, interpreting and observing the data in a natural setting and with a sort of insider's view (Ghuri, Gronhaug & Kristianslund 1995, 85). Also Gummesson (2000, 4-6) says that the qualitative approach is

more appropriate for research in business and management administration.

A qualitative approach is more appropriate to fulfill the purpose of this research, since this thesis is researching what factors are affecting negatively on firm growth, because of the fact that observations, beliefs, ideas and point of views would be difficult to measure in a quantitative way. By studying the firms' internal and external attributes with the qualitative approach it is possible to understand the opinions and beliefs that are affecting firm growth. On the other hand the quantitative methods will be used to measure how the firms have grown or if they have. With the quantitative method it is possible to compare different numerical growth measures. Data is collected from each firm regarding their income, sales and number of employees which we have chosen as factors to compare. The data is collected with a questionnaire sent to the companies by email.

Data collection

According to Ghauri, Gronhaug & Kristianslund (1995, 54-58) depending on the sources and techniques one uses for gathering data it can be divided into secondary and primary data. They go by saying that primary data is data collected by using techniques like interviews, questionnaires and tests. When on the other hand secondary data refers to sources like literature, articles and documents that have been collected by another researcher or institution. In this thesis secondary and primary data are used respectively. Secondary data used has been evaluated critically and collected from books, articles, statistics and internet sources. Secondary data has been collected to gain an insight on the situation of SMEs in Afghanistan and also to suppose the methodological part of the research. The primary data was collected from qualitative interviews conducted in three Afghanistan companies with each firm's manager. The questionnaires were sent to Afghanistan and translated to Serbian and then circulated to the companies.

Selected research method

To be able to create the research questions a general overview of SMEs situation in Afghanistan and the factors affecting growth is needed. The questions require a better and qualitative understanding of how Kosovar SMEs are handling these factors and how they see them influencing growth of the firms. On that note the qualitative method has been selected as the main research techniques, but also the quantitative method is used to research a few determinants.

Scientific approach

There are generally two theories on the relationship between theory and research, the deductive and inductive theory. The difference between them is which is done first, gathering data or creating a theory. In deductive research the theory is created first and then tested with observations and data collecting and then rejecting or accepting the theory. In inducting research data gathering and observations are carried out before making assumptions and theories (Ghauri, Gronhaug & Kristianslund 1995, 37). This thesis has been conducted using the inductive approach. Although in some parts the literature available and the answers of the interviewees has steered the thesis in a new direction.

Case study

A case study method has become popular in management research. A case study is usually used to make general assumptions of a larger field, by researching and observing one or a few components in the field, rather than research the whole field. This approach is over five hundred years old dating back to the views of Newton and Descartes who stated that the whole is a sum of its parts (Gummesson 2000, 87). This thesis also aims to study a few samples and make bigger conclusions about Kosovar SMEs growth. This thesis uses the multiple- case study approach to be able to compare and contrast the results of different case and to also consider what they have in common and what is unique in each case.

Interviews

Since the thesis aims to make conclusions of the whole Afghanistan SMEs, there is a need to collect as much significant data from the managers of the companies as possible. The data will help to deeper understand the external and internal factors affecting SMEs growth in Afghanistan. The qualitative questionnaire that will be used to gather the primary data is much less structured than a quantitative questionnaire would be as Ghauri, Gronhaug & Kristianslund (1995, 311-312) conclude. Since, we were not able to travel to Afghanistan to conduct the interviews and had to send out the questionnaires, the questionnaire would be labeled as a semi-structured interview. There are different approaches to qualitative interviewing, the unstructured also known as in-depth interviews and the semi-structured interviews (Ghauri, Gronhaug & Kristianslund 1995, 315).

The questionnaire was semi-structured and we intended to get all the answers via email, but we also made a few short phone calls to get the annual turnover numbers and such. But because of the calls where expensive we did not do the whole interview by phone and did not ask too many follow up questions after the email answers. Knowing this fact we made the questions open-ended and gave the respondents lots of space to answer, hoping it would encourage them to give widespread answers, explanations and points of views. The difficulty with open-ended qualitative questions is that the interviewee’s point of view is always guiding the interview.

DATA ANALYSIS

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
Small and Medium Enterprises .760	15
Economic Growth .755	15

Cranach’s alpha reliability coefficient normally ranges between 0 and 1. However, there is actually no lower limit to the coefficient. The closer Cranach’s alpha coefficient is to 1.0 the greater the internal consistency of the items in the scale. Based upon the formula $\alpha = rk / [1 + (k - 1) r]$ where k is the number of items considered and r is the mean of the inter-item correlations the size of alpha is determined by both the number of items in the scale and the mean inter-item correlations. George and Mallery (2003) provide the following rules of thumb: “ $\alpha > .9$ – Excellent, $\alpha > .8$ – Good, $\alpha > .7$ – Acceptable, $\alpha > .6$ – Questionable, $\alpha > .5$ – Poor, and $\alpha < .5$ – Unacceptable”. In above mentioned table 1 the represents the Cronbach’s Alpha values for each variable taken for this study which are equal to SME = .760, and EG = .755 with number of item equal to 15 so the result of this paper based on Cronbach’s alpha we can say Acceptable.

Correlations

		SME
Small and Medium Enterprises	Pearson Correlation	1
	Sig. (2-tailed)	
	N	300
Economic Growth	Pearson Correlation	.696**
	Sig. (2-tailed)	.000
	N	300

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Table 2 represents the correlation analysis of the economic growth and which result from Small and Medium Enterprises. The examination demonstrates that there is Positive relationship between the variables carrying values $r = .269$, $p = .000$

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.696	.484	.482	2.01244

a. Predictors: (Constant), Small and Medium Enterprises

Table 3 represents the regression analysis of the study The R2 tells you how much variation of the dependent variable is explained by a model. However, one can interpret the R2 as well as the correlation between the original values of the dependent variable and the fitted values. Table 3 indicates that the estimated value of the slope does not, by itself, tell you the strength of the relationship. The strength of the relationship depends on the size of the error variance, and the range of the predictors. In table 3 the Std. Error of the Estimated is 2.01244 while the range of predictors are four Also, the Value of R equal with .696 while R Square equal to .484.

ANOVA

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1131.796	1	1131.796	279.463	.000
	Residual	1206.871	298	4.050		
	Total	2338.667	299			

a. Dependent Variable: Economic Growth

The results of the Anova are presented in an ANOVA table 4 which has columns labeled Sum of Squares (sometimes referred to as SS), Mean Square (sometimes referred to as MS), F (for F-ratio), and Sig. The only column that is critical for interpretation is the last (Sig.), the others are used mainly for intermediate computational purposes. In this research study the aims of Anova to investigate the effect of human capital management and employees performance in health sector 300 respondent were randomly selected to ensure by answering how human capital management can effect employee’s performance. The Anova table 4 shows that the F-ratio is 279.463. ANOVA tests whether the average amount of variation between groups is greater than the average amount of variation within groups while the sig value is equal to .000.

Coefficients

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	7.753	.856		9.056	.000
Small and Medium Enterprises	.652	.039	.696	16.717	.000

a. Dependent Variable: Economic Growth

From this table, by looking at the value of sig. which is less than 0.05 which means that we reject H0 and accept H1 which was there is a relation between the two variables. Now to find out whether the relation is positive or not we will check the value of beta as it is negative this means that the relation between the two variables of the current study is

negative. From the table it is quite clear that a 1% increase in Small and Medium Enterprises will increase Economic growth by 69.6%.

Discussion and Conclusion and Future Research Direction

Discussion

Despite the perceived impact of Small and Medium Enterprises on the growth and development of an economy as observed in the literature, and also the government effort at promoting SMEs in the country, the impact of SMEs to Gross Domestic Product in Afghanistan is reported to be low, thus affecting every other aspect of the economy. As the GDP grows, it is expected that it tickles down to other sectors of the economy by ways of greater utilization of local raw materials, employment generation, encouragement of rural development, development of entrepreneurship, mobilization of local savings, linkages with bigger industries, provision of regional balance by spreading investments more evenly, provision of avenue for self-employment and provision of opportunity for training managers and semi-skilled workers. Unfortunately, the reverse is the case. It is against this back drop that this study examines the effect of small and medium enterprises on economic growth in Nigeria by modeling the effect of SMEs, government expenditure in promoting SMEs, Employment generation growth rate and level of Corruption, commercial bank credits and lending rate to SMEs on economic growth in Nigeria using an econometric regression model of the Ordinary Least Square (OLS).

Conclusion

According to Opafunso and Adepoju (2014), Small and Medium Scale Enterprise (SME) has proved to be a major tool adopted by the developed nations to attain socio- economic development. They further stated in recent time, small scale industrial sector is considered to be the backbone of modern day economy. Historical facts show that prior to the late 19th century, cottage industries, mostly small and medium scale businesses controlled the economy of Europe (Aremu, 2010). In the

developing nations like Afghanistan, the impact of Small and Medium Enterprises on the growth and development can be felt in so many ways. According to Muritala et al. (2012), SMEs on the growth and development of an economy is felt by ways greater utilization of local raw materials, employment generation, encouragement of rural development, development of entrepreneurship, mobilization of local savings, linkages with bigger industries, provision of regional balance by spreading investments more evenly, provision of avenue for self-employment and provision of opportunity for training managers and semi-skilled workers.

Future Research Direction

The current study focused on examining the influence of small and medium enterprises on economic growth, the study focused on some limited organizations working in Kabul, Afghanistan. Furthermore, the study can be implemented in other sectors as well to examine the economic situation in depth.

Reference

1. Adeloje, L. (2012). Federal government unveils strategies to reposition SMEs. The Punch. Available: <http://www.punch.ng> Adoyi, P. O. and Agbo, J. C. O. (2009).
2. An assessment of the contribution of small business firms to the development of benue state. *Journal of Research in National Development*, 7(1): 1-12.
3. Akingunola, R. O. (2011). Small and meduim scale enterprises and econ-omic growth in Nigeria: An assessment of financing options. *Pakistan Journal of Business and Economic Review*, 2(1): 78-97.
4. Anyanwu, A. (2001). Small and medium enterprises (SMES) In Nigeria: Problems and prospects, Ph.D. Thesis. St. Clements University. 79-82.
5. Aremu, M. A. (2010). Small and Medium Scale Enterprises as a Means of Employment Generation ND Capacity Building in Nigeria,
6. A paper Presented at the International Conference on Management and Enterprise Development on, "Intellectual and New Strategies for Sustainability Development of the Third World" Held at Conference Center, University of Ibadan, Ibadan, Nigeria, October 5 - 8. 39-48.
7. Ayozie, D. O. and Latinwo, H. K. (2010). Entrepreneurial developments and small scale industry contribution to Nigerian national development: A marketing Interface. *Information Management and Business Review*, 1(2): 51-68. Azende, T. (2011).
8. An empirical evaluation of small and medium enterprises equity investment scheme in Nigeria. *Journal of Accounting and Taxation*, 3(5): 79-90. Eze, T. C. and Okpala, C. S. (2015).
9. Quantitative analsis of the impact of small and medium scale enterprises on the growth of Nigerian economy: (1993-2011). *International Journal of Development and Emerging Economics*, 3(1): 26-38.
10. Kuteyi, D. (2013). Multiple charges stifle smes' growth The nation newspapers, Nov. 18. Muritala, T.
11. A., Awolaja, A. M. and Bako, Y. A. (2012). Impact of small and medium enterprises on economic growth and development. *American Journal of Business and Management*, 1(1): 18-22. Nwoga, R. C. (2007).
12. Impact of small and medium enterprises on economic growth in Nigeria. Uunpublished B.Sc project. Tansian University, Umunya, Nigeria.

13. Finpro and Ministry of Employment and the Economy (2009) Study of Business Opportunities for Finnish Companies in Afghanistan.
14. Deyo, Frederic C – Donner , Richard F.– Hershberg, Eric (2001) Economic governance and the challenge of flexibility in East Asia Frey, Bruno S.
15. Osterloh, Margit (2002) Successful management by motivation: balancing intrinsic and extrinsic.
16. Ganaway, Nick B. (2006) Construction business management: a guide to contracting for business success First Edition.
17. Ghauri, Pervez – Gronhaug, Kjell – Kristianslund, Ivar (1995) Research Methods in Business Studies Griffin, Ricky W.
18. Moorhead, Gregory (2010) Organizational Behavior: Managing People and Organization 9th Edition.
19. Guffey, Mary Ellen (2008) Business Communication: Process & Product 6th Edition. Gummesson.
20. Evert (2000) Qualitative Methods in Management Research 2nd edition, Sage Publications, Inc.
21. Herzog, Henry W. – Schlottmann (1991) Industry Location and Public Policy 4th Edition. Hoxha, Durim – Capelleras, Joan-Lluis (2010).
22. Fast-growing firms in a transitional and extreme environment. are they different?
23. Kuratko, Donald F. (2009). Entrepreneurship: theory, Process, and Practice 8th Edition.
24. Levy, Margi – Powell, Philip (2005) strategies for growth in SMEs: The Role of Information and Information Systems
25. Lind, Per (2005) Competitiveness through increased added value: a challenge for developing countries, Journal of Comparative International Management.
26. Macpherson, A. - Holt, R. (2007) Knowledge, learning and small firm growth: A systematic review of the evidence, Research Policy.
27. Manoj, Kumar Agarwal (1996) Agriculture Industry Linkages in the Economy of Uttar Pradesh.
28. Muring, Frode – Kusari, Mirlinda – Abdixhiku, Lumir – Gashi, Ali – Kiseri, Gezim – Lushi, Xhevat – Koro, Levent – Bislim, Faton (2007) Development & Transition. Afghanistan Edition “Private Sector Development”.
29. Ministry of Agriculture, Forestry and Rural Development of Afghanistan (2009) Agriculture and rural Development plan 2009- 13.

30. Morrison, J (2006) International Business Environment: Global and Local Marketplaces in a Changing World, 2nd ed., New York: Palgrave MacMillan.
31. Mustafa, Isa – Hoti, Avdullah – Gashi, Petrit – Demukaj, Venera – Havolli, ymer – Kotorri, Mrika – Berisha, Besnik – Berisha, Afërdita (2004) Education and Economic Development of Afghanistan.
32. Ng, Luke C. – Zarb, Frank G. (2011) Best Management Practices. School of Business, Hofstra University, Hempstead, New York, USA.
33. OECD (2004) Competition and regulation in Agriculture: Monopsony Buying and Joint Selling OECD (2005) SME and entrepreneurship outlook.
34. OECD 8 (1997) Globalization and Small and Medium Enterprises (SMEs) . Vol. 1 Synthesis Report.
35. OSMEP (2008). Situation and Structural Indicators of SMEs in 2008 and 5-Year Changes, White Paper on SMEs 2008 and Trends 2009.
36. Phillips, Patricia Pulliam – Stawarski, Cathy A. (2008) Data Collection: Planning for and Collecting All Types of Data.
37. Sadiku, Muhamet (2002) The impact of Corruption on Afghanistan's Economy. The Riinvest Institute.
38. Saunders, Mark – Lewis, Philip – Thornhill, Adrian (2007) Research Methods for Business Students 4th edition, Prentice Hall.
39. Sullivan, Doyle (2007) Business Statistics for B.Com (Hons), Books 1-8.
40. Thomas, Murray Robert (2003) Blending qualitative & quantitative research methods in theses and dissertations, Philip, Wickham A. (2006) Strategic Entrepreneurship 4th Edition.
41. World Bank - Europe and Central Asia region, International Monetary Fund (2000) The Road to Stability and Prosperity in South Eastern Europe: A Regional Strategy Paper.

An Investigation to Understand the Need for Financing Small and Medium Enterprise in Afghanistan

By: ASHFAQ KHAN

LECTURER SALAM UNIVERSITY, FACULTY OF ECONOMICS

ashfaqkust@gmail.com

Abstract

Small business firms are important and integral part of any economy. They generate employment and income when they do business and tend to expand. With fast growing globalization trends, new opportunities and threats for small business are opening. But there are some perceived and actual threats for survival of micro and small firms. These include cutthroat competition, aggressive marketing, reach to credit and global linkage with foreign firms. Largely the small and micro scale units are concentrated in all over Afghanistan. The units located hear complete for the share of the local market for different type of business. Hence, there is a sort of cluster in this geographical area which is important for employment generation as well.

Introduction

The small & medium scale industrial sector plays pivotal role in industrial development of Afghanistan because it employs less fixed capital investment, generates more employment opportunities, uses indigenous technology and raw material, and helps reduce urban migration. Its share in GDP is 4.7 percent and employs about 80 percent of industrial labor force. Its share in manufacturing sector export is 30 percent of industrial labor force. Its share in manufacturing sector export is 30 percent whereas contribution to the industrial value added is 27 percent. (Small &

Medium Enterprise Development Authority). Each country uses different definitions for various sizes of enterprises. The Afghanistan official definition of SMEs is based on both employment and asset size: Units up to 25 workers and assets (excluding land) of up to 2 million are defined as small enterprises. A deeper analysis of social and behavioral aspects of entrepreneurship is required for identifying the barriers to growth of Small enterprises. With due weight age of cultural variables a more effective and feasible strategy can be outlined for up gradation of seemingly stagnant units but desirous to further their business concerns. This report presents a framework to explain the financial needs of small enterprises in the Afghanistan.

Problem Statement

In research the focus will be on the financial needs of small enterprises of Afghanistan. Finance plays a vital role in business and it is one of the factors of production. Lack of financial capability prevents an organization from growth. Financing helps existence, survival and expansions. Here in this report we will see what financial needs of small enterprises are, what financial products are provided to them by various financial institutions? Which sources are available to them to finance their businesses as it is expected that the startup such enterprises take place through informal financial arrangement such as friends, relatives and business partners. Which source is the best according to them? As financing is the most important problem for such enterprises.

Significance of the Research

The area under concentration is, finding the needs of small enterprises specially financing needs which should be related only to Afghanistan Small enterprises play an important role in the economy of a country. Small enterprises have made an excellent performance towards promoting economic development, expanding international trade, creating job opportunities and raising nation income. But these enterprises face some problems which prevent them from their excellent performance. These limitations can be lack of finance, relevant

training institutions, infrastructures and the expertise and experience necessary to successfully operate in competitive market. They can get financial help from many sources such as external, internal and debt financing. What the researcher has to find is what small entrepreneurs of Afghanistan want and what is basically provided to them especially by commercial banks and other MFI's. This research will help to minimize the distance between Afghanistan's entrepreneurs and financial institutions to boost these small industries. But due to the time limitation and lack of experience with research study there may be some area remains uncovered.

Research Objective

As the aim of this research is to find out their financing needs, so the scope of research is closely related to it. Furthermore, the research objectives are as following:

- To understand how small and medium enterprise will improved by financial support.
- To understand the need for capital management for SMEs in Afghanistan.

Research Questions

1. What are the main constraints in getting financial help from MFI's?
2. What are their financial requirements for their business?
3. What are their expected sources of finance?
4. What are the main sources from where they expect the financial help
5. How do they perceive the financial services being offered by the financial institutions in their target area?

Literature Review

A major problem encountered in a discussion of small enterprises is that of a suitable definition. Both quantitative definitions such as number of employee's capital invested, or sales turnover and qualitative definitions such as being owner-managed, independent and lacking stock market quotation are used (Agarwal 1979). The extent of the contribution of small enterprise to the economy can be debated, but it is considerable and in recent years has been growing (Acs and Audretsch 1990). Galbraith (1957) summarizes both the definitional aspect and the contribution of small enterprises succinctly.

“No agreed level of assets or sales divides the millions of small firms which are half of the private economy from the handful of giant corporations which are the other half. There is (however) a sharp conceptual difference between the enterprise which is fully under the command of an individual and owes its success to this and the firm which, without entirely excluding the influence of individuals could not exist without organization”

According to the Canada's business and consumer site created by Department of Finance Canada in 2002, this is working on small and micro business research and policy. This research paper highlights the basic concepts of SMEs and micro enterprises. According to this research micro enterprises are those started by low income individuals who have provided a very small loan called micro credit. (Micro-credit refers to small loans made to low-income individuals to sustain self-employment or to start up very small businesses). Although there is no standard definition of micro-credit, in practice such loans are quite small, amounting to a few thousand dollars. Micro-credit is a loan under 25,000\$.

The review is, therefore, deliberately selective and compact. There has been a series of reports reviewing this area which have exhaustively discussed these issues. The review begins with a brief theoretical overview of the determinants of the financial structure of small and

medium sized enterprises, which is designed to highlight the ways in which financing ‘gaps’ may emerge for these firms. This is followed by a brief overview of evidence relating to the ‘riskiness’ of investment in early stage and high-tech Small and Medium enterprises; the nature of venture capital investment in Small and Medium enterprises; the characteristics of personal or business angel investors in Small and Medium enterprises; and the provision of smaller sums of equity for growing Small and Medium enterprises. We then provide an overview of the financial structure of Small and Medium enterprises and evidence bearing on the nature and extent of financial constraints they may face. In doing so, we emphasize where the evidence permits differences between different risk classes of firm, in particular between hi-tech and conventional firms distinguished by the R&D intensity of their activity.

Financial Problems

SMEs need all type of finance from working capital to term finance to venture capital to leasing. Banks are weak and have very bad impression there because of inefficient products. Their products are just arrived from old system and they don't want to take any risk as well. Many SMEs complaint that banks simply do not react to credit submission. Also banks do not look beyond the collateral requirements and they are generally very cautious accepting collateral. The researcher has identified some common financial needs of SMEs in these three countries which are working capital, trade finance, supplier's credit and leasing etc. SMEs of these three countries and definitely all SMEs in the world have regular financial needs.

The three sources of external equity typically available to small firms are public equity market, the professional venture and the informal risk. The researcher has written that the first choice is not realistic option for small and medium enterprises and the amount which is generated from this source is above SMEs needs. The second one is more realistic option for small or rapidly growing oriented firms but the researcher has again focused on third option and says that due to the challenges many SMEs

face in obtaining risk capital from both public equity market and the formal venture capital market both in term of value and investment.

Research Methodology

The objective of this chapter is to describe and argue the research methods and methodology used for this research. This chapter will also present an evaluation of sources and identify methods used to increase reliability and validity.

Training and skills of Entrepreneurs

The Canadian department of finance stresses that SMEs support agencies should be properly regulated and they should be quite aware from the market. Training session should must be there periodically. They emphasize that when they don't know how they will achieve best results what are expected from them? According to the study of Asian development bank that because of short of skilled labor they delay productions so it affects quality and they don't bring products at right time to right place so training is an important task. Any entrepreneur wants to improve their technology but the lack of resources doesn't give permission.

A key feature of "Galbraith's" observation is the reliance of the small enterprise on individuals and their lack of formal organizational structure and management specialization. Promotion of self-employment is a major concern for most developing countries. This is mainly for the reason that it eases the governments of these countries from their social obligations of employment creation to a great extent. In this effort, technical training has been perceived as a short cut, which enables one to get self-employed. John Griesson, based on his substantial field research in developing countries, concludes that such governmental support is by no means, meaningful. To be meaningful, it is necessary to have a well-integrated scheme of enterprise promotion.

Information Problems

A publisher of National newspaper Sunday 18 December and magazines has said to have really struggled to obtain information on financing option for SMEs, including the finance they sought for themselves he is interested to publish periodically on finance so that awareness can be created which will help in what the market offers and what SMEs look for. Only %14 of Afghanistan's SMEs approach the formal lending sector for financial assistance. SMEs perceive that high risks and high costs are associated with Bank's financing services. There is lack of accurate information on Banks and borrowers alike. SMEs are short of sound collateral and abilities to present bankable business plans. Despite this and no collateral SMEs are still have low default rate from large-scale productions. The concept of information asymmetry helps to explain problems faced by both large and small enterprises. In the case of large organizations, managers may well have information that shareholders do not and may use this to their advantage, although it may not always be the case that agents know more than principals (Waterman and Meier 1998)..

Research Methodology

Data Collection

For conducting this research study, there was different ways of data collection. It depends upon the situations and research issue to select the way of data collection. It is a series of written questions for which respondents provide answers and well-designed questionnaire motivate the respondents to provide complete and accurate information. Data regarding the financial needs of SMEs were needed so by the help of questionnaire the primary data collected form the respondents and interpreted.

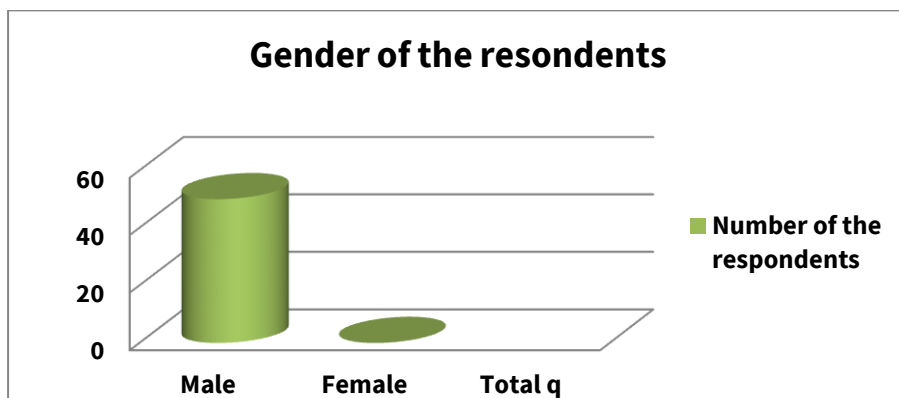
Population and Sampling

Non-probability convenient sampling method is abed in completion of the thesis. The random sampling technique was used to collect data from

the respondents, Collecting data and other relevant information for writing a research report is the most important step, in the given study the major sources of information is the questionnaire. Every effort has been made to collect data and information about the financial needs of the SMEs however; the following data collection methods have been mainly used for the compilation of this report. The sample size is 100 people, which include the member of the ministry of finance and other think tank persons.

Data Analysis & Interpretation

Demographics

The above graph shows that 100 percent of the entrepreneurs were male because in Afghanistan region the cultural constraints do not allow the Women entrepreneurs to do Business.

There is no clear distinction that can be made in the association of financial needs assessment and Gender. (Small & Medium Enterprise Development Authority SMEDA).

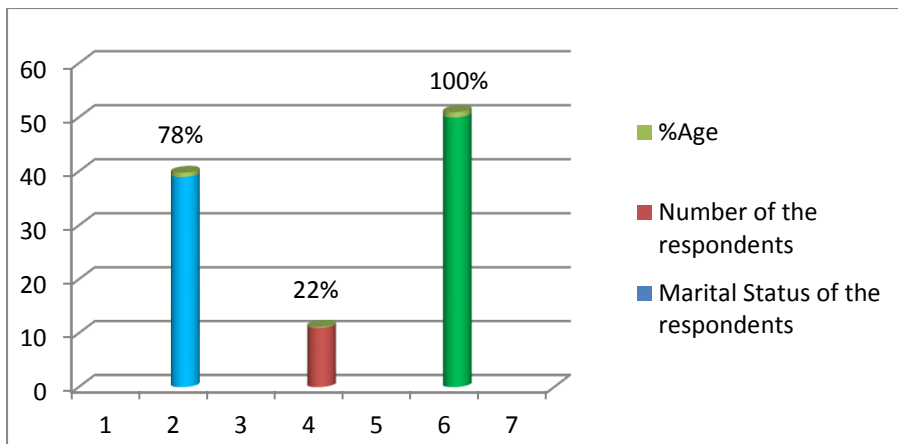

Figure 3.2 shows that 78 percent of the total entrepreneurs surveyed are married while 22 percent of them are un-married. There is no clear distinction that can be made in the association of financial needs and Marital Status.

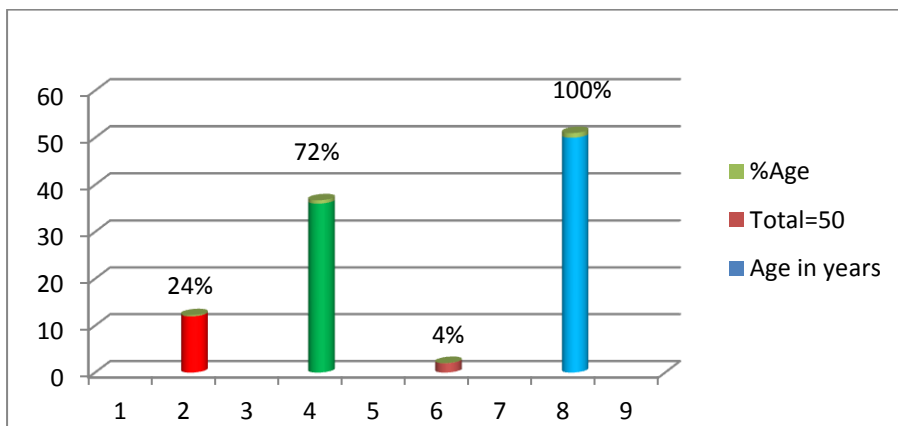

Figure 3.3 shows that 24 percent of the total entrepreneurs are in the range of age up to 25, 72 percent are in the range of 26-50 years of age which means that majority of entrepreneurs are young, the table show that only 4 percent of the total sample are above 51 years of age which is very low and shows that less entrepreneurs of age more than 51 are undertaking small business.

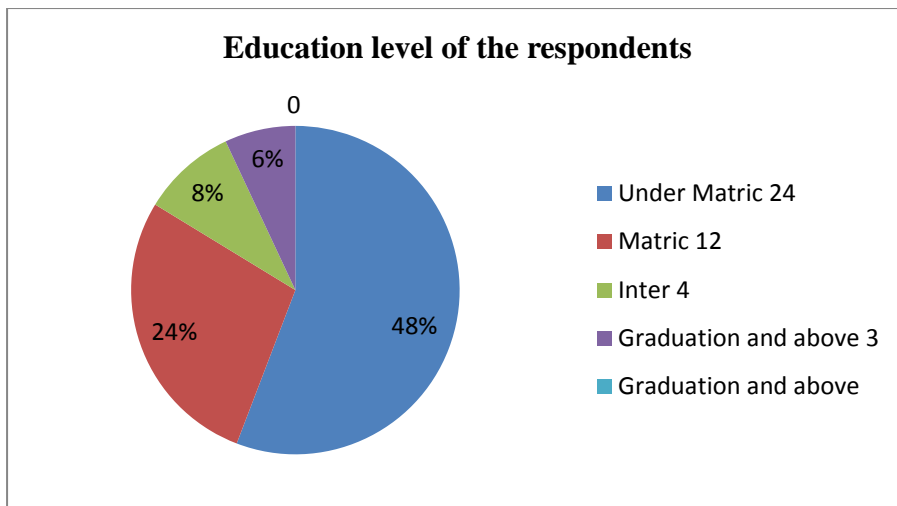

Figure 3.4 show that 88 percent of the total entrepreneurs are educated while the remaining 14 percent are uneducated. (The phenomenon of no education does not necessarily mean no education at all, because education (literacy) can be acquired from informal means as well.), the level of education of educated people is explained in table 3.5.

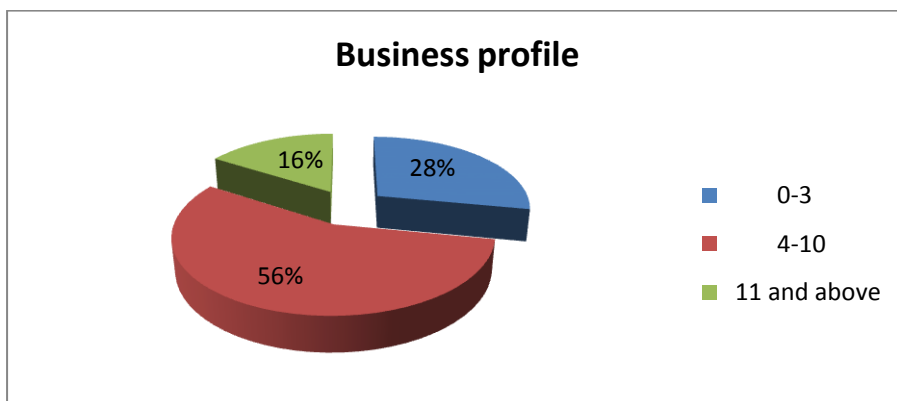
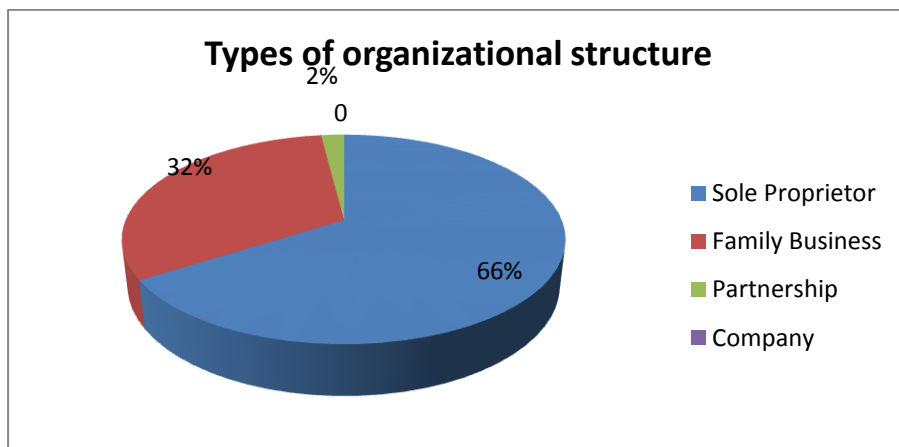

Figure 3.14 shows the age wise distribution of small-scale enterprises. It suggests that 28 percent of the firms are 0 to 3 years old; while 56 per cent of the firms are 4 to 10 years old; 16 percent of the firms are 11 and above years old.

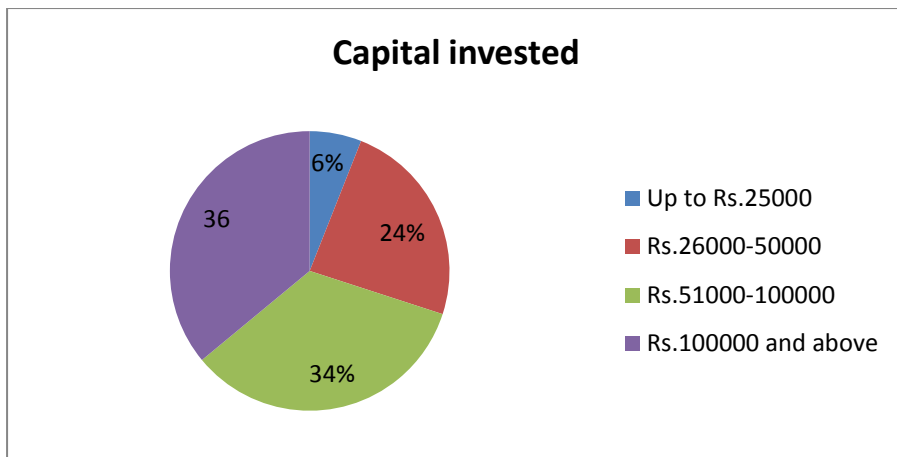
In other words, approximately 80 per cent of the firms are relatively new firms in the market, while the survival rate of the firm diminishes, as they become old firms. Hence, 16 percent of the firms had an age of more than 11 years. The rest of the units were established during the last twenty years.

The researchers believe that due to overall reduction in economic growth rate and non-availability of jobs both in the private and public sectors, people have tended to start their own business.

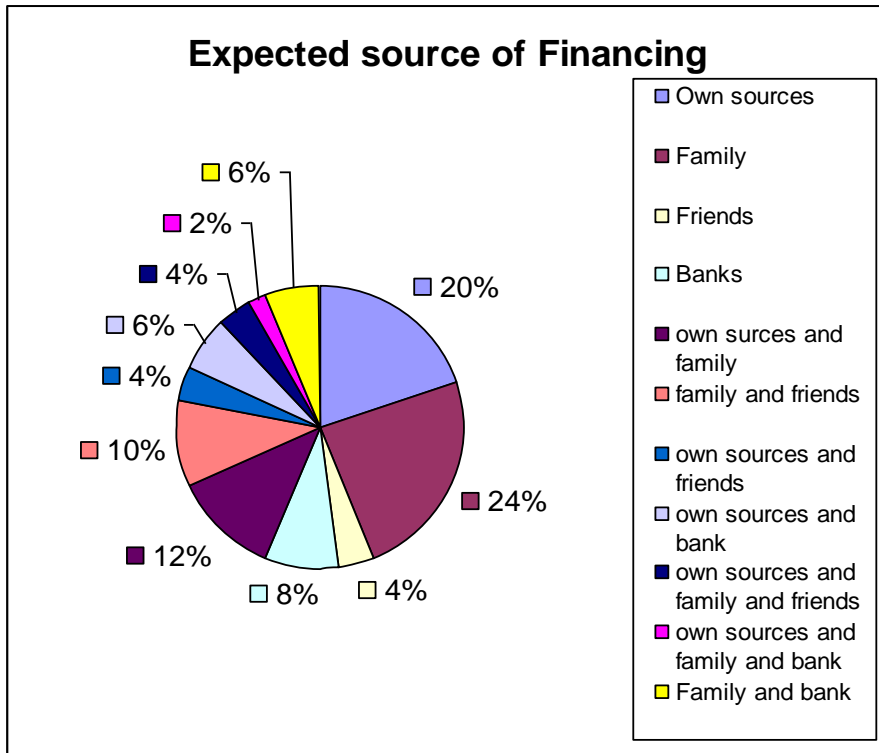

Most of the small Entrepreneurs (66%) were sole proprietors of their own business, followed by family ventures (32%) and partnerships (2%).

The common views that most of the firms in the small enterprises are family ventures, has turned out to be wrong. But currently the major part of this sub sector comprises of sole proprietors, followed by the family ventures and partnerships. Sole proprietorship can also be termed as self-employment, but not exactly.

Of the total sample 36 percent had invested Capital of Rs.101, 000 & above, followed by 34 percent who invested Rs.51, 000-100,000. 24 percent have the invested capital of Rs.26, 000-50, 000 while 6 percent of the total sample had an investment up to Rs.25, 000 thereon.

If the majority of the sample has not used financial institutions, then the investment has to come from other sources, 24 percent of the total sample expect their family resources to Finance their business needs, while 20 percent expect financial help from their own sources (savings, and property) other 12 percent rely on both own sources and family, just 8 percent expect finance from banks. Financial help from their own. Why they are not thinking of other than their own, because they lack the information of getting finance from others such as banks NGO's MFI's and other financial institutions.

Discussion

Almost all entrepreneurs had not received any management training to improve the operation of their units. Where the rate of informal training, which was on the job training is high which shows that there is lack of

formal training in the entrepreneurs which does not allow them to grow faster. On account of the low level of skills and lack of information about modern techniques these entrepreneurs suffer from a low level skill trap. Such low-level skill trap results in lower productivity and inefficient use of resources. Also, the lack of management ability and training often acts as a barrier to take initiatives for expansion of their businesses and modernization of technology. They also lack the capability or capacity to handle their book- keeping accounts of sales, or record of inventory etc. in a modern manner.

It is widely claimed that, relative to large firms, Small Enterprises are more labor intensive; that is, they employ more labor relative to capital than large enterprises producing similar products. It has been noticed that the price of labor is playing a vital role in small business sector. At the end of afghan war most of the afghan labor has migrated to their homeland so, as a result the labor available is becoming short so the labor at present is demanding huge wages & salaries. There has been a significant increase in the oil prices which has caused serious increase in the prices of the inputs used by small businesses.

Most of the small-scale entrepreneurs (66%) were sole proprietors of their business, followed by family ventures (32%), and partnerships (2%). If the partnership business is encouraged instead of sole proprietorship there would be no financial barriers in the way of development of small business sector. The majority of the sample has not used financial institutions, so the investment has to come from other sources, 55 percent have used personal resources while 35 have used household savings or family resources, 10 percent of the total sample had financed their business by borrowing from their friends. In looking at this sourcing, at the firm level, we find small firms are using not only family and personal savings but are also accessing other sources of capital other than banks.

Conclusion

Through the results obtained from the questionnaire it is clear that the major problem faced by the small business sector is of finance. The

majority of small sector businessman is not taking finance through banks or MFIs. They are doing so because of two reasons, firstly the small sector entrepreneurs are not taking external finance because they don't have the adequate information & secondly they are afraid of high interest rates. The Government should play a strong hand in the development of micro finance institutes. The Government must clearly define the small business sector & it should deal the small sector with a positive approach. The small sector should be treated as a strong part of the economy. This research explores that how the financial needs of SMEs in Kabul will be full filled smoothly to enhance the efficiency of them. The reports encompass many aspects of the SMEs to enhance their activities in Kabul. The report also discusses the feedback from customers and analyses their results and take the corrective steps to satisfy their needs accordingly. The main hurdles have been found out their removal procedures are also identified.

Recommendations

No policy is neutral. Every policy creates winners and losers. So any policy designed for small enterprises should not be formulated in isolation of other sectors of the economy. Present government has formulated an action plan for the development of micro, small and medium enterprises but it needs to be more targets specific.

Based upon our survey and research we suggest following policy recommendations:

- First of all a due care should be taken in defining and differentiating the micro and small scale units, although the differentiating line can be very thin. The financial institutions providing special assistance and products to MSEs or SMEs should take care when defining the target group.
- Although the government is using micro finance, micro credit and SME finance based on the available information and it has linked it with poverty alleviation goals. We suggest that instead of making a general policy for all players in MSE group the government should make sector and even sub-sector specific

policies to effectively achieve its targets of employment creation and poverty reduction.

- Furthermore the MSE or SME policy should have a due notice of rural and urban dimensions of cultural fabric in which these units are closely knitted. It also needs to take a due opinion of the stake holders in the MSEs and SME sector to formulate a framework of operation of the policy.
- The Government should offer incentives to financial institutions to lend to SMEs. This approach would be more effective than sinking the funds into the assistance schemes which not many SMEs are aware of. The incentives should be substantive enough to cover the risks involved in lending to SMEs.
- The attitudes of entrepreneurs in different sectors are not alike because of cultural, behavioral and integration experiences. So, any policy designed for up gradation and development of MSEs should also address the agricultural and industrial background of the specific target group.

References

Books studied for the study:

1. Adelegan.O.J (2009), small and medium enterprise, department of economics, Kenya, the African economics research consortium, book retrieved on 13 December 2016 from:
2. Udall and Berger (1998), life cycle of small and medium enterprise, p:6-14, retrieved on 13 December 2106 from

Research papers and journals studied:

1. Cash and Hughes (1994), small and medium enterprise, international journal of economics, journal retrieved on 16 December 2106 from:
2. C .Fracases. (2008), small and medium enterprise, Anderson school of management department of finance, UK, report retrieved on 15 December 2016 from:
3. Galbraith (1997), small and medium enterprise, journal of finance and economics, journal retrieved on 22 November 2016 from:
4. Hillier and Ibrahim (1993), quarterly journal of business studies, published in UK, journal retrieved on 25 November 2016 from:
5. K.Hussaney (2010) small and medium enterprise, Ain shams university Egypt, department of accounting and finance, report retrieved on 11 November 2016 from:
6. Kawal iqbal khan (2011), small and medium enterprise, international research and educational consortium, report retrieved on 17 November 2016 from:
7. H.B.Akbar Mohammad (2010), small and medium enterprise , the Lahore journal of economics, p: 15,103, 125, journal retrieved on 17 November 2016 from:
8. Mali and Myers, small and medium enterprise, international journal of finance and economics, UK, retrieved on 25 November 2016 from:
9. Nishat (2012), small and medium enterprise MS thesis, institute of business administration department of economics and finance pone India, thesis retrieved on 15 December 2016 from:
10. Stieglitz and Weiss (1993),using emerging panel data to identify international research journal of finance and economics, retrieved on 24 December 2016 from:
11. M.P.Bak, small and medium enterprise, Cowl foundation for research in economics, report retrieved on 28 December 2016 from:

12. K.D, West (1886), small and medium enterprise, Woodrow Wilson school Cambridge, national bureau of economics research, paper retrieved on 05 January 2016 from:

Websites visited:

1. <http://www.worldeconomicsslideshares.com/ppt>
2. <http://www.wwsc.com/pdf/eng>
3. <http://www.cfr.com/pdf/eng>
4. <http://www.ijfe.com/pdf/quarterly>
5. <http://www.ijfe.com./pdf/eng>
6. <http://www.msthesis.poneuniv.com/pdf/eng>
7. <http://www.ird.com/pdf/eng>
8. <http://www.lje.com/pdf>
9. <http://www.smeevidence.com/pdf/arabic>
10. <http://www.businessstudies.com/quarterly/pdf>
11. <http://www.sme.journal.com/economics/pdf>
12. www.ucla.com/uk

Abstracts

Network Marketing According to Sharia

Marketing is a requirement for the extension of any business, however, in Islam this requirement must be rendered under Shari'ah Law. Therefore, according to Islamic scholars, some forms of marketing are unlawful and illegal, and some are absolutely accurate and permissible; contemporary scholars have different views on the popular forms in which it is necessary to purchase a product in order to obtain the right to market it, some say that it falls under the permissible cycle of Islam Law, however, some other disagree and say that it falls out of the permissible cycle of Islamic Law, but it is better to be carried out under some conditions and restrictions, and if some conditions and restrictions are not considered, then it is unlawful and not permissible. This is the proposition that is researched, and the result is presented to the readers.

Reason and its place in Islam

This compressed article on wisdom and its place in Islam contains the following topics:

First, there is a literal explanation of the concept of wisdom. Next, the spot and place of wisdom, whether wisdom is in the heart or in the mind, is discussed in detail; Experts' opinions have been put forward, which makes it seem that the place of wisdom is shared between the heart and the head.

In the second discussion on the limitations of wisdom, it is argued and proven that there are limits to wisdom and areas where wisdom does not reach and that wisdom cannot achieve hidden

cognition (clairvoyant) and also in detailed issues, the belief of wisdom independently has no way of knowing them, but rather trusting in revelation.

In the third discussion, the importance of wisdom in Islam is discussed in detail about the value of wisdom from the perspective of the Holy Quran in the light of the Qur'anic verses and its value from the prospect of hadiths in the light of detailed prophetic hadiths are deliberated, and it has been proven that Islam does not value wisdom as much as it does not perceive it as a means of perception, but In the Qur'anic scripture, people are called to think and contemplate which is the means of wisdom.

The fourth topic of this essay is discussing about mind according to Islamic laws and regulation point of view and the importance, significance of mind is highlighted based on Islamic laws and regulation.

Mind, (wisdom, intellect) is a condition for all Islamic obligations (religious assignments).

If a person is insane (mad) or having neurosis problem or suffers from mental disorder this person is voided from all kind of obligations (Islamic duties) and it's good to mention that protecting of mind is Islamic duty, protection of mind means: support, and protection of mind from damaging.

The fifth and last topic of this assay is named the interaction of mind and Islamic laws and regulation which is discussing about two fundamental points in details the first points is this that mind always serves Islamic laws and regulation, mind is the tool, medium which is necessity for cognition, understanding of Allah (S.W.T), mind (wise, intellect) is a requirement for acceptance of all Islamic commandments (dispensations) for those who are oblige to perform Islamic laws.

Islamic laws(sharia) gives more significance, validity to the mind and kept mind a requirement for performing Islamic assignments and obligations and retain mind as a medium for understanding revelation and Quranic words. The second point is this mind is requirement for revelation.

The main function of a mind understands of revelation and its implementation in the life .not bringing changes because the aim for human creation is ruling of the earth and for implementation of this aim there is a need for proper approach that help human being for achieving their goals and these approaches are Quranic verse and revelation that determines the purpose of creation and existence of human being and grant the best approach to achieve that purpose.

Concisely, that function, duty and characteristic of revelation is to determine the purpose and the duty of a mind is to perform and implementation.

Why and how superpowers replace each other?

The international system has great impact on countries domestic and foreign policies. World powers focus their foreign policy on the international system so that they can achieve their national goals and even sometimes they have to apply the international system to their domestic policies. The top global powers for having greater impact on others and to meet their national goals as far as they can, try to lead international system, which increases competition and conflicts among the world powers. This struggle resulted in the fall and rise of super powers throughout the history. This article has attempted to discuss this process. The rise and fall of super powers have similarities and differences have been addressed as well. Similarly, the views and perceptions of America's political Science Professor on the transfer of power from west to east or fall of America's superiority have been also addressed. These views or opinions have their own followers and opponents, whose reasoning has been mentioned. At the end, this article explains that despite the similarities and differences of the transition of super power in the history of new states, lagging behind the needs of the time has accelerated the process of the fall of super powers.

Despite the superiority of America in terms of material strength, Professor Norman Grin believes that(root of the collapse of

America and the escalation of the violence in the “wealth without work, pleasure without conscience, knowledge without character, commerce without morality, science without humanity, worship without sacrifice and politics without principles) the lack of consciousness, humanity, morality and ethics can led America to leave the throne of superiority in the near future, likewise the way to fill this vacancy also discussed.

What this article believes about the future of international system is that one or few countries to lead the international system are difficult for countries, whilst the international community cannot survive without a system. So leadership of the future system should be given to regional or international organizations that are truly independent of the will of the states.

Penalty for late payment of bank installments

Banking today is one of the most pressing needs of our age, and as human relations fluctuate day to day, so there is a pressing need to execute business relationships and transactions in every corner of the world and what these banking relationships are? And how much is there limits for Muslims and what will be the amount of interaction and delay in the event of delay or failure? These are the questions we are looking for.

In the rabbi system, if the payment of debt is delayed, the amount of profit is increased and due to the fear of underestimation of the excessive profits caused by the delay in paying the debt (instalments of debt) at the appointed time (due date). But participation and misery are misused by people because of the lack of a “late payment damages” law and delay payment of debt. So what is the way to block this abuse and solving it in Islamic banking?

The significance of this research is that it is often thought that there is no national or foreign language work in this case. Arabic is also widely dispersed. Secondly, these concepts are from the ummah and are a matter for the people.

The purpose of this study was to investigate how penalties are delayed, and to understand how banks interact with this issue.

In this research we have used typical library-specific methods and have divided the discussion into two themes, followed by conclusions and disputes, which provide the reader with an effective understanding of the planned subject.

The results of the research show that our country's laws are not serious about delayed penalties and delayed payment of instalments. And the lack of a proper jurisprudence resources, which cannot guarantee the viability of the Islamic banking business with the performance guarantee.

The introduction of thematic interpretation of Quran (Tafseer) its value and methods

The Holy Qur'an is the word of God (Allah), and the eventual message of Allah revealed for the guidance of mankind, so therefor, this book is the ultimate guide for Muslims in their life. As Allah indicates it in Quran through the following verse (هَذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ)

Interpretation: This is the caveat or warning for people; guidance for those who fear from Allah.

Muslims throughout the history so far have served this great book in every way, and if God willing, it will continue till the Day of Judgment. The great scholars of Ummah have devoted their life to the service of the Holy Qur'an; they have done unparalleled services in the field. In the process of these services rendered by great scholars one of them is, the exegesis or interpretation of the Holy Qur'an carried out by hundreds of great scholars and based on their abilities and skills they have presented the Quranic perceptions to mankind.

Praise be to Allaah. Now we have hundreds of printed and unprinted interpretations and exegesis in the Islamic Library; each with its own precious gems.

Generally, the interpretation or exegesis of Holly Quran is categorized into four types such as (analytical, concise, comparative and thematic).

In the field of exegesis (Tafseer), the study and thematic interpretation is relatively new, so therefor, in this article we have tried to explore the essential and fundamental aspects of thematic interpretation and present it to our respected readers particularly to those readers who are really interested in Quranic education. In this article, following points are taken into account based on the article.

- ❖ Introduction of thematic interpretation (Tafseer)
- ❖ Historical stages of thematic interpretation (Tafseer)
- ❖ Reasons for the emergence of thematic interpretation (Tafseer)
- ❖ Types of thematic interpretation (Tafseer)
- ❖ Difference in procedure between thematic interpretation and other interpretations (Tafseer)
- ❖ Benefits of thematic interpretation
- ❖ Special books and articles regarding thematic interpretation

Earthquakes (A case study of Afghanistan)

According to widespread scientific beliefs, most earthquakes occur when two pieces of the Earth's hard crust are placed one above the other due to instantaneous motion, so that the extension of their surface motion causes the earth to move or fail. This instantaneous motion causes the release of strong energy and the production of large waves in the earth's crust, which in a short time are scattered throughout the earth's crust. The mentioned waves cause strong vibrations in the surface of the earth, which is the basis or rule for the analysis and stability of buildings against the force of earthquakes.

Unfortunately, Afghanistan is in serious danger of earthquakes and suffers a lot of damage and casualties from this area every year. Afghanistan is located in the center of the Asian continent in the active structure of the Himalayan Alpine Earthquake Belt, which has developed over a large area due to the collision of tectonic plates between India, Arabia and Europe-Asia.

Earthquake risk should be given serious consideration when choosing a site for construction and reconstruction of communities and facilities in Afghanistan. The northeastern part of Badakhshan province is the strongest earthquake zone in Afghanistan. Provinces such as Badakhshan, Panjshir, Takhar, Kabul, Bamyān, Ghazni and Kandahar have the strongest earthquakes.